ИСЛОМ КАРИМОВ

6

ИСЛОМ КАРИМОВ

ХАВФСИЗЛИК ВА БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛИДА

6

"Ўзбекистон"

Уб.2
32
К-26/6

ИСЛОМ КАРИМОВ

ХАВФСИЗЛИК ВА БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛИДА

6

ТОШКЕНТ – "ЎЗБЕКИСТОН" – 1998

ToshDU
Sharq fakulteti
KUTUBXONASI

66.3(5У)
К25

Каримов И.
Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида: Т. 6. — Т.: Ўзбекистон, 1998. — 429 б.
ISBN 5-640-02324-4

Ушбу томдан Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг бугун Ўзбекистон ва у билан бирга Марказий Осиё минтақасидаги бошқа давлатлар кечираётган мураккаб, ғоят кескин муаммолар — хавфсизлик, барқарорлик ва собитқадам ривожланиш муаммоларига бағишланган асарлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси сессияларида, республика Вазирлар Маҳкамаси йиғилишларида ва турли халқаро учрашувларда сўзлаган нутқлари, суҳбатлари ўрин олган.

**ББК 66.3(5У)+66.4+
65.9(5У)**

№ 735—97
Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Республикасининг
Давлат кутубхонаси

К $\frac{\text{0804000000 – 107}}{\text{M351(04)97}}$ 98

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 1998 й.

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚИГА НАВРЎЗ ТАБРИГИ

Ассалому алайкум, муҳтарам юртдошлар, қадрли меҳмонлар!

Аввалambор, ота-боболаримиздан қолган қадриятларимизга амал қилиб, бизни шу мўътабар кунларга — янги йилга, Наврўз айёмига етказгани учун Яратганимизга шукрона ва ҳамду санолар айтишимиз даркор.

Ўзининг буюк фазилатларига ҳамиша содиқ бўлиб, мураккаб синов даврларида ҳам Наврўздек ноёб урф-одатини кўз қорачиғидек асраб, эъзозлаб келган аждодларимизга ҳар қанча тасаннолар айтсак арзийди, албатта.

Асрлар бўйи, минг йиллар давомида Наврўзи олам халқимизда, ҳар бир оилада, ҳар бир хонадонда энг орзиқиб кутиладиган хурсандчилик, гўзаллик ва нафосат куни, баҳор фаслини намоён қиладиган байрам бўлиб келмоқда.

Наврўз — табиатнинг уйғониш, яшариш фасли. Табиат уйғонар экан, инсон руҳи ҳам янгиланади. Шу билан бирга инсон билагига куч, юрагига янги интилиш, ҳаётига янги умид ва орзулар кириши табиийдир.

Барчамизнинг эзгу ниятимиз — юртимиз тинч ва обод, дастурхонимиз тўкин ва баракали бўлсин, оиламиз ва фарзандларимиз, ёру биродарларимиз соғ-саломат, бахтли-саодатли бўлсин.

Шубҳа йўқ — кейинги йилларда қилган меҳнатларимиз, чеккан заҳматларимиз асло зое кетмайди. Янги йилга — Инсон манфаатлари йилига қадам қўяр эканмиз, бунёд этган пойдеворимиз шу эзгу ниятларни амалга оширишга хизмат қилиши, юртимизда яшаётган ҳар бир ин-

сон ҳаётини яхшилаш учун ўз ижобий самарасини бериши муқаррар.

Ишонаман, жамиятимизда, хонадонимизда ўзаро аҳиллик, тинчлик-тотувликни сақлаб, асраб-авайлаб яшар эканмиз, ҳаётимизни шу асосда қурар эканмиз, янги йилимиз ҳам кўп миллатли меҳнатсевар халқимиз учун қутбаракали бўлажак, иншооллоҳ.

Муҳтарам дўстлар!

Тинчлик барқарор бўлган юртга байрам ярашади. Ҳаловатли элнинг баҳори ҳам, ёзи ҳам, кузи-ю қиши ҳам — қўйингки, ҳар бир куни файзли-тароватли бўлади. Тотувлик, осудалик бўлган жойдан бало-қазолар йироқ юради.

Наврўз яна бир хислати билан бизнинг миллий табиатимизга яқин. Шу кунларда эски гина-кудуратларни, ҳар хил ёмонликларни эсдан чиқариш, меҳр-оқибатли, мурувватли бўлиш, бева-бечораларнинг ҳолидан хабардор бўлиш, етим-есирларнинг кўнглини олиш сингари, Аллоҳнинг ўзи эл-юртимизга ато этган ота-боболаримиздан мерос бўлиб келаётган фазилатлар ҳам Наврўзнинг олижаноб моҳиятидир.

Илоё, шу қутлуғ тонгда сепган уруғларимиз, ўтқазган кўчатларимиз мўл-кўл ҳосил берсин!

Юртимиздан, хонадонларимиздан файзу барака аримасин!

Наврўз саҳарида қилган тилакларимиз ижобат бўлсин!

Муқаддас Ватанимиз ҳамиша омон бўлсин!

Умримизнинг ҳар дақиқаси Наврўзга айлансин!

Яна бир бор барчангизни улуғ айём билан муборакбод этамиз, азиз Ватандошларим!

1997 йил 21 март

ЯНГИЧА ТАФАККУРГА КЕНГ ЙЎЛ

Муҳтарам халқ депутатлари!

Азиз дўстлар!

Аввалambор, Ўзбекистонимизнинг Андижондек мўътабар масканида учрашиб, сиз азизларга ўз ҳурматим ва эҳтиромимни изҳор қилишга рухсат этгайсиз.

Андижон нафақат мамлакатимизнинг, балки бутун Марказий Осиёнинг жаннатга тенг гўшаларидан бири бўлиб, бетакрор табиати, сахий ва мард, ғурурли, ориятли, меҳнатсевар кишилари билан ўзига муносиб ном таратган.

Андижон бир неча минг йиллик тарихга, ўзига хос анъаналарга, ноёб деҳқончилик мактабига эга бўлган юрт.

Андижонда шаклланган ҳунармандлик ва саноат ишлаб чиқаришининг илк тажрибалари — тўқимачилик, косиблик, темирчилик ва бошқа соҳалар қадимий ўзбек ишлаб чиқариш маданияти ва санъатининг сарчашмаларидан биридир.

Андижон деганда кўз ўнгимизда буюк инсон, улкан шоир ва мутафаккир, давлат арбоби, Темурийлар авлоди Заҳириддин Муҳаммад Бобур гавдаланади. Бобур биз учун том маънодаги буюк маданият, олий даражадаги шарқона одоб ва ахлоқ тимсолидир.

Андижон — буюк санъат ва маданият маскани. Бу ерда туғилиб вояга етган Аббос Бакиров, Сойиб Хўжаев, Тўхтасин Жалилов, Комилжон Жабборов, улкан фан дарғалари Тошмуҳаммад Саримсоқов ва Хадича Сулаймонова халқимизнинг фахрига айланган. Ғайратий, Оразий, Ҳаби-

бий ва бошқалар ўзбек мумтоз шеъриятининг йирик намояндалари сифатида бадиий сўз қудратини, ўзбек тили гўзаллигининг янги қирраларини кашф эта олган улуғ санъаткорлардир.

Бу заминда мустамлакачиликка қарши кураш, миллий озодлик ва юрт мустақиллигини таъминлаш йўлида жон фидо қилган жасоратли кишилар дунёга келган. Жадидчилик ҳаракатининг улкан фаолларидан бири Сулаймон Келчикбоев, Дукчи Эшон сингари юзлаб халқ фарзандлари миллий маданият ривожи ва миллий озодлик учун курашдилар. Истиқлол қурбонлари ҳақида гап кетар экан, Абдулла Қодирий, Фитрат, Усмон Носир қаторида андижонлик улкан шоир ва маърифатпарвар Абдулҳамид Чўлпон номини эсламаслик мумкин эмас. Унинг тарихий хизмати бебаҳодир.

Бугун мустақил тараққиёт йўлидан бораётган эканмиз, ана шу улуғ аждодларимиз орзуларини амалга ошираяпмиз. Улар кутган, умид қилган жамиятга асос солаяпмиз.

Мамлакатимизда сиёсий, маънавий ва иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда, келажагимизнинг мустаҳкам пойдеворини барпо этишда андижонликлар муносиб ҳисса қўшмоқдалар. Янги мулкчилик шаклларини яратиш, кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш, чет эл инвестицияларини жалб этиш, саноат, қурилиш, ижтимоий соҳаларда ижобий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Миллий меъморчилик услубида бозорлар, гузарлар, маиший хизмат шохобчалари қурилиб, қишлоқ инфраструктураси ривожлантирилмоқда.

Қисқа вақт ичида спирт заводи, эркаклар кўйлаги ишлаб чиқарувчи "Анконтекс", тикув машиналари ишлаб чиқарувчи "Тиксанти", минерал сув, кетчуп, спагетти ишлаб чиқарувчи "МАСК" ва бошқа йирик саноат корхоналари ишга туширилди.

Вилоят саноат мажмуидаги барча мулк шаклидаги корхоналарда ўтган йили таққослама нархларда 26 миллиард сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди ёки саноат маҳсулоти ҳажми 1,7 марта ортди.

Бутун жаҳон автомобилсозларининг ҳавасини келтирадиган "ЎзДЭУавто" автомобиль заводи уч йил ичида қуриб ишга туширилди.

Айни пайтда Ўзбекистон дунёда автомобиль ишлаб чиқарувчи 28 мамлакатнинг бирига айланди. Бугунги кунга келиб ушбу заводда ишлаб чиқарилган 50 мингга яқин автомобиль халқимиз узоғини яқин қилмоқда, чет мамлакатларга экспорт қилиниб, мамлакатимиз қудратини намоён этмоқда.

Кореялик ҳамкорларимиз билан келишувга асосан, 2000 йилга бориб автомобилларнинг бутловчи қисмларининг 70-80 фоизини ўзимизда ишлаб чиқарамиз. Демак, мамлакатимизда яна кўплаб замонавий технологияга асосланган янги корхоналар ташкил этилади. Ҳозирнинг ўзида учта қўшма корхона ва мамлакатнинг бошқа корхоналарида 130 турдан зиёд бутловчи қисмларни ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

"ЎзДЭУавто" қўшма корхонаси республикамиз ҳаётида катта сиёсий, маънавий аҳамиятга эга бўлиши билан биргаликда, мамлакатимиз иқтисодиётида муҳим ўрин эгаллайди. Биргина мисол, берилган имтиёзлар тугаган йилдан бошлаб, вилоятда ҳозирги кунда ишлаб турган қўшма корхоналар давлат бюджетига йилига 6 миллиард сўмдан ортиқ тушумларни таъминлайди. Бу бутун Андижон вилоятининг салкам бир йиллик бюджет харажатларига тенгдир.

Вилоятда халқ хўжалигига жалб этилган чет эл инвестицияларининг миқдори 300 миллион доллардан зиёд. Ҳозирги вақтда вилоятда 82 та қўшма корхона рўйхатдан ўтказилган. Ўтган йилда қўшма корхоналар томонидан 11 миллиард сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди. Бу вилоятда ишлаб чиқарилган ялпи саноат маҳсулотининг 40 фоизи демакдир.

Муҳтарам дўстлар!

Андижонлик деҳқонларнинг кейинги йиллардаги ютуқлари барчамизни қувонтирмоқда. Улар ҳар бир қарич ердан омилкорлик билан фойдаланиб, пахтадан мўл ҳосил етиштирмоқдалар ва мамлакатимиз вилоятлари ўртасида

бир неча йилдан буён карвонбошилик қилиб келмоқдалар. Андижонликлар ер унумдорлигини ошириш, сувдан тежаб-тергаб фойдаланиш, деҳқончиликда янги усул ва технологияларни жорий этишда ўзига хос мактаб яратдилар.

Пахтачиликда янги технология қўлланилганлиги тўғрисида, **чигитни плёнка остига экиш тажрибаси ҳақида алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман.**

Шу усул билан ўтган йили вилоятда 10 минг гектарга яқин майдонда пахта етиштирилиб, яхши натижаларга эришилди. Бу усул ҳосилдорликни 10-15 центнерга ошириш, сувни тежаш, қатор ораларига ишлов беришни камайтириш, пахтанинг таннархини пасайтириш ва бошқа бир қанча имкониятларни очиб беради.

Пахтачиликда янги технологиянинг яратилиши ва мамлакатимизда кенг тарқалиши қишлоқ хўжалигида катта бурилиш ясалишига ишонаман. Шу мақсадда Вазирлар Маҳкамаси махсус қарор қабул қилди. Бу йил мамлакатимизда 200 минг гектар ерга плёнка остига пахта экилди.

Вилоят ғаллакорларининг мамлакатимиз дон мустақиллигини таъминлаш борасидаги ишлари ҳам диққатга сазовордир.

Улар ғалланинг сифатли, ҳосилдор ва эртапишар навларини танлаб, агротехника қоидаларига қатъий амал қилган ҳолда катта ютуқларни қўлга киритмоқдалар.

Вилоятда 1995 йилда ўртача 44 центнердан буғдой ҳосили олинган бўлса, ўтган йили уруғчиликка катта эътибор берган вилоят деҳқонлари ўртача ҳосилдорликни 50 центнердан оширдилар. Шаҳрихон, Марҳамат, Балиқчи, Бўз туманларида ҳосилдорлик 55-60 центнерга етказилди, кўплаб хўжаликлар 65 центнердан хирмон кўтардилар. Ўзларингиз ўйлаб кўринг, беш йил аввал бундай ютуқларга эришиш мумкинлиги кимнинг хаёлига келган эди?

1997 йилда вилоят бўйича гектаридан 60 центнердан ғалла ҳосили олишни ва мамлакатимизнинг бошқа вилоятларига 200 минг тонна юқори навли уруғлик буғдой

етказиб беришни мўлжаллаб меҳнат қилаётган экансизлар, бу марраларни ҳам муваффақият билан эгаллашингизга ва берган ваъдангизни устидан чиқишингизга ишонаман.

Ҳурматли дўстлар!

Амир Темур ва Бобурдек буюк бобокалонларимизнинг шаҳар ва қишлоқларни ободонлаштириш ишларига алоҳида аҳамият берганликларининг боиси шундаки, инсонлар қанчалик гўзал ва обод, гуркираб ривожланган шаҳар ва қишлоқларда яшасалар, меҳнат қилсалар, шунчалик кайфияти кўтаринки, ишлари унумли бўлган. Зеро, жамият аъзоларида она-Ватанга бўлган меҳр-муҳаббатни қарор топтириш учун, аввало, ҳар бир инсон ўзи яшаб турган шаҳрига, маҳалласига, хонадонига бўлган меҳр-муҳаббат туйғусини шакллантириши зарур.

Боболаримизнинг ана шу удумларига содиқ бўлган андижонликлар мамлакатимиз мустақилликка эришгач, ободонлаштириш ишларига алоҳида эътибор билан қарай бошладилар.

Мамлакатимизнинг бошқа шаҳарлари каби Андижон ҳам улкан қурилиш майдонига айланди. Ўтган 1996 йил мобайнида вилоятда барча манбалар ҳисобидан 9 миллиард сўмга яқин капитал сармоялар ўзлаштирилди. Сўнгги тўрт йил ичида 2,4 миллион квадрат метр уй-жой, 25 минг ўқувчига мўлжалланган мактаб бинолари қурилди.

Вилоятда миллий, замонавий меъморчилик талаблари асосида, жаҳон андозаларига мос ҳолда қад кўтараётган бинолар кўпайиб бормоқда. Теннис корти, "ЎзДЭУ" қўшма корхонаси бинолари, автосервис салони, Андижон аэропорти қуриб битказилди, бир қанча шоҳ кўчалар кенгайтирилди ва ободонлаштирилди.

Энг қувончли томони шулким, бугун вилоятда маънавий-маърифий ишларни кенг кўламда амалга оширишга, инсон тафаккурида миллий истиқлол мафкурасини шакллантиришга, ёш авлодни Ватанга муҳаббат, аждодларимиз меросига, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор берилмоқда.

Халқимизнинг бой тарихи, маънавияти, маданияти, қадриятлари ва урф-одатларини ўрганиш ва эъзозлаш, юртимизни янада обод ва гўзал этиш мақсадида олиб борилаётган ишлар ўз самарасини бермоқда. Энг чекка, олис қишлоқларда ҳам кўчалар тоза, дарахтлар бежирим оқланган, кўкатлар ва гуллар киши кўзини қувонтиради, яхши кайфият, ажойиб ором бағишлайди.

Дарҳақиқат, гўзал масканлар қад кўтараётгани, барпо бўлаётганини кўриб, ҳар қайси ёшда бўлган одамзотда ҳам покланиш, эзгу ниятларини амалга оширишга интилиш пайдо бўлиши муқаррар.

Андижон вилояти эришаётган ютуқлар бу ерда кадрлар масаласига тўғри ёндошиш, уларга нисбатан талабчанлик ва принципиал муносабат билан бир қаторда, кадрларни, аввалambор, ёш авлодни тарбиялаш ва уларга зарур шароит яратиб, ишонч билдириб, авайлаб, эъзозлаб сиёсат олиб боришида деб ўйлайман.

Азиз дўстлар!

Бугунги имконият, ушбу фурсатдан фойдаланиб, ҳал этилиши зарур бўлган, олдимизда турган айрим муаммолар тўғрисида гаплашиб олсак. Бу муаммолар нималардан иборат?

Биринчидан, Андижон мамлакатимиздагина эмас, бутун дунёда аҳоли энг зич яшайдиган ҳудудлардан бири ҳисобланади. Бундан ташқари, вилоятда аҳоли сонининг ўсиш суръатлари жуда юқори бўлиб, йилига ўртача 50 минг кишига тўғри келади.

Мен аҳолини, айниқса, **ёшларни иш билан таъминлаш масаласига алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман.**

Андижон вилоятида бу энг долзарб масалалардан бири. Расмий маълумотга қараганда, ўтган йили иш қидириб мурожаат қилган 27 минг фуқаронинг 80 фоизи иш билан таъминланган. Лекин ишончим комилки, ишга муҳтож бўлганларнинг сони бундан анча кўп. Чунки ҳамма ҳам иш сўраб давлат идораларига мурожаат қилавермайди. Бозорлар атрофида айланиб тирикчилигини ўтказиб юрганлар асосан ёшлар.

Ҳаммамиз яхши биламиз: 15 дан то 18 ёшгача бўлган давр — инсон умрида энг нозик, энг мураккаб даврдир. Шу ёшда инсон онги, хулқи ва ахлоқи, маънавий қиёфаси тугал шаклланади. Ҳали суяги қотмаган фарзандларимизни ўз ҳолига ташлаб қўйсак, тарбияси, илми ва маънавияти билан шуғулланмасак, келажакда уларнинг комил инсонлар бўлиб етишмоғига ким кафолат бера олади? Биз жамиятимиз, давлатимиз келажагини кимларнинг қўлига топширамиз?

Жамиятимиз истиқболини, миллатимизнинг тақдирини, иқболини, бахту саодатини ўйлар эканмиз, энг аввало, мана шу саволга жавоб топишимиз керак.

Ёшлар тарбияси, таълим олиши, иш билан таъминланиши ҳақида гап борар экан, менинг фикримча, биринчи навбатда халқ таълими тизимини бутунлай қайтадан ислоҳ қилиш, аҳолисининг қарийб ярми болалар ва ўсмирлардан иборат бўлган мамлакатимизда ёш авлоднинг ҳар томонлама баркамол бўлишини таъминлаш энг муҳим масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Бугунги кунда умумтаълим мактабларининг 9-синфини тугатган минг-минг ўсмирлар иш тополмай, ишга жойлашолмай овора бўлиб юрибди.

Рақамларга мурожаат қилайлик: республикада жами 5 миллион 200 мингдан ортиқ ўқувчи бор. Шундан 9-синфни битирувчилар 455 минг кишини ташкил этади. Уларнинг 250 мингга яқини 10-синфда ўқишни давом эттиради.

Энди бир тасаввур этайлик: 9-синфни битирганларнинг қолган қисми, яъни 200 мингдан ошиқ боламиз қаерга боради?

Маълумотларга қараганда, 100 мингтаси махсус ўқув юртларида касб ўрганар экан. Қолган 100 мингдан ортиқ ўсмир кўчада қолаяпти.

Афсуски, муаммо шу билан чекланмайди. Ҳар йили 11-синфни битираётган ёшларнинг 25 минг нафари, ёки 10 фоизи олий ўқув юртларига киради. Қолган 90 фоиз ихтисосга, малакага эга бўлмаган ёшлар нима билан шуғулланмоқда?

Бундай муаммо Андижондек аҳолиси зич вилоятда, айниқса, долзарбдир. Чунки ишсиз қолаётганларнинг камида ўндан бир қисми шу вилоятга тўғри келаяпти.

Бугун биз мана шу масалаларни кўзда тутиб маориф тизимини бутунлай ўзгартириш, замон талабига жавоб берадиган мажбурий умумий 9 йиллик ўрта таълим тизимини, шу билан бирга, ихтиёрий-мажбурий равишда яна уч йиллик ўқув юртларини ҳар қайси туман, шаҳарларда ташкил қилиб, уларда фарзандларимизнинг ўқувини энг замонавий услубда жорий этиб, болаларимизга, аввалambор, бугунги ҳаёт талаб қиладиган касб бериш, уларни ҳаётга тайёрлаш каби бурчимизни бажариш ҳақида янги қонун ва фармонлар тайёрлаш тўғрисида бош қотирмоқдамиз.

Аҳолини иш билан таъминлашдек кескин муаммони ечиш учун биринчи навбатда кичик ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган миллий ҳунармандчиликни қўллаб-қувватлаш, мураккаб вазиятлар юзага келганда эса, маҳаллий шарт-шароитни эътиборга олган ҳолда, янги-янги имкониятларни излаб топиш ҳисобига ҳал этиш зарур.

Иккинчидан, аҳоли сонининг ошиб бориши, шубҳасиз, таъминот масаласини кескинлаштириб қўйиши табиийдир. Мен биринчи навбатда озиқ-овқат таъминотидаги муаммоларни назарда тутаяпман. Агар очиғини айтадиган бўлсак, вилоятдаги мавжуд 200 минг гектардан ортиқ унумдор ер билан бу муаммони ҳал қилиб бўлмайди.

Шунинг учун **мавжуд ерлардан ишнинг кўзини билиб, андижонча омилкорликни ишлатиб, аҳолининг шахсий томорқаларидан унумли фойдаланиб, йилига икки-уч ҳосил олишнинг кенг имкониятларига йўл очиш зарур.**

Хитойда бир парча ердан бир йилда икки-уч ҳосил олиш деҳқончиликда мўъжиза эмас, оддий ҳодиса ҳисобланади. Томорқанинг бундай миришкорлари Андижонда ҳам кўплигини яхши биламиз. Улар бозорларга файз, хонадонларга барака киритишларига, юртга саховат ва тўкинчилик бағишлашига ишонамиз.

Шахсий томорқани фақатгина тўкинчилик ва даромад манбаи деб тушунмаслик керак. **Фарзандларимизнинг томорқада ишлаши уларда меҳнат малакаси пайдо этиш билан бир қаторда, уларнинг ерга меҳрини, элга, юртга, Ватанга бўлган садоқатини кучайтиради, ҳалол нон топиб ейишга ўргатади ва табиийки, ёшлар ўртасида ишсизликни камайтириш учун имконият яратади.**

Демак, томорқани ривожлантиришнинг иқтисодий, ижтимоий ва тарбиявий аҳамияти катта. Шунинг учун ҳам бу масалага қишлоқда амалга оширилаётган туб ислоҳотларнинг асосларидан бири деб қараш керак.

Деҳқон-фермер хўжаликларини ташкил этиш ҳозирги ислоҳотлар даврининг энг долзарб вазифасидир. Бу борада дастлабки ютуқлар бор. Жумладан, Марҳамат туманидаги Тожимирза Нуриевнинг "Шуҳрат", Қўрғонтепа туманидаги Комилжон Содиқовнинг "Аваз" каби кўплаб деҳқон-фермер хўжаликлари ибратли ишлар қилмоқдалар.

Бироқ, **ҳамма жойда ҳам аҳвол шундай эмас. Уларнинг кўпчилиги тўрачиликка, буйруқбозликка, энг ёмони, таъмагирликка учрамоқда. Айрим раҳбарлар онгида маъмурий буйруқбозлик тизимининг иллатлари ҳамон яшамоқда. Улар ислоҳотларнинг моҳиятини яхши англаб етмаяптилар. Шу сабабли янгилик йўлига тўсиқ бўлмоқдалар.**

Қишлоқда мулкдорлик шакли тўла қарор топгани йўқ. Фуқаролар мулкка эгалик ҳуқуқларидан фойдалана олмаяптилар. Мустақилликнинг олтинчи йилида яшаяпмиз. Бу тарихан қисқа муддат бўлса-да, маълум бир янгилик моҳиятини англаб олиш учун етарли муддат деб ўйлайман.

Энди эскича ишлашга интилиш, эски қолипларни асраш, кечаги кун билан яшаш умидларидан воз кечайлик, эскилик сарқитларидан соқит бўлайлик. Янгиликка, янгича тафаккурга йўл очиб берайлик. Одамларни ҳам шунга даъват этайлик.

Учинчидан, вилоятда бюджет даромад қисмининг йиллик режаси бажарилган бўлса-да, бу соҳада мавжуд катта имкониятлардан ҳали тўлиқ фойдаланилмаяпти. Жумла-

дан, халқ хўжалигини молиялаштиришга сарфланиши керак бўлган 2,3 миллиард сўм бюджет тўловлари ундириб олинмаган.

Вилоятда ташкилот ва корхоналарнинг ўзаро тўлов интизоми қониқарли ташкил этилмаганлиги туфайли дебиторлик қарзлари 5,3 миллиард сўмга етди, шундан муҳлати ўтган дебиторлик қарзлари эса 36 фоизни ташкил этади.

Ана шу камчиликлар оқибатида вилоятда иш ҳақи ва нафақаларни ўз вақтида тўлашда, аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш, қишлоқларни газлаштириш ва бюджет ҳисобига бунёд этилиши зарур бўлган объектлар қурилишини молиялаштиришда бирмунча қийинчиликларга дуч келинмоқда.

Вилоятда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифати, жаҳон бозори талаблари даражасига етмаяпти. Натижада маҳсулотларни экспорт қилиш даражаси паст. Ҳатто республика ҳукумати томонидан яратиб берилаётган имкониятлардан ҳам тўлиқ фойдаланилмаяпти.

Мавжуд қўшма корхоналарнинг фақат 20 тасида тайёр маҳсулот ишлаб чиқарилмоқда, иккита қўшма корхона ўз маҳсулотини экспорт қилаяпти, холос. Булар қўшма корхоналар тузишда хорижий шерикларнинг молиявий аҳволини, уларнинг халқаро обрўйини ўрганишда ва маркетинг масалаларида кадрларнинг билим ва тажрибалари ҳали етарли эмаслигидан далолат беради.

Етиштирилган ширин-шакар мева ва сабзавотимизнинг юқори сифати тўғрисида кўп гапирамиз. Бироқ, тижоратчиликнинг энг оддий усулларидан ҳам фойдалана олмаяпмиз. Маҳсулотларни кўзни қувонтирадиган, харидорлар диққатини тортадиган шаклда қадоқлаш учун энг замонавий технологияларни йўлга қўя олмаяпмиз.

Кўп марта айтганман, яна такрорлайман: **халқнинг келажагини, ҳеч бўлмаганда ўз корхонаси истиқболини ўйлайдиган раҳбар, албатта, экспортга мўлжалланган маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиши керак.**

Тўртинчидан, аҳолини табиий газ ва тоза ичимлик сув билан таъминлаш кўнгилдагидек эмас. Ҳозирги кунга ке-

либ аҳолининг 62 фоизи марказлашган тартибда ичимлик сув билан, 56 фоизи табиий газ билан таъминланган, холос.

Биламиз, ҳар йили қиш фаслига келиб табиий газ босимининг камайиб кетишидан вилоят аҳолиси норози бўлмоқда. Шуни ҳисобга олиб, **республика ҳукумати Андижон вилояти, қолаверса, Фарғона водийси аҳолисини қиш мавсумида табиий газ билан узлуксиз таъминлаш мақсадида Хўжаобод туманида ер ости газ омбори қуришга қарор қилди.**

Бу иншоот нархи, чет мамлакат сармоялари ва ўз харажатларимизни қўшсак, тахминан 100 миллион Америка долларига етади ва иншооллоҳ, 1998 йилда ишга тушади. Ҳозирги вақтда бу ерда қурилиш-монтаж ишлари жадал суръатлар билан олиб борилмоқда.

Лекин вилоят қишлоқ аҳлининг бир қисми ҳамон тоза ичимлик сув билан таъминланмаганига нима дейиш керак?

Бу диёрнинг меҳнаткаш, фидойи халқини ҳеч бўлмаганда сув билан таъминлашга туманлар ҳокимлари, шу ерда ўтирган мутасадди раҳбарлар ўзларида рағбат сезмаяптилар. Ўйлайманки, вилоят раҳбарияти бундан тегишли хулоса чиқариб олади.

Ҳурматли дўстлар!

Энди бугунги учрашувимизнинг асосий масаласига ўтишга рухсат бергайсиз.

Андижон ҳаётида катта ижобий ўзгаришлар тажрибаси вужудга келмоқда. Буни ҳаммамиз тан олмоқдамиз. Очиғини айтишимиз керак: бозор ислоҳотларини, янгиликларни татбиқ этишда, ободонлаштириш ишларида, аҳоли эҳтиёжини қондириш масалаларида, бир сўз билан айтганда, одамлар онгида янги иқлим — меҳнатга янгича муносабат ташкил этишда Андижон раҳбариятининг, шу жумладан, вилоят ҳокими Қобилжон Обидовнинг ҳиссаси катта. Буни ҳеч ким инкор эта олмайди.

Ана шу бой тажрибани оммалаштириш, мамлакатимизнинг бошқа вилоят, туманларида ҳам жорий этиш,

амалга ошириш жуда катта аҳамиятга эга эканини кўпчилик яхши тушунади, албатта. Мана шу мақсадларни кўзда тутиб, Андижон вилояти ҳокими Қобилжон Обидовни Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасига раҳбарлик лавозимига ўтказиб қўйдик.

Шундан бери, мана, етти ой ўтмоқда. Шу давр мобайнида бу кишининг ташаббуси билан республика миқёсида анча ижобий ва самарали ишлар қилинди.

Ана шу даврда вилоят ҳокими лавозими бўш турди. Биз биламиз: Андижонда иқтидорли, давр талабларига жавоб берадиган, ислоҳотларга қодир кадрлар кўп. Улар ўз қобилиятларини кундалик фаолиятларида кўрсатишмоқда. Биз бундай истеъдодли раҳбар ва ташкилотчилар хизматини юксак қадрлаймиз. Уларнинг юксак фазилатларини амалда кўрсатишда имкон туғдиришга доимо ҳаракат қилганмиз ва бундан кейин ҳам қўлимиздан келганча кўмак берамиз.

Аммо бугун гап бошқача бўляпти. Мана шу нозик масалалар бўйича мен сиз муҳтарам халқ ноиблари билан, сиз орқали бутун Андижон аҳли билан ўртоқлашиб, фикр алмашиб олмоқчиман.

Биринчидан, очиқ айтишим керак, Қобилжон Обидовни Бош вазирнинг биринчи ўринбосари лавозимига олаётганда у кишининг бу вазифага ўтишга хоҳиши йўқ эди. Лекин мен Қобилжон билан яхши гаплашиб олгандан кейин, бугунги вазият, инсон, раҳбар бурчи ҳақида бўрттириб суҳбатлашиб олгандан кейин бу масала ечилди.

Иккинчидан, мана шу етти ой давомида, бу кишининг фаолиятини кузатиб юриб, бир нарсани чуқур сездим ва шундан хулоса чиқаришга мажбурман — Қобилжон Обидовнинг ўзи Тошкентда-ю, лекин бутун ақли вужуди мана шу ер, мана шу замин атрофида паришон бўлиб қолмоқда, кўнглида олдинги ишининг ташвишлари, Андижон аҳлининг ғами қолиб кетмоқда.

Республика, мамлакатимиз миқёсида турган вазифалар ўйида бош қотириб ишлаётган пайтларида ҳам иккиланиш, эзилиш ҳолатлари билиниб, ишнинг пировард натижасида сезилиб турибди.

Учинчидан. Албатта, барчамиз яхши тушунамиз: ҳар қайсимизнинг — биз қайси мансабда бўлишимиздан қатъи назар, — ўрнимизни босадиган, балким биздан ҳам яхшироқ ишлайдиган одам топилади. Лекин бошланган ишларни давом эттириш, пировардига етказишда муносиб раҳбар топиш — жуда мураккаб вазифа.

Мана шу фикр-мулоҳазаларни ҳисобга олганда, аввало, вилоятнинг оғир юкини, унинг икки миллионли аҳолисининг эҳтиёжларини, бу ерда ҳал этилиши керак бўлган масалаларни англаган, тасаввур қилган ҳолда, Қобилжон Обидовни вилоят ҳокими вазифасига қайтариш мақсадга мувофиқ, деган фикр туғилмоқда. **Шу масала бўйича, ҳурматли халқ ноиблари, сизларнинг қарашларингизни билмоқчиман.**

Азиз дўстлар!

Яна бир масала бўйича ўз фикримни — миннатдорлигимни етказмоқчиман. Ўтган даврда сиз, андижонликлар ҳар қандай вазиятда ҳам бир-бирларингизга меҳр-оқибатли эканлигингизни намоён қилдингиз. Умумий манфаат йўлида, жамият ва халқ равнақи ишида бирлашиб, бир ёқадан бош чиқариб фаол меҳнат қилдингиз.

Вилоятда ўтган вақт мобайнида бирон-бир шикоят, норозилик, ортиқча гап-сўз чиққан эмас. Нима, Андижонда муаммо йўқ дейсизми? Бу ерда ҳамма масалалар ҳал этилганми?

Йўқ, албатта. Барча вилоятлардаги каби Андижонда ҳам ўтиш даврининг қийинчиликлари ўзини кўрсатиб турибди. Бироқ халқ билан раҳбарият бирлашиб, ана шу муаммоларни ҳал этишга интилиб, меҳнат қилишди ва бошқалар учун ибрат-ўрнак кўрсатишди.

Яна бир бор айтаман: Андижон аҳли шижоатли, яратувчан, янгиликка ўч, ўз сўзи ва ориятини барча нарсадан устун қўядиган, юксак маданиятли халқдир. Бу кўҳна замин, бу қадимий халқ кўп нарсага қодир. Андижоннинг мамлакатимиз иқтисодий ва ижтимоий ривожланишида тутган ўрни беқиёс. Унинг кенг имкониятлари, катта ишлаб чиқариш қуввати ва ақлий салоҳияти бор.

Ҳамма гап ана шу имкониятлардан янада унумлироқ фойдаланишда. Сизлар бу вазифани бажаришга қодирсиз, деб ишонаман. Ҳаммангизга сиҳат-саломатлик, бахт-саодат, Ватан равнақи йўлидаги ишларингизда янги омад ва муваффақиятлар тилайман.

Эзгу ишларингизда Аллоҳнинг ўзи ёр ва мададкор бўлсин.

Халқ депутатлари Андижон вилояти кенгаши сессиясида сўзланган нутқ, 1997 йил 30 апрель

ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИГА АЪЗО ДАВЛАТЛАР БОШЛИҚЛАРИНИНГ НАВБАТДАН ТАШҚАРИ УЧРАШУВИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ

Ҳурматли раис жаноблари!

Ҳурматли бош котиб жаноблари!

Ҳурматли давлат ва ҳукумат бошлиқлари!

Бу учрашувнинг мақсади минтақанинг энг муҳим иқтисодий муаммолари, авваламбор, транспорт коммуникацияларини ривожлантиришни муҳокама этишдан иборат. Тушунарлики, бу каби ўта муҳим муаммоларни ҳал қилмасдан туриб мамлакатларимиз иқтисодий ва ижтимоий ривожланишига янги туртки бериб бўлмайди.

Бугун ЭКО минтақанинг кенг кўламли иқтисодий, авваламбор, коммуникация дастурлари ва лойиҳаларини амалга оширишнинг янги босқичига кўтарилмоқда. ЭКО фаолияти ҳамкорликнинг савдо, транспорт, алоқа каби энг муҳим йўналишларида тобора мужассамлашмоқда. Аммо бу ҳол, менинг назаримда, ижтимоий муаммоларга, инсон ҳаёти билан боғлиқ барча жиҳатларга кўпроқ эътибор бериш заруратини истисно этмайди.

Биз ҳамиша ЭКОни савдо-иқтисодий ташкилот деб билганмиз ва ҳозир ҳам шундай деб биламиз. Бу халқаро ташкилотга сиёсий тус беришга қаратилган ҳар қандай уринишлар, иштирокчи мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорлик руҳи ва муҳитига фақат зиён етказиши мумкин.

Яна бир марта таъкидлаб ўтмоқчиманки, бизнинг савдо-иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва чуқурлаштириш, транспорт коммуникацияларини ривожлантириш, муносабатларимизда инсоний ва демократик

қадриятлар ўлчовлари даражасини юксалтиришга қаратилган умумий интилишимиз минтақамиз изчил ва барқарор ривожланишининг энг муҳим шартларидан биридир.

Шу билан бирга, бизнинг фикримизча, иқтисодий интеграция минтақавий доирада чекланиб қолмасдан, ЭКОнинг ҳар бир иштирокчи давлати учун дунёнинг бошқа давлатлар билан ўзаро манфаатли иқтисодий алоқалар ҳамда икки томонлама муносабатлар ўрнатиш ва ривожлантириш, уларни ўз сиёсий ва иқтисодий мақсадларига эришишга йўналтириш ҳуқуқини кафолатлаши зарур.

Ҳурматли анжуман иштирокчилари!

ЭКОнинг бундан кейинги фаолияти учун, бизнинг назаримизда, принципиал аҳамиятга эга бўлган баъзи масалаларга эътиборингизни қаратишга ижозат бергайсизлар.

Ташкилотга янги аъзо бўлган давлатлар унинг тўла ҳуқуқли иштирокчиларидир. Уларнинг ҳар бири ўз табиий ресурслари, интеллектуал қудрати, технологик имкониятларига эга. Шунинг учун уларга фақат маҳсулот сотиладиган бозор тариқасида қарашга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди.

ЭКОга аъзо бўлган ҳар бир давлат, бу ташкилотга кирган вақтидан ва ўзининг иқтисодий ривожи даражасидан қатъи назар, тенг ҳуқуқли шерик ва тўла ҳуқуқли иштирокчи эканлигидан келиб чиқиш зарур. Ва бу ерда пешқадам ва ортда қолганларга ажратишга ўрин бўлмаслиги керак.

Бу — биринчидан.

Иккинчидан. Бундан мантиқан ЭКО фаолиятининг амалий йўналишларини кучайтириш, унга янада тайинлироқ ва аниқроқ мўлжаллар белгилаб бериш зарурати пайдо бўлади.

ЭКО котибиятининг учрашувлар тартиб-қоидаларини пухтароқ ишлаб чиқиши, кун тартибида белгиланган муаммолар доирасидан чиқиб кетиш ва ЭКО минбари-

дан популистик ва тор сиёсий масалаларни ҳал этиш учун фойдаланишга йўл қўймаслик бунинг муҳим шарти бўлиши керак. Булар эса ЭКО котибияти ва бошқа органларининг тайёргарлик ишига алоҳида масъулият юклайди.

Учинчидан. ЭКО турли сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий йўналишга эга давлатларни бирлаштирган ташкилот эканини ҳисобга олиш керак. Уларнинг манфаатлари ҳар доим бир-бирига мос келиши мумкинми ё йўқ, албатта, ва бу табиий ҳолдир. Бу ерда у ёки бу долзарб масала бўйича ўз нуқтаи назарини зўрлаб ўтказиш учун уриниш ҳолларига йўл қўйиб бўлмайди. Айни замонда давлат тузумининг ижтимоий-сиёсий тарзидаги тафовутлар фақат ўзаро иқтисодий манфаатларга асосланган муносабатларимиз йўлида тўсиқ бўлмаслиги керак.

Тўртинчи масала бевосита ҳозирги учрашувнинг мавзусига тегишлидир. Транспорт йўналишларининг айрим бўлаклари ҳозирданоқ ишга тушгани таҳсинга лойиқ. Биз уларнинг жанубий портларга йўл очиб бераётган ва ЭКОга аъзо мамлакатларнинг транспорт тармоқларини кенгайтираётган йўналишларига муҳим аҳамият берамиз.

Шуни мамнуният билан эслатиб ўтмоқчиманки, Шанхайдан Парижгача бўлган улкан қитъалараро трасса қуриш ғоясини амалга ошириш доирасида апрель ойининг охирида Тошкентда, кейин эса Бишкекда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти иштирокида эътиборли халқаро кенгаш ўтказилди, унинг натижалари минтақамизнинг кўпгина манфаатдор мамлакатларигина эмас, балки бу ҳудуддан узоқ бўлган мамлакатлар тарафидан ҳам мамнуният билан қабул қилинди.

Бешинчидан. ЭКО доирасидаги иқтисодий интеграция жараёни минтақанинг "оловли нуқталари" муаммоларини четлаб ўтолмайди. Мен Афғонистон ва Тожикистонни назарда тутяпман. Токи қўшниларимиз ҳудудида беқарор вазият сақланиб турар экан, мустаҳкам иқтисодий ҳам-

корликни йўлга қўйиш, ётқизилаётган темир йўл шохобчалари ёки қурилаётган катта автомобиль йўлларидан салмоқли натижалар кутиш мумкинми?

Биз бу мамлакатлардаги аҳволни яхшилаш учун уларнинг ички ишларига ҳар қандай аралашишни тўхтатиш, уларга иқтисодий ўсишнинг аниқ лойиҳаларини таклиф қилиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Олтинчидан, иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш ҳақида сўз юритар эканмиз, энг ижобий ютуқлар қўлга киритилган тақдирда ҳам кескинлашишга мойил муаммолар мавжудлигини унутмаслигимиз керак. Бунда мен наркотик моддалар ишлаб чиқариш муаммоси ва уларнинг янги транспорт йўналишлари орқали тарқатилиши хавфини назарда тутяпман. Биз бу масалани алоҳида муҳокама қилишимиз зарур.

Ўзбекистон ЭКО ташкилоти таркибида наркотик моддаларни назорат қилиш бўйича махсус мувофиқлаштириш органи ташкил этилганини маъқуллайди. Бундан ташқари, ЭКО доирасида бу соҳадаги ҳамкорликнинг янги, янада таъсирчан шаклларини назарда тутган аниқ мақсадга қаратилган комплекс дастурни ишлаб чиқиш лозим.

Еттинчидан. Соғлиқни сақлаш соҳасидаги ҳамкорлик мазкур дастурнинг таркибий қисми бўлиши мумкин ва бўлиши ҳам керак. Нима учун бунга биз долзарб масала сифатида қараяпмиз? Энг аввало, шунинг учун ҳамки, ЭКОга кирган мамлакатларнинг деярли барчаси инсон организмига салбий таъсир қилаётган жиддий экологик муаммоларни бошидан кечирмоқдалар. Мисол учун Орол денгизи фожиасини олайлик. Ўз жамиятларимизни биргаликда иқтисодий жиҳатдан йўлга солишга киришар эканмиз, мазкур принципиал ва муҳим ижтимоий масалани эътибордан соқит қилишимиз мумкинми?

Ва ниҳоят. ЭКО фаолиятининг мақсади ва мазмунидан мантиқан келиб чиққан ҳолда, халқларимизнинг кенг кўламдаги маданий ҳамкорлигини ривожлантириш имкониятлари масаласини кун тартибига қўйиш лозим.

Мен аминманки, мазкур принципиал жиҳатларни атрофлича инобатга олмасдан туриб, белгиланган лойиҳаларни амалга ошириш доирасида шерикчилик қилишнинг имкони йўқдир.

Энди қабул қилишимиз керак бўлган баёнот матни тўғрисида.

Матнда транспорт коммуникацияларини ривожлантириш бўйича қимматли таклифлар етарли даражада ўз аксини топган. Буни маъқуллаш керак. Шу билан бирга, ҳар қандай лойиҳа тегишли техникавий-иқтисодий жиҳатдан асослашни, зарур молиявий ресурсларни, инфраструктуралар яратилишини талаб қилади. Бу таклифларни амалга оширишга қайси манбалардан қандай харажатлар ва ресурслар сарф қилинишини аниқ тушуниб етиш керак. Уларни рўёбга чиқариш учун биринчи навбатда қандай чоралар кўриш лозим?

Шу муносабат билан қуйидаги фикрни таъкидлаб ўтмоқчиман. Дастурда назарда тутилган темир йўл, автомобиль ва бошқа давлатлараро ҳамда давлатлар ичидаги коммуникацияларни амалга ошириш учун талаб қилинадиган сармояларнинг энг дастлабки ва хомаки ҳисоб-китоби тахминан 40-50 миллиард АҚШ долларини ташкил этади.

Ўз-ўзидан маълумки, бу харажатларни биринчи навбатда мазкур коммуникациялар ҳудудидан ўтадиган давлатларнинг ўз ресурслари ташкил қилади.

Бу манбаларни қаердан ва қандай қилиб топиш мумкин?

Бу оддий масала эмас ва биз ҳозирнинг ўзидаёқ бу масаланинг реал ҳаётда қандай ечилишини аниқ билишимиз керак.

Худди шунинг учун ҳам, қўшма лойиҳа ва биргаликдаги ҳаракатларга тааллуқли ҳар қандай масала, албатта, тегишли миллий ва халқаро ташкилотларда экспертлар таҳлили ва синовидан ўтказилиши керак, деб ҳисоблаймиз.

Ҳурматли давлат бошлиқлари!

Аминманки, ЭКОга аъзо бўлган мамлакатлар ўртасидаги ҳар томонлама амалий ҳамкорлик халқларимизнинг фаровонлигига, ўзаро ишончни мустаҳкамлашга ва тинчлик, барқарорлик ва равнақ йўлида янада яқинлашишга кўмаклашади.

Эътиборингиз учун ташаккур.

1997 йил 13 май

ЮКСАК ҲУҚУҚИЙ ТАФАККУР — ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ТАҚОЗОСИ

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов 1997 йил 20 май куни республика ҳуқуқ-тартибот идоралари раҳбарлари, ҳуқуқшунос олимлар, оммавий ахборот воситалари вакиллари билан учрашди.

Учрашувда халқимизнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш, ҳуқуқшунос кадрлар тайёрлаш, қабул қилинган қонун ва қонунчилик ҳужжатлари моҳиятини аҳоли кенг қатламларига янада чуқурроқ етказиш билан боғлиқ масалалар хусусида фикрлашилди.

Биз юртимизда эркин, ҳуқуқий, демократик давлат барпо этяпмиз, деди Президент. Мамлакатимизда давлат қурилиши, сиёсат, иқтисодиёт, маънавият соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотлар ана шу эзгу мақсадни рўёбга чиқаришга қаратилган. Бу олий мақсадга эришишда халқнинг ҳуқуқий жиҳатдан билимли бўлиши, жамиятнинг сиёсий фаоллиги, демократик тамойилларнинг кишилар онгига теран сингиб бориши муҳим аҳамият касб этади. Бизнинг қонунларимиз одамлар онгида ана шу тушунчаларни шакллантиришга хизмат қилиши даркор. Бу эса ҳуқуқ-тартибот идоралари, шу соҳа ўқув юртлари, ҳуқуқшунос олимлар олдида турган долзарб вазифадир.

Хўш, бу вазифа бугунги кунда қай даражада ҳал этилмоқда?

Унинг долзарблиги нималарда намоён бўлади?

Ўзбекистон XX асрнинг охирги ўн йиллигида мустақилликка эришиб, ўзига хос ва мос тараққиёт йўлини

танлаб олди. **Бу йўлнинг моҳияти бозор муносабатларига асосланган эркин фуқаролар жамиятини қуриш, халқимизга муносиб турмуш шароити яратиб беришдан иборатдир.** Мана шу мақсадимиз қабул қилинаётган фармонлар, ҳукумат қарорлари, қонунлар орқали одамларга етиб боряптими, халқимиз ислоҳотларнинг моҳиятини теран тушуниб етяптими, масаланинг муҳим жиҳатларидан бири ана шу саволларга жавоб топишдан иборат.

Бунга эришиш учун қандай шартларга амал қилишимиз, ҳаракатимиз замирида қандай асослар бўлиши керак? Бунда, биринчидан, жамиятнинг сиёсий фаоллигини ошириш тақозо этилади. Токи, одамлар ислоҳотларга қизиқишини намоён эта олсин. **Унинг кузатувчиси ёки иштирокчиси эмас, балки бевосита ижрочиси сифатида юқоридаги олий мақсадни англаб етсин.** Зеро, биздан озод ва обод ватан қолсин, деган шиоримиз одамларнинг онгига теран сингиб борса, улар танлаган йўлимизни чин юракдан қўллаб-қувватласагина, саъй-ҳаракатларимиз кутилган самарани бериши мумкин, деди Ислом Каримов.

Бунга қандай эришилади, аввало, аҳолига чуқур ҳуқуқий билим беришни йўлга қўйиш, бу орқали ҳуқуқий маданиятнинг юксалишига эришиш, бошқача айтганда, том маънодаги ҳуқуқий онгни шакллантириш талаб этилади. Бу жамиятнинг тўғри, демократик йўлдан ривожланиши учун зарурдир. Чунки ҳуқуқий тафаккур шаклланмаса, турли хил номутаносибликлар келиб чиқади. Бунга 90-йиллар бошида мамлакатимизда рўй берган вазиятни мисол келтиришимиз мумкин. Шундай экан, юксак ҳуқуқий тафаккур, ҳуқуқ устуворлиги нафақат бугунги жамиятимиз учун, балки биздан кейин келадиган авлодлар учун ҳам зарурдир.

Мамлакатда адолат тамойиллари амал қилиши, барқарорлик ҳукм суриши учун **уч субъектнинг, яъни давлат, жамият ва фуқароларнинг ўзаро муносабатларидаги қонунийлик асос бўлади. Бошқача айтганда, ана шу уч субъект — давлат, жамият ва инсон муносабатларида уйғунликка, уларнинг манфаатлари бир-бирига мос келишига эришил-**

сагина, ота-боболаримиз орзу қилган адолатли жамият барпо бўлади. Улар бир-бирининг ҳуқуқини яхши билиши ва ҳурмат қилиши осойишталик ва фаровонликнинг зарур шарти ва муҳим омилидир.

Шўро замонида давлат ўз ҳуқуқини яхши билган ва манфаатларини мустаҳкам ҳимоя қилган, давлат манфаатлари жамият ва инсон манфаатларидан доимо юқори қўйилган. Бизнинг Конституциямизнинг ўзига хос жиҳати, эски қонунлардан фарқи шундаки, унда инсон ҳуқуқини таъминлаш устувор йўналиш қилиб белгиланган. Лекин кўпгина одамлар ўша эски мафкура асоратларидан жуда секинлик билан халос бўлмоқда. Бу, афсуски, ҳуқуқ-тартибот соҳасида ишлаётган ходимларга ҳам тегишлидир. Чунки улар ҳам ўша эски мафкура асосида, ўша замон олий ўқув юртларида таълим олган, тарбияланган. Бунда уларни, маълум маънода, айблаб бўлмайди, аммо янги тафаккурнинг улар онгига ғоят секин сингиши, дунёқарашлари кескин ўзгармаётганини айтиб ўтишга тўғри келади.

Жамият ҳуқуқи масаласига келсак, мамлакатимизда уни шакллантириш ва рўёбга чиқариш борасида жиддий ишлар қилинди, деди давлатимиз раҳбари. Бир неча сиёсий партия ва ҳаракатлар, кўплаб жамоат ташкилотлари, маҳаллалардаги ўз-ўзини бошқариш органлари самарали фаолият кўрсатмоқда. Жамиятимизда кўп партиялилик қарор топди, сўнгги парламент сайловлари шу асосда ўтказилди. Буларнинг барчаси жамият ҳуқуқи пухта ҳимоя қилинаётганининг далилидир.

Учинчи, таъбир жоиз бўлса, энг муҳим субъект — инсоннинг ҳуқуқини таъминлаш бутун дунёда долзарб ва мураккаб муаммо, ҳар бир давлатнинг муқаддас вазифаси бўлиб келган. Чунки инсон ҳуқуқи тушунчаси жуда кенг бўлиб, унга нисбатан қарашлар ҳам хилма-хилдир.

Кейинги йилларда Ўзбекистонда бу борада ҳам жаҳон тажрибасига таянган ҳолда кўп ишлар амалга оширилди. Зарур қонунчилик ҳужжатлари, хусусан, Фуқаролик процессуал ва Жиноят процессуал кодекслари қабул қилинди. Олий Мажлиснинг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили,

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Миллий маркази, Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти каби ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Эндиги вазифа ана шу қонунлар моҳиятининг аҳоли кенг қатламларига етиб боришига ва мазкур ташкилотлар таъсирини ҳар бир фуқаро сезишига, ҳис этишига эришишдан иборатдир. **Ўзбекистон инсон ҳуқуқини таъминлаш борасида дунёда ҳеч бир мамлакатдан кам бўлмаслиги керак.** Бунинг ҳам сиёсий, ҳам инсоний жиҳатдан нечоғлик аҳамиятга эга эканини изоҳлаб ўтиришга ҳожат йўқ, деб ўйлайман.

Бу масаланинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, инсон ҳуқуқини ҳимоя қилиш демократиянинг асоси ҳисобланади. Бизга демократияни ўргатишга интилувчилар кўп бўлди. Улар орасида ўзимиздан чиққанлар ҳам бор эди. Лекин биз бу борада ҳам ўзимизга хос йўлдан бордик. Яъни, **биз демократиянинг умумий тамойилларига қатъий амал қиламиз. Айни чоғда жамиятни демократиялаштиришда халқимизнинг ўзига хослигини, миллий тафаккурни инобатга олмоғимиз даркор.** Эркин демократик жамиятга босқичма-босқич ўтиш орқали борамиз. Ҳеч бир мамлакатда демократия бир кунда қарор топган эмас. Биз улар босиб ўтган ўн йилликларни балки тезроқ босиб ўтармиз. Лекин бу ишда ҳеч кимдан, ҳатто демократия энг ривожланган мамлакатлардан ҳам нусха кўчириб бўлмайди, дея таъкидлади юртбошимиз. Шошма-шошарлик эса демократик тамойилларнинг обрўсини тушириб қўйиши, мутлақо тескари натижалар бериши мумкин. Буни айрим қўшни давлатлардаги вазият, хусусан, қуролли можаролар, одамларнинг бир неча ойлаб маош олмаслиги каби ҳолатлар кўрсатиб турибди. Бунинг асосий сабаби эса ҳуқуқий тафаккурнинг етишмаслигидир. Биз эса демократик тамойилларнинг одамлар онгига сингиб боришига, ҳуқуқ ҳаётимизнинг ажралмас қисми бўлишига эришмоғимиз даркор. Қонунларнинг вазифаси мана шулардан иборатдир.

Бунинг учун эса қуйидаги жиҳатларга аҳамият бермоқ лозим. Биринчидан, халқимиз Президент, Олий Мажлис, ҳукумат қандай фармон, қонун, қарор қабул қиляпти, бундан тўла хабардор бўлиши керак. Иккинчидан, айниқса

инсон ҳуқуқига дахлдор ҳужжатларни ҳар бир одам юрагидан ўтказиши, бу қонунлар унинг ҳаётига қандай таъсир қилишини англаб етмоғи лозим. Учинчидан, тайёрланаётган қонунлардан ҳам аҳоли хабардор бўлиши, яъни уларнинг қандай ишланаётгани жамият назоратида туриши зарур. Энг муҳими, давлат бошқарувида, қонунларни ишлаб чиқишда фуқароларнинг кенг иштирок этишига эришиш даркор. Шунда қонунларимиз инсон ҳуқуқини таъминлашга, бошқача айтганда, халқимиз манфаатларига хизмат қилади.

Бу борада матбуот, радио ва телевидение кўп иш қилиши керак. Токи қонунлардан, амалий ишлардан аҳоли ўз вақтида хабардор бўлсин. Муҳим қонун ҳужжатларини алоҳида китобчалар ҳолида нашр этиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Чунки улар фақат мутахассисларга эмас, барчага етиб бориши лозим.

Ҳар бир ишнинг муваффақияти кадрларга боғлиқлиги сир эмас, деди Ислом Каримов. Шунинг учун малакали кадрлар тайёрлаш масаласига жиддий эътибор бермоқ зарур. Лекин ҳозирги юридик олий ўқув юртларида ёшларга таълим бераётган профессор ва ўқитувчиларимизнинг ўзи эски замон дастурларида ўқиган бўлса нима қилмоқ керак? Улар ҳамон ўша дастур ва дарсликлар асосида сабоқ берса, ёшларимизни қандай қилиб замон талабларига мос мутахассис этиб тарбиялаш мумкин? Демоқчиманки, эски дастур ва дарсликлар ўрнига янгиларини яратиш шарт. Тўғри, бу ишлар бошланган, лекин уларни тезлаштириш лозим. Зарур бўлса чет эл мутахассисларини таклиф этиш керак. Бу тажриба жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университетида яхши самара беряпти-ку. Хуллас, эски пойдевор, замин асосида малакали юристлар тайёрлаб бўлмаслигини англаш вақти аллақачон етган.

Мухтасар айтганда, **халқимизнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш давлат сиёсати даражасига кўтарилиши лозим, деди Президент. Зеро, мустақиллик сўзининг замирида ҳам катта, улуғ ҳуқуққа эга бўлиш деган тушунча ётади.** Яъни, мустақиллик нафақат ўзини эркин сезиш,

ўз ҳаётини қуриш, балки ўз ҳаёт-мамотини ҳал этишда катта ҳуқуққа эгалик ҳам демакдир, деб қайд этди юртбошимиз.

Мулоқот чоғида ҳаётимизнинг барча соҳаларида қонун устуворлигига эришиш, давлат, жамият ва фуқаро манфаатлари уйғунлигини таъминлаш борасида ҳуқуқ-тартибот идоралари, шу соҳа ўқув юртлари, жамоат ташкилотлари олдида турган вазифалар атрофлича муҳокама этилди. Президент уларни бажариш юзасидан мутасадди раҳбарларга аниқ топшириқлар берди. Давлатга қарашли бўлмаган аҳоли ижтимоий фикрини ўрганиш марказини, вилоят ва туманларда унинг бўлимларини, Адлия вазирлиги қошида ҳуқуқий маърифат тарғиботи марказини ташкил этиш, уларни замонавий жиҳозлар ва юксак малакали, маърифатли мутахассислар билан таъминлаш шулар жумласидандир. Шунингдек, Адлия вазирлиги қошида ҳуқуқшунос мутахассисларга замонавий таълим бериш маркази, аҳоли мурожаатлари билан шуғулланадиган махсус бўлим ташкил этилади. Аҳоли ҳуқуқий тафаккурини юксалтириш бўйича давлат дастури ишлаб чиқиш лозим топилди.

ЎЗБЕКИСТОН XXI АСР БЎСАҒАСИДА

ХАВФСИЗЛИККА ТАҲДИД, БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

МУҚАДДИМА

Инсоният, мамлакатлар ва халқлар ҳаётида XX аср ноёнига етмоқда. Ишончим комилки, бизни — ҳозирги Ўзбекистонда истиқомат қилувчиларнинг кўпчилигини тирикчилик ташвишлари — чин воқелик муаммолари билан бирга: "Бу ёруғ оламда биз кимиз ва не бир сирсиноатмиз, қаёққа қараб кетяпмиз? Инсоният янги — XXI асрга қадам қўйганида бизнинг ўрнимиз қаерда ва қандай бўлади?" — деган саволлар ўйлантириши табиий.

Биз яшаётган давр қандай хусусиятларга эга? Сўнгги вақтларда жаҳонда юз берган, дунёнинг жўғрофий-сиёсий тузилишини ва харитасини тубдан янгилаган ўзгаришлар ҳозирги замон ва келажак учун қандай тарихий аҳамиятга молик? Булар ҳақида мулоҳаза юритиш ва уларга тўғри баҳо бериш жуда муҳим.

Дунё харитасида янги мустақил давлатлар пайдо бўлди. Улар, ҳозирги тил билан айтганда, социалистик ўтмишга эга бўлган, ўз сиёсий мустақиллигини тинч йўл билан қўлга киритган давлатлардир. Бу давлатлар мустақил ривожланиш ва ижтимоий муносабатларни янгилаш йўлига қадам қўйди. Улар дунёдаги бошқа мамлакатлар орасида ўз мавқеини мустаҳкамлашга интилмоқда. Тенглар орасида тенг бўлишга, жаҳон майдонининг таркибий қисмига айланишга ҳаракат қилмоқда. Бу давлатлар олдида муваффақиятсиз, чиппакка чиққан тарихий тажрибанинг фожиали оқибатларини қисқа давр ичида бартараф этиш вазифаси турибди. Улар замонавий бозор иқтисодиётига эга бўлган, одамлар муносиб турмуш кечиришини таъ-

минлай оладиган, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қила оладиган чинакам демократик жамият қуришдек мураккаб вазифани ҳал этиши зарур. Ўзбекистон ҳам ана шундай давлатлар жумласига киради.

XXI аср Ўзбекистон аҳолиси учун қандай келади? Кишилар турмуши кечагидан қанчалик яхшироқ бўлади? Ўзимиз учун танлаб олган ислоҳотлар ва янгиланиш йўли ўта мураккаб йўл эканлигини англаяпмизми? Бу йўлда қандай муаммолар, қийинчиликлар, синовларга дуч келишимиз мумкинлигини етарли даражада аниқ тасаввур қиляпмизми?

Энг аввало, одамларнинг мана шу бой заминда муносиб ҳаёт кечиришларини таъминлашга қаратилган мақсад ва вазифаларни қай даражада рўёбга чиқара оламиз? Энг мураккаб саволлардан бири шуки, биздаги барқарорлик ва ҳавфсизлик йўлида таҳдид бўлиб турган муаммоларни англаб етяпмизми?

Ҳавфсизлигимизга таҳдид бўлиб турган муаммоларга нимани қарши қўя оламиз? Жамиятимиз тўхтовсиз ва барқарор ривожланишига, биз истиқомат қилаётган минтақада жўғрофий-сиёсий мувозанат сақланишига нималар кафолат бўла олади?

Мамлакатимиз янги минг йилликда мустаҳкам, оғишмай ва барқарор ривожланишни кафолатлайдиган қандай имкониятларга эга? Жаҳоннинг барча мамлакатлари билан ўзаро манфаатли, ҳар томонлама кенг ҳамкорлик қилиш учун нималарни таклиф эта оламиз?

Шу мазмундаги ва яна бошқа кўплаб саволларга жавоб бериш истаги мени ушбу китобни ёзишга ундади. Социализмдан кейинги маконда пайдо бўлган давлатлар ўз ҳавфсизлиги ва барқарорлиги йўлида таҳдид бўлиб турган муаммоларни баҳолашга етарли даражада жиддий муносабатда бўлмаяпти. Ўзбекистоннинг, бошқа янги мустақил давлатларнинг қарор топиш ва ривожланиш тажрибаси, афсуски, шундан дарак бермоқда. Бу таҳдидларни олдиндан кўра билишга ҳамма вақт ҳам муваффақ бўлинмаётир. Кўпинча улар кутилмаганда рўй бермоқда. Жуда катта қурбонлар, кулфатларга сабаб бўлмоқда. Энг фожиа-

лиси — инсонлар қурбон бўлмоқда. Беқарор, адоватли вазият вужудга келмоқда. Ижтимоий ривожланиш ва тараққиёт жараёнлари секинлашмоқда. Аҳолида эртанги кунга ишончсизлик, ўз ҳаётидан, қариндош-уруғлари ва яқин кишиларининг ҳаётидан хавотир ҳисси уйғонмоқда. Ва энг муҳими, воқеаларнинг олдиндан билиб бўлмайдиган тарзда бундай ривожланиши мамлакат танлаб олган сиёсий ва иқтисодий йўлни амалга ошириш мумкинми, йўқми деган масалани кўндаланг қилиб қўяди.

Тоталитар тузум емирилганидан кейин дунёнинг қутбларга бўлиниши барҳам топди. Лекин шу туфайли у хавфсизроқ, барқарорроқ, собитқадамроқ бўлиб қолдими? Кейинги йилларда бутун дунё миқёсида ва минтақалар даражасида вужудга келаётган ташқи муносабатларни танқидий таҳлил қилиш ва энг аввало:

бир қанча мамлакатларда кескин сиёсий кураш бораётган бир вақтда демократия асосларининг баъзан қийинчилик билан қарор топиш жараёнларини таҳлил қилиш;

миллий ўзликни англашнинг фаол жонланиши ҳамда миллатлар ва айрим элатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашга интилиши;

этник ва миллатлараро зиддиятларнинг сақланиб қолаётганлиги;

қотиб қолган мафкуравий ақидаларнинг қадрсизланиши ҳамда сиёсий ва диний экстремизмнинг турли шакллари кучайиб бораётганлиги;

дунёнинг катта қисмида иқтисоди заиф, аҳолиси қашшоқ яшаётган мамлакатлар сақланиб қолаётганлиги;

мамлакатлар, халқлар ўртасида, бир мамлакат ичида эса айрим ижтимоий гуруҳлар ўртасида иқтисодий ва ижтимоий табақаланиш кучайиб бораётганлиги — буларнинг барчаси дунё ҳали ҳам аввалгидек мўрт бўлиб турганлиги ва авайлаб муносабатда бўлишни талаб қилаётганлигидан далолат беради. Бизни қуршаб турган олам ғоят мураккаб ва муаммоли бўлиб келди, шундай бўлиб қолмоқда ва яқин истиқболда ҳам шундай бўлиб қолажак.

Ҳозирги шароитда, умумий хавфсизликни таъминлаш ва мувозанатга эришиш манфаатлари нуқтаи назаридан, янги мустақил давлатларнинг хавфсизлиги ва барқарор ривожланиш муаммолари улкан аҳамият касб этмоқда. Ер юзида вазият ва кучлар нисбати шиддатли ўзгариб бормоқда. Янги мустақил давлатлар майдонга чиқмоқда. Бу эса ҳозирги кунда давлатлар ва халқларнинг барқарорлигини таъминлаш учун янгича ёндашувларни излаб топишни, XXI аср арафасида хавфсизликнинг янгича моделларини ишлаб чиқишни тобора қаттиқ талаб қилмоқда.

Суверен давлатнинг ҳар бир раҳбари, ҳар бир етакчиси оддий кишилар ишонч билдириб унинг зиммасига юклаган жуда катта бурч ва масъулиятни теран англаб, ўй-хаёлини ҳамиша тинчлик, осойишталикни сақлаш, авайлаш ва мустаҳкамлашга қаратмоғи керак. Ушбу мураккаб, воқеаларга бой йилларда пойдеворини қўйишга муваффақ бўлинган янги уйни қуриш ва обод қилиш учун ўрнимизга келадиган авлод олдидаги масъулиятимизни бир дақиқа бўлсин, унутишга ҳаққимиз йўқ.

Ўтган йилларнинг мантиқи бизни ҳозирги кунда учта асосий саволга мурожаат қилишга ундамоқда. Ўзбекистоннинг келажаги ана шу саволларга қандай жавоб беришимизга боғлиқ. Булар қуйидагилардир: хавфсизликни қандай сақлаб қолиш лозим? Барқарорликни қандай таъминлаш даркор? Тараққиёт йўлидан собитқадам ривожланишга нималар ҳисобига эришиш мумкин?

Хавфсизлик, барқарорлик ва танлаган йўлдан оғишмаслик деган ана шу оддий сўзлар замирида чуқур маъно-мазмун бор. Биз буни билиб олмоғимиз ва англаб етмоғимиз зарур.

Хавфдан қандай холи бўлиш мумкин? Ривожланиш учун куч-мададни қаердан излаш лозим? Булар стратегик муаммолар бўлиб, ҳар қандай мустақил давлат, энг аввало ана шу муаммоларга эътибор бериб келган ва бундан буён ҳам эътибор беражак. Ўзбекистон Республикаси бу саволларга жавоб излаш йўлида анча тажриба тўплади. Бу тажриба бир қанча умумий хулосалар чиқаришга имкон беради. Ушбу китоб ана шу хулосаларни янада теранроқ баён этишга бағишлангандир.

Гап нима ҳақида бораётир?

Бугун Ўзбекистон — фақат жуда бой табиий-хом ашё захиралари, чексиз бозор ва сармоя сарфланадиган соҳагина эмас. Айни чоғда мамлакатимиз ғоят улкан ақл-заковат, маънавий ва маданий имкониятларга эга. Буларнинг барчаси дунёда янги сиёсий ва иқтисодий тартиб фаол шаклланиб бораётган бир шароитда, юртимизнинг ноёб жўғрофий ўрни билан қўшилган ҳолда жуда катта жўғрофий-сиёсий ва жўғрофий-стратегик қизиқиш уйғотади.

Сайёрамизнинг жуда катта майдонида кучлар нисбати кўп жиҳатдан Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатлар қайси йўлдан боришларига боғлиқ. Ҳозир халқаро муносабатларнинг сифат жиҳатидан янгича тартибини шакллантириш жараёнида иштирок этаётганлар буни эътироф этмасликлари мумкин эмас. Ҳеч шубҳа йўққи, бу давлатларнинг танлаб олган йўли ислом дунёсида юз бераётган мураккаб жараёнларнинг ривожланиши қандай натижаларга олиб келишига ва умуман жаҳон ҳамжамияти учун келиб чиқадиган барча оқибатларга ўз таъсирини кўрсатади.

Ана шуни тушуниш Ўзбекистон Республикасининг ва бутун Марказий Осиёнинг XXI аср бўсағасидаги тақдири ва ривожланиш истиқболлари ҳақида юритилаётган ҳамма фикр-мулоҳазаларнинг таянч нуқтаси бўлиб қолиши керак. Бундай фаразлар ва таҳлилий материалларнинг ҳар қайсиси, албатта, ҳурмат билан муносабатда бўлишга сазовор. Бир нарса равшанки, барқарорлик ва жўғрофий-сиёсий мувозанат сақланиб қолган шароитдагина бу минтақа жўшқин ва собитқадам ривожланади, жаҳон ҳамжамияти учун муносиб шерик бўла олади. Марказий Осиё минтақасида турли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, транспортга ва экологияга оид муаммолар тўпланиб қолган. Шуни назарда тутадиган бўлсак, бутун минтақанинг собитқадам ва барқарор ривожланишини таъминлаш ҳамда можароли вазиятларнинг олдини олиш учун ҳозирги кунда ички ва ташқи мувозанатни сақлаш ва қўллаб-қувватлашгина бирдан-бир мақбул тамойилдир. Минтақада жўғро-

фий-сиёсий мувозанатни ва барқарорликни сақлаган тақдирдагина мазкур муаммоларни ҳал этиш имкони туғилади. Бу эса, ўз навбатида, ялпи хавфсизликни таъминлаш муаммоларини ҳал қилишга қўшилган салмоқли ҳисса бўлади.

Ўзбекистон эркин ривожланаётган дастлабки йилларда орттирилган тажриба ҳам айни шундан далолат бермоқда. Бу тажриба қўлга киритилган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорлик улкан ютуқ эканлигига ва бу улуғ неъматнинг аҳамияти чексизлигига яққол ишонтирмоқда.

Шунинг учун ҳам: "Огоҳ бўлинг, одамлар!" — деган даъват ҳамиша бонг ургандек янграб туриши керак. Фахрланиш мумкин ва лозим бўлган бебаҳо қадриятлар — ўз мустақиллигимизни, тинчлигимизни, жамиятда миллатлар ва фуқаролар ўртасидаги тотувликни асранг. Ўз эркимизни қандай тасарруф этиш, уни бугунги мураккаб ва баъзан шафқатсиз дунёдаги ҳалдан зиёд хавф-хатарлардан сақлаш ҳар биримизга боғликдир.

Давлатни ақл-идрок билан бошқариш,— мутафаккир Абу Наср Форобий X асрда сабоқ бериб айтганидек, — халқ бошига тушган хавф-хатарни камайтириш ва бартараф этишдан иборатдир.

Бугун биз қисқа муддат ичида танлаган мақсадимиз йўлида анча ишлар қилишга муваффақ бўлганлигимиздан қониқибгина қолмаймиз. Ҳали яна узоқ вақт мобайнида устувор бўлиб қоладиган муаммоларни аниқ тасаввур этишни ўрганиш лозим. Бу муаммоларнинг кўпчилигини ялпи тамойиллар ва улкан воқеа-ҳодисалар келтириб чиқарган. Шу сабабли бизни ўраб турган, ҳеч ким ўз ҳолича яшай олмайдиган, ҳамма нарса ҳам бизга боғлиқ бўлавермайдиган, юксак мақсадларга эришиш йўлидаги интилишимизга жиддий хавф-хатар солиб турган бу дунёнинг ўзи нимадан иборат эканлигини чуқур тушуниб олиш жуда муҳим.

Афтидан, бугунги кунда хавфсизлик ва барқарорлик йўлида пайдо бўлаётган таҳдидларга тегишли муносабатда бўла олишнинг ўзигина етарли эмас. Мавжуд хавф-

хатарларнинг табиатини тўғри тушуниб етишимиз керак. Уларнинг манбалари ва ўзаро алоқаларини вақтида аниқлашимиз даркор. Жамиятда барқарорликни сақлаш шарт-шароитларини белгилаб олишимиз ва улардан самарали фойдаланишимиз зарур. Ўзбекистон Республикасининг барқарор ва собитқадамлик билан ривожланиши шуларга боғлиқдир.

Ўзбекистон учун унинг кенг маънодаги миллий хавфсизлиги нимани англатади, биз бу хавфсизликни қандай тасаввур қиламиз?

Биринчидан. Ўзбекистон хавфсизликнинг яхлитлиги ҳақидаги асосий тамойиллардан бирини тўла қўллаб-қувватлайди. Хавфсизлик — узлуксиз ҳолатдир, ҳадсиз-ҳудудсиздир.

Иккинчидан. "Совуқ уруш" барҳам топганидан кейин ялпи хавфсизликка асосий таҳдидни этник, минтақавий, маҳаллий можаролар ва давлатлар ичидаги жангари сепаратизм солмоқда. Айниқса, бундай қарама-қаршиликлар айрим мамлакатлар қўлида уларнинг ўз манфаатларини ва таъсир доираларини сақлаб қолиш ва ҳимоя қилиш учун ёки стратегик кучлар мувозанатини ўз фойдаларига ўзгартириш учун қудратли сиёсий таъсир воситасига айланмоқда.

Ҳар бир минтақада хавфсизликни таъминлаш муаммолари муайян моҳиятга эга. Шунингдек, ҳар бир минтақанинг ўз хусусиятлари, ўз таҳдид манбалари ва хавфсизликни сақлаш омиллари бор.

Ҳар қандай минтақанинг ҳал қилинмаган ва газак олиб кетган муаммолари бутун дунёда занжир реакциясини келтириб чиқариши мумкин. Вазиятнинг беқарорлашуви эса кундан-кунга аниқ-равшан бўлиб бораётган янги жўғрофий-сиёсий мувозанатни бузиш хавфини келтириб чиқаради.

Учинчидан. Ўзбекистон ўзининг жўғрофий-сиёсий ҳолати жиҳатидан коллектив хавфсизлик тизими изчил йўлга қўйилмаган минтақада жойлашган. Бу ҳам таҳдид туғдирувчи сабабдир.

Ўзбекистон амалда Форс кўрфази, Каспий денгизи ҳавзаси ва Тарим ҳавзасининг нефть ва газга жуда бой

конлари жойлашган ярим ҳалқанинг стратегик марказидир. Яъни, бу ярим ҳалқа атрофида бутун дунёда энергия тақчиллиги шароитида яқин йилларда Евроосиё ва жаҳон келажаги учун ҳал қилувчи роль ўйнайдиган энергия захиралари мавжуд.

Бунинг устига, биз Россия, Хитой ва Ҳиндистоннинг, Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг бир-бирига мос келмайдиган манфаатлари юзага чиқадиган минтақанинг бир қисмимиз. Аслида шаклланиб келаётган, лекин жуда кучқудратли, XXI асрнинг қиёфасини шубҳасиз белгилаб берадиган бу куч марказлари ана шу минтақада ўз манфаатларини излайди. Евроосиё марказлари туташган ерда жойлашган бизнинг ҳудудимиздан, бутун минтақа ҳудудидан ислом дунёсининг Туркия, Покистон, Эрон ва Саудия Арабистони каби қудратли мамлакатлари ҳам, юқоридаги кучлар каби, ўз манфаатларини излайди.

Яна бир таҳдид манбаи шу билан боғлиқки, Ўзбекистонни этник, демографик, иқтисодий ва бошқа муаммолар юки остида қолган мамлакатлар қуршаб турибди. Бунинг устига, юртимиз минтақадаги диний экстремизм, этник муросасизлик, наркобизнес ва ҳар хил ташқи кучлар томонидан рағбатлантириб келинаётган, ички можаро авж олган Афғонистон каби беқарорлик ўчоғи билан чегарадош. Беш йилдирки, қўшни Тожикистонда фуқаролар урушининг кенг ёйилиб кетиш хавфи ҳам сақланиб келмоқда. Бу давлатларда хориждаги энг кўп сонли ҳаммиллатларимиз истиқомат қилиб турганлигини ҳисобга олмаслик мумкин эмас.

Тўртинчидан. Минтақавий низолар кўпинча терроризм ва зўравонлик, наркобизнес ва қурол-яроғ билан қонунсиз савдо қилиш, инсон ҳуқуқларини оммавий суратда поймол этиш каби хавфли таҳдидларнинг доимий манбаига айланиб бормоқда. Бундай ҳодисалар давлат чегараларини тан олмайди.

Бешинчидан. Шунга ишончимиз комилки, халқаро муносабатлар амалиётида ҳар бир мустақил мамлакатнинг ўз миллий манфаатларига мувофиқ, ўз мустақиллиги ва барқарорлигини таъминлаш мақсади бўлиши лозим. У ёки

бу халқаро тизимларда ва коллектив хавфсизлик шартномаларида қай даражада қатнашишини уларнинг ўзи белгилаш ҳуқуқи назарда тутилиши зарур.

Аёнки, бунда биз бошқа мамлакатларнинг хавфсизлигини ҳимоя қилиш таъминланиши зарурлигини ва уларнинг манфаатлари камситилишига, яқин ўтмишнинг ҳарбий-сиёсий қарама-қаршилик соҳасидаги салбий тажрибасига қайтишга йўл қўйиб бўлмаслигини назарда тутаётирмиз.

Олтинчидан. Бизнинг назаримизда, экологик ва ядровий хавфсизлик муаммолари алоҳида эътиборни талаб қилади. Биз Марказий Осиё минтақаси ядровий қуроллардан холи ҳудуд деб эълон қилинишига эришмоқчимиз. Айрим қўшни давлатлар ядро қуролига эга бўлишга ошкора интилаётганлиги бизни айниқса ташвишга солмоқда.

Орол денгизи фалокати ҳам жаҳон миқёсидаги улкан муаммодир. У дунёдаги анча мамлакатлар аҳолисининг манфаатларига дахлдор бўлиб, кўплаб миллатларнинг авлодлари учун ҳалокатли оқибатларга олиб келиши мумкин.

Аслини олганда, хавфсизликка солинаётган таҳдидлар анча серқирра. Улар сиёсий экстремизм, шу жумладан диний руҳдаги экстремизмни, миллатчилик ва миллий маҳдудликни, этник, миллатлараро, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик асосидаги зиддиятларни, коррупция ва жиноятчиликни, экология муаммоларини ўз ичига олади. Бошқача айтганда, юқорида санаб ўтилган таҳдидлар, гарчи турли минтақаларда турлича куч билан намоён бўлса-да, инсониятда бир хилда ташвиш туғдирмоғи даркор.

Ушбу китоб — мамлакатимиз, миллатимиз, жамиятимиз ва ҳар бир фуқаронинг хавфсизлигига, янгиланиш ва тараққиёт йўлига, жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш йўлига солинаётган таҳдидлар нималардан иборат эканлигини таҳлил қилиш йўлидаги уринишдир. Шуни эсда тутишимиз керакки, бутун тарих таҳдидлар ва уларни даф этишдан иборат. Ғоят кенг маънодаги ҳамкорлик — шахс-

лар ўртасидаги ўзаро муносабатлардан тортиб то халқаро интеграциягача бўлган ҳамкорлик орқали давр таҳдидларига қарши муносиб жавоб бериш учун ишончли кафолатларимиз бор.

Биз мавжуд реал хавф-хатарларга жиддий қараймиз. Айни вақтда имкониятларимизни, таъбир жоиз бўлса, жозибали жиҳатларимиз ва афзал томонларимизни ҳам биламиз. Бизнинг минерал-хом ашё, инсоний ва ишлаб чиқариш захираларимиз ички барқарорлигимизнинг ва халқаро нуфузимизнинг мустаҳкам кафолати бўлиб хизмат қилади.

Аминманки, мамлакатимиз XXI асрда жаҳон иқтисодиёти, маданияти ва сиёсатида муносиб ўрин олиш учун тарихий имкониятларга эга. Биз ўзимиз учун, энг муҳими, болаларимиз ва набираларимиз учун бутун дунё билан ҳамкорлик қилиш имкониятларини очмоқдамиз. Ўзбекистонни, унинг имкониятларини чуқурроқ билишни, келажакда биз билан ҳамкорлик қилишдан шубҳасиз фойда кўришни чин дилдан хоҳлайдиган барча кишиларга ёрдам беришни истаймиз.

Янги минг йилликка йўл очиб борар эканмиз, ҳаммага дўстлик ва ҳамкорлик қўлини чўзамиз. Хавфсизлик, барқарорлик ва собиткадам ривожланиш деган сўзлар бунинг рамзидир. Чунки, айнан ана шу тушунчалар ҳар бир мамлакатнинг, ҳар бир халқнинг тинчлиги, фаровонлиги, равнақи учун мустаҳкам пойдевор яратади. Сайёрамизда жўғрофий-сиёсий мувозанатнинг ажралмас шарти бўлиб қолади. Бу ҳар бир инсонга келажакка дадил ва ишонч билан қараш ҳуқуқини беради.

I БОБ

ХАВФСИЗЛИККА ТАҲДИД

МИНТАҚАВИЙ МОЖАРОЛАР

Икки мафкуравий тузумнинг кураши ва бу курашнинг халқаро ҳаётнинг ҳамма соҳаларига соя ташлаши остида ўтган кучли қарама-қаршилик барҳам топди. Аммо шундан кейин ҳам бизни қуршаб турган дунё, кўплар кутганидек, осойиштароқ бўлиб қолгани йўқ. Унда можаролар камаймади. Дунёда янги тартибларни шакллантириш жараёни минтақалар даражасидаги ва минтақалар ичидаги эскидан сақланиб келаётган, зимдан тутаб ётган, ҳар хил тарихий, этник, сиёсий, диний ва бошқа сабабларга эга бўлган можароларнинг кескинлашуви билан бирга юз берди. Бу можаролар илгари икки тузумнинг дунё миқёсидаги қарама-қаршилиги доирасида кўпинча у ёки бу кучлар қутбининг манфаатлари йўлида "бостириб келинган" эди. Бундан ташқари, янги минтақавий можароларнинг вужудга келиши ва уларга турли ташқи кучлар ўз жўғрофий-стратегик интилишлари доирасида жалб этилишидан иборат хавфлар ҳам мавжуд.

Сўнгги беш йил ичида машъум мазмунга эга "минтақавий можаро" деган ибора ҳамманинг қулоғига ўрнашиб, оддий бир ҳолга айланди. Минтақавий можаролар дунёнинг ривожланган минтақаларига ҳам, ривожланаётган минтақаларига ҳам хос тус олди.

Телерепортёрларнинг ҳиссиз шарҳлари ва газеталарнинг жанговар тўқнашувларда рўй берган навбатдаги қурбонлар ҳақидаги катта сарлавҳалари ортида миллионлаб кишиларнинг тақдири, уларнинг дард-аламлари ва чекаётган жафолари кўмилиб кетмоқда. БМТнинг ҳозирги вақт-

да бутун дунёда қарийб 50 миллион қочоқ борлиги ҳақидаги сўнгги маълумотлари кишини бефарқ қолдириши мумкинми? 1996 йилда бошқа мамлакатларда бошпана топган 13 миллион киши рўйхатга олинган. Фуқаролар уруши туфайли 30 миллионга яқин одам ўзи яшаб турган жойларини ташлаб, бошқа мамлакатларга қочоқ сифатида кетишга мажбур бўлган. Ўз чегараларидан узоқда бўлсада, зўравонликка ва бутун-бутун халқларнинг қонли фожиаларига жамиятнинг кўникиб қолишидан ҳам даҳшатлироқ нарса борми ўзи? Муайян бир шахснинг ё тушуниб етмаслик, ёки хотиржамликка берилиши туфайли келиб чиқадиган бундай фуқаролик позициясининг хавфи очиқдан-очиқ куч ишлатиш билан таҳдид қилишдан кам эмаску, ахир. Бундай позиция мамлакатимиз фуқаролари ва раҳбарлари учун мутлақо номақбулдир.

СССР парчаланиб кетганидан кейин бизнинг иродамиз ёки интилишимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда Ўзбекистон амалда фронт яқинидаги давлатга айланиб қолди. Унинг ташқи чегараларида — Афғонистон ва Тожикистонда сўнгги йилларда юз минглаб инсонлар ҳаётига зомин бўлган иккита танглик ўчоғи аланга олиб турибди.

18 йилдан бери уруш кетаётган Афғонистондаги тангликнинг чуқурлиги ва кескинлигини, унинг минтақавий ва дунё миқёсидаги жўғрофий-сиёсий жараёнларга таъсирини эътиборга олиб, бу фожиани кўлами ва хавфи жиҳатидан ҳозирги дунёнинг энг катта минтақавий можаролари жумласига киритиш мумкин. Бу можаронинг сабаби ва бошланғич омилларини ҳамда қўшни Тожикистонда давом этаётган тангликнинг келиб чиқиши сабабларини чуқур таҳлил этмаган ҳолда (чунки ҳозир гап бу ҳақда бораётгани йўқ), қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш зарур. Республикамиз теварагида вақти-вақти билан кескинлик кучайиб турибди. Уруш ҳаракатлари олиб борилмоқда. Ўзаро курашаётган томонлар тинчлик йўлидаги соғлом ташаббусларни тушунишни истамаяптилар. Шундай шароитда Ўзбекистон ўз фуқароларининг фаровон яшашини ва равнақ топишини таъминлаб берадиган дара-

жда барқарор ва бехатар ривожланиши мумкинлиги ҳақида бир нима дейиш мушкул.

Юз бераётган ҳодисаларнинг фожиали томони шундаки, кўп йиллик ички қуролли ва сиёсий қарама-қаршилик натижасида вазиятнинг шундай авж олиб бориши бу мамлакатларни ўз-ўзини ҳалок қилиш ва давлатчиликдан маҳрум бўлиш ёқасига олиб келиши мумкин.

Келгуси авлод вакиллари уруш оловини ёқишга ундаган сабаб ва баҳоналар учун замондошларимизни кечирмасалар керак. Тарих ўз ҳукмини чиқарар экан, ҳамма вақт шолини қурмакдан ажратади ва ғаразли, ҳудбин мақсадларини қўзлаб халқ манфаатларини ниқоб қилиб олувчи шахсларнинг ўзларини оқлаш учун келтирадиган қибр-ҳаводан иборат далилларини қабул қилмайди. Курашаётган тарафлар ўз нуқтаи назарлари ўртасидаги қарама-қаршиликни кучайтириб, можарони қанчалик чуқурлаштириб борсалар, бу можаро унинг қатнашчилари қўлга киритаётган ютуқлардан кўра беқиёс даражада кўп нарсани йўқотишларига олиб келиши мумкинлиги шунчалик ойдинлашиб бораверади. Миллионлаб кишиларнинг тақдири хавф остида қолар экан, буни ҳеч қандай мақсад билан оқлаб бўлмайди.

Уруш жамият ва давлатнинг ҳолатига фалокатли таъсир кўрсатади. Бу — урушнинг табиий йўлдоши бўлган иқтисодий вайронгарчиликдангина эмас, балки миллатнинг келажаги учун муҳим аҳамият касб этувчи бошқа соҳаларда ҳам намоён бўлади. Қандай бўлмасин, ватандошлар ўртасида нифоқни авж олдириш, ўз уйларини ташлаб кетишга мажбур бўлган қочоқлар оқими, жамиятда жиноятчи унсурларнинг кўпайиши, урушни пул топишнинг ягона манбаига айлантириш, миллатнинг генофондига путур етказиш, ёш авлодни ҳатто бошланғич таълим олиш имкониятидан ҳам маҳрум қилиш шу халқнинг келажагини таъминлай олади дейишга кимнинг ҳам қурби етади ёки виждони йўл қўяди?

2000 йил муррасига яқинлашаётган жаҳон цивилизацияси XXI асрни кўзлаб яшамоқда. Шундай вақтда Афғонистон билан Тожикистонда юз бераётган можаролар ва

уларнинг оқибатлари бу мамлакатлар тараққиётини кам деганда ўнлаб йилларга орқага улоқтириб ташлади. Бу ҳол у ердаги вазиятдан кўриниб турибди. Уруш маддоҳлари ўз ватандошларини бу қурбонлар зарур эканлигига, ана шу қурбонлар эвазига ёрқин келажакка эришиш мумкинлигига ишонтирмоқчи бўладилар.

Шундай экан, минтақавий можаролар жамиятимиз фаровонлиги ва республикамиз тараққиёти учун қандай хавф туғдирмоқда? Бир қарашда, Ўзбекистон чегараларига яқин жойларда юз бераётган барча низолар давлатимиздаги сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни сақлаб туришга бевосита алоқаси йўқдек туюлади. Бундан буён ҳам ташвишли ҳодисалар бизни четлаб ўз йўлидан ривожланаверади, барқарорлик ўз-ўзича сақланаверади, мамлакатнинг келажаги эса ўз-ўзидан таъминланган, дея фикр юритишни ҳам сиёсий, ҳам фуқаровий қалтабинликдан бошқа нарса эмас, деб ҳисоблаймиз.

Бироқ шу ўринда бир гапни айтиб ўтмаслик мумкин эмас. Афтидан, ана шундай "яхши ниятли кишилар"нинг кўпчилиги тинчлик ва тартибни таъминлаш, можаролар ва улар келтириб чиқарадиган салбий жараёнлар бизнинг она заминимизга кўчиб ўтишига йўл қўймаслик учун давлатимиз нечоғли катта куч-ғайрат сарфлаётганлиги ҳақида ўйлаб кўрмаётганга ўхшайди. Бу ўринда ҳаммага яхши маълум бўлган бир ҳақиқат — кескин муаммолар, шу жумладан теварак-атрофимиздаги мавжуд муаммолар ҳам инкор этилмаслиги лозим. Акс ҳолда бу можаролар танглиққа олиб келиши, бошқариб бўлмайдиган танглик эса ривожланиш йўлида учраган барча нарсаларни вайрон қиладиган, давлат чегарадарини ва ўзга сиёсий, иқтисодий, этник ва бошқа воқеликларни тан олмайдиган фалокатга айланиб кетиши мумкинлигини ёдга олиш ўринли бўлади.

Мавжуд минтақавий танглик шароитида Ўзбекистоннинг хавфсизлигига таҳдид хаёлий эмас, балки яққол мавжуддир. Минтақавий можарони фақат тарафларнинг белгилаб қўйилган доиралардаги қуролли қарама-қаршилиги, шу жумладан тинч аҳоли ўртасида кўплаб қурбон-

ларга олиб келадиган қарама-қаршилиги деб ҳисобламаслик керак. У муайян жамият ва қўшни давлатлар ҳаётига таъсир кўрсатадиган қарама-қаршиликдир. Агар масалага шу нуқтаи назардан қараладиган бўлса, бу таҳдиднинг ҳақиқатан мавжудлиги яққол аён бўлади.

Инсоният цивилизациясининг ривожланиш тарихи, айниқса ҳар жиҳатдан бир-бирига боғлиқ бўлиб қолган ҳозирги дунё шароитида, шундан аниқ далолат бериб турибдики, алоҳида олинган бир давлатдаги хар қандай можаро узоқ вақт давомида миллий чегаралар доирасида қолиб кета олмайди. Бир қанча сабабларга кўра бундай можаро назорат қилиб бўлмайдиган даражада ёйилиб кетиши муқаррар. Бу эса эртами, кечми қўшни давлатлар олдига барча салбий оқибатлари билан бирга қатор муаммоларни кўндаланг қўяди. Ҳатто минтақадаги вазиятни беқарорлаштириш даражасигача бориб етади. Шу нуқтаи назардан қараганда, можаронинг яширин ва ошкора байналмилаллашуви тангликни чуқурлаштиради. Чунки турли мақсадларни кўзлайдиган ва танглик чиққан ҳудудда ўз манфаатларини таъминлашга интиладиган ташқи кучлар ҳамма вақт шай туради.

Шундай қилиб, алоҳида олинган давлатдаги ички можарони, шу можаро билан қўшни мамлакатлар ўртасидаги ўзаро алоқани бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳодисалар деб ҳисоблаш хато бўлур эди. Афғонистондаги ҳарбий-сиёсий танглик, Тожикистондаги беқарорлик бутун Марказий Осиёдаги минтақавий барқарорлик ҳолатига ҳам, жумладан, Ўзбекистоннинг миллий хавфсизлигига ҳам салбий таъсир кўрсатмай қолмайди.

Бизнинг шароитимизда ушбу хулосани тасдиқлаш учун теран назарий фикрлар билдириш ёки бошқа минтақавий можароларнинг тарихини далил сифатида келтириш зарурати бўлмаса керак, деб ўйлайман. Ишончим комилки, Афғонистонда 1996 йилнинг сентябрь-октябрь ойларида вазият яна шиддатли тус олиб, унинг шамоллари димоғимизга уруш ҳидини олиб келди. Бу ҳол республикадаги тинчлик ва халқ хотиржамлигининг қадри ҳақида ўйлашга мажбур қилди. Бу ҳол ана шу кўп қиррали муам-

монинг долзарблиги ва кескинлигини яна бир карра намойиш этди. Шу жиҳатдан олганда, минтақавий можаролар ҳал қилинмас экан, Марказий Осиёдаги давлатларнинг биронтаси ўзини хавфдан холи деб ҳисобламайди ва ишонч билан олға бора олмайди, деган фикрни давом эттириш мантиқан тўғри бўлур эди.

Ҳозирнинг ўзидаёқ кўзга ташланаётган ва кейинчалик вужудга келиши мумкин бўлган хавф-хатарлар кўлами кенг.

Биринчидан, вазиятнинг ривожланиши натижасида қуролли ёки бошқача тарздаги қўпорувчилик фаолияти атайлаб ёки беихтиёр кўшни давлатлар ҳудудига ўтиши мумкинлиги жиддий эътиборни талаб қилади. Чунки афғон ва маълум даражада тожик можаролари амалда назорат қилиб бўлмайдиган ҳолатга келиб қолди. Бундай шароитда Марказий Осиёнинг ҳамма давлатларида турлича нисбатларда яшаётган, турли соҳаларда ва турли даражаларда кўп асрлардан бери таркиб топган, тарихий ўзаро алоқалари (шу жумладан кўп сонли қариндош-уруғчилик алоқалари ҳам) намоён бўлиб турган асосий этносларнинг жойлашиш хусусиятини ҳам ҳисобга олиш керак бўлади.

Минтақадаги ҳар бир давлат этник жиҳатдан ранг-баранг бўлгани сабабли, ҳар қандай танглик кескинлашиб, кўшни мамлакатлар фуқаролари ўртасидаги тотувлик ва барқарорликка путур етказади. Айрим бузғунчи гуруҳларнинг зиддиятлар оловини ёқишга ва чегарадош давлатлар аҳолиси орасидаги кам сонли этник гуруҳлар миллий туйғуларини уйғотиш орқали уни кўшни мамлакатларга кўчиришга уриниши катта ташвиш туғдиради.

Ҳозирги замон тарихи шуни яққол кўрсатмоқдаки, ўзларининг сиёсий ва бошқа мақсадлари йўлида миллий масалани дастак қилиб олишга интиладиган кучлар, энг аввало, одамларни юксак даражада сафарбар этадиган ҳиссиётларга умид боғлайдилар. Кейинчалик уларни ҳар қандай сиёсий донишмандлик ва соғлом фикрни инкор этадиган жангари тажовузкорлик йўлига буриб юбориш мумкин, деб ўйлайдилар.

Иккинчидан, сўнгги йилларда воқеалар фожиали тус олганлигининг яна бир сабаби шундаки, афғон можаролари-га, маълум этник низолардан ташқари, яна диний тус ҳам берилди. Исломнинг кескин сиёсийлашув жараёни содир бўлмоқда. У ўта радикал тус олди — ҳокимият тепасига чиқишга даъвогарлик қилиш ва барча диндошларни мададга чақирган ҳолда бунга қуролли йўл билан эришишга очиқдан-очиқ уриниш юз бермоқда. Динимизнинг инсонпарварлик ғоялари ва асосларига ҳеч бир алоқаси бўлмаган ана шу жараён Тоғли Бадахшондан тортиб то Каспийгача бўлган жуда катта ҳудуддаги ижтимоий-сиёсий вазиятга бевосита ёки билвосита салбий таъсир кўрсатди. Минтақадаги давлатларда афғон сценарийсини ўз халқларига зўрлаб қабул қилдиришга тайёр турган экстремистик кайфиятдаги унсурлар топилиб қолди. Афғонистон воқеалари эса қандай фожиали оқибатларга олиб келганлигига ҳали биз ҳам баҳо берамиз, келгуси авлодларимиз ҳам баҳо беради.

Учинчидан, ҳокимиятга интилаётган турли афғон гуруҳларининг этник-диний даъволари асосида келиб чиққан Афғонистон можаросининг марказдан қочувчи тўлқинлари бутун минтақага салбий таъсир кўрсатишда давом қилмоқда ва муайян шакл касб этмоқда. Бу ҳол тожик-афғон чегарасидаги қуролли иғвогарликларда яққол намоён бўлмоқда. Бу иғвогарликлар Афғонистон Ислом давлати ҳудудидан туриб олиб борилаётган қўпорувчилик фаолиятининг бошқа кўринишлари билан бирга Тожикистондаги ва бутун минтақадаги вазиятни тегишлича жиддий издан чиқармоқда. Ана шундай шароитда турли-туман "дин учун курашувчилар" ўз хатти-ҳаракатлари ва ниятларини оқлаш учун диний шиорлардан фойдаланмоқдалар. Халқларимизга ва уларнинг маънавий дунёсига хос бўлмаган идеаллар ва қадриятларни зўрлаб қабул қилдиришга уринмоқдалар. Фитна ва ўрта аср жаҳолатпарастлиги уруғларини сочишга, бизни инсоният цивилизациясидаги муносиб ўрнимиздан маҳрум қилишга интилмоқдалар.

Ниҳоят, алоҳида эътиборга молик бўлган яна бир потенциал хавф-хатар ҳақида. Можароларнинг давом этиши баъзи бир кимсаларга "ажратиб юборилган халқлар" муаммосини зўр бериб авж олдиришга имкон бермоқда. Бунда кўпинча, масалан, Афғонистон билан чегаранинг икки томонидаги тожиклар ёки ўзбекларни, ё бўлмаса, пуштун қабилаларини бирлаштириш фойдасига сунъий далиллар тўпланмоқда. Мавжуд чегараларни этник асосда ўзгартириш йўлидаги ҳар қандай уриниш қандай оқибатларга олиб келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшатли. Минтақамиздаги чегараларни ўзгартириш бутун жаҳон ҳамжамияти учун даҳшатли оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Ҳатто Босния ва Герцеговинадаги можаролар бу мудҳиш воқеалар олдида "ҳолва" бўлиб қолиши ҳеч гап эмас.

Умуман олганда, чўзилиб кетган минтақавий можаролар атрофдаги давлатлар учун (табиийки, Ўзбекистон ҳам бундан мустасно эмас) айнан ҳозир кенг доирадаги муаммолар манбаига айланди. Кейинчалик эса улар сиёсат, маф-кура, миллатлараро муносабатлар ва бошқа соҳаларга ҳам зимдан салбий таъсир этиши, путур етказиши мумкин.

Минтақавий можароларнинг оқибатлари анча сезиларли шаклга ҳам эга. Улар давлатларнинг миллий иқтисодиётига ва хўжалик алоқаларига таъсир кўрсатади. Бу эса мавҳум категория бўлмай, балки ҳар бир фуқаронинг ва жамият аъзосининг аниқ ҳисоблаб кўрса бўладиган манфаатлари демакдир.

1. Масалан, Афғонистондаги уруш мамлакатнинг шундоқ ҳам яхши ривожланмаган иқтисодиётини бошдан-оёқ вайрон қилди. Бу уруш ҳозирги вақтда Марказий Осиё давлатларига "илиқ денгизлар"даги портларга чиқиш ва шу йўл билан жаҳон хўжалик алоқалари тизимига қўшилиш имконини берадиган янги транспорт коммуникацияларини очиш йўлида асосий ғов бўлмоқда. Бу эса, ўз навбатида, миллий иқтисодиётнинг ривожланишини секинлаштирмоқда. Чунки самарали мол айирбошлаш учун жуда қисқа ва барқарор транспорт коммуникациялари керак бўлиши ҳаммага маълум.

2. Қуролли можаро кескинлашган тақдирда чегараларни тан олмасдан, қўшни давлатлар ҳудудига "ёпирилиб кириш"га тайёр турган қочоқлар муаммоси вужудга келади. Одатда, бу оқимда чегара орқали нон ва бошпана топишнигина эмас, балки одамларнинг қалбига янги ғулғула солишни истайдиганлар ҳам кириб келади. Қочоқларни қабул қилувчи томон учун бу масаланинг табиий инсонпарварлик жиҳати билан бирга, иқтисодий томони ҳам мавжуд. Чунки қочоқларни жойлаштириш ва уларнинг кўп сонли, кечиктириб бўлмайдиган муаммоларини ҳал қилиш учун ўз бюджетидан қўшимча маблағлар қидириб топиш зарурияти беихтиёр пайдо бўлади.

3. Афғонистон билан Тожикистонда чўзилиб кетган минтақавий можаролар салбий ҳодисаларни келтириб чиқармоқда, чегарадош давлатлар учун жиддий хавф туғдирмоқда. Бу салбий ҳодисалар ҳақида гапирганда, қонунга хилоф равишда наркотик моддалар олиб ўтилиши, халқаро терроризм ва қурол-яроғ контрабандаси каби муаммоларга ҳам тўхталиб ўтиш лозим. Маълумки, вайронгарчилик ва сиёсий тартибсизлик шароитида уруш ҳаракатларини олиб бориш оддий аҳоли учун асосий юмушгина эмас, балки омон қолиш усули ҳам бўлиб қолмоқда. Айни пайтда Афғонистондаги можарода қатнашаётган гуруҳлар учун наркотик моддаларни ишлаб чиқариш ва сотиш қурол-яроғ харид қилиш ва бойлик орттириш учун пул топишнинг энг қулай воситасига айланмоқда. Турли халқаро ташкилотлар, шу жумладан БМТ таҳлилига кўра, Афғонистон қорадори хом ашёсини тайёрловчи дунёдаги етакчи давлатлардан биригагина эмас, балки наркотик моддалар олиб ўтиладиган энг йирик базага ҳам айланиб қолди. Бу макон орқали наркотик моддалар тобора кўпроқ миқдорда Марказий Осиё давлатларига ва сўнгра Ғарбга етказилмоқда. Табиийки, уларнинг бир қисми бизнинг минтақамизга "сингиб кетмоқда". Бу эса жиноятчиликнинг ўсишига, ёшларнинг бузилишига, ҳатто миллатнинг генофонди айнишига сабаб бўлади.

4. Афғонистон билан Тожикистондаги минтақавий можаролар ҳал бўлмаётир. Бу эса минтақадаги давлатлар,

шу жумладан Ўзбекистон олдига терроризм ва қурол-яроғлар контрабандаси сингари ҳодисаларнинг қўшни давлатлар ҳудудларига ёйилиши билан боғлиқ бўлган янги ва ғоят хавфли муаммоларни кўндаланг қўйди. Эндиликда миллий хавфсизликни ва ички барқарорликни таъминлаш даражаси ана шу муаммоларни ҳал қилишга боғлиқ. Яқин Шарқдаги ва сайёрамизнинг турли нуқталаридаги бошқа танглиқлар, шунингдек, МДҲ ҳудудидаги (Чеченистон, Тоғли Қорабоғ, Абхазия ва бошқалардаги) воқеаларнинг ўхшаш жиҳатларига қараб террорчилик фаолиятини Афғонистон билан Тожикистоннинг миллий чегараларидан ташқарига кўчириш имкониятлари қай даражада эканлигини тасаввур этиш мумкин. Бунинг устига, Афғонистон ҳудуди ва чегаралари назорат қилиб бўлмайдиган қурол-яроғ аслаҳахонасига айланган. Бундай шароитда Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги чегаралар очиқлиги янада хатарлидир. Афғонистон ҳудудида тайёргарликдан ўтган ёки партизанлар урушида тажриба орттирган жангарилар дунёнинг кўпгина давлатларидаги, Кавказорти, Чеченистон ва Тожикистондаги қуролли можароларда фаол қатнашган бўлиши мумкинлигини ҳам инкор этиш мушкул.

Миллий хавфсизлигимизга четдан реал таҳдид солаётган Афғонистон ва Тожикистондаги минтақавий можаролар на Марказий Осиёда ва на бутун дунё миқёсида барқарорликни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Бу можароларнинг катта салбий потенциали бутун дунё кўламида ҳалокатли оқибатларга олиб келишга қодир.

Нафақат Марказий Осиё минтақасидаги, балки ундан ташқаридаги ҳар бир соғлом фикрли инсон минтақавий можароларнинг янада авж олиши бу ҳудуддаги мамлакатларнинг танлайдиган йўлига таъсир кўрсатмасдан қолмаслигини яхши англайди. Бу можаролар уларнинг ижтимоий-сиёсий ривожланиши қандай, қайси йўлдан боришига, XXI аср арафасида ва бошларида миллионлаб кишиларнинг тақдирини белгилаб берадиган демократик ва бозор ислоҳотларининг истиқболлари қандай бўлишига ўз таъсирини ўтказади.

"Совуқ уруш" даври тугашининг асосий якуни шу бўлдики, инсоният учинчи жаҳон урушидан қутулиб қолишга муваффақ бўлди. Минтақавий можароларнинг, шулар қатори Афғонистондаги можаронинг ва Тожикистондаги қарама-қаршиликнинг дунё миқёсида келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатларини чеклашга ва тарқатмасликка бугунги кунда ҳаммамизнинг ҳам ақл-идрокимиз, тажрибамиз ва қатъиятимиз етадими?

Ўзбекистон республикамиз билан чегарадош мамлакатлардаги ҳарбий-сиёсий можароларни тинч йўл билан ҳал қилишга ва уларнинг олдини олишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларни, амалий қадамларни қўллаб-қувватлаб келди ва бундан буён ҳам қўллаб-қувватлайверади. Бу йўлда мамлакатимиз ҳам ўз давлат сиёсати доирасида, ҳам халқаро ташкилотлар механизмларидан фойдаланган ҳолда, мавжуд имкониятларни аниқ мақсадни кўзлаб ишга солади. Бутун миллий стратегиямизнинг асосий йўналишларидан бири ана шундай мазмун-моҳиятга эга.

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ФУНДАМЕНТАЛИЗМ

XX аср ажойиб илмий кашфиётлар асри, инсон Коинот сирлари қўйнига кириб бораётган аср, ахборот ва ғоят улкан техникавий имкониятлар асри бўлди. Шу билан бирга бу асрнинг охири диний қадриятларнинг уйғониш даври, вазмин, беҳуда уринишлардан холи диний маънавиятга ўзига хос тарзда қайтиш даври бўлиб қолди.

Жаҳондаги энг йирик динлардан бўлган ислом ҳам шу каби ялпи интилишлардан четда қолгани йўқ. Аксинча, мусулмон дунёсида ва ҳатто ундан ташқарида ҳам сўнгги ўн йилликлар мобайнида рўй берган воқеалар жаҳон ҳамжамиятида "ислом овозаси" деб аталган ҳодиса ҳақида гапириш имконини берди.

Кўплаб сиёсатчилар, олимлар, журналистлар XX аср охирида юз берган, "ислом уйғониши", "қайта исломлашиш", "ислом феномени" ва бошқа турли-туман номлар билан аталган ҳодисанинг сабабларини тушунтириб

беришга ҳаракат қилдилар. Бу тушунчалар ҳақида мунозарага киришмаган ҳолда, эътиборни жаҳон ҳамжамияти ҳаётида ислом қадриятларини тиклаш байроғи остида рўй бераётган ҳодисалар ғоят хилма-хил, кўп қиррали, баъзан зиддиятли ва ҳатто қарама-қарши қутбли эканлигига қаратмоқчиман.

Шу билан бирга, аниқ-равшанки, жаҳон жамоатчилиги бу жараёнларга жуда катта қизиқиш билан қарабгина қолмаяпти. Унинг диний экстремизм ва фундаментализм каби кескин ҳодисалар муносабати билан безовталанаётгани, баъзан эса ҳатто хавфсираётгани ҳам кўзга ташланмоқда. Афсуски, ҳозирги замон тарихида ана шу ўта кескин кўринишлар жиддий можароларни, зиддиятларни келтириб чиқариши, барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солиши мумкинлиги инсониятни чўчитяпти. Шундан дарак берувчи фикрлар анча-мунча тўпланиб қолган. Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш зарурлиги нуқтаи назаридан қараганда, бу ҳодисалар бизда ҳам жиддий ташвиш туғдирмоқда.

Диний экстремизм ва фундаментализм бизнинг минтақамиз учун туғдириши мумкин бўлган хавф-хатарларни бевосита таҳлил қилишга киришишдан олдин эътиборни одамларнинг диний эътиқодлари билан боғлиқ ҳар қандай муаммо ғоят нозик эканлигига, уларнинг диннинг маънавий қадриятлари билан шиорлардан, хусусан, исломни қайта тиклаш шиоридан фойдаланаётган муайян кучлар кўзлаётган, динга алоқаси бўлмаган сиёсий ва бошқа тажовузкор мақсадлар ўртасидаги фарқни тушуниб олишларига эришиш зарурлигига қаратишни истардим.

Дин, шу жумладан ислом дини ҳам минг йиллар давомида барқарор мавжуд бўлиб келганлигининг ўзиёқ у инсон табиатида чуқур илдиз отганлигидан, унинг ўзига хос бўлган бир қанча вазифаларни адо этишидан далолат беради. Энг аввало, жамият, гуруҳ, алоҳида шахс маънавий ҳаётининг муайян соҳаси бўлган дин умуминсоний ахлоқ меъёрларини ўзига сингдириб олган, уларни жонлантирган, ҳамма учун мажбурий хулқ-атвор қоидалари-

га айлантирган. Маданиятга катта таъсир кўрсатган. Инсоннинг одамлар билан баҳамжиҳат яшашига кўмаклашган ва кўмаклашмоқда.

Бинобарин, дин одамларда ишонч ҳиссини мустаҳкамлаган. Уларни поклаб, юксалтирган. Ҳаёт синовлари, муаммо ва қийинчиликларни енгиб ўтишларида куч бағишлаган. Умуминсоний ва маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ҳамда авлоддан авлодга етказишга ёрдам бериб келган. Баъзи вақтларда эса бунинг бирдан-бир чораси бўлган. Бундай хулосалар чиқаришга, ота-боболаримизнинг дини бўлмиш ислом дини мисолида айтиш учун ҳамма асосларга эгамиз. Шунинг учун ҳам дин инсоннинг ишончли ҳамроҳи, одамзот ҳаётининг бир қисми бўлиб келмоқда.

Диннинг юксак ролини эътироф этиш билан бирга, диний дунёқараш тафаккурнинг, инсоннинг ўзини ўраб турган дунёга, ўзи каби одамларга муносабатининг ягона усули бўлмаганлигини ҳам таъкидлаш зарурдир. Дунёвий фикр, дунёвий турмуш тарзи ҳам у билан ёнма-ён ва у билан тенг яшаш ҳуқуқига эга бўлган ҳолда ривожланиб келган.

Ҳаётнинг мазмунини тушунишга турлича ёндашишларнинг (афсуски, улар ҳамма вақт ҳам тинч ва осойишта кечавермаган) ёнма-ён мавжуд бўлиши, эҳтимол, инсоният дунёсининг, маънавий ҳаётининг бойлиги ва хилмахиллигини таъминлаб берган ҳамда унинг ривожланишини рағбатлантириб тургандир. Зеро, фақат бир хил фикр юритувчи одамлардан таркиб топган жамият ўз ранг-баранглигини ва жозибасини йўқотган бўлур эди.

Инсоннинг, шахснинг қадр-қимматини устувор қадрият сифатида эътироф этувчи ҳозирги дунёда, мазкур зиддият инсоннинг эркин фикрлаш, хоҳлаган динига эътиқод қилиш эркига ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик эркига бўлган ҳуқуқини тан олишга айланди. Одам табиий омилларга кўра ўзи мансуб бўладиган ирқ ва элатни танлай олмайди. Ота-онани танлаб ололмайди. Лекин дунёқарашини, ахлоқи, маънавиятини ўзи, ҳеч кимнинг тазйиқисиз ва, айниқса, зўравонлигисиз танлаб олиши

мумкин ва лозим. Бинобарин, унинг хоҳиши ҳурмат қилиниши шарт.

Жамият ҳаётининг бир қисми бўлган дин ижтимоий ҳаётнинг бошқа соҳалари билан муқаррар равишда муносабатда бўлган. Уларга таъсир кўрсатган ва ўзи ҳам бошқа соҳаларнинг таъсирига дуч келган. Ҳозир мавжуд бўлиб турган диний тартибларнинг кўпчилиги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий бурилишлар, тангликлар даврида шаклланганлиги бежиз эмас. Шу тариқа дин инсоният тарихининг турли даврларида сиёсат билан озми-кўпми очиқ-ойдин муносабатга киришган. Кўпинча ундан сиёсий ва баъзан бир тарафлама, тор мақсадларда фойдаланиб келинган.

Афсуски, инсоният тарихида диний онгнинг ажралмас қисми бўлган одамлардаги эътиқоддан фақат бунёдкор куч сифатида эмас, балки вайрон қилувчи куч, ҳатто фанатизм (ўта кетган мутаассиблик) сифатида фойдаланилганлигини кўрсатувчи мисоллар кўп. Фанатизмнинг ўзига хос хусусияти ва кўринишлари авваламбор ўз динининг ҳақиқийлигига ўта қаттиқ ишониш, бошқа диний эътиқодларга муросасиз муносабатда бўлишдан иборатдир.

Айнан фанатизм иллатига йўлиққан одамлар ёки уларнинг гуруҳлари жамиятда беқарорлик тўлқинини келтириб чиқаришга қодир бўладилар. Устига-устак, оммавийлик унсури муайян бир хатти-ҳаракатлар учун шахсий жавобгарлик ҳиссини йўқотиб юборади, ҳаракатга "омма, халқ ҳаракати" тусини беради.

Ўзининг шак-шубҳасиз ҳақлигига, ҳақиқатни фақат ўзи билишига ишонч ҳисси сўнгги чораларга — зўравонлик ҳаракатларига мойиллиги билан ажралиб турадиган диний экстремизмнинг пайдо бўлишига замин яратади. Бунда муайян шахс ҳам, бошқа динга мансуб ижтимоий гуруҳ ҳам ёки шу диннинг ўз вакиллари томонидан рад этилаётган мазҳабга мансуб вакиллар ҳам таъсир кўрсатиш объекти сифатида танлаб олиниши мумкин.

Адолат юзасидан шуни эътироф этиш керакки, диний фанатизмнинг "отилиб чиқиши"га соф диний зид-

диятлардан кўра кўпроқ ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий муаммоларнинг ҳал қилинмаганлиги сабаб бўлади. Аслини олганда, айни шу муаммолар бошқача фанатизмни, дейлик, большевистик, миллатчилик руҳидаги фанатизмни келтириб чиқаради.

Диний тизимларнинг ўзи ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишнинг самарали дастурларини таклиф қилишдан олис. Диний фундаменталистларнинг амалдаги динлар вужудга кела бошлаган дастлабки шарт-шароитларга қайтиш ҳақидаги даъватларини эса асосли ва реал чора деб ҳисоблаб бўлмайди.

Сўнгги ўн йилликлар мобайнида дунёда дин омилининг фаоллашуви советлардан кейинги маконда ҳам ўз аксини топди. Тўғри, маъмурий-буйруқбозлик тизими ҳукмронлик қилган шароитларда ҳам диний ҳаёт ҳеч қачон тўхтаб қолган эмас. У ғоят ўзига хос шаклу шамойил касб этган эди, холос. Бироқ 80-йилларнинг охири — 90-йилларнинг бошлари, бир томондан, жамиятда диннинг мавқеи қайта тикланган, иккинчи томондан эса, ана шу асосда можаролар чиқиши учун сабаблар шаклланган давр бўлди.

Бу фикрнинг долзарблиги минтақадаги давлатларнинг мустақиллигини қарор топтириш ва мустаҳкамлаш даврида минтақамизда ислом омили ва унинг хилма-хил кўринишлари фаоллашуви сабабларига эътибор билан қарашни талаб қилмоқда

Биринчидан, аввалги мафкуравий тасаввурлар ва қадриятлар тизимининг емирилиши ҳамда муайян вақт мобайнида пайдо бўлган бўшлиқнинг ўрнини тўлдириш заруратидир.

Коммунистик мафкура маънавий қашшоқлиги, фанатизми ва миллатларга қарши қаратилганлиги билан шўро ҳокимиятидан кейинги маконда диний фундаментализм ва анъанавийлик учун шароит яратди. Ислом динидагина эмас, балки яҳудолик, христиан конфессиялари — Рус православ, Рим-католик, Арман-григориан, Лютеран черковларида, баптистлик ва бошқа жамоаларда ҳам шу ҳол рўй берди.

Биз буларнинг барчасини 100 дан ортиқ халқ ва миллат, 15 диний конфессия вакиллари яшаётган Ўзбекистон мисолида яққол кўришимиз мумкин бўлди.

Собиқ СССРдаги ҳукмрон коммунистик партиянинг жиловбардорлари диний жамоаларни халқларнинг ақлидрокини эгаллаш учун курашда ўзларининг рақиби деб ҳисоблар эди. Улар ўзининг бутун фаолияти давомида динни камситиш, руҳонийларни йўқотиш ва омон қолганларини бўйсундириш учун энг кескин чораларни кўрган эди. Дин сунъий равишда мафкуравий курашнинг ўта қизғин жабҳаларидан бирига айлантириб қўйилган эди. Ислом динининг ўн минглаб мўътабар руҳонийлари қатағон қилинди. Минглаб мачитлар ва юзлаб мадрасалар бузиб ташланди. Бу обидаларнинг кўпчилиги халқимиз учун, инсоният цивилизацияси учун бебаҳо меъморий ва тарихий қадрият ҳисобланар эди. Диндорлар оммасининг аксарият кўпчилиги 90-йилларнинг ўрталарига қадар Қуръони каримдан баҳраманд бўлолмаган эдилар.

Мазкур сабабларга кўра, Марказий Осиёдаги исломий маърифат тақиқлаб қўйилган собиқ совет республикаларида чин маънодаги билимдон ислом мураббийлари камайиб кетган эди. Натижада ҳар хил хурофий ирим-сиримлар, баъзан жаҳолатпараст удумлар ривож топди. Бундай "чаламуллалар" ҳозирги кунда баъзан энг олий ҳақиқатни фақат уларгина билишларини, уни бутун аҳолига зўрлаб қабул қилдиришни ва одамларнинг тақдирини ҳал этиш ҳуқуқини даъво қилиб чиқмоқдалар.

Биз Ўзбекистонда ҳозир ҳам, келгусида ҳам совет даврининг салбий тажрибасига, мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида гувоҳи бўлганимиз янги хатоларга йўл қўйишни хоҳламаймиз.

Иккинчидан, миллий ўзликни англаш туйғуси, этник жиҳатдан насл-насабини излашга интилиш ўсиб бормоқда.

Бу борада Марказий Осиёнинг янги мустақил давлатларида диннинг, хусусан, ислом динининг роли тўғрисида ғарбий европалик экспертларда шаклланган фикр эътиборга молик. Уларнинг фикрича, Марказий Осиё халқ-

ларининг миллий жиҳатдан тикланиши даврида ислом бир-бирига қарама-қарши вазифаларни бажаришга қодир. Зотан, четдан туриб билдирилган фикр кўпинча кўзгудаги аксини кўрмоқдан кўра яхшироқ ва фойдалироқдир.

Бир томондан, ислом динининг маданий қадриятлари ва анъаналари, жаҳон миқёсида ислом дини қолдирган жуда улкан маънавий мерос нафақат минтақамизнинг тарихий ривожланишига кўп жиҳатдан қўшилган ҳиссани, балки унинг ҳозир шаклланиб бораётган сифат жиҳатдан янги қиёфасини ҳам белгилаб бермоқда.

Иккинчи томондан, ислом динидан сиёсий кураш учун, омманинг сиёсий онгига таъсир кўрсатиш воситаларига эга бўлиш учун қурол сифатида фойдаланилади. У бир туғ вазифасини бажаришга қодир. Бу туғ остида эса аниқ бир дастурий мақсадларни изловчи эмас, балки фақат бир кўрсатмага — ҳокимият учун кураш олиб бориш ҳақидаги кўрсатмага амал қилувчи кучлар бирлашади.

Учинчидан, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий соҳадаги кескин ўзгаришлар. Бу энг муҳими бўлса ҳам ажаб эмас. Ўтиш давридаги ислоҳотларнинг муқаррар қийинчиликлари, аҳолининг объектив табақалашув жараёни ва мулкдорлик белгиси бўйича табиий тафовутлар аҳолининг бир қисмини ўз фаровонлигини таъминлаш мақсадида куч-ғайратлари, билимлари ва қобилиятларини ишга солишдан чалғитмоқда. Уларни совет руҳидаги нуқтаи назардан ёндашган ҳолда хаёлий ва ёлғон тенгликка, ортиқча зеб-зийнат ва исрофгарчиликларга қарши сохта курашга ундамоқда. Аслини олганда, бу — одамлар ўртасидаги сохта тенгликка ва жамиятни қиёфасиз бир ҳолатга келтириб қўядиган текисчиликка қайтишни ёқлаб чиқиш демакдир.

Ана шундай бир шароитда ваҳҳобийлик каби ғоялар-нинг алдамчи жозибаси ўзини яққол намоён этмоқда. Турғунлик, танглик ва жамиятнинг парчаланиш йилларида ажнабий ваҳҳобийликнинг оммага ёқиш йўлидаги уринишлари адолатни юзаки тушуниб тарғиб қилишда, ислом-нинг маънавий-ахлоқий меъёрларига қаттиқ риоя этишни

талаб қилишда ҳамда зеб-зийнатдан ва манфаатпарастликдан воз кечишни эълон қилишда намоён бўлмоқда. Афсуски, бундай даъватлар Марказий Осиёнинг айрим минтақаларида яқин ўтмишда ва ҳозирги кунларда ҳам кенг ёйилди ва қўллаб-қувватлаб келинди.

Тўртинчидан, Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг бошқа давлатлари ғоят мураккаб ва кўп қиррали ислом дунёсининг ажралмас қисмидир. Сир эмаски, бу дунёда етарли даражада расмий ва норасмий ҳаракатлар мавжуд. Улар ё исломнинг устунлигини тан олиш, ёки бошқа барча динларга нисбатан муросасизлик, ёхуд исломдан тор миллий манфаатларни ҳимоя қилишнинг асоси сифатида фойдаланиш мақсадини маҳкам тутган ҳолда исломни ўз сиёсий режаларига бўйсундирмоқда.

Марказий Осиёнинг янги мустақил давлатларини ўз сиёсий тарафдорлари ва иттифоқчилари сафига жалб қилишга, уларга ўз таъсирларини ёйишга интилиш бундай кучларнинг мафкуравий йўл-йўриқларигагина хос бўлмай, балки мутлақо аниқ-равшан ҳаракатлар тусини ҳам олмоқда.

Ислом омили кучайишининг юқорида санаб ўтилган асосий сабаблари Ўзбекистонда диний ҳаётнинг фаоллашиш жараёнларини тушунишга ҳам тўла тааллуқлидир.

Ҳозирги кунда республикада 15 та диний конфессия уюшмалари фаолият юритмоқда. Уларнинг бир қисми Ўзбекистон учун ноанъанавийдир. Давлат улар билан ўзаро муносабатда, ўз дунёвий хусусиятини ҳисобга олган ҳолда, қуйидаги тамойилларга амал қилмоқда:

— диндорларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилиш;

— диний эътиқодларни фуқароларнинг ёки улар уюшмаларининг хусусий иши деб тан олиш;

— диний қарашларга амал қилувчи фуқароларнинг ҳам, уларга амал қилмайдиган фуқароларнинг ҳам ҳуқуқларини тенг кафолатлаш ҳамда уларни таъқиб қилишга йўл қўймаслик;

— маънавий тикланиш, умуминсоний ахлоқий қадриятларни қарор топтириш ишида турли диний уюшма-

ларнинг имкониятларидан фойдаланиш учун улар билан мулоқот қилиш йўлларини излаш зарурати;

— диндан бузғунчилик мақсадларида фойдаланишга йўл қўйиб бўлмаслигини эътироф этиш.

Охирги тамойил Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 18-моддасига мувофиқ келади. Бу моддада ҳар бир инсоннинг ҳур фикрлаш, виждон ва дин эркинлигига бўлган ҳуқуқини мустаҳкамлаб қўйишдан ташқари, яна бундай дейилади: "Дин ёки эътиқодга сиғиниш эркига фақат қонун билан белгиланган ва жамоат хавфсизлигини, тартибини, саломатлиги ва ахлоқни сақлаш учун, шунингдек, бошқа шахсларнинг асосий ҳуқуқлари ва эркини муҳофаза этиш учун зарур бўлган чеклашлар билангина дахл қилиш мумкин".

Юқоридаги фикрлар маънавият ва маданиятнинг бир қисми бўлган дин билан ундан муайян сиёсий мақсадлар йўлида фойдаланишга уринишларни аниқ ажратиб кўрсатади.

Биз дин бундан буён ҳам аҳолини энг олий рухий, ахлоқий ва маънавий қадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилиши тарафдоримиз. Лекин биз ҳеч қачон диний даъватлар ҳокимият учун курашга, сиёсат, иқтисодиёт ва қонуншуносликка аралашиш учун байроқ бўлишига йўл қўймаймиз. Чунки бу ҳолни давлатимизнинг хавфсизлиги, барқарорлиги учун жиддий хавф-хатар деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистонга нисбатан ислом фундаментализми — ақидапарастликнинг таҳдиди нималарда намоён бўлмоқда?

Биринчидан. Ақидапарастликни ёйиш орқали диндор мусулмонларнинг ислоҳотчи давлатга ишончини йўққа чиқаришда кўринмоқда. Яхшилик йўлидаги ўзгаришларнинг устувор шартлари бўлган барқарорликни, миллий, фуқаролараро ва миллатлараро тотувликни бузиш йўлидаги уринишларда намоён бўлмоқда. Ақидапарастларнинг мақсади демократияни, дунёвий давлатни, кўп миллатли ва кўп динли жамиятни обрўсизлантиришдан иборатдир.

Иккинчидан. Фундаменталистларнинг адолат ҳақидаги оломонбоп, жозибадор, аммо бақироқ ва асоссиз даъватларига кўр-кўрона эргашувчилар ўзгалар иродасининг қули

бўлиб қолишини англашимиз лозим. Бу даъватлар охир-оқибатда бундай одамларнинг ақлигагина эмас, балки тақдирига ҳам ҳукмрон бўлиб олишини яққол англашимиз, айниқса, ёшларимиз буни аниқ тасаввур қилиши лозим. Бундай нуфузли одамларга бўйсунмай қўйиш шахсий фожиага айланиб кетиши ҳам мумкин. Қулларча мутелик, шахснинг эрксизлик асоратига тушиб қолиши, фикрлаш, саъй-ҳаракат ва ташаббус кўрсатиш эркинлигининг мутлақо чекланиши бунинг энг оғир оқибатларидир. Бизнинг тараққиёт сари интилишимизни эса фикрлаш, ҳаракат қилиш ва ташаббус кўрсатишсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Учинчидан. Мамлакат минтақалари аҳолиси ва ижтимоий қатламлар ўртасида "ҳақиқий" ва "сохта" диндорлик белгилари бўйича қарама-қаршилик келтириб чиқаришда кўринмоқда. Бундай ҳол Жазоирда, Афғонистонда миллатларнинг парчаланиб кетишига олиб келди.

Тўртинчидан. Ўзбекистоннинг жанубий чегараларидаги қўшни мамлакатларда фуқаролар уруши тўхтамай, давом этиб келаётганлигида намоён бўлмоқда. Бу ҳолат ўзларини чин мусулмон, дин учун курашувчилар деб ҳисоблайдиган, мудҳиш тасаввурларини халқимизга зўрлаб қабул қилдиришни истайдиган террорчилар, жангариларнинг янгидан-янги авлодларини вужудга келтирмоқда.

Бешинчидан. Мусулмон ва номусулмон мамлакатлар, уларнинг жамоатчилиги орасида ҳам Ўзбекистон ҳақида кўнгилни совутадиган фикр туғдиришга уринишларда намоён бўлмоқда. Уларга бизни гоҳ динсиз даҳрийлар қилиб, гоҳ эса давлатни исломлаштиришнинг яширинча тарафдорлари қилиб кўрсатишни истайдилар.

Олтинчидан. Ислом цивилизацияси билан исломий бўлмаган цивилизация ўртасида ялпи қарама-қаршиликни шакллантиришда намоён бўлмоқда. Бу эса жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш жараёнларига ғоят салбий таъсир кўрсатмоқда. Янги мустақил давлатларнинг қолоқлигини турғун бир ҳолатга айлантирмоқда. Ундан ҳам даҳшатлиси шуки, одамларни диний заминда "цивилизациялар тўқнашуви"ни кутишга мажбур қилмоқда.

Еттинчидан. Омманинг онгида дин барча иқтисодий, сиёсий ва халқаро муаммолар ҳамда зиддиятларни ҳал қилишнинг универсал воситаси деган фикрни қарор топтиришда кўринмоқда.

Кейинги вақтларда чет эл матбуотида Ўзбекистон раҳбариятининг ўзи фундаментализм хавфига ишонмайди, лекин мутлақо аниқ мақсадларни кўзлаган ҳолда Ғарбни шу билан қўрқитмоқда, деган фикрлар пайдо бўлди.

Ғарбдаги тадқиқотчилар ва исломшунослар орасида фундаментализм жаҳон ҳамжамияти учун хавфли бўлмаган, аксарият ҳолларда "ўз" давлатларига қарши қаратилган йўналишдир, деган қарашлар кенг ёйилган. Гўё ақидапарастлар бу давлатларни бузиб, ўзлари хоҳлаганча қайта қуриб олишгач, жаҳон ҳамжамияти билан мулоқот қилишга дурустроқ тайёр бўлар эмишлар. Фундаменталистларнинг кўпчилиги Европадаги ва Америкадаги университетларда олий техник ва тиббий таълим олганлиги бундай мутахассисларни айниқса қувонтирмоқда. Бу кишилар қайта-қайта парчаланишга, низоларга ва таҳқирланишга дучор бўлган мусулмон Шарқининг ҳақиқий ҳолатини чуқур тушунармиканлар?

Бундай нуқтаи назарларга қўшилмаган ҳолда, эътиборни муаммонинг яна бир жиҳатига қаратиш зарур деб ҳисоблайман.

Ислом фундаментализмининг хавфи ҳақида фикр юритар эканмиз, нафақат унинг ислом дини ичидаги сабабларига, балки уни келтириб чиқараётган, рағбатлантираётган жиҳатларига ҳам доимо мурожаат қилишга мажбурмиз. Бу сабаблар ҳаммага яхши маълум — мустамлакачилик ва янги мустамлакачилик, буюк давлатчилик шовинизми ва халқаро муносабатларда мусулмонларга қарши зўравонлик, "парчалаб ташла ва ҳукмронлик қил" қабилидаги сиёсатдир. Бунга қўшимча ўлароқ, иқтисодий камситишни, калондимоғликни ва бошқа маданиятнинг, бошқа цивилизациянинг, хусусан кўп асрлик илдизларга эга, Шарқ фалсафасининг бир қисми бўлган ислом цивилизациясининг фазилатларини чуқур

тушунишни истамаслик кайфиятини ҳам кўрсатиб ўтиш лозим.

Айни чоғда ислом дунёсини жипслаштириш учун унинг устунлиги ғоясидан, АҚШ ва Ғарбий Европага қарама-қарши ўлароқ, ҳозирги дунёнинг бошқа куч марказлари билан бирлашиш ғоясидан фойдаланишга уринишларнинг ҳам истиқболи йўқ. Бундай уринишлар ўтиб бораётган асрнинг 50—80-йилларида синаб кўрилган эди. Уларни XXI асрга олиб ўтиш шартмикан?

Қолаверса, ривожланган мамлакатларнинг вакиллари мусулмонлар учун ғоят қадрли бўлган одатдаги ижтимоий муносабатларни, турмуш тарзини, дунёқарашни ўзгартириш нақадар азобли иш эканлигини тушуниб етишлари лозим. Башарти кимда-ким исломни ва исломий маданият давлатларини янги "ёвузлик салтанати" ва ялпи хавф-хатар ҳудуди деб тасаввур қилса, бу ҳол XXI асрнинг бутун келажак тарихи учун фожиали хато бўлур эди.

Ғарбнинг илғор вакиллари ўз мамлакатлари ва бутун дунё цивилизациясининг равнақ топиши учун исломнинг аҳамиятини юксак баҳолаётганликлари ҳамда қарзни қайтариш, деярли 1 миллиард одам яшайдиган диний ҳамжамиятга тараққиёт йўлида ёрдам бериш вақти етди, деб ҳисоблаётганликлари ҳақидаги фикрларни учратиш ижобий таассурот уйғотади.

Диний фундаментализмнинг ҳар қандай кўринишларига қарши чиқаётган жаҳондаги таъсир доираси кенг ва обрў-эътиборли кучлар турли маданиятлар ҳамда цивилизациялар ёнма-ён яшашининг нормал, тинч ва ўзаро фойдали шарт-шароитлари учун курашда Ўзбекистоннинг ўрни ва аҳамиятини англаб етмоқдалар. Мамлакатимизнинг ўзига хос ислоҳотлар йўлини тушунмоқдалар ва қўллаб-қувватламоқдалар.

Буни бизнинг фуқароларимиз, ёшларимиз эсда тутишлари ва қадрлашлари лозим. Мамлакатимиз ичида ҳам, жаҳон ҳамжамияти олдида ҳам ўз масъулиятларини тушунишлари ва унутмасликлари зарур.

БУЮК ДАВЛАТЧИЛИК ШОВИНИЗМИ ВА АГРЕССИВ МИЛЛАТЧИЛИК

XXI аср бўсағасида янги мустақил давлатлар жуда катта ички ва ташқи қийинчиликларга дуч келмоқда. Улар мавжуд муаммоларнинг ечимини, ички манбалар ва имкониятларга таянган ҳолда ва шу билан бирга, жаҳон ҳамжамиятининг манфаатдор иштирокидан изламоқда. Айни вақтда улар билан қўшни давлатлар ўртасида гуманитар, ахборот айирбошлаш, иқтисодий соҳалар ва бошқа жиҳатлар ҳамда йўналишларда кўп асрлик умумий алоқалар мавжуд. Шу туфайли уларнинг ўзаро ҳамкорлик қилиш истаги ва интилишлари табиийдир. Бу ўринда биз СССР парчаланиб кетганидан кейин пайдо бўлган ана шу мураккаб муаммонинг бирорта жиҳатига юзаки қарашга ҳақли эмасмиз. Янги мустақил давлатлар ўртасида тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни қарор топтириш ҳамда шакллантириш билан боғлиқ объектив қийинчиликлар ва мураккаб масалалар устида тўхталмаган ҳолда, назаримда, эътиборни баъзан сунъий равишда туғдирилаётган бир қатор муаммоларга қаратиш муҳимдир. Мен буларни аслида субъектив бўлган, муайян сиёсий кучлар, тарихий жараёнларнинг объектив ривожланиш йўлини тушунишни истамаслиги ёки тўғридан-тўғри тушуна олмаслиги, зиммамизга алоҳида тарихий вазифа юкланган ва биз бошқалардан устунмиз деган фикр уларнинг онгида маҳкам ўрнашиб қолганлиги туфайли келиб чиқаётган муаммолар жумласига киритган бўлардим.

Биз масалани умумлаштириш ва тарихий ўхшашликларни санаб ўтиш, айрим миллатлар ва халқларни шубҳа остига олиш фикридан йироқмиз. Лекин давлатлар ўртасида янги маданий муносабатлар қарор топиб бораётган ҳозирги шароитда бу ҳодисани мазкур жараёнга тўсқинлик қилувчи омил сифатида ҳисобга олмаслик мумкин эмас.

Нафақат ёш давлатларнинг эътибор беришини, балки, энг аввало, халқаро иштирокни талаб этадиган муаммолар жумласига биринчи навбатда империяча фикр-

лаш ва хулқ-атворнинг хуружлари туфайли келиб чиқаётган муаммоларни киритиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси ҳам ана шу ҳодисалар таъсиридан четда қолгани йўқ. Ўтган мустақил ривожланиш йиллари давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига таҳдид сақланиб қолмоқда, деб айтиш учун асос бўла олади. Бу таҳдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шиорларда, билдирилаётган фикрларда, шарҳларда ва муайян хатти-ҳаракатларда аниқ намоён бўлмоқда.

Бу инсоният тарихида асло янги ҳодиса эмас. Зотан, тарихда айрим йирик давлатлар ва кўп сонли халқларнинг атрофдаги мамлакатлар билан ўз муносабатларини устунлик ва мумтозлик нуқтаи назаридан амалга оширишга интилганлигини кўрсатувчи мисоллар жуда кўп. Бундай ёндашув кўп марталаб кенг кўламдаги тўқнашувларга, қонли урушлар ва можароларга олиб келган. Бутун-бутун халқлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда ишончсизлик ва шубҳа туғдирган. Афсуски, улар баъзан авлоддан-авлодга ўтиб келган.

Бир қарашда, гўё инсоният XXI аср бўсағасида етарли даражада ақл-идрокли бўлиб қолган ҳолда ўзининг тарихий тажрибасига асосланиб, асрлар давомида тарқиб топиб келган баъзи бир андозалардан воз кечиши табиий бўлиб кўринади. Яъни, инсоният ҳозирги жаҳон ҳамжамиятининг очиқдан-очиқ кўриниб турган хилмахиллиги ва кўп қирралилигини, унинг барча субъектлари ўртасидаги тўла тенг ҳуқуқлиликни ҳам бутун жаҳон цивилизацияси муваффақиятли ривожланишининг табиий ва зарурий шарти сифатида эътироф этилишини талаб қилади.

Бироқ шовинистик ва агрессив миллатчилик инерциясининг кучи ҳали шу қадар залворлики, бу куч унга дуч келганлар учун ҳам, уни бошқаларга қаратаётганлар учун ҳам нақадар хавфли эканлигини пайқамаслик мумкин эмас.

Ушбу тарихий тажриба шундан сабоқ берадики, катта сиёсатга интилаётган, боцқа халқларни камситиш ва чек-

лаш асосида ўз халқига фаровонлик яратиб беришга ва шу ҳолатни сақлаб туришга ҳаракат қилаётган сиёсатчилар ва шахсларнинг хатти-ҳаракатларини ҳеч қандай олижаноб ниятлар ҳам оқлай олмайди. Шунга қарамай, ҳозирча бундай хуружлар мавжуд ва жуда сезиларли. Уларни эсдан чиқармаслик ва ҳушёр туриш зарур.

Биз буюк давлатчилик шовинизмини ва агрессив миллатчиликни қандай тушунамиз, унинг ҳозирги кўринишлари нималардан иборат?

Тарихий тажрибага асосланиб, бу ҳодисани муайян кучлар ва давлатлар томонидан бўладиган сиёсий, мафкуравий ва иқтисодий ҳукмронлик деб ёки миллатлараро ва давлатлараро, минтақавий муносабатларда унга интилиш деб таърифлаш мумкин.

Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб турган жўғрофий-сиёсий маконда ҳам ўзининг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиш учун курашида намоён бўлади.

Одатда, ҳудуд жиҳатидан кичик бўлган ва энг асосийси — иқтисодий имкониятлари заифлашган ва ички беқарор давлатлар ана шундай даъволарга нишон бўлади.

Буюк давлатчилик шовинизми бошқа миллатлар ва мамлакатлар билан ўзаро маданиятли ҳамкорлик қилишга тайёр эмасликдан келиб чиқади. Унинг ифодачилари ҳарбий империялардир. Бу империяларнинг иқтисодиёти босиб олинган ҳудудларни эксплуатация қилар ва ҳатто уларнинг ҳаётий манбалари ҳисобига яшар эди. Айни чоғда бўйсундирилган халқларга уларнинг маданий жиҳатдан ва умуман миллий жиҳатдан норасолиги ҳақидаги ҳалокатли ғоя сингдирилар эди.

Бизнинг ўлкамиз ҳам ана шундай қисматдан қочиб қутулолмади. У ҳам узоқ вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агрессив миллатчилик ғояларининг бутун жафоларини тортиб келди. Ўзбекистон Россия империяси, сўнгра эса Совет империяси таркибида мажбуран ушлаб турилган мураккаб даврни бошидан кечирди. Бу давр ҳозирги пайтда турлича, баъзан бир-бирини истисно этадиган тарзда талқин қилинмоқда.

Афтидан, Марказий Осиёда содир бўлаётган ҳодисаларнинг кўпдан-кўп шарҳлари муайян сиёсий ва мафкуравий йўл-йўриқлар таъсирида берилмоқда, деб айтиш учун барча асосларга эгамиз.

Шу сабабга кўра, тарқатилаётган фикрлардан иккитасини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Бу фикрлар Марказий Осиё учун мўлжалланган хилма-хил "андозалар"нинг ҳаммасини акс эттирмаса-да, бироқ уларнинг муаллифларини жуда яхши тавсифлаб беради. Биринчи "андоза"нинг муаллифлари, эҳтимол самимий тарзда, минтақа Россия империяси таркибидаги Туркистон мухторияти сифатида ривожланиб, ўз метрополиясидан зарур рағбатларни олиб турар эди. Чунки чор Россияси маҳаллий анъаналар ва асосларни йўқ қилмаган ва бузмаган ҳолда ўлканинг буржуача тадрижий ривожини рағбатлантирган эди, деб ҳисоблайдилар.

Минтақада ўтказилган большевикча тажриба, шу жумладан миллий-давлат чегараланиши, ижтимоий тузумнинг анъанавий кўринишларини бостириш ёки чеклаш, иқтисодиётнинг ҳаддан ташқари ихтисослаштирилиши ушбу гуруҳ муаллифлари томонидан кескин танқид қилинмоқда. Улар буни Марказий Осиё минтақасидаги ҳозирги зиддиятларнинг асосий сабабларидан бири деб ҳисобламоқдалар. Айни шу мантиққа мувофиқ, коммунистик тузумдан кейинги янги Россия минтақада барқарорлаштирувчи ролни ўйнаш учун жуда мос келар эмиш.

Бошқа фикрларга кўра, минтақадаги мураккаб муаммоларни бу ўлканинг узоқ давом этган мустамлака ўтмиши келтириб чиқарган. Мустамлакачилик мусулмон аҳолининг руҳиятига мутлақо ёт унсурларни олиб кирган. Вужудга келган аҳволдан қутулиш йўли сифатида ўлканинг ўз тарихий ва миллий негизларига қайтиш таклиф қилинади. Бунга эса минтақадаги давлатлар фақат қўшни мусулмон мамлакатларига эргашган, келажакда улар билан янада яқинроқ интеграцияга киришган тақдирдагина эришиш мумкин эмиш.

Бироқ бу нуқтаи назарларда яхлит объектив ва илмий ёндашишдан кўра сиёсат ва эҳтирос анча устунлик қила-

ди. Мазкур фикрларда расмий мантиқнинг ҳамма белгилари мавжуд бўлишига қарамай, уларнинг муаллифлари ўта кескин нуқтаи назарларнинг ифодачиларидир. Бу нуқтаи назарлар айни буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликнинг хуружлари туфайли келиб чиққан.

Шубҳасиз, йирик империялар бошқа мамлакатлар ва халқларни босиб олгани ҳамда бўйсундиргани ҳолда, умумжаҳон тараққиётидан орқада қолган мамлакатларда муайян даражада маърифатчилик вазифасини ҳам адо этиб келган. Мустамлакачиликка бундай баҳо берувчилар империялар босиб олинган мамлакатлар инфраструктурасини, айрим ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиришга, миллий кадрларни тайёрлашга, улар аҳолисини фаолиятнинг янги турларидан ва жаҳон маданиятидан баҳраманд қилишга қўшган ҳиссаларини таъкидлаб кўрсатадилар.

Бунга қўшилмаслик мумкин эмас. Лекин буюк империялар билан кам сонли халқлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар жараёнининг салбий жиҳати ҳам бўлган. Бу салбий оқибат ташқаридан олиб кирилган цивилизация натижаларидан кўра бир неча баравар ортиқ эди.

Энг аввало, мустамлакалар ва ярим мустамлакаларни ривожлантириш йўлидаги куч-ғайратлар буюк давлатларнинг кундалик ва узоқ муддатли манфаатларига бўйсундирилганди. Шу жиҳатдан олганда, қарам халқларнинг манфаатлари ҳамма вақт иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлган. Империялар қарам мамлакатлар тараққиётини, ўз манфаатлари доирасидан четга чиқмаган ҳолда, ҳамиша қаттиқ чеклаб келган ва муайян йўлдан олиб борган. Хусусан, Марказий Осиёнинг инфраструктурасидаги ўзгаришлар, йўл қурилиши ва коммуникацияларнинг ривожлантирилиши, ана шу мақсадлар учун империяга хизмат қилувчи миллий кадрларни тайёрлаш — буларнинг барчаси империянинг манфаатларини қондирганлиги, бу ҳолда арзон хом ашё ва энергия манбаларидан баҳраманд бўлишни кафолатлаши керак бўлганлиги учунгина амалга оширилган.

Иккинчидан, буюк давлатларнинг цивилизациядорлик ҳаракати мумтозлик ва атрофдагиларга менсимай қарашдан иборат ҳалокатли руҳиятни вужудга келтириб ва мустаҳкамлабгина қолмади, балки бу цивилизация зўрлик билан жорий қилингани, миллий нафсоният ва ифтихорни камситгани, миллий маданиятлар ва маънавий қадриятларни топтагани, уларнинг ифодачиларини жисмонан йўқ қилиб ташлагани учун бундай ҳаракат тегишли қаршиликка ҳам учрар эди.

Ниҳоят, илдиз отиб кетган бошқариш ва ақл ўргатиш одати, ўзининг нуқсонсизлигига ишониш стратегик жиҳатдан хато қарорлар қабул қилинишига олиб келиши мумкин. Бундай қарорларнинг оқибатлари империянинг ўзи учун портловчи модда бўлиб хизмат қилади. Чор ҳукуматининг ҳам, Совет давлатининг ҳам тақдири бунинг яққол далилидир.

Шовинистик кайфиятдаги шахсларнинг аҳвол-руҳияси ва сиёсатида мавжуд бўлган салбий потенциал ҳақида фикр юритганда, улар дунё миқёсида туғдирадиган бошқа бир қатор таҳдидларга ҳам эътиборни қаратиш зарур.

Тарихий тажрибада қайта-қайта тасдиқланганидек, шовинизм авторитар тузумлар ўрнатилиши ва мустаҳкамланишини рағбатлантиради, шафқатсиз диктатурага олиб боради. Чунки, бўйсундирилган ва қарам халқларнигина эмас, балки бир қисми муқаррар равишда бундай сиёсий йўлга қарши чиқадиган ўз аҳолисини ҳам бошқача шароитда итоатқорликда сақлаб туриш мумкин бўлмайди.

Шовинизмнинг тарихан ҳалокатли эканлигига сабаб шуки, ҳаддан ташқари кучайиб кетган ва, айниқса, ўз миллий мумтозлигига ишонишга асосланган буюк давлатчилик зўравонлик асосига қурилганлигидадир. Бу эса, ўз навбатида, буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликни ифода этувчи давлатларнинг ўзида кўплаб қурбонлар ва йўқотишларга олиб келади.

Шу боис айтиш мумкинки, шовинизм пировардида давлатнинг ўзига зарба беради, унинг пойдеворини кучсизлантиради, ички зиддиятларни кучайтиради. У жамиятни парчалаб юборишга ва унинг учун оғир бўлган оқибат-

ларни келтириб чиқаришга қодир. Гарчи тарихий даврлари ва шарт-шароитлари турлича бўлса-да, Рим, Усмонлилар, Германия ҳамда Россия ва Совет империяларининг тақдирида бунга кўплаб мисоллар топиш мумкин.

Ҳозирги шароитда шовинистик таҳдидларнинг тазйиқини бошдан кечириб турган кичик мамлакатлар ва халқлар ўз хавфсизлиги ҳамда суверенитетини таъминлаш мақсадида буюк давлатчиликка қарши чоралар излашга мажбур бўлмоқда. Оқибатда буларнинг ҳаммаси бутун халқаро муносабатлар тизими янада соғломлашишига эмас, аксинча, дунё миқёсида жаҳоннинг куч марказлари ўртасидаги муносабатларда зиддиятларнинг зўрайишига олиб келиши мумкин.

Юқорида айтилганлардан келиб чиқиб, буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик унсурлари ҳозирги кунда бизнинг мамлакатимизга нисбатан қанчалик кучга эга, бу ҳодисага қандай тўн кийдирилмасин, у бизнинг хавфсизлигимизга қандай реал таҳдид туғдирмоқда, деган масала Ўзбекистон Республикаси фуқаролари учун долзарб бўлиб турибди.

1991 йил янги давр бошланган тарихий нуқта бўлди. Шу йили тоталитар тузумнинг собиқ қурбонлари ўз мамлакатларининг озод бўлишига эришди ва миллий давлат сифатида қайта тикланиш имкониятини қўлга киритди. Россиянинг ўзи путури кетган ва парчаланиб бораётган империяни бузиб ташлашни бошлаб берганлиги қонуний ва рамзий ҳолдир. Шунинг учун ҳам демократик, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан соғлом ҳамда равнақ топиб бораётган Россия барча янги суверен давлатларнинг, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг ҳам мустақиллигини мустаҳкамлаш учун ниҳоятда зарурдир.

Империя буюк давлатчилигининг партияси ҳокимият тепасидан кетгач, буюк давлатчилик шовинизми ҳам ўтмишда қоладигандек бўлиб кўринган эди. Бироқ ҳаёт бу умидларга ташвишли тузатишлар киритди.

Шовинизм билан агрессив миллатчиликнинг қоришмаси бўлган буюк давлатчилик бугунги кунда нималарда намоён бўлмоқда?

Энг аввало шундаки, муайян гуруҳга мансуб сиёсатчилар ва экспертлар ўз фикрлари ва хатти-ҳаракатлари билан ҳозирги дунёда собиқ Совет Иттифоқи Москва ва Россиядангина иборат бўлмаганлигини тушуниш ўсиб бораётганлигидан ҳафсалалари пир бўлганлигини ошкора кўрсатмоқдалар. Шунинг учун ҳам собиқ иттифоқдош республикалар ўз миллий-давлатчилик манфаатларини аниқ ифодалабгина қолмай, айни чоғда бу манфаатларни таъминлашга қаратилган тамомила мустақил сиёсатни ҳам амалга ошираётганликлари асабийлик билан ва ҳатто алам билан қарши олинмоқда.

Кейинги вақтларда Россиянинг очиқ матбуотида бу мавзуда узундан-узоқ таҳлилий материаллар ва бошқа мақолалар қайта-қайта босилиб чиқмоқда. Уларнинг оҳанги ва мазмунига қарасангиз, журналистнинг қаламини эмас, балки махсус хизматлар ва айрим сиёсатчиларнинг тажрибали қўлини кўрасиз. Бу мақолалар шовинизм хавфи ва унинг собиқ совет маконида пайдо бўлиб, "яқин хориж" деб аталаётган янги мустақил давлатларга нисбатан кўринишлари ўйлаб чиқарилган муаммо эмас, балки Россиянинг ўзи учун ҳам, унга қўшни мамлакатлар учун ҳам бирдай хавфли таҳдиддир, деган хулосани жуда яхши кўрсатиб ва асослаб беради.

Айрим мақолаларда ашаддий шовинистлар ва миллатчиларнинг ошкора даъволари ҳеч қандай ақлга сиғмайди. "Новая независимая газета"нинг 1997 йил 26 март сонида "МДҲ: тарихнинг ибтидосими ёки интиҳоси?" деган дабдабали сарлавҳа остида босилиб чиққан бош мақолани, муҳаррир мақоласини мисол қилиб келтириш кифоя.

Бу мақола Ҳамдўстлик давлатлари бошлиқларининг 1997 йил 28 мартдаги учрашуви арафасида эълон қилинди. Унда, таҳририятнинг фикрича, "советлардан кейинги маконда бирлашишга мутлақо янгича ёндашувлар" баён этилган. Афсуски, бу мақола ёки, унинг номаълум муаллифлари атаганидек, маъруза билан юзаки танишиб чиқишнинг ўзиёқ гап интеграцияга янгича ёндашувлар ҳақида бормаётганлигини кўрсатади. Аксинча, у мазкур мамлакатларда вазиятни беқарорлаштиришга, мавжуд

ҳолатни ва советлардан кейинги маконда юз берган реал воқеликларни қайта кўриб чиқишга даъват этади. Бу эса халқаро ҳуқуқ ва БМТ аъзолари бўлган давлатларнинг мустақиллиги ва суверенитетини ҳурмат қилишнинг нормал ахлоқий қоидалари нуқтаи назаридан мутлақо йўл қўйиб бўлмайдиган ҳолдир. Муаллифларнинг фикрича, шуларнинг ҳаммасини Россиянинг хавфсизлигини таъминлаш ва унинг собиқ СССР чегараларидаги буюк давлатга хос ва ҳукмрон мавқеини сақлаб қолиш учун амалга ошириш керак эмиш.

Масалан, улар: "Россия собиқ совет республикаларининг давлат бўлиб шаклланмаган (давлатга ўхшаш) тузилмалар ҳолатидан чиқиб, барча зарур белгиларга эга бўлган реал давлатларга айланишига, сўнгра иқтисодий соҳада интеграцияни амалга оширишига, фақат шундан кейингина ҳарбий ва сиёсий интеграция жараёни, чинакам янгиланган суверен ва озод давлатлар иттифоқини барпо этиш жараёни юз беришига — интеграциянинг ана шундай мантиқига амалда розилик бериб, энг катта хатога йўл қўйган",— деб ҳисоблашмоқда.

Бу хатони тўғрилаш учун "... таъсир кўрсатишнинг барча иқтисодий, ҳарбий, этник-демографик ва бошқа воситаларидан фойдаланган ҳолда давлат ҳокимияти теварагида Россияга қарши ва интеграцияга қарши кайфиятдаги кучлар жипслашишига йўл қўймаслик мақсадида Россияни собиқ СССР республикаларидаги давлат қурилиши жараёнига дадил жалб этиш" таклиф қилинмоқда. "Фақат фаол ҳаракатларгина (ҳатто минтақалардаги ички сиёсий вазиятни беқарорлаштиришгача...) аста-секин Россия маъмурларининг ҳозирги сиёсати туфайли муқаррар юз бераётган жараённи — бу давлатларнинг Россиядан узоқлашиш жараёнини тўхтатиб қолиши мумкин" экан.

Шу билан бирга, уларнинг фикрича, "устувор йўналишларни ўзгартириш Россияга СССР парчаланиб кетганидан кейин республикаларнинг ҳудудий чегараланиши соҳасидаги келишувларнинг мавжуд тизимини бошдан-оёқ қайта кўриб чиқиш, уларга нисбатан ҳудудий

яхлитлик тамойилини инкор этиш ҳамда бу маконни миллатларнинг ўз тақдирини ўзи ҳал қилиш ҳуқуқи асосида қайта тақсимлаш масаласини қўйиш учун баҳона бўлар" эмиш.

Мақола муаллифларини Марказий Осиё мамлакатларининг интеграциялашуви кучайиб бораётганлиги айниқса чўчитмоқда. Улар буни қандайдир "Жанубнинг таҳдиди" деб билмоқдалар. Улар Марказий Осиё мамлакатларининг интеграцияси "...Россия иқтисодиётининг минтақадаги манфаатларига болта уради, советлардан кейинги давлатлар иқтисодиётининг Ғарб ва Жанубдаги ривожланган мамлакатларга бўйсундирилиши эса Россияга ўрин қолдирмайди", деб ишонмоқдалар. Ана шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, улар мана бундай маслаҳат беришмоқда: "Россия асосий эътиборни шаклланиб бораётган блокни (Марказий Осиё Ҳамдўстлигини) заифлаштиришга, уни парчалаб юборишга ҳамда минтақа ичида рақобатни кучайтиришга қаратиши керак".

Шу мақсадларда таъсир кўрсатишнинг хилма-хил усуллари ва йўлларидан фойдаланиш таклиф қилинади. Булар орасида "зўрлик" (бу давлатларнинг хом ашё экспортини тартибга солиш ёки тартибга соламан деб таҳдид қилиш, шунингдек, уларнинг Россияга ташқи қарзларини қаттиқ шартлар асосида қайта кўриб чиқиш) ва "тил-ёғламачилик" (кредитлар, товар етказиб бериш, буюртмалар, имтиёзлар ва шу кабилар тарзидаги ҳарбий, иқтисодий ва молиявий ёрдам) сиёсати ҳам, "қўшинларни (Тожикистондан) олиб чиқиб кетиш ва ҳудудий даъволар билан таҳдид солиш" ҳам бор. Ўрта Осиёнинг Россия транспорт инфраструктурасига қарамлиги ҳам ҳисобга олинмоқда, бу "...минтақадаги янги давлатларни иқтисодий қамал — биринчи навбатда озиқ-овқат ва энергетика қамали шарпаси қаршисида жуда заиф қилиб қўяди".

Мақола муаллифлари минтақада яшаётган русийзабон аҳолининг манфаатларини ҳимоя қилиш тарафдорлари бўлиб кўринишга қўполлик билан, беандиша ҳаракат қиладилар. "Биз ўз хоҳиш-иродаларига боғлиқ бўлмаган ҳолда Россиядан ташқарида қолган ватандошларимизни-

гина эмас, балки ундан ҳам кенгроқ — Ўрта Осиёнинг бутун русийзабон дунёсини қўллаб-қувватлашимиз лозим. Руслар ва русийзабон ҳаракатларга (айниқса чет элдаги русларнинг энг радикал ва шайланган қисми бўлган казакларга), шунингдек, Ўрта Осиёдаги Россияга эргашадиган мухолифат кучларга ёрдам бериш учун Россия Федерацияси давлат ва хусусий тузилмаларининг тазйиқ ўтказиш имкониятларини ишга солишимиз керак".

Улар тазйиқ ўтказишнинг барча усулларидан фойдаланишга чақирадилар. Шу тариқа "Россия Ўрта Осиё мамлакатларининг катта-катта масалаларда унга ён беришига, эҳтимол минтақанинг "сиёсий қиёфаси"ни бизнинг (Россиянинг) миллий манфаатларимизга янада мосроқ тарзда бутунлай ўзгартиришларига эришиши мумкин", деб ҳисобламоқдалар. Бундан ташқари, улар: "Ўрта Осиёнинг сиёсий режимлари Россияни советлардан кейинги маконнинг асосий ва ягона куч маркази, деб билиб, унга қайта мослашиши учун тинимсиз тазйиқ ўтказиб туриш керак", деб ишонадилар.

Бундай кибр-ҳавонинг асосий сабабларидан бири — империяча ўтмиш ва буюк давлатчилик тафаккури бўлиб, айрим сиёсатчилар ҳанузгача бундан қутула олмаяптилар. Бу сиёсатчилар учун юз берган тарихий ҳақиқатга — ўз келажагини ўзи белгилаётган суверен давлатлар пайдо бўлганлигига кўникиш, афтидан, жуда ҳам қийин бўлмоқда.

Бугунги ҳар бир мустақил мамлакатнинг ўз тарихи, ўз хусусиятлари, ўз ривожланиш йўли борлигини ва келажакда уларнинг ҳар бири жаҳон ҳамжамиятидан ўзига муносиб ўрин эгаллашини тушуниб олиш вақти етди.

Аминманки, вақт ва тарих бизнинг фойдамизга, мустақиллигимиз ва суверенитетимизни мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Ҳаётимизни ва тарих ғилдирагини тўхтатиб ҳам, орқага қайтариб ҳам бўлмайди. Шу билан бирга яқин ва яхши қўшни бўлиб, маданий ва демократик дунёда удум бўлганидек, муштарак муаммоларимизга шерик бўлиб ва уларни биргаликда ҳал қилиб яшаш чекимизга тушган.

Ҳозирги кунда буюк давлатчилик ғояларига ўта замонавий шакл берилган. Аммо уларнинг мазмунида деярли ўзгаришлар бўлган эмас. Хўш, бундай даъволар қандай далилларга асосланмоқда?

Энг аввало, Россия буюк давлатчилиги ғоясини, рус миллатининг мумтозлигини тиклаш, жаҳоннинг қутбларидан бири бўлишга даъвогарлик қилаётган давлат теварагида кучли жўғрофий-сиёсий майдон яратиш ғоясини кўкларга кўтариб мақташда кўринмоқда.

Ниҳоят, бутун советлардан кейинги маконда бозор муносабатларига ўтишда дуч келинаётган қийинчиликларни уялмай-нетмай рўкач қилиш ҳоллари ҳам мавжуд. Уларнинг муаллифлари жуда оддий, аммо асло беозор ва беғараз бўлмаган мантиқдан фойдаланишмоқда. Бу мантиққа кўра, ҳозирги қийинчиликларнинг сабаби Иттифоқнинг парчаланиб кетганлиги билан боғлиқ эмиш. Бинобарин, "ягона ва аҳил халқлар оиласи"ни тиклаш қийинчиликларни тез ва самарали бартараф этиш имконини берар эмиш.

Буюк давлатчилик шовинизмининг яна бир кўриниши бор. Унинг вакиллари "яқин хориж" давлатларидан қайси бирлари ҳамкорлик қилиш шарафига муяссар бўлишини, яъни бошқалар қаторидан кимни ажратиб қўйиш ҳуқуқини ёлғиз ўзлари ҳал қиладилар. Кўпинча Россияда иззат-икромли зиёлилар орасида, собиқ совет республикалари текинхўр эди, улар ҳозир ҳам Москванинг ҳисобига яшашни орзу қилмоқда, деган такаббурона мулоҳазалар бот-бот эшитилиб турибди.

Буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик таҳдиди ҳақида фикр юритганда биз қуйидаги хавфни назарда тутамиз:

Биринчидан. Халқаро, давлатлараро ва элатлараро қарама-қаршиликни келтириб чиқариш;

Иккинчидан. Халқаро-ҳуқуқий ва ички давлат суверенитетимизни рўёбга чиқаришга қаршилик кўрсатиш;

Учинчидан. Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий алоқаларини чегаралашга, уларни тенг ҳуқуқли бўлмаган шароитга солиб қўйишга уриниш;

Тўртинчидан. Мамлакатимиз аҳолисига ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ ўтказиш, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввур туғдиришга интилиш;

Бешинчидан. Агар буюк давлатчилик шовинизми билан экстремистик миллатчилик абадий ҳамроҳлар экани назарда тутиладиган бўлса, у ҳолда миллатлар ўртасида ўзаро ишончсизликни келтириб чиқариш, миллатлараро муносабатларни кескинлаштириш;

Олтинчидан. Янги мустамлакачилик ва янги империячилик ёндашувларини зўрлаб қабул қилдириш, ҳамма соҳалардаги ўзаро манфаатли ва тенг ҳуқуқли ҳамкорликни секинлаштириш хавфи.

Очиғини айтганда, Россия давлат раҳбарияти умуман МДҲда ҳуқуқий тенгликнинг зарурлигини тушуниб етди. Биз Б. Н. Ельциннинг: "собиқ Иттифоқни қайта тиклаш фожиага айланиб кетади", деган фикрига қўшиламиз. Шу нуқтаи назарга сўзсиз амал қилиш бизнинг давлатлараро муносабатларимизнинг асосий принципидир. Россия раҳбарининг МДҲ давлатлари ўртасида ўзаро фойдали ва тенг ҳуқуқли муносабатлар ўрнатилишига айнан ана шундай ёндашуви Россия билан Ўзбекистон ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг асоси ва пойдевори ҳисобланади, келажакда ҳам шундай бўлиб қолади.

Буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликни танқид қилган ҳолда, биз собиқ Совет Иттифоқи ҳудудидаги давлатлар, аввало, Россия билан сифат жиҳатидан янги муносабатларни ривожлантириш тарафдоримиз. Биз бу мамлакатнинг реал манфаатлари ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, у билан тенг ҳуқуқли, чинакам шерикларча ҳамкорлик қилишга тайёрмиз. Чунки бизни бу мамлакат ва унинг буюк халқи билан кўп асрлик дўстлик, қардошлик ва ўзаро ёрдам ришталари боғлаб туради.

Гапнинг сирасини айтганда, Россияда империяча фикр юритишдан воз кечиш ва Ўзбекистон билан ана шундай ҳамкорликка тайёрликни изҳор этиш буюк қўшнимиз учун ғоят самарали имкониятлар очиб беради.

Аввалambор, очиқ кўриниб турган бир ҳақиқатга эътиборни қаратмоқчиман. Мустақил ва кучли шерикка эга бўлиш "укани боқиш" ёки "кичик иттифоқчини чегаралаб туриш"га қараганда арзонроқ ва ишончлироқдир. Бошқача айтганда, заиф иттифоқчидан кўра кучли ва барқарор шерик билан иш олиб борган афзалроқ.

Иккинчидан, бир-биримизнинг манфаатларимизни ҳисобга олиш ва мувозанатда сақлаб туришга асосланган тенг ҳуқуқли, иззат-икромли муносабат мамлакатимизнинг сиёсий раҳбарларидагина эмас, балки бутун халқимизда ҳам ҳурмат ҳиссини уйғотади. Халқнинг эзгу ҳис-туйғулари ва муносабати, айтиш мумкинки, россиялик сиёсатчилар бизнинг минтақада топишлари мумкин бўлган энг йирик капиталдир. **Ва аксинча, халқ аксарият қисмининг ҳис-туйғулари "нафрат" деган биргина сўзга жамланганда вималарга олиб келиши мумкинлигини Чеченистондаги можаро яққол эслатиб турувчи ёркин мисолдир.**

Ниҳоят, минтақавий қалқон вазифасини бажаришга қодир бўлган мустақил, етарли даражада барқарор давлатларни шакллантириш Россиянинг жўғрофий-сиёсий манфаатларига мутлақо мос тушиб, чиқими ҳам анча кам бўлишини тушуниш жуда муҳимдир. Иқтисодиёти барқарор бўлган минтақа Россия ёки ўзга бирорта давлатга таҳдид солмайди. Аксинча, бу ҳол жуда улкан иқтисодий ва бошқа истиқболларга йўл очади. Энг муҳими — бу минтақанинг ҳеч қачон цивилизациялар тўқнашадиган жойга айланмаслигига, балки улар бир-бирига таъсир этиб, бир-бирини бойитишнинг ибратли намунаси бўлиб хизмат қилишига кафолатдир. Ўзбекистон Республикаси ана шундай олижаноб ва тарихий вазифани бажаришга ҳар жиҳатдан тайёр.

Россияда мамлакатларимиз ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ана шундай истиқболини маъқуллаётган одамлар ва соғлом фикрли сиёсатчилар тобора кўпаймоқда. Улар келажагимизни фақат бир-биримизнинг манфаатларимизни ҳисобга олган ҳолда, тенг ҳуқуқли ва ўзаро

фойдали ҳамкорлик асосида ташкил этишимиз зарурлигини тушуниб етаётганлиги муайян даражада умид уйғотмоқда.

ЭТНИК ВА МИЛЛАТЛАРАРО ЗИДДИЯТЛАР

Маълумки, ҳозирги давлатлар асосан икки турга — полиэтник (кўп элатли) ва моноэтник (бир элатли) давлатларга бўлинади. Аниқланишича, сайёрамизда ўзининг бетакрор маданий ва маънавий қадриятларига эга бўлган 1600 дан ортиқ этник гуруҳ яшайди.

Дунёнинг ҳақиқий бойлиги, қадриятларни ўзаро айирбошлаш, бир-бирини бойитиш имконияти ана шу хилма-хилликдадир.

Аммо ҳозирги замоннинг ҳал қилиниши мушкул бўлган муаммоларидан бири ҳам унга бориб тақалади. Дунёда яшаётган этносларнинг кўпчилиги ўз миллий давлатчилигига эга эмас. Дунё сиёсий харитасида атиги икки юзга яқин давлат борлиги ҳам бунинг далилидир.

Бу ҳол халқаро ҳамжамият учун бир огоҳлантириш бўлиб хизмат қилмоғи даркор. Зеро, этник ўзлигини англашнинг ўсиши яна узоқ вақт давомида ҳозирги дунё сиёсий тараққиётининг динамикасини белгилаб туради.

Шу сабабли кўп миллатли ва кўп тилли мамлакатларда ўз давлатларига ном берган асосий миллат билан бу мамлакатларда истиқомат қилувчи этник озчилик ўртасидаги ўзаро муносабатлар ички сиёсий барқарорлик ва миллий хавфсизликнинг ҳал қилувчи шартларидан бири бўлиб қолмоқда.

Ички сиёсий аҳволнинг барқарорлиги, миллий хавфсизлик ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиш динамикаси кўп миллатли давлатда яшаётган бошқа миллатлар вакилларининг сиёсий хайрихоҳлигига бевосита боғлиқ бўлади. Жаҳон тажрибасидан миллатлар ёки этник гуруҳлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда анъанавий уйғунлик вужудга келган мамлакатларда кўп элатлилик омили давлатларнинг сиёсий-иқтисодий ривожланишига самарали, рағбатлантирувчи таъсир этишини кўрсатувчи мисоллар-

ни кўплаб келтириш мумкин. Бу мамлакатларда этник гуруҳлар ва ирқлар ўртасида маълум муаммолар мавжуд. Шунга қарамай, кўп элатлилик омили уларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти йўлидаги тўғаноққа айланиб қолмаган. Аксинча, тараққиётнинг жадаллашувига ёрдам берган. Миллатларнинг ва маданиятларнинг бир-бирига таъсир кўрсатиши бу давлатларда яшаётган халқларнинг маънавий-ақлий бойиши учун яхши манбага айланган. Шундай қилиб, бу мамлакатларда кўп элатлилик омили демократик ўзгаришларни жадаллаштириш ва ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг, фуқаролик жамияти қуришнинг таъсирчан воситасига айланиб қолган.

Айни чоғда инсоният тарихида бунинг аксини, яъни кўп элатли давлатлардаги миллатлараро муносабатларда уйғунликнинг йўқлиги бутун-бутун халқлар ва мамлакатларни анча орқага улоқтириб ташлаган ижтимоий-сиёсий фалокатларга олиб борганини кўрсатувчи мисоллар ҳам оз эмас. Зеро, кўп элатлилик нафақат айрим давлатларнинг, балки бутун-бутун минтақаларнинг ҳам ички сиёсий барқарорлиги ва миллий хавфсизлигига путур етказувчи бош омилга айланган.

Кўп миллатли давлатда этник гуруҳлар ўртасидаги ва миллатлар ўртасидаги муносабатлар миллий хавфсизлик тушунчасини шакллантирувчи таъсирчан омиллардан бири эканлиги аниқ бўла бошлади.

Этник гуруҳлар ўртасидаги ва миллатлар ўртасидаги муносабатларни уйғунлаштириш собиқ совет маконида янги мустақил миллий давлатлар қарор топаётган даврда, айниқса, муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу муносабатларнинг илдизи жуда узоқ тарихий даврларга бориб тақалади ва инсон қалбининг нақадар теранлигини акс эттиради. Уларнинг уйғунлигига эришиш ҳамма вақт азобли ва қийин кечади. Бу соҳадаги муаммоларни ҳал қилмаслик оқибатлари асрлар оша акс садо беради.

Зийраклик ва нозиклик билан ёндашишни талаб қиладиган бу масала кўп элатли давлатлар жумласига кирувчи Ўзбекистон Республикаси учун жуда долзарбдир. Бу ўлкада асосий миллат — ўзбеклар билан бир қаторда ўз мадани-

яти ва анъаналарига эга бўлган юздан ортиқ миллат вакиллари истиқомат қилишади. Уларнинг мамлакат аҳолиси умумий таркибидаги улуши 20 фоиздан ошиб кетади.

Ижтимоий ва социал ўзаро муносабатлар жараёнидаги этник ва миллатлараро омилларнинг ўзи нима? Бизнинг ўзига хос шароитимизда улар хавфсизликка қай даражада таҳдид солмоқда?

Ўзбекистонда ва бутун Марказий Осиё минтақасида барқарорликни сақлаб туриш учун қандай этник сиёсат олиб бориш керак?

Марказий Осиё аҳолисининг асосий қисмини ташкил этадиган ҳозирги туб этнослар илдизлари ўтмишда вужудга келган миллатлар сифатида шаклланишнинг мураккаб ва ўзига хос йўлини босиб ўтган. Бу соҳадаги айрим зиддиятли ҳодисаларга қарамай, аҳолиси кўп миллатли бўлган миллий давлатларнинг қарор топишидан иборат қайтмас жараён давом этмоқда.

Ўзбекистон аҳолисининг кўп миллатлидиги ўзбек халқининг миллий ўзлигини англаши ва маънавий қайта тикланишининг ўсиши билан чамбарчас боғлиқ ҳолда жамиятни янгилаш, уни демократлаштиришга ундовчи зўр куч бўлиб хизмат қилмоқда. Бу республиканинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши учун қулай шарт-шароит яратмоқда.

СССРда коммунистик мафкуранинг энг муҳим мақсади — аҳолини байналмилаллаштириш ҳамда "марказ"нинг "совет халқи" деган ўзига хос социал бирликни шакллантириш ғоясини амалга ошириш чоғида барча миллий хусусиятлар асосий тўсиқ ҳисобланган сир эмас.

Коммунистик идеологлар ва сиёсатчилар бу концепцияни илгари сурар эканлар, афтидан, одамларда миллий ўзлигини англаш туйғусининг ўсиш жараёнини атайлаб тажовузкор, сиёсий тус берилган миллатчилик билан алмаштириб қўйган эдилар. Шу тариқа одамларни қонуний равишда ўсиб бораётган (ва объектив сабабларга боғлиқ бўлган) миллий ўзлигини англаш эҳтиёжларидан чалғитиш мақсади кўзланган эди. Марказ иттифоқдош республикалар ва миллий чекка ўлкалардаги ўз эъти-

қодига кўра илғор ва ўз халқига садоқатли бўлган кишиларни "миллатчилик"да айблаб, қатағон қилганди. У мажбуран "байналмилаллаштириш", миллий хусусиятларни йўқ қилиш ниятида бўлган ва ўзининг империяча манфаатларига мос тушувчи "кўп миллатли" бирликнинг вужудга келиш жараёнини жадаллаштиришга интилган эди. "Халқлар ва миллатларни яқинлаштириш"дан иборат бундай сунъий жараён жамиятдаги "миллатчилик" деб аташ расм бўлган яширин ва ошкора қаршилик кўрсатиш ҳолларига олиб келган эди.

Аслида эса бу — теран миллий қадриятларни, одамларнинг ўзига хос хусусиятлари ва анъаналарини сақлаб қолиш йўлидаги табиий интилиш, ижтимоий, маънавий ва тарихий тараққиётнинг субъекти бўлган миллатни сақлаб қолишга қаратилган объектив, бутунлай асосли эҳтиёж эди. Ҳар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин — инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий бирликнинг, унинг тил, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади. Шу боис ҳар бир этник бирликни сақлаб қолиш унга мансуб одамларнинг энг муҳим мақсади бўлмоғи керак.

Ва бу мақсад, биринчи навбатда, ушбу этник гуруҳларни ўз ичига олувчи ҳар бир алоҳида давлатнинг вазифасидир.

Айни маҳалда бир миллат ўз эҳтиёжлари ва манфаатларини бошқа миллатнинг ёки бошқа халқлар вакилларининг худди шундай интилишларини камситиш ҳисобига рўёбга чиқармаслиги лозим. Баъзи миллат, этнослар вакилларининг бошқаларга такаббурлик билан, менсимай муносабатда бўлиши каби ҳолатлар юзага чиқиши мумкин бўлган ҳар қандай шароитга барҳам бериш лозим.

Шу муносабат билан кўпинча ўзаро алоқада бўлувчи этник гуруҳлар ва миллатларнинг манфаатлари ва эҳтиёжлари бир-бирига мос келмаслиги натижасида юзага чиқадиган зиддиятлар кескин "миллатчилик" кўринишларининг кучли омиллари бўлиши мумкинлигини айтиб

ўтмоқчимиз. "Миллатчилик" сиёсий тусга кирса, кучли салбий йўналиш касб этиши мумкинлигини таъкидлаш зарур. Бу давлат ва миллат хавфсизлигига, минтақавий ва кенг кўламдаги хавфсизликка анча кучли таҳдидга айланиб кетиши мумкин.

Ўтиш даврининг ҳозирги мураккаб шароитларида миллий ўзлигини англашни қайта тиклашга, тинчлик ва миллатлараро тотувликка асосланган фуқаролик жамиятини барпо қилиш муаммоларини ҳал этиш пайтида қуйидаги воқеликларни ҳисобга олиш зарур:

Биринчи. Миллатлараро муносабатлар соҳасида муайян, ноантагонистик зиддиятларнинг мавжудлиги янги мустақил давлатларнинг қарор топиш даври учун реал ҳодисадир. Миллий манфаатлар ва эҳтиёжлар бундан буён фуқаролик жамияти ва демократик жамиятнинг манфаатлари билан яқинлаша боради.

Иккинчи. Мавжуд зиддиятлар халқлар ва давлатларнинг хавфсизлигига таҳдид соладиган фожиали оқибатларга олиб борувчи миллатлараро можароларга айланишига йўл қўйиб бўлмайди.

Учинчи. Вужудга келган ижтимоий-сиёсий вазиятни, бирга истиқомат қилаётган миллатлар тинч-тотув яшаши муқаррарлиги ва зарурлигини, уларнинг муштарак интилиш ва истакларини ҳисобга олиш лозим. Бу эса давлатнинг аниқ мақсадга қаратилган тегишли этник сиёсати ҳамда жамоатчилик фикрини шакллантириш орқали ифодаланиши керак.

Ўзбекистонда ва Марказий Осиё минтақасида миллатлараро муносабатларга хавф солинмоқдами?

Агар вазиятни холис баҳолайдиган бўлсак, можароли вазиятларнинг юзага келиши учун замин мавжуд. У Марказий Осиёдаги республикаларнинг ҳудудий-маъмурий чегараларини вужудга келтириш соҳасида Россия империяси олиб борган ва Совет ҳокимияти давом эттирган сиёсат оқибатларига бориб тақалади.

Қадимдан Туркистонда қабила ва халқлар аралаш жойлашган бўлиб, бунга муштарак маданиятлари ва тиллари туфайли чамбарчас боғлиқ бўлган одамларнинг воҳалар-

да яшаганликлари ва кўчманчи ҳаёт кечирганликлари сабаб бўлган. Минтақанинг этник харитаси бундай рангбаранг бўлишига унда яшайдиган халқларнинг этномаданий ва диний яқинлиги ҳам ёрдам берган.

Чор Россияси, сўнгра эса Совет давлатининг аниқ мақсадга қаратилган миграция сиёсати Марказий Осиё минтақаси аҳолисининг полиэтник таркиби янада хилма-хил бўлишига олиб келди.

Ҳозирги кунда совет тузумидан кейинги Марказий Осиё давлатлари ҳудудида 100 дан ортиқ миллат ва элат яшамоқда. Қарийб йигирма миллат вакиллари минтақага Сталин қатағонлари натижасида сургун қилиб кўчирилганлар сифатида келиб қолганлар.

Минтақадаги этник-нуфус вазияти ҳам таҳдид омилидир. Марказий Осиёда бу вазият доимо ўзгариб турган. Турли даврларда унга мустамлакага айлантириш, 20—30-йиллардаги саноатлаштириш, халқларни депортация қилиш ва мажбурий кўчириш, урбанизация жараёнларининг фаоллашуви ва бошқа омиллар таъсир кўрсатган.

Буларнинг ҳаммаси янги мустақил давлатларга мерос бўлиб қолди. Шу туфайли миллатлараро ва элатлар ичидаги ўзаро алоқалар муаммолари стратегик аҳамиятга эга бўлиб бормоқда ва минтақада давлатлараро муносабатларни йўлга қўйишда алоҳида эътибор беришни талаб қилмоқда.

Ҳозирги вақтда Марказий Осиё минтақасида барқарорликни сақлаб туриш жараёнида этник ва миллатлараро омилларнинг аҳамияти ортиб бораётганлиги бир қанча ғоят муҳим жиҳатларни ҳисобга олишни тақозо этади. Бизнинг назаримизда, булардан энг муҳимлари қуйидагилардир:

Биринчи. Таркиб топган давлат чегараларини, уларнинг дахлсизлигини тан олиш ҳар бир давлат ташқи сиёсатининг конституциявий қоидаси, суверенитетни таъминлашнинг ҳамда сиёсий ва иқтисодий мустақилликни мустаҳкамлашнинг асосий шарти бўлмоғи лозим.

Иккинчи. Минтақадаги халқлар миллий ўзлигини англашининг ривожланиши 1991 йилдан кейин орқага қайт-

майдиган прогрессив жараён тусини олди. Уларнинг кўплари миллат сифатида узил-кесил шаклланди. Бу миллатлараро муносабатлар жараёнида жуда муҳимдир.

Учинчи. Минтақада яшаётган халқларнинг жўғрофий, этномаданий ва ижтимоий-диний яқинлиги миллатлараро мулоқот ва давлатлараро ташқи-сиёсий ва савдо-иқтисодий муносабатларнинг ижобий жиҳати сифатида майдонга чиқмоқда.

Тўртинчи. Хусусан Ўзбекистонда "Туркистон — умумий уйимиз" ҳаракати доирасида амалга оширилаётган этник сиёсат ўзининг йўналиши ва мазмунига кўра инсонпарвар, конструктив жараёндир. Чунки у минтақада миллатлараро тотувликка эришиш мақсадини кўзлайди. Шубҳасиз, бу сиёсат Марказий Осиёдаги барча давлатларнинг асосий давлат стратегик ва миллий манфаатларига тўла-тўкис мос тушади. Зотан, "Туркистон" деганда азалдан фақат келиб чиқиши туркий бўлган халқларгина эмас, балки ўлканинг ҳамма аҳолиси назарда тутилади.

Бешинчи. Минтақадаги интеграция жараёнлари ҳам барча халқлар ва бутун кўп миллатли аҳолининг давлат ва миллий манфаатларини энг мақбул даражада уйғунлаштиришга асосланган ҳолда ривожланиши даркор.

Шу билан бирга, Марказий Осиёнинг бир халқини бошқасига қарама-қарши қўйиш, миллий устунлик мавжудлиги тўғрисидаги афсоналарни тарқатиш йўлидаги ҳар қандай уринишларнинг олдини олиш лозим. Ҳолбуки, ҳам минтақадаги, ҳам чет элдаги баъзи масъулиятсиз, калтабин ва кибру ҳавога берилган сиёсий арбоблар ана шундай ҳаракатларни содир этмоқдалар. Бундай уринишлар қандай баҳоналар билан ниқобланмасин, улар фақат минтақадаги фуқаролар тинчлигини ва минтақалараро тотувликни жиддий бузишгагина хизмат қилади, холос. Бу ҳол нималарга олиб келиши мумкинлигини собиқ Югославия, Тоғли Қорабоғ ва бошқа кўп миллатли мамлакатлардаги фожиали воқеалар кўрсатиб турибди. Афсуски, бизнинг ўзимиз ҳам бу соҳада аччиқ тажрибага эгамиз. Ўшанда айрим экстремистик кайфиятдаги гуруҳлар сал бўлмаса одамларнинг миллатлараро негизда тўқнашуви-

ни ва қарама-қаршилигини келтириб чиқараёзган эди. Бахтимизга ўзбек халқига хос ақли расолик, донолик, инсонпарварлик ва бағри кенглик ана шундай гуруҳларнинг манфаатларидан устун чиқди, экстремизм йўлида қудратли тўсиқ бўлди.

Марказий Осиё давлатларида амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ислоҳотларнинг мазмуни ва суръатларидаги айрим фарқлар ҳам миллатлар ва элатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларга салбий таъсир кўрсатиши мумкинлиги ўз-ўзидан аён. Бу ҳол этник сиёсатни етарли даражада пухта ўйлаб амалга оширишни талаб қилади. Шуниси қувонарлики, минтақадаги ҳамма давлатлар миллатидан қатъи назар, фуқароларнинг ҳуқуқларини таъминлаш ҳамда бу мамлакатларда яшаётган халқларнинг миллий маданиятини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиб бериш юзасидан ўзаро мажбуриятлар олган.

Ўзбекистоннинг кўп миллатли таркиби унинг маданий ўзига хослигини, қулай ва бой имкониятларини белгилаб беради. Бу имкониятлар, бизнинг нуқтаи назаримизга кўра, қуйидагилардир:

биринчидан, минтақанинг табиий-иқлим шароитлари, тарихий-маданий тажрибанинг бу ерда яшаётган одамлар ҳаётига таъсир кўрсатиши билан изоҳланади;

иккинчидан, минтақанинг қўшни давлатлар чегара ҳудудларига яқинлиги билан изоҳланади. Бу ҳол маданиятларнинг бир-бирига таъсир кўрсатишига ва кўп тиллилик вужудга келиб, аҳоли бир неча тилларни эркин билишига ёрдам беради;

учинчидан, ижтимоий ва социал муносабатлар — оилавий, ҳудудий ва бошқа муносабатларни ташкил этишнинг тарихан таркиб топган шакллари билан изоҳланади;

тўртинчидан, Марказий Осиёнинг туб халқлари табиатида бошқа миллатларнинг вакилларига нисбатан кенг феълликнинг мавжудлиги билан изоҳланади. Бу соф инсоний туйғу, масалан, ўзбекларда шу қадар ривожланганки, миллий-маънавий кенгфеъллик уларнинг умумий

маданияти ва руҳиятининг ажралмас қисмига айланиб кетган.

Оғир синов йилларида, урушлар ва Сталин қатағонлари даврида Ўзбекистон ҳудудига келиб қолган айрим кишилар, оилалар, ҳатто бутун-бутун халқларни ҳам қўршаб олган илиқ муносабат, самимият ва ғамхўрлик, ўзбек халқига хос бўлган бағрикенглик, инсоний меҳрибонлик ва ўзгалар қайғусига шерик бўлиш, очиққўнгиллилик ва меҳмондўстликнинг ёрқин намойиши бўлди.

Ўзбеклар қийинчилик йилларида ўзлари емай, болаларига едириб-ичирмай, мутлақо бегона, аммо ёрдамга муҳтож одамлар билан топганларини баҳам кўрдилар. Ўша оғир йилларда турли миллатларга мансуб бир эмас, ўнлаб етим болалар шундоқ ҳам кўп болали ўзбек оилаларида янги ота-она орттирдилар, ота ва она меҳрига қондилар. Бутун бир халқ ана шундай юксак олижаноблик ва маънавий фазилатларни намойиш этганлиги ҳақидаги мисоллар тарихда кам топилади.

Ўзбекистон ўз тарихида ана шундай саҳифалар бўлганлиги ва ҳозир ҳам борлиги билан фахрланади. Халқимиз ва давлатимизнинг тарихий хотирасида антисемитизм, ирқчилик ва ўзга миллатга, ўзга халққа менсимасдан, ҳурматсизларча муносабатнинг бошқача шакллари намоён бўлган шармандали саҳифалар йўқлиги билан фахрланади.

Ўтиш даврининг дастлабки босқичларида демократик ва сиёсий ислоҳотларнинг боришини умумий баҳолаб, айтиш мумкинки, Ўзбекистон бу масалага алоҳида ёндашмоқда. Давлатни барпо этишдаги бизнинг ўзига хос йўлимиз ҳудудимизда тарихан таркиб топган кўп миллатли жамият тизимини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш ҳамда ана шу омилдан демократик ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти барпо этишдан иборат пировард мақсадни кўзловчи вазифаларни амалга ошириш ғоясига асосланади.

Ҳозирги вақтда миллий ва бошқа ижтимоий ҳаракатлар, шу жумладан ёшлар ҳаракати, маданий, диний ҳаракатлар қайта жонланмоқда. Мустақилликнинг дастлабки

йилларидаги ҳавойиликдан реал воқеликка, иқтисодий ва сиёсий вазиятни жиддий баҳолашга ўтилмоқда. Бу эса мазкур ҳаракатларни ўзлари олға сураётган қатъий ва кескин талаблар, шартларни қайта кўриб чиқишга ҳамда улардан воз кечишга, ғоявий ва ташкилий жиҳатдан ўзларини қайта қуриб, кибр-ҳавога асосланган, оломонбоп, тор сиёсий манфаатларни енгишга мажбур қилмоқда.

Ўзининг таркиби ва мазмуни жиҳатидан хилма-хил халқлар бирлигидан ташкил топган бизнинг жамиятимизда миллатлараро тотувликни сақлаб қолишга Ўзбекистон фуқароларининг тенг ҳуқуқлилиги билан боғлиқ ҳамма муаммоларни ҳал этадиган қонунчилик базаси ёрдам бермоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: "Ўзбекистон халқини миллатидан қатъи назар Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади",— деб таъкидланади. Ўзбекистон Республикасининг "Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида"ги Қонуни Ўзбекистон Республикасининг ҳамма фуқароларига "ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий мавқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар" тенг сайлов ҳуқуқини беради.

Ўзбекистон ҳудудида яшайдиган этник озчиликнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлат концепцияси Ўзбекистон Конституциясида яққол кўзга ташланади. Унда айтилганидек, "Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади".

Шу муносабат билан миллий уйғониш жараёнлари фақат ўзбеклар орасидагина кечиб қолмаётганлигини таъкидлаш лозим. Ўзбекистонда яшаётган бошқа миллатларнинг вакиллари орасида ҳам этник-маданий асосларда жипслашиш жараёнлари фаол юз бермоқда.

1989 йилдаёқ жамоат ташкилотлари — миллий-маданий марказлар тузила бошлаган эди. Ҳозир республикада 80 дан ортиқ марказ ишлаб турибди. Улар Ўзбекистон-

нинг кўп миллатли жамиятини сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий жиҳатдан қайта қуриш жараёнида ижобий роль ўйнамоқда. Халқнинг бирлиги, жипслиги ва ижтимоий-барқарорлиги ҳақида гапирар эканмиз, бу — бизнинг бебаҳо бойлигимиз, дея таъкидлаймиз.

Бизнинг жамиятимиз этник гуруҳлар ва миллатлар ўртасида шу ҳудудда яшайдиган ҳар қандай одамга ўзини эркин ва тенг ҳуқуқли деб ҳис қилиш имконини берадиган ўзаро муносабатлар ўрнатилишига интилмоқда.

Ҳар қандай миллатнинг, шу жумладан ўзбек миллатининг ҳам бирлиги унинг бошқа суверен давлатларда, хусусан, Марказий Осиё мамлакатларида яшаётган ўз этник қардошлари билан яқиндан муносабатда бўлишини ҳам назарда тутади.

Статистика маълумотларининг тасдиқлашича, ҳозирги кунда анчагина ўзбеклар Ўзбекистондан ташқарида яшамоқдалар. Масалан, Тожикистонда жами аҳолининг 24,4 фоизини, Қирғизистонда — 13,8 фоизини, Туркманистонда — 9,0, Қозоғистонда — 2,5 фоизини ўзбеклар ташкил этади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Марказий Осиёнинг суверен давлатлари ўртасида чуқур, ҳар томонлама ўзаро алоқалар ўрнатиш ва минтақада мустаҳкам хавфсизлик тарафдоридир. Интеграциянинг ижобий натижалари миллатлар ўртасидаги мулоқотга ва минтақавий хавфсизликка ёрдам беради.

"Туркистон — умумий уйимиз" ғоясига асосланган ўзаро муносабатлар концепциясини илгари сурар эканмиз, минтақада ҳам, унга кирадиган айрим давлатларда ҳам инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар тартибга солинишини истаймиз.

Ниҳоят, Ўзбекистоннинг миллий сиёсатини амалга оширган вақтда миллатлараро муносабатлар жараёнида миллий ва минтақавий хавфсизликка таҳдид соладиган можароли вазиятларга йўл қўймаслик учун қандай асосий қоидаларга амал қилишимиз керак? — деган саволни ўзимизга бериб кўрайлик.

Биринчидан, давлатнинг этник сиёсати шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг устувор бўлишига асосланиши

даркор, шунингдек, миллий озчиликнинг ҳуқуқлари ҳам камситилмаслиги шарт.

Иккинчидан, давлатнинг этник сиёсатидаги бош йўл миллатлараро зиддиятларни амалий тарзда ҳал қиладиган усулларга асосланиши лозим.

Учинчидан, жамиятимизнинг бозор муносабатларига асосланадиган иқтисодий тараққиёти одамларни ижтимоий ҳимоялашнинг кучли механизмини таъминлаган ҳолда республика ҳудудида яшаётган барча миллатларга мансуб аҳолининг манфаатларига мосдир. Бу тараққиёт ҳар бир одамнинг қобилияти ва иқтидорини рўёбга чиқариш, ҳар бир оилани ривожлантириш ва фаровонлигини ошириш учун мустаҳкам асос яратмоқда.

Шундай қилиб, ҳар қандай давлатнинг полиэтниклиги этник гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни ривожлантиришнинг этнослар ўртасида ўзаро табиий муносабат ўрнатилишига таянадиган, босқичма-босқич амалга ошириладиган жараён мавжуд бўлишини назарда тутади. Бу ҳол, давлатнинг ва минтақанинг хавфсизлигига таҳдид солиши мумкин бўлган этник ва миллатлараро можаролар келиб чиққудек бўлса, уларнинг олдини олиш мақсадида мазкур жараёнларни мунтазам равишда ижтимоий таҳлил этиб боришни зарур қилиб қўяди.

КОРРУПЦИЯ ВА ЖИНОЯТЧИЛИК

Ҳар бир давлат тарихида янги ижтимоий сифат ҳолатига ўтиш, афсуски, коррупция ва жиноятчилик каби жирканч ҳодиса билан бирга юз берган. Шу билан бирга, жиноятчиликнинг ўсиши нафақат ислоҳотлар йўлига жиддий тўсиқ, балки ўтиш даврида белгиланган мақсадларга эришишга ҳам қарши бевосита таҳдид туғдиради.

Марказий Осиёнинг бошқа давлатлари сингари Ўзбекистон Республикаси ҳам бундан холи эмас. Коррупцияга ва жиноятчиликка қарши курашнинг муаммоларига биздаги қизиқиш асло бежиз эмас. Албатта, бу борада кенг тарқалган ва умум эътироф этилган бир фикрни, яъни то-

талитаризмдан демократия ва бозор муносабатларига ўтишдек мураккаб давр моҳиятан асосий сиёсий, иқтисодий ва маданий тузилмаларни синдириб ташлашни англатади, бу эса ахлоқ-одоб меъёрларига салбий таъсир этади ва жиноятчилик ҳамда коррупция муқаррар равишда кучаяди, деган хулосани эслатиб ўтиш мумкин. Лекин бу ҳодисалар давлатимизнинг хавфсизлиги, барқарорлиги ва пировардида ёш истиқлолимизга қандай таҳдид солишини чуқур тушуниш учун, афтидан, биргина шу таърифнинг ўзи камлик қилади.

Қанчалик қайғули туюлмасин, жиноятчилик ҳамма мамлакатларда ва ҳамма даврларда бўлган. Бироқ ўтиш даврида унинг мазмуни фақат жиноий қилмиш доираси билангина чекланиб қолмайди. Янги мустақил давлатларда амалга оширилаётган ислоҳотлар орқали амалда мулкни қайта тақсимлаш жараёни юз бермоқда. Айни шу ҳол ислоҳотларнинг моҳиятини белгилайди. Аввалги тузумда давлат томонидан тортиб олинган бойлик эндиликда уни яратган ва ўз меҳнати билан кўпайтираётганларга тегишли бўлиши лозим. Қайта тақсимлашнинг моҳияти шундадир.

Ҳар бир мамлакат бу жараённинг шаклларини ва суръатларини мустақил белгиламоқда. Уни жиноятчилар дунёсининг ҳалокатли таъсиридан ҳимоя қилишга интилмоқда. Бу ўринда гап ўғирлик, талон-торож, одам ўлдириш ва шахсга нисбатан зўравонлик қилиш каби жиноятлар устидагина бораётгани йўқ. Ўтиш даврида янги иқтисодий механизмлар шакллантирилаётган бир пайтда аҳолининг асосий кўпчилиги бозор шароитида яшашни эндигина ўрганаётганлигидан ва унинг объектив қонунларини пайқай бошлаганлигидан фойдаланиб, амалга оширилаётган иқтисодий жиноятлар тоифаси катта хавф туғдиради.

Жиноятчи унсурларнинг янги хўжалик муносабатлари тизимини шакллантириш жараёнида фаол ва хуфёна иштирок этиши жамиятда ахлоқсизлик вазиятини туғдиради. Бу эса мамлакат учун ҳам, жаҳон ҳамжамияти учун ҳам номақбул жиноий бозор иқтисодиётининг алоҳида тури шаклланишига олиб келади.

Жиноий ёки кўп ҳолларда "хуфёна" деб аталаётган, иқтисодиёт воқелик сифатида қуйидагича шароитда ўсди ва ривожланди: у ишлаб чиқариш соҳасидаги қонунларни қўпол равишда бузиб, ўзига хон — ўзига бек бўлиб олган эди. Чунки унга энг яқин рақобатчи бўлган давлатнинг иқтисодий тузилмалари қотиб қолган кўрсатмалар ва тақиқлар билан чеклаб қўйилган эди. Совет даврида бу ҳодиса ҳаддан ташқари кучайди, хунук ҳолга келди ва Ўзбекистонга мерос бўлиб қолди.

Жамиятда жиноий "хуфёна иқтисодиёт"нинг мавжуд бўлиши уюшган жиноятчиликни келтириб чиқаради. Давлат ҳокимияти тузилмаларининг турли бўғинлари ва турли даражалари вакиллари ҳам унинг йўлдан оздирувчи таъсирига тушиб қолади. Коррупция вужудга келиб, у энг аввало уюшган жиноий тузилмаларга мададкор бўлиш ёки тўғридан-тўғри ёрдам бериш учун давлат хизматининг имкониятларидан фойдаланади. Бу эса жиноятчилик ва коррупция жамиятга келтирадиган салбий оқибатлар туфайли жамият ҳавфсизлиги ва барқарорлигига тўғридан-тўғри таҳдиддир.

Мамлакатимизнинг келажагини ва обрў-эътиборини қадрлайдиган ҳар бир виждонли фуқаро бу таҳдидни эсда тутмоғи даркор. Ҳалол меҳнат қилиш, ўз билими, куч-ғайрати ва ижодий қобилиятини сарфлаш учун барқарор шарт-шароит бўлишини истайдиган, фарзандлари ва яқин кишилари келажакда ҳам демократик, фуқаролик жамиятида цивилизациялашган бозор муносабатларининг самараларидан тўла-тўкис фойдаланишни орзу қиладиган ҳар бир фуқаро, жиноятчилик ва коррупция йўлига ўз вақтида зарур тўсиқ қўйилмаса, бу иллатлар қандай аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини яхши англаб етмоғи лозим.

Тарихий тажриба ва ҳозирги амалиёт, шу жумладан баъзи янги мустақил давлатлардаги воқелик коррупция ва жиноятчилик хавфсизликка соладиган таҳдидни яққол тасаввур этиш имконини бермоқда.

Биринчидан, сиёсий жиҳатдан олганда, коррупция амалга оширилаётган ислоҳотларга қаршилик кўрсатиш

ифодасидир. Унда ўз умрини яшаб бўлган, янги иқтисодий муносабатларни ўзига қарши таҳдид деб билган ҳолда, уларнинг ривожланишини секинлаштириб қўйишга ҳаракат қиладиган маъмурий-буйруқбозлик тизими билан "хуфёна" иқтисодиётнинг манфаатлари объектив равишда бирлашиб кетади. Коррупция домига илинган амалдорлар шахсий бойлик орттириш мақсадларини ва уруғ-аймоқларнинг манфаатларини давлат манфаатларидан устун қўяди. Бу эса, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий йўлига ҳамда аҳолининг аксарият қисмига тузатиб бўлмайдиган зарар етказади. Бундан ташқари, янги иқтисодий муносабатларга эндигина асос солинаётган ва сифат жиҳатидан бошқа сиёсий тизим шакллантирилаётган ўтиш даврида коррупция ўз хатти-ҳаракати билан бу жараённинг йўлини тўсиб қўйиш имконига эга.

Иккинчидан, жиноятчилик ва коррупциянинг авж олиши давлатнинг конституциявий асосларини емиради, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари жиддий тарзда бузилишига олиб келади. "Қонунлар ва фармонларни қабул қилишдан мақсад уларни четлаб ўтишдир" деган мутлақо ярамас қоида жамиятнинг энг оддий ҳуқуқий тартибот ва жамоат тартибини сақлаб туриш қобилиятидан маҳрум бўлишига олиб боради. Башарти иқтисодиётда жиноий гуруҳлар ва "рекетчилар" тўдалари "базм қурса", кўчаларда эса одамлар қўрққанларидан тасодифий ўткинчилардан қочиб юрсалар, жамиятдаги барқарорлик ва собитқадамлик ҳақида гап бўлиши мумкинми?

Учинчидан, жиноятчилик ва коррупция жамиятнинг маънавий-ахлоқий асосларини емиради. Жамият аъзоларининг фуқаролик мавқеини йўққа чиқаради. Амалга оширилаётган ўзгаришларга салбий муносабат вужудга келиши учун шароит яратади. Ислоҳотлар ғоясининг ўзини обрўсизлантиради ва эски замонларни, шу жумладан "қудратли марказнинг кучли қўли"ни қўмсаш ҳиссини туғдиради.

Ўтиш даврининг муайян қийинчиликлари шароитида фуқаролар онгида, айниқса, ёш авлоднинг бир қисмида, ҳаётда юксак турмуш даражасига эришишнинг асосий

усули қонунга хилоф фаолият билан боғлиқ, деган мутлақо ахлоққа зид нуқтаи назар шаклланиши ва қарор топиши мумкин. Қинғир йўл билан бойлик орттиришга интилиш, башарти у жамиятнинг ва ҳуқуқий назоратнинг эътиборидан четда қолса, одамларни, айниқса, ҳаётга эндигина қадам қўйиб келаётган ёшларни ёмон йўлга оғдиради. Ахир, жамият ва давлат учун ёш авлоднинг ахлоқан бузилиши ва юзтубан кетишидан ҳам аянчлироқ, ҳалокатлироқ ҳол борми ўзи?

Тўртинчидан, "пул ҳокимиятга интилади", деган бир ибора бор. Лекин бу пул жиноий йўл билан топилган бўлса-ю, унинг эгалари жамиятнинг ҳокимият тузилмаларига чиқиб олсалар, улар қандай усуллар билан бошқаришларини тасаввур қилиш қийин эмас.

Жиноят оламининг нуфузли шахслари ҳокимиятга қандай йўллар билан кириб олиши яхши маълум ва кўп мамлакатларда синовдан ўтган. Аввалига бу иш нопок даромад манбаларини сақлаб қолиш, улардан кафолатли фойдаланиш мақсадида ҳокимият тузилмалари билан алоқа боғлаш ва бу алоқани мустаҳкамлашдан бошланади. Шундан сўнг ҳокимиятнинг ўзи ҳам қўлга киритилади.

Ҳокимият органларининг жиноятга аралашиб қолиши ривожланаётган жамият учун энг жиддий хавф-хатарлардан биридир. Жиноий тузилмаларнинг давлат органлари амалдорлари билан чатишиб кетиши, уларнинг турли ҳокимият тармоқларига кириб олиши жамоатчилик назидида фуқароларнинг ҳимоясизлиги ҳиссини кучайтиради. Давлатнинг ўзини обрўсизлантиради. Мамлакат ичкарисида ҳам, ташқарисида ҳам унга ишончсизлик ортиб боради.

Бешинчидан, нопок йўл билан бойлик орттирганлар жазодан қутулиб қолиш ва ўзларининг жиноий сармояларини ҳимоя қилиш учун ҳар қандай хатти-ҳаракатларга тайёр туришларини яхши билиб олиш лозим. Бундай кимсалар адолатли жазодан қўрқиб, ҳамма ишни қилишга, ҳатто вазиятни беқарорлаштиришга, оммавий тартибсизликларни келтириб чиқаришга шай турадилар. Бундай

пайтда эҳтиросларни жунбушга келтириш, оломонни қўзғатиш ва унинг орқасига яшириниб олишдан қулайи йўқ. Бундай одамларнинг "Фақат бизга яхши бўлса, яшимиз битса — бўлгани" қабилидаги маслаги худбинликнинг, ҳамюртларига нисбатан сурбетларча лоқайдликнинг яққол кўринишидир.

Олтинчидан, жиноий усуллар билан бойлик ва мўмай пул орттирган кимсаларнинг янги ҳуқуқ ҳимоячилари ва ҳатто демократия учун жафо чеккан курашчилар сифатида сиёсатга кириб олишга ҳаракат қилаётганидан далолат берувчи мисоллар, жумладан, бизда ҳам оз эмас.

Улар бундай хатти-ҳаракатлари билан инсониятнинг адолат ва демократия каби олижаноб идеалларига нақадар жиддий зарар етказаётганларини, ўз халқлари ва мамлакатлари шаънига доғ тушираётганларини айтиб ўтиришнинг ҳожати бормикин? Нафсиламрини айтганда, улар ўз халқлари ва мамлакатларининг тақдирига, озодлик ва мустақиллик идеалларига мутлақо бефарқ қарайдилар.

Бундай шахсларнинг туриш-турмуши кетма-кет қилинган жиноий хатти-ҳаракатлар занжиридан иборатдир. Аввалига ўз халқини алдаб капитал тўпланади, кейинги гал — демократия ва адолатни рўкач қилган ҳолда жамоатчилик фикрини алдаб, сиёсий обрў орттирилади. Сир эмаски, бундай шахслар ўз манфаатлари йўлида республикадаги вазиятга таъсир кўрсатишга уринаётган ташқи кучларга хизмат қилишга ҳамиша тайёр турадилар. Шундай қилиб, улар келаси гал қандай алдовни ишга соладилар? — деган мантиқий савол туғилади.

Еттинчидан, жаҳон хўжалик алоқаларига фаол интеграциялашув, чет эл инвестициялари ва тадбиркорларини иқтисодий ўзгаришлар жараёнига тортиш соҳасидаги аниқ мақсадга қаратилган фаолият бугун Ўзбекистон учун устувор вазифалар ҳисобланади. Бу мақсадларни рўёбга чиқариш шароитида коррупциячиларнинг хатти-ҳаракатлари нафақат мамлакатимизнинг ҳалол фуқароларини тадбиркорликдан четлатади, балки чет эллик шерикларда ишончсизлик уйғотади ва уларни чўчитиб қўяди.

Натижада мамлакат ғоят муҳим капитал маблағлар манбаидан, технологиялар ва тажрибадан, жаҳон иқтисодий тизимининг соғлом, "соф" қисмига қўшилиш имкониятидан маҳрум бўлади. Бундай мамлакат халқаро хуфия ва жиноий тузилмалар тобора кўпроқ қизиқадиган ва фаол иш олиб борадиган макон бўлиб қолади.

Борган сари уюшиб ва профессионал тус олиб бораётган ҳозирги жиноятчиликнинг жипслашиши, жиноий гуруҳлар томонидан истеъмол бозорларининг буткул эгаллаб олиниши, қонунсиз равишда кўлга киритилган капиталларнинг хўжалик ва тижорат тузилмалари орқали конунийлаштириб олинищи яққол кўзга ташланаётганлиги ҳам жуда хавфлидир.

Ўзбекистонда, шубҳасиз, жиноятчиликнинг сабабларини аниқлаш чоралари кўрилмоқда, фош этилган коррупциячилар қаттиқ жазоланмоқда. Мамлакат ичидаги жиноятчилик доимо давлат томонидан қаттиқ назорат қилиб борилади. Жиноятчилик кенг авж олиб кетишига ва коррупциячилар домига илинган амалдорларнинг бебошлигига йўл қўймаслик мақсадида бир қатор узоқ муддатли чора-тадбирлар ишга солинган. Улар жиноятчиликка қарши кураш стратегиямизни белгилаб беради.

Бу стратегия доирасидаги қандай йўналишлар устувор ҳамда жамиятимизнинг тушуниши ва мададига муҳтож?

Энг аввало, иқтисодий чоралар кўрилиши лозим. Жиноятчилик ва коррупцияга қарши курашнинг мантиқи иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш йўлидан янада изчил боришни, ҳалол тадбиркорлик учун чинакам эркинликни таъминлаш баъзан унинг йўлида сақланиб қолаётган кўплаб бюрократик сансалорликлар ва тўсиқларни бартараф этишни талаб қилади.

Ўзбекистонда бутун ҳуқуқ ва суд тизимини такомиллаштириш дастурини мамлакат ичидаги жиноятчилик ва коррупцияга қарши кучли чора деб ҳисобламоқ даркор. Бир томондан, Қонуннинг мутлақ устунлиги ва фуқароларнинг ҳуқуқлари кафолатли ҳимоя қилиниши ушбу дастурнинг мақсади бўлиши лозим. Иккинчи томондан, мамлакат аҳолисини ва айниқса ёшларни ҳуқуқий тарбия-

лашни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш ниҳоятда зарур.

Фуқароларимизнинг ҳуқуқбузарликка қарши ички имкониятлари ва юксак даражадаги ахлоқи жиноятчилик ва коррупция жамиятга олиб кирадиган емирилишдан энг яхши ҳимоядир. Оилада, мактабда, меҳнат жамоасида, маҳаллада олиб бориладиган ахлоқий тарбия, жамоатчилик фикрининг кучи, оммавий ахборот воситалари, руҳонийларнинг обрў-эътибори — ҳамма-ҳаммаси одамларимизда Қонун бузилиши билан боғлиқ ҳар қандай хатти-ҳаракатларга нисбатан барқарор қаршиликни шакллантиришга қаратилмоғи лозим.

Ниҳоят, жиноятчилик ва коррупцияга қарши муросасизлик ва умумий қоралаш муҳитини вужудга келтириш жуда муҳимдир. Жиноятчилар, коррупция дунёси ҳаммадан ҳам ўз кирдикорларининг ошкор бўлишидан қўрқади. Шу сабабли биз матбуотимиз ва бошқа оммавий ахборот воситаларимиз ўзининг эркинлашиш жараёнида жиноятчиликка қарши кураш дастурига янада муҳимроқ ҳисса қўшади, деб кутишга ҳақлимиз.

Жиноятчиликдек мураккаб ҳодисани таҳлил қилар эканмиз, ушбу муаммонинг бошқа томонини ҳам назарда тутмоғимиз керак. Бу муаммонинг мазмунини битта жумла билан ифодалаш мумкин — жиноятчилар дунёси чегара билмайди.

Енгил йўл билан жуда катта бойлик орттириш шарпаси турли мамлакатлардаги жиноятчи унсурларнинг бирлашишига, халқаро жиноий ҳамжамиятлар пайдо бўлишига олиб келишини кўрсатувчи мисоллар бутун дунё амалиётида етарли. Уларнинг фаолият соҳаси барчага маълум: у нопок пул топиш имкони бўлган ҳамма жойда қўлланилади.

Наркотик моддалар ишлаб чиқариш ва улар билан савдо қилиш. Ушбу жиноий бизнес яратиб берадиган жуда катта бойлик орттириш имкониятлари унинг иштирокчиларини халқаро ҳуқуқ нормалари билан ҳам, миллий қонунлар мажмуи билан ҳам, айниқса, "оқ ажал"нинг

ҳалокатли оқибатлари билан ҳам ҳисоблашмай, ҳамма ишни қилишга мажбур этмоқда.

Яширинча қурол сотиш. Бу "бизнес" ҳам минтақавий можаролар ва маҳаллий урушларнинг тўс-тўполонидан фойдаланиб қолувчиларга катта даромад келтирмоқда. Бундай корчалонлар учун қуролли қарама-қаршиликни давом эттириш ва кескинликни сақлаб туриш қурол-яроғларнинг яширин бозорини кенгайтириш учун энг яхши шарт-шароит эканлигини яна бир бор таъкидлашга ҳожат бўлмаса керак.

Яширинча қурол сотиш халқаро терроризм деб аталмиш жиноий ҳодиса билан бирга юради, баъзан эса уни келтириб ҳам чиқаради. Ўзгалар қонини тўкиш ҳисобига мўмай даромад олишни истовчилар батамом йўқ бўлиб кетадиган замонлар келишига ҳали анча борга ўхшайди. Бу тоифага кирувчи "бизнесчилар" учун қон ва нопок сиёсат қоришган пул дунёнинг турли бурчакларида халқаро қотилларни ёллаш ва синаб кўриш мумкин бўладиган можароларни рағбатлантириш борасида энг қулай восита эканлигини гапирмаса ҳам бўлади.

Ниҳоят, халқаро жиноятларнинг яна бир тури СССР парчаланиб кетганидан кейин айниқса ривожланди. У айрим тузумлар ва ташкилотларнинг иккиёқлама фойдаланишга мўлжалланган технологияларни ҳамда энергия манбаларини қўлга киритишга интилиши билан боғлиқдир. Оммавий қирғин қуролини ишлаб чиқаришга мўлжалланган технологиялар сиёсий ва ҳатто жиноятчи восвослар қўлига тушиб қолиши мумкинлигидан келиб чиқадиган оқибатларни тасаввур қилишнинг ўзи даҳшатли.

Халқаро жиноятчиликнинг шу каби барча турлари нафақат алоҳида олинган битта мамлакатга реал таҳдид солмоқда, балки кенг кўламдаги хавфсизликни сақлаб туриш истиқболларини ҳам шубҳа остида қолдирмоқда. Биз, Ўзбекистон жамоатчилиги, Марказий Осиё минтақаси ана шу нуқтаи назардан қараганда, халқаро жиноятчи уюшмалар учун "ширин луқма" эканлигини яхши тушунамиз. Бу минтақа жаҳон коммуникациялари туташган жой бўлиб, ундан наркотик моддалар билан савдо

қилувчи корчалонлар фойдаланмаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди. Минтақада қонли можаролар давом этмоқда, унда шу қадар кўп қурол-аслаҳа тўпланганки, бу ҳол қурол билан яширинча савдо қилувчилар ва Марказий Осиёни халқаро террорчиларни синовдан ўтказиб оладиган майдон деб ҳисоблайдиганларнинг жуда ҳавасини келтирмоқда. Минтақада катта миқдорда захиралар, шу жумладан парчаланиш хоссасига эга бўлган манбалар ҳам тўпланган. Юксак технологияли, шу жумладан иккиёқлама фойдаланиладиган технологияли ишлаб чиқаришлар мавжуд. Бу ҳол унга ҳалол тадбиркорларнингтина эмас, шу билан бирга йирик жиноятчи бирлашмаларнинг ҳам қизиқишини орттириши шубҳасиз.

Шундай қилиб, жиноятчилик, коррупция бизнинг ўз хавфсизлигимизга ҳам, халқаро хавфсизликка ҳам таҳдид солувчи реал манбадир. Бинобарин, мазкур ҳодисага қарши кураш масалалари биргина бизга тааллуқли эмас. Шунинг учун ҳам биз жиноятчилик ҳақида бутун жаҳон ҳамжамияти қайғурмоғи лозим, деб ҳисоблаймиз. Суверен Ўзбекистон халқи ва раҳбарияти эса улар билан фаол ҳамкорлик қилишга тайёр ва буни дунёни поклаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш ишига қўшилган ҳисса, деб билади.

МАҲАЛЛИЙЧИЛИК ВА УРУҒ-АЙМОҚЧИЛИК МУНОСАБАТЛАРИ

Кўпчилик луғатларда берилган таърифларга кўра, уруғ-аймоқчилик феодал жамиятларга хос ҳодисадир. Бу — қонқариндошлик алоқалари билан боғланган одамларнинг бирлигидир. Уруғ жамоаси ўз бошлиғининг номи билан аталарди. У эса аъзолари учун энг обрўли одам ҳисобланар, уруғнинг манфаатларини жамоасининг нисбатан маҳдуд оламидан ташқарида ифодалар эди. Айнан уруғ-аймоқ ўз аъзоларини ҳимоя этар, уларга ҳомийлик қилар ва ёрдам берар эди.

Замонлар ўтди, ижтимоий-иқтисодий формациялар алмашди, одамлар ўртасидаги муносабатлар ўзгарди.

Ўзгарди-ю, аммо изсиз йўқолиб кетмади. Баъзан тоғ жинсларида қадимги ўсимликнинг аранг илғаш мумкин бўлган излари кўриниб қолганидек, ҳозирги жамиятда, унинг ижтимоий-маданий ҳодисаларида ҳам узоқ ўтмишнинг аниқ излари намоён бўлади. Уруғ жамоалари ҳам шундай ҳодисалар сирасига киради.

Бугунги дунёда ҳақиқий маънодаги уруғ-аймоққа бўлинган жамиятни топиш мушкул бўлса керак. Лекин баъзан у шакли ўзгарган, "янгиланган" ҳолда мавжуд бўлади. Кўпгина мамлакатларда қондошлик ришталари ҳозир унчалик кучли эмас. Бироқ улар ўрнига бошқа муштараклик, бошқа бирликнинг ришталари, жумладан, юртдошлик, ҳудудий яқинлик ришталари вужудга келди. У ёки бу жойдан чиққан, ўша жойнинг ҳудудидан ташқарида, мамлакатнинг бошқа ерларида ўрнашиб қолган кишилар ўз юртдошларига ёрдам берсалар, бунинг нимаси ёмон, деган савол туғилиши ҳам мумкин.

Маълум бир даражада қариндош-уруғчилик билан боғланган одамларнинг бир-бирларига мадад беришлари ҳам мутлақо табиий бўлиб кўринади. Лекин қариндош-уруғчилик, ҳудудий ёки этник принциплар асосида давлат тузилмаларида ёки бошқа тузилмаларда тор гуруҳчилик манфаатлари билан иш кўрадиган, айнан шу манфаатларни биринчи ўринга кўядиган уюшмалар (кўпинча норасмий уюшмалар) умумий ишга, умумдавлат, умумҳалқ манфаатларига зарар келтирган ҳолда шаклланиб, ўз мақсадларига эришиш учун аъзоларини мавжуд давлат, ҳокимият ва бошқа поғоналарда юқори кўтаришга ҳаракат қилар экан, бу ҳол хавфли бўлиб қолади. Ана шунда жамиятнинг барқарорлиги ва хавфсизлигига реал таҳдид солувчи маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик ҳақида гапиришга тўғри келади.

Ҳозирча бу ҳодисалар жиддий ва чуқур таҳлил қилинган эмас. Уларни ўз тараққиётидан орқада қолаётган ёки мураккаб ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларнингина муҳим хусусияти деб ҳисоблаб бўлмайди. Бунга саноати ривожланган Ғарб мамлакатлари ҳам гирифтор бўлган. Маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчиликни,

тор доирада, этник-минтақавий фикр юритишнинг кўриниши деб ҳисоблаш мумкин. Бунда дунёнинг бутун хилма-хиллиги, мураккаблиги ва ўзаро боғлиқлиги бир ҳудуд, бир этнос, бир катта оиладан иборат қилиб қўйилади.

Бу ҳодисалар яшовчанлигининг, ҳозирги шароитда улар муттасил ўз-ўзидан пайдо бўлиб туришининг сабаблари нимада ва улар бизнинг минтақамиз шароитларида қандай намоён бўлмоқда?

Давлат тузилмаларида уруғ-аймоқ ва юртдошлар гуруҳлари этник белги асосида шаклланади. Уруғ-аймоқчиликнинг мақсади — ўз аъзоларини давлат ҳокимияти пиллапоясаларидан мумкин қадар юқори кўтаришдан иборат. Уруғ-аймоқчиликни ажратиб турувчи белги — унинг аъзоларининг бир жойда туғилганлигидир. Шуни назарда тутиш керакки, машғулот турларининг умумийлиги, маънавий манфаатлар, дунёқарашларнинг муштараклиги эмас, балки айнан туғилган жойнинг умумийлиги асосий белгидир.

Минтақавий ўзлигини англаш, бошқача айтганда, одамларнинг фақат ўзлари туғилиб ўсган жой орқали ўзларини идрок этиши, аслини олганда, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик учун этник-ижтимоий негиз бўлиб хизмат қилади. Аёнки, ҳозирги вақтда Марказий Осиёнинг баъзи жойларида миллий ўзлигини англашдан кўра, минтақавий ўзлигини англаш устунлик қиляпти, дейиш учун анча салмоқли асослар сақланиб қолмоқда.

Бундай вазият кўп жиҳатдан этник бирликнинг энг юқори шакли бўлган миллатнинг моҳиятини ташкил этувчи белгилар шаклланиши жараёнида этник жиҳатдан жипслашишни бошидан кечираётган халқлар учун хос эканлигини айтиб ўтиш жоиз.

Айрим мамлакатлардаги этник-ижтимоий вазиятни таҳлил қилиш этник жиҳатдан ранг-баранглик ҳозир ҳам мавжудлигини, бунда бир халқнинг ичида фақат шеваси бўйича эмас, балки жамиятни иқтисодий ташкил этиш ва маданият белгилари бўйича ҳам турлича бўлган алоҳида гуруҳлар ажралиб туришини кўрсатмоқда. Бинобарин, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик воқеъ бўлиши учун объектив шароит сақланиб қолмоқда.

Тарихий нуқтаи назардан олганда, Марказий Осиё давлатни миллийлик белгисига қараб ташкил этиш анъаналарига эга эмас эди. Бу ерда Россия томонидан мустамлака қилиб олингунча мавжуд бўлган ҳамма давлатлар асосан сулолавий ёки ҳудудий (Бухоро, Қўқон, Хива хонликлари) принциплар бўйича ташкил этилар эди. Шуниси муҳимки, юқоридаги хонликлар бир пайтлар мавжуд бўлган марказлашган давлатлар ва империялар ўрнида ташкил топган вақтида бу ҳудудда кўп сонли ўтроқ ва кўчманчи қабилалар яшар эди.

Бир халқнинг бўлиниб кетиши, унинг турли хонликлар ўртасида ажралиб қолиши ҳамда вайронгарчилик келтирувчи урушлар узоқ вақтгача, то совет давригача унинг феодал тарқоқлигини мустаҳкамлаб ва сақлаб келди.

Минтақада Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши, унинг ҳар қандай миллий хусусиятларни "байналмилаллаштириш"га ва бараварлаштиришга интилиши нафақат этник бирликлар ўртасидаги, балки ҳатто бир халқ ўртасидаги турли гуруҳларга ажралишнинг барҳам топишига эмас, аксинча, янгилари пайдо бўлишига олиб келди.

Айнан давлат социализми ва унинг қаттиқ режалаштирилган иқтисодиёти, ижтимоий (эгасиз) мулки, бойликларнинг марказдан туриб тақсимланиши маҳаллийчилик ҳамда уруғ-аймоқчилик муносабатларининг яшаши, кенгайиши ва чуқурлашиши учун қулай замин бўлди.

СССРда уруғ-аймоқчилик ва маҳаллийчилик бошқача сифат касб этди. Марказдан туриб режалаштиришга асосланган иқтисодиётнинг кескинлиги, баъзан эса шафқатсизлиги, мулкнинг ижтимоий характери уларнинг кенг ёйилиши учун қулай замин яратди. Моддий ва бошқа бойликларни тақсимловчи ролини, аслини олганда, турли даража ва мақомдаги бошқарув ходимлари бажарар эдилар. Маҳаллий маъмурлар ва тармоқлар, корхоналар, савдо соҳасининг раҳбарлари айнан ана шу бошқарув ходимларининг илтифотига сазовор бўлишга ҳаракат қилар эдилар.

Бирон-бир амалдорнинг олдига кирадиган эшикларни очиб берадиган сеҳрли сўз ўша амалдорга таниш ёки

яқин кишининг: қариндоши, дўсти, юртдошининг шахсий тавсияномасидан иборат бўлар эди. Ўз навбатида, бундай бошқарув ходими ўз ҳокимиятини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш учун атрофида ишончли ва ўзига хайрихоҳ одамлар бўлишига муҳтож эди. Шахсий садоқат тамойили унинг кадрлар соҳасидаги сиёсатининг мезонларидан бирини ташкил этарди. "Яхшими-ёмонми, ўғрими-тўғрими, ўзимизники" деган ақида бу сиёсатнинг туб негизи эди.

Жамиятда алоҳида гуруҳнинг ёки алоҳида ҳудудларнинг манфаатлари умумий манфаатлардан устун турадиган муносабатлар тизими мавжуд бўлиши жуда нотўғри ва хавфлидир. Бу ҳол жамиятда ижтимоий кескинликнинг ўсишига олиб боради. Давлатга — унинг барқарорлиги, яхлитлигига, тараққий этиш қобилиятига таҳдид туғдиради. Хаёлий ғоялар устун бўлган совет даврида уруғ-аймоқчилик манфаатлари тўқнашуви асосида бир неча бор можаролар келиб чиққан эди. Бу можаролар анъанавий тарзда қудратли қатағон аппаратидан фойдаланган ҳолда ҳал қилинар, тарғибот машинаси эса юз берган барча ҳодисалар ҳақида лом-мим демас эди.

Ана шундай ярамас меросдан халос бўлиш зарурияти давлатимизнинг бош стратегик вазифаларидан бирига асос бўлмоқда. Мустақилликка эришилгач, бунинг учун зарур шарт-шароитлар пайдо бўлди ва мустаҳкамланди. Шунинг учун ҳам энг юқори сиёсий поғоналардан туриб, умумий ишимизга халақит берадиган маҳаллийчилик, гуруҳбозлик ҳолатларига фаол чек қўйиш лозимлигини кўрсатишга ва дунёда *ягона ўзбек миллати бор, хоразмлик, фарғоналик*, сурхондарёлик ўртасида миллий фарқ йўқ — уларнинг барчаси ўзбеклар, деб таъкидлашга тўғри келмоқда.

Муайян ҳудудий фарқларни мутлақ ҳодиса даражасига кўтариш энг хавфли хатодир. Ҳар бир шахснинг миллий ўзлигига қайтишини ўзлигини минтақавий асосда англаши белгилаб бермаслиги керак. Инсон ўзини энг аввало Ўзбекистон фуқароси деб, шундан кейингина хоразмлик, самарқандлик ёки Фарғона водийсининг аҳолиси деб ҳис қилиши лозим. Бу ҳол ҳар биримиз мансуб бўлган

"мўъжаз ватан"нинг, одам туғилиб ўсган жой, ўлканинг қадрини ва аҳамиятини, унинг турмуш тарзи ва ўзига хос қадриятларини асло камайтирмайди. Бироқ шуни эсда тутиш керакки, ҳаддан ташқари бўрттириб юборилган маҳаллий ватанпарварлик, унинг тажовузкорлиги миллатнинг жипслашувига халақит беради. У муқаррар суратда ички сепаратизмга ва маданий маҳдудликка олиб боради. Давлат ҳамда жамиятнинг барқарорлиги ва хавфсизлигига бир қатор бошқа таҳдидларни туғдиради.

Бу ҳодисаларнинг хавфи нимада? Улар қандай салбий оқибатларга олиб келиши мумкин? Навқирон мустақиллигимиз учун бу саволлар асло бефарқ эмас. Мамлакатимиз фуқароларининг тақдири кўп жиҳатдан бу саволларга қандай жавоб берилишига боғлиқ.

Аввало, маҳаллийчилик тамойилларининг кучайиши минтақаларнинг ўзини ўзи чегаралаб қўйишига, таркиб топган хўжалик алоқалари тизимининг кучсизланиши ва парчаланишига, бинобарин, минтақанинг иқтисодий жиҳатдан таназзулга юз тутишига олиб келиши мумкин. Бу эса умумдавлат иқтисодиётига зарар келтириши муқаррар. Кўпинча бу ҳол давлат ичида марказдан қочувчи кучларнинг пайдо бўлиши ва жадал ривожланиши билан бирга юз беради.

Ажралиб чиқиш кайфиятидаги минтақалар давлатнинг яхлитлигига қарши реал хавфдир.

Уруғ-аймоқ ёки минтақа ўзининг устунлигини таъминлашга ва ўз худбин мақсадларига эришишга ҳаракат қилиб, бутун давлат доирасида умуман сиёсий мухолифат ролини даъво қиладиган турли уюшмаларни вужудга келтириш учун озиқ берадиган муҳит бўлиб қолиши мумкин. Бундай гуруҳлар ўртасидаги ҳокимият учун кураш экстремистик шакллар касб этиб, давлатнинг ҳудудий яхлитлигига, унинг яшашига тўғридан-тўғри таҳдид туғдиради.

Сиёсий ташкилотлар, шу жумладан мухолифат руҳидаги ташкилотлар ҳам, жамият ичида умуммиллий кўлам доирасида ривожланиши лозим. Бу эса ана шундай ташкилотларнинг етакчилари ва қатнашчилари халқнинг ўзла-

рп мансуб бўлган қисмининг эмас, балки, энг аввало, бутун давлат ва халқ манфаатларини диққат марказига қўйишлари учун кафолат бўлиб хизмат қилади.

Маҳаллийчилик ва сепаратизм келтириб чиқарадиган яна бир таҳдид шундан иборатки, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчиликка асосланган зиддиятлар минтақамиз шароитида миллатлараро ва этник можароларга айланиб кетиши ёки бундай можароларни юзага келтириши мумкин.

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, Марказий Осиёдаги туб халқларнинг вакилларини минтақанинг бешала давлатида ҳам учратиш мумкин. Мамлакатларимиз аҳолисининг кўпчилик қисми бир хил гуруҳлардан (ўзбеклар, қозоқлар, тожиклар, қирғизлар, туркманлар, қорақалпоқлар, уйғурлар ва бошқалардан) таркиб топган бўлиб, уларнинг нисбати ўзгаради, холос. Республикаларнинг ҳар бирида жам бўлиб яшайдиган: Қозоғистонда ва Қирғизистоннинг Ўш вилояти жанубида, Тожикистоннинг Ленинобод вилоятида, Туркманистоннинг Тошҳовуз вилоятида ўзбеклар яшайдиган ҳудудлар, Тошкент ва Жиззах вилоятларида қозоқлар яшайдиган катта-катта майдонлар, Қозоғистоннинг шимолида асосан руслар яшайдиган вилоятлар мавжуд.

Туб ислоҳотлар амалга оширилаётган мураккаб даврда жамиятда озчиликни ташкил этадиган халқларда камситилиш ҳамда бу мамлакатдаги ўз келажагига ишончсизлик ҳисси туғилиши мумкин. Бундай туйғулар маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқлар курашининг кучайиши ҳамда шунинг оқибатида иқтисодий ва сиёсий ҳаётдаги камситишлар негизида шаклланган бўлиши ҳам мумкин. Бундай ҳолда этник гуруҳлар ва миллатлар ўртасида кескинлик кучайиб, зўравонликнинг бошқариб бўлмайдиган даражада портлаш хавфи ортади. Сўнгги йиллар тарихида советлардан кейинги маконда айни шу негизда келиб чиққан можаролар ва фожиалар талайгина.

Маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқлар кураши туғдирадиган таҳдидлар ҳақида гапирар эканмиз, бу ҳодисаларнинг ўзиёқ бузғунчи эканлигини ҳисобга олиш зарур. Лекин

ташқи кучлар ҳали мустаҳкамланиб олмаган ёки турли вазиятлар туфайли заифлашиб қолган давлатларда бу воситалардан ўзларининг жўғрофий-сиёсий мақсадлари ва ғаразли манфаатлари йўлида фойдаланган ҳоллар тарихдан маълум.

Бироқ уруғ-аймоқларнинг ташқи кучлардан ўз мақсадларида фойдаланишга ҳаракат қиладиган етакчилари ва маҳаллийчилик манфаатларини ифодаловчилар охироқибатда ана шу кучлар иродасининг асири бўлибгина қолмай, балки ташқи кучлар ўз ножўя хатти-ҳаракатларини оқлаш учун берадиган қурбонларга ҳам айланадилар. Буни тарихнинг ўзи тасдиқлайди.

Маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик муаммосининг долзарблигини ва мураккаблигини тушунибгина қолмай, айни чоғда шу негизда танглик вужудга келишининг олдини олиш учун нима қилиш кераклигини аниқ тасаввур этиш яширин хавф-хатар омилидан чинакам таҳдид манбаига айланиб кетишига йўл қўймасликка имкон беради.

Ҳозирги ва бўлғуси сиёсатчилар олиб борадиган барча ишларда Ўзбекистоннинг умуминсоний қадриятлари ва умуммиллий манфаатлари устувор бўлишини, унинг бутун ҳудудида умумдавлат қонунлари устуворлигини таъминлайдиган тамойил асос қилиб олиниши даркор. Жамият ичидаги алоҳида шахсларнинг уюшқоқлик билан жипслашишига уларнинг қайси уруғга, ҳудудга ёки этник гуруҳга мансублиги эмас, балки умумдавлат даражасида корпоратив (тадбиркорлар, зиёлилар, аграрчилар ва шу кабилар) манфаатларнинг яхши англанган муштараклиги асос бўлиши лозим.

Барча минтақалар, барча этник ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ўртасида мувозанат сақланишини доимо ҳисобга олиш зарур. Манфаатларни ифодалаш ва рўёбга чиқаришнинг қонуний механизми маҳаллийчилик кайфиятлари, уруғ-аймоқлар курашининг вужудга келиши ва ривожланишига ғов солмоғи даркор.

Кадрлар соҳасидаги сиёсат, ўтиш даврида ҳали ҳам мавжуд бўлиб турган давлат тақсимоти соҳаси, давлатнинг иқтисодий, ижтимоий ва минтақавий сиёсати ҳамма

ҳудудларга, ҳамма миллий ва социал озчиликни ташкил этувчиларга давлат ресурсларидан тенг баҳраманд бўлиш ва фойдаланиш имкониятларини таъминлаб бериши лозим.

Маҳаллий ҳокимиятларга кўпроқ мустақиллик бериш зарур. Ўз минтақасининг хусусиятларини билиш жойлардаги раҳбарларга у ердаги моддий ва инсоний имкониятларни мумкин қадар кўпроқ ишга солиш имконини беради. Ислоҳотларни амалга оширишга маҳаллий иқтисодий, демографик ва бошқа хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда ўзгартишлар киритишга шароит яратади. Ислоҳотлар учун жавобгарликнинг катта қисмини маҳаллий ҳокимиятлар зиммасига юклаш уларнинг ташаббусини имкони борича кўпроқ ишга солиш ва маҳаллий ресурсларни жалб этиш имконини беради.

Айни чоғда хўжалик юритувчи субъектларга ва маҳаллий бошқарув органларига кўпроқ иқтисодий мустақиллик бериш билан бирга, улар раҳбарларининг шахсий жавобгарлигини ошириш ҳам зарур. Бу эса маҳаллий бюджетнинг кўпайишига, маҳаллий иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш учун энг мақбул йўлларни топишга имкон беради.

Бироқ бундай минтақалаштиришнинг шарти ўлароқ, умумдавлат манфаатларининг устуворлиги сўзсиз тан олиниши керак.

Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ҳамда одамлар ва бутун жамият онгида умуминсоний қадриятларнинг бирламчилигини ёки устунлигини мустаҳкамлаш, этник, миллий жиҳатдан ўз қобиғига ўралиб қолиш йўлидаги уринишларга қарши тинимсиз иш, таъбир жоиз бўлса, кураш олиб бориш керак. Бу эса Ўзбекистонда миллий мустақилликни, суверенитетни ва барқарорликни таъминлашнинг, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик хавфининг олдини олишнинг шак-шубҳасиз энг муҳим шартларидир.

Миллатнинг ва халқнинг маънавий камолотига, маърифатига умумдавлат сиёсати сифатида қараш лозим. Одамлар онгидаги миллий ифтихор туйғуси билан бошқа

миллатларнинг тарихи, маданияти ва қадр-қимматини ҳурмат қилишнинг диалектик уйғунлигини таъминлаш зарур. Жамият онгида ҳозирги дунёда рўй бераётган барча ҳодисаларга дахлдорлик ва масъуллик ҳиссини вужудга келтириш ва доимо мустаҳкамлаб бориш даркор.

Ҳозирги ёшларда ва келгуси авлодда ўз давлати, халқининг тарихини шак-шубҳасиз билиш билан бир қаторда, жаҳон тарихи ва маданияти ютуқларини чуқур ўрганиш зарурлигини тушуниш ва англаш ҳиссини тарбиялаш лозим.

Буларнинг барчаси биз келажакка ишонч билан дадил қарай олишимиз, фарзандларимизнинг тақдири ва бахт-саодати ҳақида хавотир олмаслигимиз учун энг зарур шартлардир.

ЭКОЛОГИК МУАММОЛАР

Миллий хавфсизликка қарши яширин таҳдидларни кўриб чиқар эканмиз, экологик хавфсизлик ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш муаммоси алоҳида эътиборга молликдир. Очиқ эътироф этиш керакки, узоқ йиллар мобайнида эски маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида бу муаммо билан жиддий шуғулланилмаган. Аниқроғи, бу муаммо айрим жонкуяр олимлар учунгина тадқиқот манбаи, ўз мамлакатларининг келажагига, табиий бойликлари сақланиб қолишига бефарқ қарамаган, бу ҳақда қаттиқ ташвиш чеккан одамларнинг эса "қалб нидоси" бўлиб келган.

Бироқ уларнинг виждонга, фуқаролик бурчига, ниҳоят, ақл-идрокка даъватлари тўралашиб кетган совет-партия амалдорларининг совуқ, ҳатто айтиш мумкинки, сурбетларча лоқайдлигига дуч келаверган. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Табиий ва минерал-ҳом ашё захираларидан ваҳшийларча, экстенсив усулда, жуда катта харажатлар ва исрофгарчиликлар билан фойдаланишга асосланган социалистик хўжалик юритиш тизимининг бутун моҳиятига мамлакат ихтиёридаги беқиёс бойликларга авайлаб муносабатда бўлиш ғояси бутунлай ёт эди. Ак-

сингча, бойликлардан бундай фойдаланиш икки тузумнинг иқтисодий мусобақасида мамлакатнинг асосий дастаги, экспорт имкониятларининг негизи бўлиб келди.

Иқтисодиётни ривожлантиришдаги бош мақсад экстенсив омилларга қаратилган эди. Табиийки, бундай шароитда яширин бойликлардан оқилона фойдаланишни тартибга соладиган, табиатнинг, атроф муҳитнинг ҳимоя қилинишини кафолатлайдиган бирон-бир меъёрлар ва қоидаларга риоя қилиш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Табиатни муҳофаза қилиш тадбирларига арзимас даражада кам маблағ ажратиларди. Бу маблағ табиатга етказилаётган зарарнинг мингдан бир қисмини ҳам қопламас эди. Ўрмонлар ўйламай-нетмай, ваҳшийларча кесиб ташланар эди. Ёқилғи ва минерал-хом ашё захиралари реал эҳтиёж билан таққосланмаган ҳолда жуда кўп миқдорда қазиб олинганидан кўпчилик қисми қайта ишланмаган чиқитлар сифатида уюлиб ётар эди. Табиатни муҳофаза қилувчи энг оддий тозалаш иншоотларига эга бўлмаган баҳайбат саноат корхоналари фаол бунёд этилди. Натижада барча заҳарли ва зарарли саноат чиқиндилари улкан ҳаво кенгликларини, сув ҳавзаларини, ер майдонларини ифлослантирадиган бўлди. Ўз кўлами жиҳатидан беқиёс даражада катта гидроэнергетика лойиҳаларини рўёбга чиқариш, транспорт коммуникацияларини (БАМ, Турксиб каби темир йўлларни, автомобиль, нефть-газ магистралларини ва ирригация тармоқларини) бунёд этиш нафақат табиий захираларни қашшоқлаштирди. Бутун бошли аҳоли пунктларининг йўқ бўлиб кетишига, экологик мувозанат, иқлим, одамларнинг ҳаёт ва фаолият шароитларининг бузилишига ҳам олиб келди.

Бу муаммо сўнгги йилларда янада кескинлашди. МДҲга аъзо бўлган бир қанча мамлакатларнинг бозор иқтисодиётига бетартиб суратда ўтиши, табиий ва минерал-хом ашё захираларидан фойдаланишда бошқарувнинг барҳам топгани, назорат қилинмаганлиги натижасида улар ташиб кетила бошланди. Ваҳшийларча қазиб олинди ва арзон нархларда экспорт қилинди. Айрим "янги бойваччалар" деб аталувчи ва коррупция домига илинган бутун-

бутун гуруҳлар учун қўшимча фойда олиш манбаига айланди. Шу билан бирга, улар ўзларининг очкўз манфаатлари йўлида ҳозирги ва келгуси авлодларнинг экологик хавфсизлигини, саломатлиги ва фаровонлигини қурбон қилмоқдалар. Бениҳоя улкан моддий бойликлар, инсониятнинг ноёб ютуқлари виждонсизларча ўғирлаб кетилмоқда, йўқ қилиб ташланмоқда. Бу билан бутун атроф муҳитга ҳам жуда катта зарар етмоқда, иқлим бузилмоқда. Энг ёмони эса бир неча авлод кишиларининг табиий ҳаёт ва фаолият шароитларига путур етмоқда.

Асрлар туташ келган паллада бутун инсоният, мамлакатимиз аҳолиси жуда катта экологик хавфга дуч келиб қолди. Буни сезмаслик, қўл қовуштириб ўтириш — ўзўзини ўлимга маҳкум этиш билан баробардир. Афсуски, ҳали кўплар ушбу муаммога бепарволик ва масъулиятсизлик билан муносабатда бўлмоқдалар.

Экологик хавфсизлик муаммоси аллақачонлар миллий ва минтақавий доирадан чиқиб, бутун инсониятнинг умумий муаммосига айланган. Табиат ва инсон ўзаро муайян қонуниятлар асосида муносабатда бўлади. Бу қонуниятларни бузиш ўнглаб бўлмас экологик фалокатларга олиб келади.

Бу хавфни анча кеч, 70-йилларнинг бошларидагина англай бошладик. Ўшанда мазкур масала дунё миқёсидаги тараққиётга бағишланган дастлабки Ғарб моделларида кескин қилиб қўйилган эди. Бу ҳол бамисоли "бомба портлагандай" таъсир этди. Инсоният қандай хавф қаршисида турганлигини, атроф муҳитга инсон фаолияти туфайли етказилаётган зарар қандай натижаларга олиб келганлигини яққол ҳис этди.

Инсоннинг табиат имкониятларини ва унинг ривожланиш қонуниятларини ҳисобга олмай, жадал юритилган хўжалик фаолияти, Рим клубининг "ХХІ аср йўли" деб аталмиш тадқиқотларидан бирида кўрсатиб ўтилганидек, Ер юзида тупроқ нураши, ўрмонлардан маҳрум бўлиш, балиқларнинг ҳаддан ташқари кўп овланиши, тузли ёмғирлар, атмосфера ифлосланиши, озон қатлами бузилиши ва ҳоказоларнинг рўй беришига олиб келди.

Мутахассисларнинг баҳолашларича, 2000 йилга бориб ўрмонлар эгаллаб турган майдон қуруқликнинг 1/6 қисминигина ташкил этади, ҳолбуки, 50-йилларда улар 1/4 қисмни эгаллаган эди. Жаҳон океанининг сувлари ҳалокатли равишда ифлосланиб бормоқда, унинг такрорий маҳсулдорлиги кескин пасаймоқда. Жадал суръатлар билан юз бераётган урбанизация жараёнлари шаҳарларнинг асосий агломерациялари энг йирик ифлослантириш манбаларига айланиб қолишига олиб келди. Таркибида олтингугурт қўш оксиди ва азот оксиди бўлган тузли ёмғирлар ёғиши кўпайди. Бунинг натижасида бутун дунёда экологик муҳитнинг ёмонлашуви билан боғлиқ турли-туман касалликлар сони ортиб бормоқда.

Ҳозирги вақтда жаҳон фан-техника тараққиёти жадал ривожланиши муносабати билан табиий захиралардан хўжалик мақсадларида тобора кўпроқ фойдаланилмоқда. Бунинг устига, дунё аҳолиси йилдан-йилга ўсиб бориб, кўпроқ миқдорда озиқ-овқат, ёқилғи, кийим-кечак ва бошқа нарсаларни ишлаб чиқариш талаб қилинмоқда. Бу эса ўрмонлар эгаллаб турган майдонларнинг жадал суръатларда қисқаришига, чўл-саҳроларнинг бостириб келишига, тупроқнинг бузилишига, атмосферанинг юқорида жойлашган озон тўсиғи камайиб кетишига, ер ҳавосининг ўртача ҳарорати ортиб боришига ва бошқа ҳолатларга сабаб бўлмоқда.

Бетўхтов давом этаётган қуролланиш пойгаси, атом, кимёвий қуроллар ва оммавий қирғин қуролларининг бошқа турларини ишлаб чиқариш, сақлаш ва синаш инсоният яшайдиган муҳит учун жуда катта хавфдир.

Ҳозир, XXI аср бўсағасида, фан-техника тараққиёти жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Дунёнинг жўғрофий-сиёсий тузилиши ўзгармоқда. Бундай шароитда инсон томонидан биосферага кўрсатилаётган таъсирни тартибга солиш, ижтимоий тараққиёт билан қулай табиий муҳитни сақлаб қолишнинг ўзаро таъсирини уйғунлаштириш, инсон ва табиатнинг ўзаро муносабатларида мувозанатга эришиш муаммолари борган сари долзарб бўлиб қолмоқда.

Халқаро ҳамжамият инсоннинг нафақат яшаш ҳуқуқи, балки тўлақонли ва соғлом турмуш кечириши учун зарур мўътадил атроф муҳит шароитларига ҳам бўлган ҳуқуқларининг муқаддас ва дахлсизлигини аллақачонлар эътироф этган.

Экологик хавфсизлик кишилик жамиятининг бугуни ва эртаси учун долзарблиги, жуда зарурлиги боис энг муҳим муаммолар жумласига киради. Бу муаммолар амалий тарзда ҳал этилса, кўп жиҳатдан ҳозирги ва келгуси авлод турмушининг аҳволи ва сифатини белгилаш имкониятини беради. Иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш билан боғлиқ тармоқларини экологик жиҳатдан зарарсиз технология ёрдамида ривожлантиришни таъминлаш имконига эга бўлинади. Маълумки, табиатнинг ҳолати бирданига ва дарҳол ёмонлашиб қолмайди. Бу жараён узоқ вақт давом этади. Бошқача айтганда, экологик вазият астасекин ёмонлаша боради.

Экология ҳозирги замоннинг кенг миқёсдаги кескин ижтимоий муаммоларидан биридир. Уни ҳал этиш барча халқларнинг манфаатларига мос бўлиб, цивилизациянинг ҳозирги куни ва келажаги кўп жиҳатдан ана шу муаммонинг ҳал қилинишига боғлиқдир.

Тараққиётнинг ҳозирги босқичида инсон билан табиатнинг ўзаро таъсирига оид бир қатор муаммоларни ҳал этиш фақат бир мамлакат доирасида чекланиб қола олмайди. Уларни бутун сайёрамиз кўламида ҳал қилиш зарур. Кўриниб турибдики, табиий муҳитни инсон юритадиган хўжалик фаолиятининг зарарли таъсиридан ҳимоя қилиш билан боғлиқ кўпгина муаммолар кенг кўлам касб этади. Шу сабабли улар фақат халқаро ҳамкорлик асосида ҳал қилиниши лозим.

Экология муаммоси Ер юзининг ҳамма бурчакларида ҳам долзарб. Фақат унинг кескинлик даражаси дунёнинг турли мамлакатларида ва минтақаларида турличадир.

Марказий Осиё минтақасида экологик фалокатнинг ғоят хавфли зоналаридан бири вужудга келганлигини алам билан очиқ айтиш мумкин. Вазиятнинг мураккаблиги шундаки, у бир неча ўн йилликлар мобайнида ушбу му-

аммони инкор этиш натижасидагина эмас, балки минтақада инсон ҳаёт фаолиятининг деярли барча соҳалари экологик хатар остида қолганлиги натижасида келиб чиққандир. Табиатга қўпол ва такаббурларча муносабатда бўлишга йўл қўйиб бўлмайди. Биз бу борада аччиқ тажрибага эгамиз. Бундай муносабатни табиат кечирмайди. Инсон — табиатнинг хўжайини, деган сохта социалистик мафкуравий даъво, айниқса, Марказий Осиё минтақасида кўплаб одамлар, бир қанча халқлар ва миллатларнинг ҳаёти учун фожиага айланди. Уларни қирилиб кетиш, генофонднинг йўқ бўлиб кетиши ёқасига келтириб қўйди.

Афсуски, бу жараёнлар Ўзбекистонни ҳам четлаб ўтмади. Бу ерда, мутахассисларнинг баҳолашича, жуда мураккаб, айтиш мумкинки, хавфли вазият вужудга келмоқда. Бундай вазият нимадан иборат?

Биринчидан, ернинг чекланганлиги ва унинг сифат таркиби пастлиги билан боғлиқ хавф тўхтовсиз ортиб бормоқда. Марказий Осиё шароитида ер Аллоҳ таолонинг бебаҳо инъомидир. У том маънода одамларни боқади, кийинтиради. Бевосита деҳқончилик билан боғланган оилаларнигина эмас, балки маълум бир тарзда қишлоқ хўжалиги билан алоқадор барча тармоқлар ва унинг неъматларидан баҳраманд бўлаётган республиканинг барча аҳолиси фаровон турмуш кечириши учун моддий негиз яратади. Айни вақтда ер улкан бойлик бўлибгина қолмай, мамлакатнинг келажагини белгилаб берадиган омил ҳамдир. Бу ҳол Ўзбекистонда айниқса яққол намоён бўлмоқда, чунки ернинг иқтисодий ва демографик вазифаси йилдан-йилга кучайиб бормоқда.

Республиканинг 447,4 минг квадрат километрдан ортиқ бўлган умумий майдонининг атиги 10 фоизинигина экин майдонлари ташкил этади. Айни чоғда Ўзбекистон эгаллаб турган майдоннинг анча қисмини Қорақум, Қизилқум, Устюрт каби чўл ва ярим чўл ерлар ташкил этади. Айниқса, қишлоқ хўжалик мақсадларида фойдаланилаётган ер майдонларига тўғри келадиган демографик юк ҳозирнинг ўзидаёқ ўта салмоқли. Марказий Осиё мамла-

катлари орасида Ўзбекистонда аҳолининг зичлиги айниқса юқори бўлиб, 1 квадрат километрга 51,4 киши тўғри келади, ҳолбуки, бу рақам Қозоғистонда — 6,1, Қирғизистонда — 22,7, Туркманистонда — 9,4 ни ташкил этади. Республикамизда ҳар бир одамга 0,17 гектар экин майдони тўғри келса, Қозоғистонда — 1,54, Қирғизистонда — 0,26, Украинада — 0,59, Россияда 0,67 гектар экин майдони тўғри келади. Барча аҳолининг ярмидан кўпроғи қишлоқ жойларда яшаётганлигини ҳисобга олсак, дадил айтиш мумкинки, бизнинг қишлоқларимизда инсоний захираларнинг нисбий ортиқлиги эмас, балки мутлақ ортиқлиги яққол кўзга ташланади.

Бизда аҳолининг ўсиши нисбатан юқори бўлиб, урбанизация ва ҳосилдор ерларни шаҳарларни ривожлантиришга, уй-жой қурилишига, янги корхоналар, муҳандислик ҳамда транспорт коммуникациялари тармоғини барпо этишга ажратиб бериш жараёнлари жадал бормоқда. Шуни ҳисобга олсак, яқин йиллар ичида, ҳатто XXI аср арафасидаёқ ер захиралари билан таъминланиш муаммоси янада кескинлашиши мумкин.

XX аср охирида ерларнинг табиий равишда чўлга айланиши юқори даражада бораётганлиги етмаганидек, одамларнинг муносабати туфайли чўлга айланиб бориш жараёни шитоб билан давом этаётганлиги бу муаммони янада кучайтирмоқда. Айни чоғда табиий муҳитнинг ёмонлашуви билан бирга, тупроқ нураши, шўрланиши, ер усти ва ер ости сувларининг сатҳи пасайиши ва бошқа ҳодисалар рўй бермоқда.

Илгари нурашга қарши чора-тадбирлар яхши олиб борилмаганлиги туфайли шамол ва сув таъсирида емирилиш тупроқнинг унумдорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бу чора-тадбирлар жуда паст суръатларда ва сифатсиз олиб борилган. Ҳатто 80-йилларнинг охирида амалда бутунлай тўхтатиб қўйилган эди. Республикада 2 миллион гектардан ортиқ ер майдони ёки барча суғориладиган ерларнинг қарийб ярми бузилиш хавфи остида қолган.

Ерларнинг ниҳоят даражада шўрланганлиги Ўзбекистон учун улкан экологик муаммодир. Ерларни оммавий суратда ўзлаштириш, ҳатто шўрланган ва мелиорацияга яроқсиз йирик-йирик, яхлит майдонларни ишга солиш ана шунга олиб келди. Сўнгги 50 йил мобайнида суғориладиган ер майдони 2,46 миллион гектардан 4,28 миллион гектарга етди. Фақат 1975 — 1985 йиллар мобайнида 1 миллион гектарга яқин янги ер майдонлари ўзлаштирилди. 1990 йилга келиб суғориладиган ер майдони 1985 йилдагига қараганда 1,5 баравар кўпайди.

Экин майдонлари таркибида сўнгги вақтларга (1990 йилга) қадар пахта деярли 75 фоиз майдонни эгаллаган эди. Дунёнинг бирорта ҳам мамлакатида пахта монополияси бу қадар юқори даражага кўтарилмаганди. Бу ҳол ернинг кучсизланишига, тупроқ унумдорлиги пасайишига, унинг сув-физикавий хоссалари ёмонлашувига, тупроқнинг бузилиши ва нураши жараёнлари ортишига олиб келди.

Ўзбекистонда ноорганик минерал ўғитлар, гербицидлар ва пестицидларнинг қўлланиши энг юқори нормалардан ҳам ўнлаб баравар ортиқ эди. Улар тупроқни, дарё, кўл, ер ости ва ичимлик сувларини ифлослантирди. Бундан ташқари, янги ерлардан фойдаланишда зарур технологияларга риоя қилинмади. Ҳамма жойда пахта назоратсиз суғорилди. Тупроқнинг нами кўпайиб кетди. Бу эса унинг қайта шўрланишига олиб келди.

Тупроқнинг ҳар хил саноат чиқиндилари ва маиший чиқиндилар билан шиддатли тарзда ифлосланиши реал таҳдид туғдирмоқда. Турли кимёвий воситалар, зарарли моддалар ва минерал ўғитларни, саноат ва қурилиш материалларини сақлаш, ташиш ва улардан фойдаланиш қоидаларининг қўпол равишда бузилиши ернинг ифлосланишига олиб келмоқда. Ундан самарали фойдаланиш имкониятларини чекламоқда.

Фойдали қазилмаларни жадал қазиб олиш, кўпинча уларни қайта ишлашнинг технологик схемалари номукаммаллиги кўп миқдорда ағдармалар, кул, шлак ва бошқа моддалар тўпланиб қолишига олиб келмоқда. Булар деҳ-

қончилик учун яроқли бўлган ерларни эгаллабгина қолмай, балки тупроқни, ер усти ва ер ости сувларини, атмосфера ҳавосини ифлослантириш манбаларига ҳам айланмоқда. Республикада заҳарли чиқиндилардан фойдаланиш саноати эса ҳозирча яратилган эмас.

Ўзбекистон ҳудудида қаттиқ маиший чиқиндилар ташланадиган 230 дан ортиқ шаҳар ва қишлоқ ахлатхоналари мавжуд. Уларда тахминан 30 миллион куб метр ахлат тўпланади. Улар асосан стихияли равишда, жўғрофий, геологик-гидрогеологик ва бошқа шарт-шароитларни комплекс ўрганмай туриб ташкил этилган. Уларда қаттиқ маиший чиқиндиларни зарарсизлантириш ва кўмиб ташлаш ибтидоий усуллар билан амалга оширилмоқда. Айниқса, республиканинг йирик шаҳарларида маиший чиқиндиларни ишлатиш ва зарарсизлантириш соҳасида мураккаб вазият вужудга келган. Республикада ҳали-ҳануз маиший чиқиндиларни саноат усулида қайта ишлаш масаласи ҳал қилинмаган. Ягона Тошкент маиший чиқиндилар тажриба заводи 1991 йилдагина ишлай бошлади.

Радиоактив ифлосланиш, айниқса, катта хавф туғдирмоқда. Мойлисув (Қирғизистон) дарёсининг қирғоқлари ёқасида 1944 йилдан то 1964 йилгача уран рудасини қайта ишлаш чиқиндилари кўмилган. Ҳозирги вақтда қолдиқлар сақланадиган 23 та жой мавжуд. Бу ерларда селни тўсадиган тўғонларни маҳкамлаш ҳамда кўчки хавфи бўлган жойлардаги қияликларнинг мустаҳкамлигини таъминлаш лозим.

Навоий вилоятидаги қолдиқлар сақланадиган жой ҳам экологик жиҳатдан хавфли ифлослантириш ўчоғи ҳисобланади. Бу ердаги радиоактив кумни шамол учириши хавфи бор.

Шу сабабли Ўзбекистонда табиатни муҳофаза қилишдаги ғоят муҳим вазифа ерларнинг ҳолатини яхшилашдан, тупроқнинг ифлосланишини камайтириш бўйича чора-тадбирлар мажмуини амалга оширишдан иборат. Бу ўринда гап энг аввало табиий захиралардан фойдаланишни тубдан яхшилаш ҳақида бормоқда.

Иккинчидан, Ўзбекистоннинг экологик хавфсизлиги нуқтаи назаридан қарағанда, сув захираларининг, шу жумладан ер усти ва ер ости сувларининг кескин тақчиллиги ҳамда ифлосланганлиги катта ташвиш туғдирмоқда. Республиканинг дарёлари, каналлари, сув омборлари ва ҳатто ер ости сувлари ҳам ҳар тарафлама инсон фаолияти таъсирига учрамоқда.

Суғориладиган ҳудудларда сув табиатнинг бебаҳо инъомидир. Бутун ҳаёт сув билан боғлиқ. Зотан, сув тамом бўлган жойда ҳаёт ҳам тугайди. Шундай бўлсада, Марказий Осиёда сув захиралари жуда чекланган. Йилига 78 куб километр сув келтирадиган Амударё ва 36 куб километр сув келтирадиган Сирдарё асосий сув манбаларидир.

Ҳозирги вақтда халқ хўжалигида Орол денгизи ҳавзасининг барча сув захираларидан тўла-тўкис фойдаланилмоқда.

Дарёлар оқими асосан Қирғизистон ва Тожикистон тоғларидан бошланади. Сув захираларининг кўпчилик қисмидан Марказий Осиёдаги барча республикаларнинг ерларини суғориш учун фойдаланилади. Шу муносабат билан минтақадаги барча давлатларнинг манфаатлари йўлида ҳамда экология талабларини, дарёлар дельталарида ва Орол денгизида мақбул ҳаётий шарт-шароитларни яратиш мақсадида бу ерларга сувнинг ўтишини таъминлаш зарур. Шу билан бирга Орол денгизи ҳавзасининг чекланган сув захираларини биргалашиб, келишган ҳолда бошқариш муаммосини амалий ҳал қилиш талаб этилади.

Минтақанинг яна бир муаммоси сувни муҳофаза қилиш ва тежаш тадбирлари мажмуини амалга ошириш зарурияти билан боғлиқдир. Бу тадбирлар сувнинг исроф бўлишини энг кам даражага келтириш мақсадида суғориш тармоғининг режими ва ўлчамларини суғориш техникаси билан мустаҳкам боғлашни ўз ичига олади. Эндиликда коллектор-зовур сувларини ташлаб юборишни тартибга солиш, оқава сувларни дарё ва сув омборларига оқизишни батамом тўхтатиш зарур.

Сув захираларининг сифати энг муҳим муаммолардан биридир. 60-йиллардан бошлаб Марказий Осиёда янги ерлар кенг кўламда ўзлаштирилди. Саноат, чорвачилик комплекслари экстенсив ривожлантирилди. Урбанизация кучайди. Коллектор-зовур тизимлари қурилди ҳамда дарё сувлари суғориш учун муттасил юқори ҳажмларда олинди. Шу боис ҳавзалардаги сувнинг сифати тобора ёмонлаша борди.

Дарё сувларининг ифлосланиши экология-гигиена ва санитария-эпидемиология вазиятини, айниқса, дарёларнинг қуйи оқимларида ёмонлаштирмоқда. Иккинчи томондан, дарё сувлари таркибида тузларнинг мавжудлиги Амударё, Сирдарё, Зарафшон ва бошқа дарёларнинг дельталарида тупроқнинг шўрланишини кучайтирмоқда. Бу эса қўшимча мелиорация ишларини амалга оширишда, зовур тизимларини барпо этиш ва тупроқ шўрини ювишда яққол сезилмоқда.

Ўзбекистон ва қўшни минтақалар шароитида аҳолини сифатли ичимлик суви билан таъминлаш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Аҳоли пунктларини одатдаги водопровод суви билан таъминлаш кўрсаткичи республикада фақат кейинги беш йилликнинг ўзида тахминан 1,5 баравар ортди. Шунга қарамай, ушбу муаммо долзарблигича қолмоқда. Ичимлик сув таъминоти манбаларининг ифлосланиши республикада, айниқса, Орол бўйида касалликка чалинишнинг юқори даражасига сабаб бўлмоқда.

Учинчидан, Орол денгизининг қуриб бориш хавфи ғоят кескин муаммо, айтиш мумкинки, миллий кулфат бўлиб қолди. Орол денгизи муаммоси узоқ ўтмишга бориб тақалади. Лекин бу муаммо сўнгги ўн йилликлар мобайнида хавфли даражада ортди. Марказий Осиёнинг бутун ҳудуди бўйлаб суғориш тизимларини жадал суръатда қуриш кўплаб аҳоли пунктларига ва саноат корхоналарига сув бериш баробарида кенг кўламдаги фожиа — Орол ҳалок бўлишининг сабабига ҳам айланди. Яқин-яқинларгача чўлу саҳролардан тортиб олинган ва суғорилган янги ерлар ҳақида дабдаба билан сўзланарди. Айни чоғда ана шу сув Оролдан тортиб олинганлиги, уни "жонсизлантириб

қўйилганлиги" хаёлга келмасди. Эндиликда Оролбўйи экологик кулфат ҳудудига айланди.

Орол танглиги инсоният тарихидаги энг йирик экологик ва гуманитар фожиалардан биридир. Денгиз ҳавзасида яшайдиган қарийб 35 миллион киши унинг таъсирида қолди.

Биз 20—25 йил мобайнида жаҳондаги энг йирик ёпиқ сув ҳавзаларидан бирининг йўқолиб боришига гувоҳ бўлмоқдамиз. Бироқ бир авлоднинг кўз ўнгида бутун бир денгиз ҳалок бўлган ҳол ҳали рўй берган эмас эди.

1911—1962 йилларда Орол денгизининг сатҳи энг юқори нуқтада бўлиб, 53,4 метрни, сувнинг ҳажми 1064 куб километрни, сувнинг юзаси 66 минг квадрат километрни ва минераллашув даражаси бир литр сувда 10-11 граммни ташкил этган эди. Денгиз транспорт, балиқ хўжалиги, иқлим шароити жиҳатидан катта аҳамиятга эга бўлган. Унга Сирдарё ва Амударёдан ҳар йили деярли 56 куб километр сув келиб қуйилар эди.

1994 йилга келиб Орол денгизидаги сувнинг сатҳи — 32,5 метрга, сув ҳажми — 400 куб километрдан камроққа, сув юзасининг майдони эса 32,5 минг квадрат километрга тушиб қолди, сувнинг минераллашуви икки баравар ортди.

Оролнинг сатҳи 20 метр пасайиши натижасида у энди яхлит денгиз эмас, балки иккита қолдиқ кўлга айланиб қолди. Унинг соҳиллари 60-80 километрга чекинди. Амударё билан Сирдарёнинг дельталари жадал суръатлар билан бузилиб бормоқда. Денгизнинг сув қочган туби 4 миллион гектардан ортиқроқ майдонда кўриниб қолди. Натижада яна битта "қўлбола" қумли-шўрхок саҳрога эга бўлдик. Шамол Орол денгизининг қуриб қолган тубидан туз ва чанг-тўзонни юзлаб километрга учириб кетмоқда.

Оролнинг қуриб қолган тубидаги чанг бўронлари 1975 йилдаёқ космик тадқиқотлар натижасида аниқланган эди. 80-йилларнинг бошларидан буён бундай тўфонлар бир йилда 90 кун давомида кузатилмоқда. Чанг-тўзон узунлиги 400 километр ва эни 40 километр майдонга етиб бормоқда. Чанг бўронларининг таъсир доираси эса 300

километргача етмоқда. Мутахассислар берган маълумотларга қараганда, бу ерда ҳар йили атмосферага 15—75 миллион тонна чанг кўтарилади.

Буларнинг ҳаммаси Орол бўйи иқлимининг ўзгаришига олиб келди. 1983 йилдан бошлаб Орол балиқ овлашга яроқсиз бўлиб қолди. Соҳилнинг ҳозирги чизиғидан йироқларда бўлган балиқчиларнинг қачонлардир қудратли флотилиясининг занг босган қолдиқларини, вайронага айланган балиқчилар посёлкаларини учратиш мумкин. Бўзкўл, Олтинкўл, Қаратма кўрфазлари йўқолди. Акпетки архипелаги қуруқлик билан қўшилиб кетди. Яйловлар ва ўтлоқлар йўқолиб бормоқда. Ҳудуд ботқоққа айланмоқда. Сувнинг тобора тақчиллашиб бораётганлиги ва сифати ёмонлашаётганлиги тупроқ ва ўсимлик қатламининг бузилишига, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсида ўзгаришлар юз беришига, шунингдек, суғорма деҳқончилик самарадорлигининг пасайишига олиб келмоқда.

Орол денгизининг қуриб бориши ва шу жараён туфайли Оролбўйи минтақасидаги табиий муҳитнинг бузилиши экологик фожиа сифатида баҳоланмоқда. Чанг ва туз бўронларининг пайдо бўлиши, фақат Орол бўйида эмас, балки денгиздан анча наридаги бепоён ҳудудларда ерларнинг чўлга айланиши, иқлим ва ландшафтнинг ўзгариши — булар ана шу фожиа оқибатларининг тўлиқ бўлмаган рўйхатидир.

Орол фожиасини 70-йилларнинг бошларида, жуда кечи билан 80-йилларнинг бошларида, денгизнинг сатҳи унчалик пасаймаган бир пайтда идора қилиш мумкин эди. Ҳозирги вақтда уни бошқариш жуда мураккаб бўлиб қолди. Кейинчалик эса бу жараён яна ҳам мушкуллашади ёки умуман бошқариб бўлмайдиган ҳолга келади.

Орол бўйида денгизнинг қуриб бориши муносабати билан халқаро, кенг кўламли аҳамиятга молик бўлган экологик, ижтимоий-иқтисодий ва демографик муаммоларнинг мураккаб мажмуи вужудга келди.

Орол денгизининг қуриб бориши ва минтақанинг чўлга айланиши билан боғлиқ экологик фожиа бу ҳавзада яшаётган барча халқларнинг дарду аламидир.

Сув захиралари билан боғлиқ бўлган муаммолар мажмуаси кенг кўламли ва мураккаб кўп тармоқли ёндашувни, минтақадаги давлатлар билан халқаро ҳамжамият ўртасида ҳамкорликни ривожлантиришни талаб қилади.

Марказий Осиё давлатлари бошлиқларининг 1993 йил март ойида Қизилўрдада бўлиб ўтган учрашуви ана шу муаммоларни ҳал қилиш йўлидаги туртки бўлди. Бу учрашувда Орол денгизи танглигини ҳал этиш юзасидан биргаликда ҳаракат қилиш тўғрисида Битим имзоланди. Орол денгизи муаммолари бўйича Давлатлараро Кенгаш ва унинг ишчи органи — Ижроия Қўмитаси, шунингдек, Оролни қутқариш Халқаро фонди ташкил этилди. Марказий Осиё республикалари давлат бошлиқларининг 1994 йил январида Нукус шаҳрида бўлиб ўтган иккинчи учрашувида Орол денгизи ҳавзасидаги экологик вазиятни яхшилаш юзасидан яқин уч — беш йилга мўлжалланган, минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг аниқ ҳаракатлар дастури тасдиқланди. 1994 йил март ойида Тошҳовузда бўлган учинчи учрашувда Давлатлараро Кенгашнинг ушбу дастурнинг бажарилиши ҳақидаги ҳисоботи тингланди.

1997 йил февралда Марказий Осиёдаги беш давлат бошлиқларининг БМТ, Жаҳон банки ва бошқа халқаро ташкилотлар вакиллари иштирокида Алматида бўлиб ўтган учрашувида Орол муаммосини ҳал этиш бўйича ташкилий тузилмаларни такомиллаштириш тўғрисида қарор қабул қилинди — Оролни қутқариш Халқаро фондининг анча ишчан таркиби ва унинг негизида ҳаракатчан Ижроия қўмитаси тузилди.

Орол муаммосининг бутун кескинлигини, уни сақлаб қолиш юзасидан кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар кўриш зарурлигини тушунган ҳолда, Марказий Осиё республикаларининг ҳукуматлари, мутахассислари ва минтақанинг илмий жамоатчилиги, халқаро ташкилотлари 1995 йил 20 сентябрда Нукус шаҳрида **Марказий Осиё давлатлари ва халқаро ташкилотларнинг Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш муаммолари бўйича Декларациясини** қабул қилдилар. Декларация барқарор

ривожланиш қоидаларига қатъий амал қилишни назарда тутади ва эътиборни қуйидаги ғоят муҳим муаммоларни ҳал қилишга қаратади:

— қишлоқ ва ўрмон хўжалигининг янада мувозанатли ва илмий асосланган тизимига ўтиш;

— сув захираларидан фойдаланишнинг тежамли усулларини ишлаб чиқиш, суғоришда ва атроф муҳитни муҳофаза қилишда такомиллашган технологияларни қўллаш воситасида ирригациянинг самарадорлигини ошириш;

— минтақанинг табиий захираларини комплекс бошқариш тизимини такомиллаштириш.

Пировард натижада Орол танглигини барқарор ривожланиш, бу минтақада яшаётган одамларнинг турмуш даражаси пасайиб кетишига йўл қўймаслик, келажакда ёш авлод учун муносиб турмушни таъминлаш тамойиллари асосида ҳал қилиш бўйича узоқ муддатли стратегия ва дастурни ишлаб чиқиш ҳамда рўёбга чиқариш зарур.

Тўртинчидан, ҳаво бўшлиғининг ифлосланиши ҳам республикада экологик хавфсизликка солинаётган таҳдиддир.

Мутахассисларнинг маълумотларига қараганда, ҳар йили республиканинг атмосфера ҳавосига 4 миллион тоннага яқин зарарли моддалар қўшилмоқда. Шуларнинг ярми углерод оксидига тўғри келади, 15 фоизини углеводород чиқиндилари, 14 фоизини олтингугурт қўш оксиди, 9 фоизини азот оксиди, 8 фоизини қаттиқ моддалар ташкил этади ва 4 фоизга яқини ўзига хос ўткир заҳарли моддаларга тўғри келади.

Атмосферада углерод йиғиндисининг кўпайиб бориши натижасида ўзига хос кенг кўламдаги иссиққхона эффекти вужудга келади. Оқибатда Ер ҳавосининг ўртача ҳарорати ортиб кетади.

Арид минтақасида жойлашган Ўзбекистон Республикасида тез-тез чанг бўронларини қўзғатиб турувчи, атмосферани чанг-тўзонга чулғагувчи Қорақум ва Қизилқум саҳроларидек йирик табиий манбалар мавжуд. Сўнгги ўн йилликлар мобайнида Орол денгизининг қуриб бориши туфайли чанг ва туз кўчадиган яна бир табиий манба пайдо бўлди.

80-йилларнинг бошларида қўшни Тожикистонда алюминий заводи ишга туширилиши муносабати билан Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятига қарашли кўплаб туманларида экологик жиҳатдан танг аҳвол вужудга келди. Ишлаб атмосферага кўп миқдорда фторли водород, углерод оксиди, олтингугурт гази, азот оксидларини чиқариб ташламоқда. Водийнинг юқори қисмида, Тожикистоннинг Ўзбекистон билан чегарасида жойлашган заводнинг чиқиндилари тоғдан водий томонга эсадиган шамол билан ундан узоқларга, асосан республиканинг чегарадош туманлари — Сурхондарё вилоятининг Сариосиё, Узун, Денов, Олтинсой туманлари ҳудудига тарқалмоқда.

Экологияга солинаётган хавф Ўзбекистон учун, умуман бутун Марказий Осиё минтақаси учун нақадар юқори эканлигини ҳисобга олган ҳолда ҳукумат ва давлат атроф муҳитни ҳимоя қилиш, табиий захиралардан оқилона фойдаланиш масалаларига жуда катта эътибор бермоқда. Атроф муҳитни муҳофаза қилишни таъминлашга қаратилган қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Ўзбекистон Республикасининг табиатни муҳофаза қилиш борасидаги миллий тадбирлари бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан кенг ва ҳар томонлама ҳамкорлик қилиш иши билан қўшиб олиб борилмоқда. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан оқилона фойдаланишнинг турли жиҳатларини тартибга солувчи кўплаб хилма-хил халқаро шартномалар ва битимлар тузилди.

Ўзбекистон МДҲ давлат бошлиқларининг 1992 йил 8 февралда имзоланган Битимига мувофиқ тузилган МДҲ мамлакатлари Давлатлараро Экология Кенгашининг тўла ҳуқуқли аъзосидир. МДҲ мамлакатларининг ана шу экология Кенгаши доирасидаги ҳамкорлиги аъзо давлатларнинг атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида келишиб олинган, мувофиқлаштирилган саъй-ҳаракатлар қилиш мақсадини кўзлайди.

Ҳозирги пайтда республикада истиқболга, яъни атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий захиралардан оқилона фойдаланиш бўйича 2005 йилгача мўлжалланган Давлат дастури ишлаб чиқилган. Табиатдан оқилона фой-

даланиш ва уни муҳофаза қилиш соҳасидаги бутун фаолият ана шу дастур асосида ташкил этилган. Дастурда республикада экологик вазиятни соғломлаштириш, йирик шаҳарлар ва шаҳар агломерациялари кабиларда экологик кескинликка барҳам бериш йўллари белгиланган.

Экологик хавфсизликни кучайтиришнинг ҳозирги асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

1. Тегишли технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш. Қишлоқ, ўрмон ва бошқа хўжалик тармоқларидаги табиий жараёнларнинг кескин бузилишига олиб келадиган барча заҳарли кимёвий моддаларни қўллаш устидан қаттиқ назорат ўрнатиш. Ҳаво ва сув муҳитини инсоннинг ҳаётий фаолияти учун зарарли ёки салбий таъсир этадиган моддалар билан ифлослантиришни тўхтатиш.

Қишлоқ хўжалик экинларини, энг аввало, ғўзани суғоришда сувни тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш муҳим аҳамиятга эга. Коллектор-зовур сувларини дарёлар ва сув омборларига ташлашни тартибга солиш ва оқава сувларни чиқариб юборишни батамом тўхтатиш зарур.

Саноат корхоналарида атмосферага, сув ҳавзаларига ва тупроққа ифлослантирувчи ҳамда зарарли моддаларни ташлаганлик учун солинадиган махсус солиқдан кенг фойдаланган ҳолда масъулиятни ошириш даркор. Уларда замонавий, самарали тозалаш қурилмалари тизимини жорий этиш керак. Бошланғич хом ашёдан тайёр, пировард маҳсулот олгунга қадар комплекс фойдаланишга имкон берадиган янги, замонавий, экологик жиҳатдан самарали ускуналарни ўрнатиш лозим.

2. Қайта тикланадиган захираларни қайта ишлаб чиқаришнинг табиий равишда кенгайишини таъминлаган ҳамда қайта тикланмайдиган захираларни қатъий мезон асосида истеъмол қилган ҳолда табиий захираларнинг ҳамма турларидан оқилона фойдаланиш даркор.

Республиканинг фойдали қазилмаларидан оқилона фойдаланиш — долзарб масала. У атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг бош омилларидан биридир. Фойдали қазилмаларни олиш ва қайта ишлаш чоғида катта ис-

рофгарчиликларга йўл қўйилмоқда. Бошланғич хом ашёдан тўлиқ фойдаланмаслик ҳоллари мавжуд. Эскирган ускуналарни алмаштириш, янги технологияларни жорий этиш, айрим цехлар, участкалар ва бутун бошли заводларни реконструкциялаш асосида фойдали қазилмаларни саноат усулида янада тўлиқ ва оқилона қазиб олиш муҳим вазифа бўлиб турибди. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш нуқтаи назаридан қараганда, тоғ-кон саноатининг чиқиндиларини ўзлаштиришни янада кенгайтириш ҳамда бузилган ерларни қайта яроқли ҳолга келтириш муҳим аҳамиятга эга бўлади.

3. Катта-катта ҳудудларда табиий шароитларни табиий захиралардан самарали ва комплекс фойдаланишни таъминлайдиган даражада аниқ мақсадга қаратилган, илмий асосланган тарзда ўзгартириш (дарёлар оқимини тартибга солиш ҳамда сувларни бир ҳавзадан иккинчисига ташлаш, ернинг намини қочириш, сув чиқариш тадбирларини ва бошқаларни амалга ошириш) лозим.

4. Жонли табиатнинг бутун табиий генофондини маданий экинлар ва ҳайвонларнинг янги турларини кўпайтириш ҳисобига бошланғич база сифатида сақлаб қолиш керак.

5. Шаҳарсозлик ва туманларни режалаштиришнинг илмий асосланган, ҳозирги замон урбанизациясининг барча салбий оқибатларини бартараф этадиган тизимини жорий этиш йўли билан шаҳарларда ва бошқа аҳоли пунктларида аҳолининг яшаши учун қулай шароит яратиш зарур.

6. Экологик кулфатлар чегара билмаслигини назарда тутган ҳолда жаҳон жамоатчилиги эътиборини минтақанинг экологик муаммоларига қаратиш лозим. Орол муаммоси бугунги кунда чинакам кенг кўламли, бутун сайёрамизга дахлдор муаммо бўлиб қолганлигини, унинг таъсири ҳозирнинг ўзидаёқ биологик мувозанатни бузаётганлигини, беполён ҳудудларда аҳолининг генофондига ҳалокатли таъсир кўрсатаётганлигини назарда тутиш лозим.

Халқаро тузилмаларнинг захиралари, имкониятлари ва инвестицияларини ана шу муаммоларни ҳал қилишга жалб этиш — биринчи даражали вазифадир.

Атроф муҳитни муҳофаза қилиш борасидаги юқорида тилга олинган таъсирчан чора-тадбирларни рўёбга чиқариш яқин вақт ичидаёқ олдинги тизимдан ёш республикага мерос бўлиб қолган экология соҳасидаги кўпгина иллатлар, камчиликлар ва хатоларни бартараф этиш имкониятини юзага келтиради. Шунингдек, кенг кўламдаги экологик танглик таҳдидини барҳам топтириш, республика аҳолиси учун, жисмонан соғлом ёш авлоднинг дунёга келиши ва ривожланиши учун зарур шарт-шароитлар ҳамда экология жиҳатидан мусаффо ҳаётий муҳит яратиш имконини беради.

II БОБ

БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ҲАМДА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР ВА МИЛЛИЙ ЎЗЛИКНИ АНГЛАШНИНГ ТИКЛАНИШИ

Бирон-бир жамият маънавий имкониятларини, одамлар онгида маънавий ва ахлоқий қадриятларни ривожлантирмай ҳамда мустаҳкамламай туриб ўз истиқболини тасаввур эта олмайди.

Халқнинг маданий қадриятлари, маънавий мероси минг йиллар мобайнида Шарқ халқлари учун қудратли маънавият манбаи бўлиб хизмат қилган. Узоқ вақт давом этган қаттиқ мафкуравий тазйиққа қарамай, Ўзбекистон халқи авлоддан авлодга ўтиб келган ўз тарихий ва маданий қадриятларини ҳамда ўзига хос анъаналарини сақлаб қолишга муваффақ бўлди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди.

Биз маънавий қадриятларни тиклашни миллий ўзликни англашнинг ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдизларига қайтишдан иборат узвий, табиий жараён деб ҳисоблаймиз.

Халқимиз сиёсий мустақиллик ва озодликни қўлга киритгач, ўз тақдирининг чинакам эгаси, ўз тарихининг ижодкори, ўзига хос миллий маданиятининг соҳибига айланди.

Бироқ шуни ҳам таъкидлаш керакки, маънавий қадриятларни ҳамда биз учун муқаддас бўлган диний қадриятлар ва анъаналарни қайтариш ва тиклаш, ўзлигимизни

англаш анча мураккаб шароитларда — эски империя тузуми барбод бўлган ва янги ижтимоий муносабатлар қарор топаётган бир шароитда юз берди.

Бир асрдан зиёд давом этган тоталитар қарамликдан кейин бу жараён дастлабки пайтларда мутлақо табиий равишда ўзига хос "инкорни инкор" сифатида кечди. Лекин биз аввалги тузумнинг қадриятларини шунчаки инкор этишнинг ўзи ҳеч қандай бунёдкорлик дастурига эга бўлмаган сиёсий ва маданий экстремизм хавфини туғдиришини англар эдик. Шу билан бирга, ўтмиш қадриятларига, анъаналарига ва турмуш тарзига бетартиб равишда, орқа-кетини ўйламай қайтиш бошқа бир кескинликка — ҳозирги даврни қабул қилмасликка, жамиятни янгилаш заруриятини инкор этишга олиб келиши мумкин.

Айни шу инкор этиш онларида экстремистик руҳдаги мухолифатнинг вужудга келиш хавфи туғилди. У аслини олганда, маънавиятга қарши мухолифат бўлиши мумкин эди. Жангари миллатчилик, диний муросасизлик ва "ўзимизники" бўлмаган ҳамма нарсага нафратнинг қоришмаси шундай мухолифатнинг сиёсий мақсадларидир. Жамиятимиз ўша кунлари юз берган аниқ экстремистик руҳдаги хатти-ҳаракатларда бундай муносабат нақадар тажовузкорона эканлигини, ундаги вайрон этувчи омил ҳамда айрим сиёсийлашган жангари гуруҳларнинг идроки доирасига сиғмайдиган нарсаларга нисбатан нафратнинг нақадар кучлилигини кўрмаслиги мумкин эмас эди.

Воқеаларнинг бундай ривожланиши хавфли эканини англаш чуқур ўйлаб ва ҳар томонини ҳисобга олган ҳолда ёндашишни, маънавий тикланишнинг ижобий, бунёдкорлик моҳиятини кучайтиришга қаратилган, бир-бирини тўлдирадиган сиёсий, иқтисодий ва маданий дастурлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни зарур қилиб қўймоқда эди. Ушбу дастурлар, биринчи навбатда, қайта тикланаётган меросга фарқлаб ёндашишга, энг муҳим, умуминсоний қадриятларни бойитадиган ҳамда жамиятимизни демократиялаш ва янгилаш талабларига жавоб берадиган, ахлоқ жиҳатдан аҳамиятли анъаналарни, урф-одатларни танлаб олиш заруриятига асосланган эди.

Айни чоғда ўша даврнинг экстремал шароитларида этнослар ўртасида қарама-қаршилик чиқишидан сақлаб турган заиф чегарани, чизиқни осонгина босиб ўтиши мумкин бўлган эҳтиросларни пасайтириш ва уларнинг жунбушга келишига йўл қўймаслик муҳим аҳамият касб этди.

Ўша кунларда бундай хавф мавжудлиги аниқ эди. Фақат халқимизнинг ақл-идрокига, иродасига, сабр-тоқатига ва инсонпарварлигига таяниб унга мурожаат қилишгина ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайдиган оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган фожианинг олдини олишимизга ёрдам берганлигига ҳозир ҳам ишонаман.

Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққоний тарихини тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутади.

Тарих миллатнинг ҳақиқий тарбиячисига айланиб бормоқда. Буюк аждодларимизнинг ишлари ва жасоратлари тарихий хотирамизни жонлантириб, янги фуқаролик онгини шакллантирмоқда. Ахлоқий тарбия ва ибрат манбаига айланмоқда.

Марказий Осиё тарихида сиёсий ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган буюк арбоблар кўп бўлган.

Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар, халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар. Уларнинг номлари, жаҳон цивилизацияси тараққиётига қўшган буюк ҳиссалари ҳозирги кунда бутун дунёга маълум.

Тарихий тажриба, анъаналарнинг мерос бўлиб ўтиши — буларнинг барчаси янгидан-янги авлодларни тарбиялай-

диган қадриятларга айланиб қолмоғи лозим. Бизнинг маданиятимиз бутун инсониятни ўзига ром этиб келаётган марказ бўлиб қолганлиги тасодифий эмас. Самарқанд, Бухоро, Хива фақат олимлар ва санъат ихлосмандлари учунгина эмас, балки тарих ва тарихий қадриятлар билан қизиқувчи барча кишилар учун зиёратгоҳга айланган.

Ўзбек олимларининг куч-ғайратлари билан тарихимизнинг кўпдан-кўп ғоят муҳим саҳифалари, энг аввало, темурийлар даври, XIX аср охири — XX аср бошлари тарихи янгидан кашф этилди. Шуни эсда тутиш муҳимки, ўтмишимизни "оқлаш" вазифалари умуман олганда бажариб бўлинди; ҳозир эса асосий вазифа тарихий таҳлилни илмий жиҳатдан холисона ва ҳалол амалга оширишдан иборатдир.

Амир Темур юбилейининг байрам қилиниши ҳақида алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман. Ўтган йиллар мобайнида "босқинчи" Темур, "вайрон қилувчи" Темур ҳақида ўқиган ва эшитган вақтимизда неча бор ўзимизга ўзимиз: "Қандай қилиб унинг даврида она заминимизда маданият ва иқтисодиёт бу қадар равнақ топган экан?", дея савол берар эдик. Мустақилликка эришганимиздан кейингина биз буюк аждодимизнинг ҳурматини ўрнига қўя олдик. Бизнинг бу интилишларимизни Марказий Осиёдаги қўшниларимиз, маданий халқаро ҳамжамият қўллаб-қувватлади. Бу ҳол тасодифий эмас — соҳибқирон Амир Темур шахси унинг аждодлари бўлмиш фақат бизнинг эмас, балки минтақамиздаги барча халқларнинг, бутун маърифий инсониятнинг бойлигидир.

Халқимизнинг **этник, маданий ва диний сабр-бардоши** маънавий Уйғонишнинг яна бир битмас-туганмас манбаидир. Минг йиллар мобайнида Марказий Осиё ғоят хилма-хил динлар, маданиятлар ва турмуш тарзлари туташган ва тинч-тотув яшаган марказ бўлиб келди. Этник сабр-тоқат, бағрикенглик ҳаёт бўронларидан омон қолиш ва ривожланиш учун зарур табиий меъёрларга айланди. Ҳатто бу ҳудудларни босиб олганлар ҳам Марказий Осиё халқларининг маданияти олдида бош эгибгина қолмай, унинг энг қимматбаҳо анъаналарини, шу ҳудудда мавжуд

бўлган давлатчилик анъаналарини авайлаб қабул қилганлар.

Айни шу заминда кўп асрлар мобайнида жаҳон маданиятлари дунё миқёсида бир-бирини бойитган. Бу ерда кўчманчи халқлар ўтроқ халқлар билан, эронлик қабилалар турк қабилалари билан, мусулмонлар насронийлар ва яҳудийлар билан кўп асрлар бирга яшаб келганлар. Сўнгги икки аср давомида ҳам ўзларини "маданиятли" ва "маърифатли" ҳисоблаб келган давлатлар оммавий қирғинлар ва диний таъқиблар билан ўзларига доғ туширган бир пайтда, Ўзбекистон замини халқлар ва маданиятлар тинч бирлашган жойгина бўлиб қолмай, балки қувғин қилинган халқларга бошпана ҳам берди.

Ижтимоий ҳаётимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш бошланиб кетганлиги боис маънавий маданиятнинг қудратли қатламлари очилди. Улар халқ руҳиятини ватанпарварлик, миллий ифтихор, бутун дунё учун бағрикенглик томон кескин ўзгартириб юборди. Бу эса халқ Руҳи қудратининг биринчи белгисидир. Бу Руҳ шу қадар ёрқин ва ўзига хоски, у интеграциядан асло чўчимайди, аксинча, жаҳон ҳамжамиятининг узвий бир қисмига айланишга ҳаракат қилмоқда.

Истиқлолимиз беш йиллигининг энг муҳим якуни барча халқлар учун "Умумий уй"га асос солинганлиги, янги кўп элатли бирлик вужудга келганлиги бўлди. Ўзбек маданиятининг умуминсоний моҳияти, маънавий-руҳий қадриятларнинг ва миллий ўзликни англашнинг тикланиши бу бирликнинг негизини ташкил этди.

Ўзбек халқи Руҳининг тикланиши, миллат маънавий-ахлоқий идеалларининг шаклланиши чуқур миллийлик билан умуминсонийлик чамбарчас боғлиқ бўлган ҳодисадир. Ўзбекистонда яшаётган халқлар, ўзига хосликни йўқотмаган ҳолда, умумий руҳиятга, хулқ-атвор фалсафасига эга бўлмоқдалар. Бу эса мустақиллик йиллари мобайнида миллатлараро тотувлик манбаи бўлиб келган ягона маънавий-руҳий негизни вужудга келтирди.

Халқимиз тарихан туркий халқлар оиласига мансуб бўлишига қарамай, пантуркизмни ва "Буюк Турон" шо-

винистик ғоясини қатъиян рад этди. Биз учун Турон — минтақадаги туркий тилда сўзлашувчи халқларнинг ўта сиёсий эмас, балки маданий бирлигининг рамзидир. Бундан ташқари, умумий маданий, тарихий ва антропологик илдизларимиз бизни тожик халқи билан ҳам туташтиради. Бу ҳол бизга ўз маданиятимизни Марказий Осиё учун маълум даражада ноёб бўлган турк ва форс маданиятларининг синтези деб ҳисоблашга тўла ҳуқуқ беради. Ана шундай бойликка эга бўлган Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатлари маданий интеграциялашувининг ташаббускори бўлиши мумкин ва лозим. Ўзбекистон минтақавий мезонларга кўра юксак даражадаги урбанизация ва саноатлашувни, шунингдек, илмий-техникавий кадрлар билан таъминланганликни, турмуш тартиби ва тарзининг чуқур анъанавийлигини ўзида мужассамлаштирган. Шу боис у Шарқ билан Ғарб мулоқотида воситачи, кўплаб цивилизациялар маънавий алоқасининг рамзи ҳам бўлиши мумкин.

Жамиятнинг **диний-руҳий асосларини,** халқимизнинг минг йиллик маънавий-ахлоқий юксалиш тажрибасини ўзида жамлаган Ислом маданиятини тиклаш ўз тақдирини ўзи белгилаш, тарихий хотирага, маданий-тарихий бирликка эга бўлиш йўлидаги ғоят муҳим қадам бўлди. Эски масжидлар таъмирланмоқда ва янгилари бунёд қилинмоқда. Ўқув юртлари тармоғи кенгаймоқда. Диний адабиётлар нашр этилмоқда.

Ислом миллий анъаналарининг, ислом маданиятининг Тикланиш жараёни исломни ташқаридан ҳар қандай "импорт" қилишдан воз кечиш, исломга сиёсий тус бериш ва сиёсатга ислом руҳини бахш этишдан воз кечиш тўғри эканлигини кўрсатди. Мовароуннаҳрнинг мусулмон маданияти этник сабр-тоқат ва бағрикенглик руҳини ўзида акс эттирди. Унинг Форобий ва Ибн Сино асарларида ўз инъикосини топган идеали — Фозил кишилар шаҳри нафақат диний асосда, балки маданий ва ахлоқий негизда ҳам уюшган одамларнинг ҳамжамиятидан иборат бўлганлиги тасодифий ҳол эмас. Конституциямизда ёзиб қўйилган динга эътиқод қилиш эркинлиги Ўзбекистон

ёпасига "исломлаштирилиши" мумкинлиги ҳақидаги ноўрин ҳадиксирашларга барҳам берди. Бошқа диний оқимларнинг тикланиши ва нормал ривожланишини мумкин қилиб қўйди. Бундан ташқари, Марказий Осиёдаги ислом динининг руҳан ўзига хослигини англаб етиш маданий бойлигимизнинг бир қисми бўлмиш исломдан олдинги маданиятни чуқур ўрганишни тақозо қилади.

Маънавий-руҳий тикланиш инсоннинг ерга ва унинг бойликларига бўлган муносабатини ҳам ўз ичига олиши лозим. Цивилизация белгиларини асраб-авайлаш қанчалик зарур бўлса, қишлоқ хўжалиги минг йиллар мобайнида бутунлай суғориладиган деҳқончиликка асосланган минтақада **ер ва сувни асраб-авайлаш ҳам** шунчалик муҳимдир. Ер, ҳаво, сув ва олов (Қуёш) Марказий Осиёда қадимдан эъзозлаб келинган, аждодларимизнинг зардуштийликдан тортиб то исломгача бўлган барча динлари томонидан муносиб қадрлаб келинган.

Афсуски, охирги юз йилликда айнан минтақанинг экологик тизимига жуда катта зарар етказилди. Аждодларимизнинг табиатдан фойдаланиш соҳасидаги анъанавий одоб-ахлоқ қоидалари унутиб юборилди. Бу қоидаларга кўра сув ва ерни ўйламай-нетмай булғаш, исроф қилиш гуноҳи азим ҳисобланар эди.

Марказий Осиё халқлари исломдан олдинги маданиятининг табиатдан оқилона, уйғун фойдаланиш анъаналарини ўрганиш ва оммалаштириш зарурлигини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Одамларни дарёларнинг мусаффолиги ва тупроқ унумдорлиги ҳақида ғамхўрлик қилишга даъват этган зардуштийлик айнан бизнинг заминимизда вужудга келганлиги тасодифий эмас. Бошқа таълимотлар — буддизм ва манихейлик ҳам табиатни авайлаб-асраш идеал жамиятга олиб борадиган энг муҳим йўллардан бири эканлигини тарғиб қилган. Инсон билан Табиатнинг уйғун муносабатлари тўғрисидаги ана шу ғоялар Мовароуннаҳрда мусулмон Уйғониш даврига жуда катта ҳисса қўшган Марказий Осиёдаги сўфийлик таълимотларида ҳам учраши тасодифий эмас.

Ўз вақтида голландлар табиатга оқилона яратувчилик муносабатида бўлишдан иборат ўз миллий моделларини амалга ошириб, денгиздан серҳосил ерларни ажратиб олдилар. Мана шу мисол биз учун чуқур рамзий маънога эга. Оролдаги экологик фожиа туфайли денгизни қуруқликка эмас, балки қуруқликни денгизга айлантиришимиз керак бўлади.

Маънавий қадриятларнинг яна бир қудратли манбаи анъанавий **оила ва қариндошлик муносабатлари одоби**дан иборатдир. Катталарни ҳурмат қилиш, ўзаро ёрдамлашиш, келажак авлод ҳақида ғамхўрлик қилиш ҳамиша унинг асосий қоидалари бўлиб келган. Афсуски, бу қадриятларга ҳам совет даврида жиддий путур етди. Совет тузуми хусусий тадбиркорликни тақиқлаб, "яқинларини қўллаш"га қарши кураш баҳонасида оилалардаги ва қариндош-уруғ ичидаги касбий кўникмаларнинг мерос бўлиб ўтишини йўққа чиқарди. Оилалар ва уруғларнинг анъанавий касбий ва иқтисодий "ўрни" йўқотилишига сабабчи бўлди. Натижада бу кўникмалар ва ахлоқий нормалар тўсиққа учради. Уруғ-аймоқчилик ва ошна-оғайнигарчиликнинг ижтимоий бузуқ шакллари юзага кела бошлади. Шу билан бирга, қариндошларнинг ўзаро ёрдами баъзи ҳолларда жамият тараққиётини секинлаштириб қўядиган тайёрга айёрликка ва танишбилишчиликка айланиб кетди.

Оила қадриятлари ва қон-қариндошлик муносабатларининг қайта тикланиши ўз умрини яшаб бўлаётган оила-уруғ муносабатларини абадийлаштиришни эмас, балки ҳар бир оиланинг иқтисодий, маданий ва касб жиҳатидан эркин бўлиш имкониятини англатиши лозим.

Маънавий қадриятларнинг тикланиши уларнинг **ҳозирги дунё ва ахборот цивилизацияси қадриятларига мослашишини** ҳам англатади.

Биз ҳозирги цивилизация ўзида ифода этадиган ижобий қадриятлар жумласига ҳуқуқий демократик жамият қуриш жараёни билан боғлиқ бўлган қадриятларни киритамиз. Бу — инсон ҳуқуқларига риоя этиш, тадбиркорлик

эркинлиги, сўз эркинлиги, матбуот эркинлиги ва ҳоказолардир.

Ушбу демократик қадриятлар жамиятимиз учун муҳим аҳамиятга эгалиги ҳақида гапирар эканмиз, бу қадриятлар тарихий жиҳатдан ҳам, этник-маданий жиҳатдан ҳам халқимизнинг ўзига хос хусусиятларига зид эмаслигини қайта-қайта таъкидлашни истардик. Қолаверса, тадбиркорлик, эркин савдо, ижтимоий адолат, ўзаро муросаю мадора ва бошқаларнинг фикрини ҳурмат қилиш деган тушунчалар бизнинг заминимизда тарихий илдизларга эга.

Шу билан бирга, биз ўйламай-нетмай нусха кўчиришга ҳам қаршимиз. Амалиёт бундай қадамнинг тайёргарлик кўрмаган омма онги учун хавфли эканлигини кўрсатмоқда. Сиёсий эркинликни анча тез ва низоларсиз қўлга киритиш мумкин. Бунга собиқ совет республикаларининг сиёсий суверенитетни қўлга киритиши мисол бўла олади. Нисбатан тез иқтисодий эркинликка эришиш мумкин. Буни ҳам биз Шарқий Осиёнинг саноати ривожланган мамлакатлари мисолида кўриб турибмиз. Лекин давлатнинг ичида сиёсий эркинликларни таъминлаш — пухта ўйлаб, ҳар томонни ҳисобга олиб ёндашишни, одамлар онгида узоқ муддат мослашишни талаб қиладиган жараёндир.

Ҳозирги демократик жамиятнинг энг муҳим воқеликларидан бири ижтимоий рақобатдир. Халқимизнинг анъанавий қадриятлари у билан уйғунлаштирилмоғи керак. Бозор тузилмалари ривожланиб борган сари бу рақобат анча бемаъни тус олиши, ижтимоий зиддиятга айланиб кетиши мумкин. Бундай рақобатга маърифий, ижодий тус беришга, уни мусобақага, бунёдкорликка айлантиришга биринчи навбатда иқтисодиёт билан боғлиқ бўлмаган, энг аввало, маданий-ахлоқий механизмлар ёрдамида эришиш мумкин. Бу механизмлар қайта тикланаётган миллий қадриятлар билан ҳозирги замон цивилизацияси сингдираётган яшаш меъёрларининг умумлашмасидан иборат бўлмоғи даркор.

Жаҳон ҳамжамиятининг мустақил Ўзбекистонни тан олиши, давлатимизнинг кенг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолияти ўзбек халқининг маънавий қадриятлари ва имкониятлари тикланишига, ўзини бошқа халқлар оиласидаги тўла ҳуқуқли миллат сифатида англаб етишига янада куч бахш этди. Кенг миқёсдаги халқаро алоқалар жаҳон маданиятини янада чуқурроқ билиш, умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлиш учун қулай замин яратди. Айни маҳалда ўзбек халқининг турли фаолият соҳаларидаги истеъдоди ривожланишига, унинг тадбиркорлик ва киришимлилик, бир неча чет тилларни тез ўрганиб олиш каби ноёб фазилатлари тўла-тўкис рўёбга чиқишига имкон берди. Ана шу алоқалар туфайли миллий меҳмоннавозлик ва саховат анъаналари янада ривожланди.

Бундай алоқаларнинг кенгайиши ҳақиқий маънавий ва маданий қадриятларни муносиб баҳолаш имконини берди. Ҳозирнинг ўзидаёқ аҳолининг кенг қатламлари орасида 80-йилларнинг охирларида мамлакатимиз томошабинлари ва китобхонларига ёғдирилган ғарбнинг сунъий санъатидан, "кенг истеъмол"даги маданиятидан норозилик сезилиб турибди. Бундай маҳсулотнинг илғариги "ман этилган неъмат"га хос "лаззати", жозибадорлиги қолмаган. Ҳозирги кунда хорижнинг маданий қадриятларидан фойдаланишга анча жиддий ва танлаб ёндашиш эҳтиёжи кучайиб бормоқда.

Дунёнинг демократик қадриятларидан баҳраманд бўлишда аҳолининг билимдонлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Фақат билимли, маърифатли жамиятгина демократик тараққиётнинг барча афзалликларини қадрлай олишини ва, аксинча, билими кам, оми одамлар авторитаризмни ва тоталитар тузумни маъқул кўришини ҳаётнинг ўзи ишонарли тарзда исботламоқда.

Биз ҳамма вақт кенг аҳоли қатламларининг ҳам мумтоз, ҳам замонавий миллий маданиятнинг энг яхши намуналаридан баҳра олишига имкон бериб келган маданият сарчашмаларига авайлаб муносабатда бўлишни ўрганиб олишимиз лозим. Ўзбекистонда мусиқа, тасви-

рий, монументал ва амалий санъат соҳаларида катта муваффақиятларга эришилганлиги тасодифий эмас. Бу санъат турлари чет элда кенг эътироф этилган. Миллий ва жаҳон маданиятининг энг яхши намуналарини кенг тарғиб қилиш ва оммалаштириш ёш авлодни, ҳозирги ёшларимизни маънавий тарбиялашнинг асоси бўлмоғи керак.

Мустақиллик мамлакатимиз аҳолисининг билим доирасини кенгайтирди. Тарих ва ҳозирги замон воқеликларига мурожаат қилиш бизнинг ижтимоий тафаккуримиздан ҳаётни идрок этишнинг мавҳум ва ақидапарастлик қолипларини енгиб ўтишни, мустақил фикр юритиш ва рўй бераётган ҳодисаларни баҳолай олиш қобилиятини талаб этди.

Маънавий Тикланиш — фикрлаш тарзини мустақиллик руҳи белгилайдиган янги авлодга мансуб ижодий зиёлиларнинг пайдо бўлиши демакдир. Бизнинг тушунишимизча, қотиб қолган эски ақидалардан воз кечиш — ўз тарихий ўтмишимиздан воз кечиш дегани эмас. Бу бирёқлама ва тор фикрлашдан воз кечиш демакдир. Миллий тафаккур ўз тараққиётида маданий қурилиш вазифаларига дунё миқёсида ёндашиши, бошқа халқларнинг тақдири, уларнинг ўзаро муносабатлари билан яқиндан қизиқиши, улар ҳаётининг энг теран нуқталаригача кириб бориши, миллий манфаатларни ҳисобга олиши керак.

Халқимизнинг келажаги, энг аввало, унинг ўзига, маънавий қудратига ва миллий онгининг ижодий кучига боғлиқдир. Моддий фаровонликка табиий интилиш миллатнинг маънавий ва ақлий ўсиш эҳтиёжига ғов бўлмаслиги лозим. Маънавийлик ва маърифийлик халқимизнинг кўп асрлик тарихи давомида доимо унинг энг кучли ўзига хос хусусияти бўлиб келди.

Бизнинг анъанавий қадриятларимизни ҳозирги демократик жамиятнинг қадриятлари билан уйғунлаштириш келажакда янада равнақ топишимизнинг, жамиятимиз жаҳон ҳамжамиятига қўшилишининг гаровидир.

ДАВЛАТЧИЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА МУДОФАА ҚОБИЛИЯТИНИ МУСТАҲКАМЛАШ

Истиқлол йиллари янги мустақил Ўзбекистоннинг миллий давлатчилиги пойдеворини барпо этиш соҳасида пухта ва жиддий иш олиб борилган давр бўлди. Маълумки, давлатчилигимизнинг минг йиллик тарихи Россия империясига зўрлик билан қўшиб олинишимиз натижасида узилиб қолган эди. Фақат мустақилликка эришилгандан кейингина халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъектига айланган суверен Ўзбекистон янги давлатчилигини қуриш ва ривожлантиришга киришди. Бошқача қилиб айтганда, фақат истиқлолгина халқимизга ўз Ватанида ўзини эркин ҳис қилиш, чинакам миллий қадриятларни тиклаш, ўз миллий давлатчилигини шакллантириш имконини берди.

Мустақилликка эришилгач, халқимиз олдида кескин муаммолар кўндаланг бўлди. Уларни ҳал қилмасдан туриб, демократия ва ҳокимиятни тақсимлаш принципларига асосланган янги давлатчиликни барпо этиш, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш мумкин эмас эди.

Ўзбекистон демократия қадриятларини, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, эркин бозор иқтисодиётини барпо этишни ўзи учун энг устувор қадриятлар сифатида танлади.

Эълон қилинган мақсадларга аввалги, мафкуравий тоталитар тузумни тубдан бузиб ташламасдан, ўтмиш одатларидан воз кечмасдан эришиб бўлмасди.

Шу боис қуйидагилар энг асосий вазифамиз бўлиб қолди:

Биринчидан. Эски маъмурий-буйруқбозлик тизимини, унга мувофиқ бўлган ҳокимият ва бошқарув органларини тугатиш.

Иккинчидан. Янги давлатчиликнинг сиёсий-ҳуқуқий, конституциявий асосларини яратиш. Конституция ва қонунларда ижтимоий муносабатларнинг янги тизимини,

ҳам марказдаги, ҳам жойлардаги давлат ҳокимияти органларининг янги тизимини мустаҳкамлаб қўйиш.

Янги ўзбек давлатчилигининг қарор топиш жараёни ҳам ташқи, ҳам ички мураккаб шароитларда рўй берди.

Ички сиёсатимизда биз бир-бирига боғлиқ икки вазифани ҳал қилишимиз лозим эди. Бу — янги давлатчиликни барпо этиш ҳамда кенг кўламли сиёсий ва иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш вазифаси эди.

Янги мустақил давлатларда ислоҳотларни амалга ошириш шуни кўрсатмоқдаки, бозор ислоҳотларини рўёбга чиқариш иқтисодиётда таназзулга, аҳолининг кўпчилик қисми турмуш шароитининг пасайишига олиб келди. Бу жамиятда ижтимоий кескинликнинг кучайишига сабаб бўлиши мумкин. Амалий иш юрита олмайдиган, кўпинча масъулиятсиз ва экстремистик кайфиятдаги, калондимоғ мухолифат бу муаммони айниқса кескинлаштириб юборди. Демократия байроғи остида ўзининг хатти-ҳаракатлари билан жамиятда беқарорликни келтириб чиқарди.

Аввалambор, қўшни Афғонистондаги ҳарбий-сиёсий можаро ва Тожикистонда давлатчиликнинг қарор топишидаги қийин кечаётган жараёнлар янги давлатчиликни барпо этишга таҳдид туғдирувчи ташқи сиёсий омиллар бўлди. Бу омиллар янада кучайиб кетган тақдирда, бутун Марказий Осиё минтақасига ёйилиши, энг аввало Ўзбекистонни қамраб олиши муқаррар эди.

Советлардан кейинги маконда вужудга келган янги мустақил давлатларда рўй бераётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар ва Ҳамдўстлик доирасида вужудга келаётган давлатлараро муносабатлар, интеграцияни жадаллаштириш ва чуқурлаштириш шиори остида миллий суверенитетнинг қарор топиши ва мустаҳкамланиши жараёнини тўхтатиб қўйишга турлича уринишлар янги давлатчиликнинг вужудга келиш жараёнига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас эди.

Булардан ташқари, янги давлатчилигимиз биз кўп ишларни ибтидосидан бошлашга ҳамда ташқи сиёсий фаолият бобида етарли тажрибага эга бўлмаган ҳолда

жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнимизни топишга мажбур бўлган бир вазиятда қарор топди.

Мана шу омилларнинг барчаси Ўзбекистоннинг янги мустақил давлатчилиги мураккаб шароитларда қарор топишига сабаб бўлди.

Ҳозир биз бу йиллар мобайнида миллий давлатчиликка пойдевор қўйилганлигини ишонч билан айта оламиз. Эски маъмурий-буйруқбозлик тизими ва унга мос бўлган ҳокимият ва бошқарув органлари барҳам топтирилди. Сиёсий ва иқтисодий бошқариш ҳамда тартибга солишнинг кўпгина тузилмалари ва органлари тугатилди. Улар маъмурий-буйруқбозлик тизимининг, марказлаштирилган режалаш-тақсимлаш иқтисодиётининг устунлари эди. Улар демократик қадриятлар ва тамойилларга йўналтирилган янги давлатчиликнинг қарор топиши ва эркин бозор иқтисодиётининг пойдеворларини яратиш йўлидаги асосий тўсиқ бўлиб келди.

1992 йил декабрида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши мамлакат ҳаётида улкан сиёсий воқеа, янги Ўзбекистонни қарор топтириш жараёнидаги муҳим қадам бўлди. Ўзининг Асосий Қонунида давлат тузуми принципларини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамиятни ривожлантиришнинг иқтисодий негизлари ва стратегик йўналишларини мустаҳкамлаб қўймаган давлат чинакам суверен давлат бўла олмайди. Конституция суверен давлатимизнинг қонунчилик-ҳуқуқий негизини шакллантиришнинг асосий пойдевори, мустақил давлатчилигимизнинг тамал тоши бўлди.

Конституцияга мувофиқ, давлат ҳокимияти органларининг аввалги тоталитар тузумдан мутлақо фарқ қиладиган, ҳокимиятларнинг, яъни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг бўлиниши принципига асосланган тизими яратилди. Уларнинг ҳар бири фаолиятида ҳуқуқий асосда авторитаризм ва тоталитаризмнинг хуружларини истисно этадиган чинакам демократик меъёрлар ва йўл-йўриқлар қарор топтирилди.

Ташкил этилган ижро этувчи ҳокимият органлари тизими олдингиларидан тубдан фарқ қилади. Улар режа-

лаш-тақсимлаш вазифаларидан холи бўлиб, иқтисодий сиёсатни мувофиқлаштириш ва тартибга солиш ролини бажармоқда. Кўплаб вазирликлар ўрнига бозор шароитларига мос бўлган хўжалик бирлашмалари, уюшмалари, концернлар, корпорациялар, холдинг компаниялар ташкил этилди.

Давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг янги тизими вужудга келтирилди. Унинг асосини ҳокимлар институти ташкил этади. Унда жойлардаги ижро этувчи ҳокимият билан вакиллик ҳокимияти раҳбарининг вазифалари бирлаштирилган.

Маҳаллий ҳокимият органларининг мунтазам тизимини фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу органларнинг асосини фуқаролар йиғинлари — маҳаллалар ташкил этади. Улар халқнинг тарихий анъаналари ва руҳиятини ҳисобга олиш асосида тузилган. Ўз-ўзини бошқаришнинг муҳим ижтимоий органи бўлмиш маҳалланинг аҳамияти ҳамиша жуда юқори бўлган.

Маҳалла одамлар ўртасидаги муносабатларда яхши қўшничиликни, ҳурмат ва инсонпарварликни тарбиялашда муҳим роль ўйнайди. У фуқароларнинг ижтимоий манфаатларини ҳимоя қилади, аҳолининг муҳтож қатламларига аниқ ёрдам кўрсатади.

Айни чоғда, ҳозирги шароитда маҳалланинг вазифалари янги мазмун билан бойитилиши лозим. Гап шундаки, маҳалла иқтисодий ва демократик ўзгаришларни рўёбга чиқаришда амалий мадад бўлмоғи зарур.

Конституцияга мувофиқ, янги демократик сайлов тизими асосида Ўзбекистон тарихида илк бор Республика парламенти — Олий Мажлис ҳамда вакиллик ҳокимиятининг маҳаллий органларига кўппартиялилик асосида эркин, муқобил сайлов ўтказилди. Натижада давлат ҳокимиятининг Олий Мажлис ва халқ депутатлари маҳаллий кенгашларидан иборат қонун чиқарувчи тармоғи вужудга келтирилди. У самарали ишлаб турибди.

Ҳуқуқий ислоҳотлар борасидаги улкан ва аниқ мақсадга қаратилган куч-ғайратлар натижасида, Асосий Қонун-

нинг қоидалари негизида республика суд тизими мустақил ва бошқа тармоқларга боғлиқ бўлмаган ҳокимият сифатида қарор топтирилди. Суд ҳокимиятининг янги тузилмалари вужудга келди. Суднинг ҳуқуқ доираси кенгайди.

Жамиятни демократик ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари ва қоидаларига мувофиқ, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, миллий хавфсизлик органларининг кўп жиҳатдан янги бўлган тизими барпо этилди. Миллий армия — Ўзбекистон Қуролли Кучларининг ташкил этилиши миллий давлатчиликни қарор топтириш йўлидаги ғоят муҳим ютуқ бўлди.

Ташқи алоқаларни таъминлайдиган институционал тузилмалар: Ташқи ишлар вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги, Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки ҳамда бошқа ихтисослаштирилган муассасаларнинг бутун бошли тармоғи вужудга келтирилди.

Ўзбекистон тарихида илк дафъа жорий этилган Республика Президенти лавозими янги Ўзбекистон давлат ҳокимияти органлари тизимида марказий ўринни эгаллади. У сиёсий тизимнинг ўзаги бўлиб қолди.

Президентлик ҳокимиятида Президентнинг давлат бошлиғи ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғи сифатидаги ваколатлари мужассамлашган. Бу ҳокимият жамиятдаги барқарорликнинг ва Ўзбекистон ислоҳотлар йўлидан муваффақиятли олға боришининг кафолати бўлгани ҳолда, янги ўзбек давлатчилиги биносининг асосий таянчига айланиб қолди.

Конституциянинг қабул қилиниши, ўтган йиллар мобайнидаги жўшқин қонунчилик фаолияти ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг барча фуқаролар қонун олдида тенглигини, қонуннинг устуворлигини кафолатлайдиган мустаҳкам негизларини яратиш имконини берди.

Шу билан бирга, давлатнинг моҳияти бутунлай, тубдан ўзгарди. Давлат дастлабки босқичда жамиятни янгилашнинг энг фаол кучига айлангани ҳолда, ислоҳотларнинг бош ташаббускори ва йўналтирувчиси, ижтимоий ҳаётдаги янги ғояларнинг асосий амалга оширувчиси бўлиб қолди.

Янги ўзбек давлатчилигини қарор топтиришнинг биринчи босқичидаги вазифалар бажарилиши Ўзбекистоннинг халқаро обрў-эътибори ортиши ва мустаҳкамланишида, жаҳон ҳамжамиятидаги кўплаб мамлакатлар билан дўстлик ва ҳамкорлик муносабатларини ўрнатишда ва ривожлантиришда ўз ифодасини топди.

Ўзбекистон мустақил, суверен давлат сифатида энг обрўли ва нуфузли халқаро ташкилотларнинг аъзоси бўлди.

Ҳозирги вақтда демократик сиёсий тизимнинг энг муҳим субъекти бўлмиш давлатчиликни ислоҳ қилишда янги вазифалар кўндаланг турибди. Бу, аввалambор, ҳозирги босқичда сиёсий институтларнинг ва нодавлат ижтимоий уюшмаларининг хилма-хиллиги ҳамда уларнинг роли мустаҳкамланиши, шунингдек, аҳолининг сиёсий фаоллиги ошиши асосида жамият ҳаётини янада демократиялаш вазифалари муҳим ва долзарб бўлиб қолганлиги билан изоҳланади.

Янги шароитда давлатнинг, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ғоят муҳим вазифаси сиёсий партиялар, нодавлат, ижтимоий структуралар, фуқаролик жамиятининг эндигина пайдо бўлиб келаётган хилма-хил институтлари билан ишлаш ва ҳамкорлик қилишнинг янгидан-янги шаклларини излаб топишдан иборатдир.

Бутун давлат ҳокимияти органлари ишининг самарадорлигини сақлаб қолган ҳолда ҳокимият ваколатларини марказ ихтиёридан соқит қилиш, бу ваколатларнинг бир қисмини марказдан минтақаларга, маҳаллий ҳокимият органларига олиб бериш йўлларини излаб топиш зарурatга айланиб бормоқда.

Ўз навбатида, давлат ҳокимияти маҳаллий органлари янги шароитларда ўз ҳокимият ваколатлари ҳамда вазифаларининг бир қисмини фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига топшириш йўли билан уларнинг ролини кучайтириш ва обрў-эътиборини мустаҳкамлаш имкониятларини белгилаб олишлари лозим.

Ислоҳотларнинг дастлабки босқичида давлатнинг фаол роли асосий ваколатлар давлатнинг ва, энг аввало, ижро

этувчи ҳокимиятнинг ихтиёрида бўлишини тақозо этди. Демократик ўзгаришларнинг ҳозирги босқичи сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий тараққиётнинг узоқ вақтга мўлжалланган стратегиясини ишлаб чиқишни талаб қилмоқда. Бунда давлатнинг роли демократик тараққиётимизнинг пировард мақсади — фуқаролик жамияти барпо этиш мақсадига асосланган ҳолда тубдан ўзгариши даркор. Биз бунда кучли марказий давлат ҳокимияти ўзининг куч-ғайратларини асосий, умуммиллий вазифаларга, чунончи, мудофаа, давлат хавфсизлиги ва фуқаролар хавфсизлиги, ташқи сиёсат, валюта-молия ҳамда солиқ тизимларини шакллантириш, қонунлар қабул қилиш ва тараққиётнинг бошқа стратегик вазифаларига қаратадиган давлат ижтимоий қурилиш тизимини барпо этишимиз лозим. Бошқа масалаларни ҳал қилиш эса аста-секин марказдан жойларга, давлат ҳокимияти органларидан жамоат ташкилотларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига топширилмоғи керак.

Бу давлатчиликни шакллантириш ва ривожлантириш соҳасидаги стратегик вазифамиздир. У биз танлаб олган жамиятни демократик ривожлантириш йўлига асосланади.

Шу билан бирга, ҳозирги шароитда Ўзбекистоннинг янги давлатчилигини мустаҳкамлаш учун жамиятнинг сиёсий институтлари тизимида давлатнинг ролини янада аниқроқ белгилаш керак. Бу, энг аввало, миллий хавфсизлик асосларини мустаҳкамлаш, мамлакатнинг барқарорлигини, қатъий сиёсий ва иқтисодий тараққиётини сақлаб қолиш нуқтаи назаридан алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг ҳаётий муҳим манфаатлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ташқи ва ички таҳдидлардан кафолатланган тарзда ҳимояланганлигини билдирадиган миллий хавфсизлик — комплекс тадбирлар тизимидир. Унда кучли давлат билан бир қаторда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари амалга ошираётган фаол ишлар, шунингдек, турли нодавлат тузилмаларининг кенг тармоғи миллий хавфсизликни таъминлашнинг зарур ва муҳим таркибий қисмларига айланиб бормоқда.

Миллий хавфсизликка мамлакат ичида туғилаётган таҳдид демократик нодавлат, фуқаролик тузилмаларини мустаҳкамлаш йўли билан анча самарали барҳам топтирилади. Бу тузилмаларда аҳолининг фуқаролик фаоллиги юзага чиқади ва уларнинг жўшқин фаолияти орқали яширин сиёсий экстремизм хавфи бартараф этилади.

Давлат миллий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги асосий масъулиятни ўз зиммасига олади. Бу ҳол давлат ҳокимияти органларини ислоҳ қилиш муаммоларига эътиборни кучайтиришни зарур қилиб қўяди. Бунда ҳокимиятнинг марказдан жойларга ўтиш жараёни минтақавий сепаратизмга олиб келмаслиги керак. Жамият ҳаётини демократиялаш эса турли шиорлар остида сиёсий экстремизмнинг авж олиши учун асос бўлмаслиги лозим. Шу сабабли янги босқичда гап ижтимоий тараққиёт жараёнларида давлатнинг роли пасайиши ҳақида эмас, балки янада аниқроқ юзага чиқиши, стратегик йўналишлар белгиланиши ва уларда яқин келажакда давлатнинг етакчи роли сақланиб қолиши тўғрисида боради.

Миллий хавфсизлик, мамлакатнинг суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини таъминлашга ҳозирги босқичда биринчи галда ташқи кучлар кўпроқ таҳдид солмоқда.

Ватанимиз жанубий чегаралари яқинидаги қуролли можароларнинг ўчоқлари ҳарбий хавфнинг потенциал манбаларидир. Бу вазият давлатимизнинг мудофаа қобилиятини, яъни рўй бериши мумкин бўлган тажовуздан ҳимояланишга тайёрлик даражасини фақат бизнинг мамлакатимиз учун эмас, балки бутун минтақа учун ҳам миллий хавфсизликни ва барқарорликни таъминлашнинг энг муҳим шарти даражасига кўтармоқда.

Маълумки, давлатнинг мудофаа қобилияти унинг сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, илмий ва маънавий имкониятларидан таркиб топади. Бу соҳада биз юритадиган сиёсатнинг асослари Олий Мажлис томонидан жамиятимиз ҳамма қатламларининг кенг ва ҳар томонлама муҳокамасидан сўнг қабул қилинган ҳарбий доктринада мустаҳкамлаб қўйилган. Халқимиз унинг мудофаа хусусиятини ҳамда унга асос бўлган қоидаларни маъқуллади. Бу, энг

аввало, куч ишлатишдан ёки куч ишлатиш билан таҳдид қилишдан воз кечиш, мудофаа қобилиятини оқилона даражада сақлаб туриш, халқаро ҳуқуқ қоидалари ва нормаларига оғишмай риоя этиш мажбуриятларини қабул қилиш, халқаро битимлар бўйича ўз зиммамизга олган мажбуриятларни бажариш ва шу кабилардир.

Давлат мудофаа қобилиятининг энг муҳим қисми унинг Қуролли Кучларидир. Уларнинг жанговар қудрати ҳамда босқинчини қуролли можаролар ва уруш бошлаб юборишдан тийиб туриш вазифаларини бажаришга тайёрлик даражасидан ҳамда мамлакат ҳудудига босқинчилик қилинган тақдирда оддий қурол-яроғларнинг ҳар хил турларидан фойдаланган ҳолда босқинчини тор-мор қилишдан иборатдир.

Ҳарбий қурилиш соҳасидаги мақсад профессионал армияни, ўз таркибида яхши тайёрланган ва таълим олган, ўз халқига, она заминига садоқатли бўлган, ўз Ватанининг шаъни ва қадр-қимматини охиригача ҳимоя қила оладиган жангчиларга эга бўлган армияни босқичма-босқич вужудга келтиришдан иборат бўлиши лозим. Мақсад миқдор жиҳатдан унча катта бўлмаган, лекин яхши шайланган, замонавий қуроллар ва ҳарбий техника билан бекаму кўст қуролланган, Ўзбекистоннинг хавфсизлигини мустақил равишда ва пухта таъминлашга қодир бўлган Қуролли Кучларни шакллантиришдир.

Бизнинг Қуролли Кучларимиз ҳар қандай вазиятда ҳаракат қилишга тайёр туриши, мамлакатнинг жўғрофий-стратегик мавқеини ва ҳудудининг жўғрофий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда эҳтимол тутилган босқинчига қуруқликда ва ҳавода муносиб зарба бера олиш учун жанговар салоҳиятга эга бўлмоғи зарур.

Қуролли Кучларнинг ҳарбий қудрати, жанговар қобилияти кўплаб омиллардан таркиб топади.

Биринчиси — бу, шахсий таркибнинг миқдори ьа сифати. Бу сифат унинг профессионал даражаси, ахлоқий-руҳий қатъияти, жисмоний тайёргарлиги ва интизоми билан белгиланади.

Кўриниб турибдики, Қуролли Кучларимизнинг таркиби, тузилиши ва миқдори, бир томондан, минтақадаги ҳақиқий ҳарбий-сиёсий вазиятга, ташқаридан туғилиши мумкин бўлган ҳарбий таҳдидларга мувофиқ бўлмоғи лозим. Иккинчи томондан эса, давлатимизнинг реал имкониятлари ва ресурсларига мос бўлмоғи керак.

Шахсий таркибнинг талабга жавоб берадиган сифат даражасини таъминлашда унинг профессионал тайёргарлиги, ўқув-моддий базанинг ҳолати ғоят муҳим аҳамиятга эга. Бунда ёшларга ҳарбий таълим берувчи бутун тизимнинг роли ҳам беқиёсдир. У жамиятимизнинг жисмонан ва маънан бақувват аъзоларини, жаҳон цивилизацияси ютуқларини, халқимизнинг маданий ва маънавий қадриятларини ўзлаштириб олган Ватан фидойиларини тайёрлаши керак.

Бу йўналишда анча иш қилинди. Хусусан, хилма-хил қўшин турлари учун офицер кадрлар тайёрлаш тизими барпо этилди. Бизда тўртта ҳарбий билим юрти, шу жумладан учувчилар тайёрлайдиган ҳарбий билим юрти, шунингдек, 1994 йилда очилган, алоқа мутахассисларини тайёрлайдиган ҳарбий факультет ҳам мавжуд. 1995 йилда ташкил этилган Қуролли Кучлар Академияси офицер кадрларга олий ҳарбий таълим бера бошлади.

Давр биздан ўқув-тарбия жараёнини, миллий кадрлар тайёрлашни ташкил этиш ва такомиллаштиришга жиддий эътибор беришни талаб этмоқда. Бу жараён энг замонавий талабларга жавоб бериши, ҳарбий фаннинг энг сўнгги ютуқларини, жанговар ҳаракатларни олиб бориш тажрибасини, шу жумладан чет эл тажрибасини ҳам ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак.

Бунда Марказий Осиё минтақасининг хусусиятларини назарда тутиш, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Амир Темур, Бобур сингари буюк аждодларимизнинг саркардалик қобилиятларини, ҳарбий санъатларини ва стратегик тафаккурларини ўрганиш, улардан сабоқ олиш зарур.

Иккинчиси — бу, Қуролли Кучлар ҳарбий қудратининг энг муҳим қисми бўлган қурол-яроғлар ва ҳарбий техниканинг миқдори ва сифати масаласидир.

Давлат Қуролли Кучларни жанговар техника ва қурол-яроғларнинг энг сўнгги намуналари билан қуроллантириш чораларини кўрмоқда. Зотан, Қуролли Кучларни қурол-яроғ ва жанговар техника билан қуроллантириш, уларнинг сифатини потенциал душмандан устунликни таъминлашга эришадиган даражада тутиб туриш ҳар қандай давлат учун ҳам жуда мураккаб муаммодир.

Учинчиси — бу, ҳарбий инфраструктура бўлиб, Қуролли Кучлардан жанговар ҳолатда фойдаланишда унинг роли беқиёсдир.

Қуролли Кучларни барпо этиш йилларида бошқарув ва алоқа тизими, ҳарбий, ички ва техникавий таъминот, хилма-хил қўшин турларини жойлаштириш тизими умуман шаклланди. Ҳудудни тезкор жиҳозлаш такомиллаштирилмоқда. У қўшинларнинг бугунги тузилиши, миқдори ва жойлашувига мосдир.

Қуролли Кучларни барпо этишнинг галдаги вазифалари бу борадаги куч-ғайратларни ошириб боришни талаб қилади. Равшанки, улар ўзаро мутаносиб бўлиши, бир-бирига муносиб жанговар ва ички қисмлардан ташкил топиши лозим. Ҳарбий инфраструктура қўшинларнинг жойини тезлик билан ўзгартиришни таъминлаши шарт. Биз Қуролли Кучларни самарали бошқариш ва барпо этиш учун стратегик ва оператив жиҳатдан олдиндан кўра олиш имкониятини таъминламоғимиз зарур.

Тўртинчиси — саноатни тезда қайта қуриш ва сафарбарлик режаси топшириқларининг бажарилишини таъминлаш учун замин ҳозирлаш. Сафарбарлик ресурсини қабул қилиш ва шароитга мослаштириш. Белгилаб қўйилган энг қисқа муддатда ҳарбий жиҳатдан уйғунлашувни тугаллаш. Кенг кўламдаги босқинчилик юз берган тақдирда жанговар вазифани бажаришга тайёр бўлишни таъминлаш. Булар мамлакатнинг мудофаа қобилияти учун ғоят муҳим аҳамиятга эгадир.

Давлатнинг иқтисодиёти, саноатнинг имкониятлари, унинг сафарбарлик тайёргарлиги мамлакат мудофаа қобилияти ҳолатига таъсир кўрсатиши шубҳасиз. Зеро, иқтисодий имконият — Ватанимиз мудофаа қобилиятининг асосидир.

Ўзбекистоннинг мудофаа қобилиятини, ҳарбий хавфсизлигини мустаҳкамлашда ташқи иқтисодий ва ташқи сиёсий соҳаларнинг ҳам роли бебаҳодир.

Ҳозирги шароитда хавфсизлик фақат коллектив бўлиши мумкин. У ҳамфикр давлатларнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари билан, уларнинг имкониятларини бирлаштириш билан таъминланади.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон БМТ, ЕХҲТ байроғи остида тинчликни қўллаб-қувватлаш соҳасида амалга оширилаётган ҳар қандай тадбирларда иштирок этишга тайёр. У минтақада коллектив хавфсизлик тизимини вужудга келтиришнинг ташаббускорларидан биридир. Тошкентда 1992 йил май ойида МДҲ давлатлари ўртасида ана шундай дастлабки шартномалардан бири имзоланди.

Қўшилмаслик ҳаракатининг аъзоси бўлган Ўзбекистон бирон-бир ҳарбий-сиёсий блокда қатнашишни номақбул деб ҳисоблайди, буни миллий хавфсизликнинг, минтақада тинчлик ва барқарорликни сақлашнинг кафолати деб билади. Шунингдек, МДҲ ҳудудида ҳарбий-сиёсий блокни шакллантириш дунёни эски, бошдан кечирилган "совуқ уруш" даврларига қайтаришини назарда тутиб, бундай блокни тузишга қарши чиқади.

Биз Ўзбекистоннинг миллий хавфсизлигини мустаҳкамлаш ва ташқаридан бўладиган таҳдидга қаршилик кўрсатиш борасидаги муносабатларни бевосита манфаатдор бўлган давлатлар билан шартнома асосида ташкил этиш ниятидамиз. Бунда умумий хавфсизлик ҳамда минтақада барқарорликни сақлаб қолиш принципига амал қиламиз. Яна бир бор таъкидлаб айтмоқчиманки, бундай ҳарбий-сиёсий шартномаларни тузиш мамлакатимизнинг тўла суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини ҳамда унинг мавжуд чегаралари дахлсизлигини таъминлаши керак.

1994 йил июль ойида Ўзбекистон НАТОнинг "Тинчлик йўлидаги ҳамкорлик" Дастурига қўшилди. Бу Дастур коллектив хавфсизлик ва барқарорликнинг кенг тизимини, шу жумладан Марказий Осиё минтақасида ҳам вужудга келтиришга қаратилгандир. НАТО билан ҳамкор-

лик қилиш ҳарбий-сиёсий воқеалардан хабардор бўлиб туриш, бу уюшма доирасида амалга оширилаётган тадқиқотлар ва ишланмалардан баҳраманд бўлиш учун имкон беради. НАТО мамлакатларининг тадбирларида, жумладан, ҳарбий бўлинмаларнинг биргаликдаги машқларида қатнашиш мумкин бўлади. Буларнинг барчаси қисмларимизнинг жанговар тайёргарлигини кўтаришга, илғор жанговар тажрибани ўрганиш, яъни пировардида мамлакатимизнинг мудофаа қобилиятини юксалтиришга ёрдам беради. Шу билан бирга давлатимизнинг жаҳондаги иқтисодий жиҳатдан ривожланган демократик мамлакатлар билан сиёсий, иқтисодий, гуманитар соҳалардаги алоқаларини мустаҳкамлашга шароит туғдиради.

Ўзбекистон чет мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан ўзининг икки томонлама ва кўп томонлама ҳамкорлигини кенг ривожлантирар экан, афтидан, улар билан ҳарбий-сиёсий ва ҳарбий-техникавий ҳамкорликни ҳам фаоллаштириши зарур бўлади.

Хавфсизлик тизимини шакллантириш ҳақида гапирганда, биз мамлакатимизнинг мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш муаммоларини самарали ҳал қилиш, биринчидан, битта идора доирасида амалга оширилиши мумкин эмаслигини, ҳарбий инфраструктурани, саноатнинг мудофаа тармоқларини ривожлантиришга алоқаси бўлган бошқа ташкилотлар ва институтларни ташқи сиёсатни амалга оширишга жалб этишни ҳамда бу идораларнинг барчасининг фаолиятини ўзаро аниқ уйғунлаштиришни талаб қилишини назарда тутамиз.

Иккинчидан, мудофаа қобилиятини таъминлашнинг айрим жиҳатларини ривожлантиришга қаратилган мустақил идоравий режалар ва дастурларни ишлаб чиқишдан воз кечиш ҳамда ягона комплекс режани ишлаб чиқишга ўтишни, мамлакатнинг ҳарбий хавфсизлиги ва мудофаа қобилияти таъминланишини тақозо этади. Бу эса ресурслар ва маблағлар чекланган бир шароитда, улардан самарали фойдаланиш ҳамда мудофаа қобилияти талаб даражасида бўлишини таъминлаш имконини беради.

Вазирликлар ва идораларнинг мамлакат мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятини муво-

фиқлаштиришда, уни таъминлашга қаратилган ягона комплекс режани ишлаб чиқиш ва амалга оширишда Миллий хавфсизлик кенгаши муҳим роль ўйнамоқда.

Учинчидан, ички ва ташқи шароитлар, масалан, аҳолининг демографик тузилиши, қурол-яроғларнинг техникавий даражаси ва бошқалар ўзгариб туради. Шу туфайли мамлакатимиз мудофаа қобилиятининг ҳолатини ва уни ривожлантириш истиқболларини, бошқа давлатларнинг бу соҳадаги тажрибаси ҳамда амалиётини мунтазам ўрганиб боришга ҳар доим эътибор бериш талаб қилинади.

Бу муҳим қоидаларни тушуниш ҳамда бизнинг давлат ва мудофаа қурилишимизнинг муайян шароитларида уларни рўёбга чиқариш, шунингдек, муайян ижрочиларнинг бу соҳа учун жавобгарлигини муттасил ошириб бориш — Ўзбекистоннинг барқарор ва қатъият билан ривожланиб боришини таъминлаб берадиган шартлар ана шулардан иборатдир.

ДЕМОКРАТИК ИНСТИТУТЛАРНИ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ АСОСЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

XX асрнинг сўнгги ўн йиллиги инсоният тарихига буюк ўзгаришлар даври сифатида киради.

Биринчидан, мустамлакачилик ва ирқий камситиш тарихнинг йўқлик қаърига кетди. Социализм ва унинг бутун жаҳонни коммунистик мафкура воситасида босиб олишга бўлган даъволари ҳам ўтмишга айланиб бормоқда.

Иккинчидан, тарих саҳнасига янги мустақил давлатлар чиқмоқда. Уларнинг овози жаҳон ҳамжамияти мамлакатлари орасида борган сари дадил эшитилмоқда.

Учинчидан, кучларнинг анъанавий жойлашувида Осиё қитъаси мамлакатларининг роли тобора ортиб бораётганлигини ҳисобга олиб, унга тузатишлар киритишга мажбур бўлинмоқда. Бу мамлакатлар жаҳон тараққиёти тажрибасига ўз нуқтаи назарлари, меъёрлари ва қадриятларини олиб кирмоқда.

Тўртинчидан, демократик тараққиёт қадриятлари, тамойиллари ва меъёрлари тобора ҳаммабоп бўлиб бормоқда. Эндиликда уларнинг зарурлиги ва амалий таъсирини ҳеч қаерда инкор этиб бўлмайди. Шу билан бирга, демократия ва тараққиёт томон боришнинг ўзига хос йўллари борган сари катта роль ўйнамоқда.

Мураккаблашиб бораётган кўп қутбли дунёдаги шу каби улкан ўзгаришлар Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланишини бевосита ва билвосита белгилаб беради. Борган сари очиқлик, демократик тамойилларга, умуминсоний қадриятлар ва меъёрларга мансублик сиёсати республика ижтимоий ҳаётини демократлаштириш жараёнларида ўз изини қолдирмоқда. Шунингдек, бу ўзгаришларнинг жаҳон ҳамжамияти кўз ўнгида идрок қилинишига ҳам таъсир кўрсатмоқда ва бу билан республиканинг ҳозирги обрў-эътиборини шакллантирмоқда.

Халқаро ҳамжамият Ўзбекистоннинг, у пухта ўйлаб амалга ошираётган изчил ташқи ва ички сиёсатнинг нотинч Марказий Осиё минтақасида вазиятни барқарорлаштириш ҳамда кескинлик кенг тарқалишининг олдини олишдаги аҳамиятини ва кучайиб бораётган ролини борган сари кўпроқ англамоқда.

Демократик тамойиллар, қадриятлар ва институтлар ҳаётимизнинг барча соҳаларига тобора кўпроқ кириб бормоқда. Ўзбекистоннинг ва минтақанинг мавжуд шароитларида ўз мазмунига эга бўлмоқда.

Жамиятнинг ижтимоий-сиёсий соҳасида демократик институтларни шакллантириш сиёсий тизимни ислоҳ қилишга ва ижтимоий ҳаётни демократиялаш жараёнларига жўшқинлик бахш этишга қаратилгандир. Янада муҳими — бу иш ислоҳотларнинг олға босишига йўналтирилганлигидир.

Биринчи навбатда, жамиятда мавжуд манфаатлар ва муносабатларни мужассам ҳолда ифодаловчи ижтимоий-сиёсий институт бўлмоғи лозим бўлган демократик, ҳуқуқий давлатнинг қарор топиш жараёнини кўрсатиб ўтиш даркор.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мамлакатни демократик йўлдан ривожлантиришнинг ҳуқуқий кафолатидир.

Асосий Қонун демократик жамиятнинг қарор топишига қўшган жуда катта ҳисса шундан иборатки, у мавҳум жамият ёки умуман халқнинг эмас, балки муайян инсоннинг эҳтиёжлари, манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларига қаратилгандир. Конституция инсонни энг катта бойлик сифатида алоҳида кўрсатгани ҳолда фуқаро, жамият ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларни оқилона ҳуқуқий ҳал этишни сиёсий жиҳатдан расмийлаштиради. Конституциявий меъёрлар ва қонунларнинг устуворлиги, улар инсон манфаатини кўзлаб иш тутишга ва шу доирада ижтимоий ўзаро муносабатларни мақбул ҳолга келтиришга йўналтирилганлиги мамлакатда барқарорликни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг, фуқаролик жамияти асосларини қарор топтиришнинг асосий омилидир.

Биз учун фуқаролик жамияти — ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсуниш бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиради ва бир-бирини тақозо этади. Бошқача айтганда, давлатнинг қонунлари инсон ва фуқаро ҳуқуқларини камситмаслиги лозим. Шунинг баробарида барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилишлари шарт.

Ҳокимият тузилмаларининг демократик мазмуни кўп жиҳатдан давлатни бошқаришда фуқароларнинг иштирок этиши масаласи қанчалик ҳал қилинганлиги билан белгиланиши маълум. Ўзбекистонда ушбу ҳуқуқнинг амал қилиши учун қонун асослари яратилган. Бироқ ҳали жамият ва фуқаролар давлатни бошқаришда иштирок этиш, ўзлари қандай бошқарилаётганлиги ҳақида маълумот олиш ҳуқуқини англай бошлашига ва бу ҳуқуқдан фойдалана

оладиган бўлишларига эришиш керак. Шундай шароитдагина давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидаги ўз масъулиятларини ҳис қиладилар. Бунинг учун фуқароларнинг сиёсий фаоллигини ошириш зарур. Барқарор, мустаҳкам тизимларда, агар фуқароларнинг сиёсий манфаатларини рўёбга чиқариш учун ҳамма ҳуқуқий, демократик шарт-шароитлар яратилган бўлса, аҳолининг ўзи ихтиёрий равишда, профессионал асосда мамлакатнинг сиёсий ҳаётида тобора кенг иштирок этади. Ишонч билан айтиш мумкинки, Ўзбекистонда фуқароларнинг сиёсий ҳаётда иштирок этишидек бу демократик жараён тобора кучайиб бормоқда.

Ўтиш даври шароитида, фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш жараёни юз бераётган бир пайтда Ўзбекистон аҳолиси турли қатламларининг манфаатларини ифода этиши лозим бўлган кенг тармоқли, кўппартияли тизим каби демократик институтлар ҳамда бошқа жамоат ташкилотларининг қарор топиши ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу жиҳатдан олганда, давлатнинг роли сиёсий партиялар ва жамоатчилик ҳаракатларининг вужудга келиши, қарор топиши ва ривожланишини секинлаштириб қўядиган ҳар қандай ғов ва тўсиқларни бартараф этишдан иборатдир. Зеро, сиёсий партияларсиз ва жамоатчилик ҳаракатларисиз республикада вакиллик демократиясини тасаввур қилиб бўлмайди.

Шу билан бирга, демократиянинг сифати партиялар сонининг кўп бўлиши билан белгиланмаслигини ҳам ёдда тутиш даркор. Ҳақиқатан ҳам кенг ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган сиёсий партиялар учун нормал сиёсий макон яратиб бериш муҳимдир. Партияларнинг пайдо бўлиши, уларнинг сони, дастурий йўл-йўриқларининг ўзига хослиги ва ҳоказолар эса ижтимоий манфаатлар йиғиндиси ва жамланиши орқали табиий йўл билан белгиланмоғи керак. Сиёсий партиялар мавжуд бўлишининг асосий ва бирдан-бир принципи давлатнинг конституциявий меъёрларини ҳурмат қилиш ва уларга риоя этишдан иборат бўлмоғи лозим.

Сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар халқ билан ҳокимият ўртасида асосий боғловчи бўғин бўлган демократик институтга тезроқ айланиши ғоят муҳимдир.

Жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий муаммоларига фуқаролар жонли қизиқиш билан қараганларида, улар у ёки бу партия ёҳуд ҳаракатнинг фаолиятида маданиятли иштирок этганларидагина буни амалга ошириш мумкин бўлади.

Жамиятда барқарорликни сақлаш зарурлиги ҳақида гапирар эканмиз, сиёсий институт сифатидаги мухолифат масаласини тилга олмаслик мумкин эмас. Бундай институтнинг мавжуд бўлиши демократик жамият учун шарт бўлган ва нормал ҳолдир. Айни маҳалда шуниси ҳам муҳимки, у ташкилий жиҳатдан расмийлашган, тегишли юридик мақомга эга бўлиши, конституция ва қонун нормаларини ҳурмат қилиши, ўз ҳаракатлари билан мамлакатдаги давлат ва ижтимоий тузумнинг қатъий, барқарор ҳолати учун масъул бўлиши, давлат қурилишининг муқобил лойиҳаларига эга бўлиши лозим.

Ўзларини хафа қилинган, орзу қилган амалларидан маҳрум этилган деб ҳисоблайдиган, шу сабабли мамлакатимизда рўй бераётган ҳамма ҳодисаларга нисбатан "мухолифатча" муносабатда бўлаётган, уруғ-аймоқчилик ва маҳаллийчилик манфаатларини кўзлайдиган иззатталаб одамларни конструктив мухолифат деб бўладими, ахир?! Афсуски, бундай кимсалар давлат ва жамият олдида турган бирон-бир муаммони ҳал қилиш жараёнида ҳокимият тузилмаларига амалий ва маданий рақобатчи бўлиш ўрнига, фақат расмий ҳокимиятгагина эмас, балки давлатнинг амалдаги қонунларига ҳам, Конституциясига ҳам қарши чиқишга ҳаракат қиладилар.

Шундай бўлса-да, ишончим комилки, демократик мухолифатнинг шаклланиш жараёни вақт билан боғлиқ бўлиб, аслида тоталитар тузумдан эркин жамиятга ўтиш босқичини бошдан кечираётган бошқа давлатлардаги каби, Ўзбекистонда ҳам демократик институтларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлган мураккаб жараёндир.

Мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий барқарорлик жамоатчилик фикрининг ҳолатига етарли даражада боғлиқ бўлиб,

уни шакллантиришда бошқа бир ижтимоий институтга — оммавий ахборот воситаларига муҳим ўрин берилади. Бугунги кунда Ўзбекистоннинг оммавий ахборот воситалари фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш зарурлиги борган сари аён бўлмоқда. Чунки ҳозирги чуқур ўзгаришлар, мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини демократиялаш суръатлари қаршисида оммавий ахборот воситаларининг фаолияти талабга жавоб бермаяпти.

Оммавий ахборот воситаларини ҳақиқий "тўртинчи ҳокимият"га айлантириш жараёни ҳамма жойда ҳам анча мураккаб кечяпти. Эскича фикр юритиш ўз таъсирини кўрсатмоқда. Эски сарқитлардан жудо бўлиш эса дунёқарашлар, психологиялар, турли даъволар ўртасидаги кўзга кўринмайдиган, лекин тинкани қуритадиган кураш билан бирга бормоқда. Ҳаётнинг ўзи ана шу дунёқарашлар, психологиялар, даъволар орасидан ўтишга мажбур қилмоқда. Ҳақиқатан ҳам республикадаги янги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шарт-шароитлар оммавий ахборот воситалари олдига мутлақо янги, шу пайтгача нотаниш бўлган вазифаларни қўймоқда.

Ҳозирги пайтда жамият ҳаёти ва фаолиятида оммавий ахборот воситаларининг ролини фаоллаштиришни қандай тасаввур қиламиз?

Биринчидан, оммавий ахборот воситалари имкониятини ошириш учун керакли шароитлар яратиш, уларга жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаётида муносиб ўрин бериш, журналистлар фаолиятини ижтимоий ва ҳуқуқий кафолатлаш зарур.

Оммавий ахборот воситалари мамлакатда юз бераётган жараёнларга турлича қарашларни эркин ва холис ифодалашга қодир бўлиши, ҳокимият билан жамият ўртасида холис воситачи бўлиши ва, муҳими, инсон ҳамда жамият манфаатларининг фаол ва изчил ҳимоячиси бўлиши учун профессионал журналистлар ва оммавий ахборот воситалари ходимларини тайёрлаш жараёнини қайта кўриб чиқиш, ахборот олиш, таҳлил қилиш, ишлаш ва етказишнинг замонавий усулларини ва воситаларини ўзлаштиришда уларга ёрдам бериш зарур.

Иккинчидан, оммавий ахборот воситаларининг фаолиятини ва уларнинг самарали ишлашига ёрдам берадиган механизмларни тартибга солувчи қонунчилик базасини такомиллаштириш муаммоси ҳам долзарб бўлиб бормоқда.

Айни чоғда оммавий ахборот воситаларининг манфаатларини ва уларнинг вакилларини қонун ёрдамида ҳимоя қилиш, уларнинг ахборот олиш манбаларидан фойдаланиш ҳуқуқини таъминлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Нодавлат нашрлар ва телевидение каналларини ташкил қилиш, шунингдек, энг истеъдодли журналистларнинг профессионал жиҳатдан камол топишига халқаро миқёсда ёрдам бериш матбуот ҳамда ахборот воситалари эркинлигини таъминлашда катта аҳамиятга эга .

Энг асосий ижтимоий институт бўлган мулкка (асосан, хусусий мулкка) муносабатнинг ўзгариши бутун жамиятни ва, хусусан, иқтисодий ҳаётни демократиялашнинг бош бўғини бўлди. Жамиятни сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий янгилаш асосан янги мулкчилик муносабатлари орқали ўтади.

Биз иқтисодий соҳанинг ижтимоий институтларини демократлаштириш ва ривожлантиришга устун даражада эътибор берар эканмиз, энг аввало, мамлакатда иқтисодий барқарорлик бўлгандагина ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб қолиш мумкинлигига асосланамиз.

Шу билан бирга, жамиятда сиёсий институтларни шакллантирмай, ижтимоий ўзаро муносабатларнинг демократлашувини янада ривожлантирмай туриб, уни иқтисодий ислоҳ қилиш ва янгилаш жараёнини давом эттириш мумкин эмас.

Жамиятни босқичма-босқич ислоҳ қилиб бориш сиёсий тизимнинг турли субъектлари ҳаракатида изчиллик бўлишини таъминлаш имконини беради. Давлат бош ислоҳотчи сифатида ўз вазифасидан фойдаланар экан, ижтимоий манфаатларни пухта ўйлаб табақалаштириш ҳамда босқичма-босқич, уйғун рўёбга чиқариш мақсадида шакллантирилаётган демократик институтлар ва фуқаролик жамияти элементлари имкониятларини оширишга ҳар

жиҳатдан кўмак бермоқда. Ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва бошқа социал алоқалар мақбул тарзда амал қилишини йўлга қўйишга барча чоралар билан ёрдам бермоқда.

Умуминсоний тамойиллар ва меъёрларни, бутун дунёда чуқур илдиз отган демократик қадриятларни ўрганмай ва улардан фойдаланмай туриб, демократик институтларни шакллантириш, фуқаролик жамиятининг асосларини яратиш мумкин эмас.

Инсоният минг йиллар мобайнида ишлаб чиққан демократик қадриятларни тўла-тўкис ўзлаштириб олиш жамиятда ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг муҳим шартидир. Умумий тарзда демократия деганда ҳамманинг манфаатлари йўлида кўпчиликнинг ҳокимияти ва озчиликнинг иродасини ҳурмат қилиш тушунилади. Батафсил таҳлил қилинганда эса демократия — халқнинг ўз эркинлиги ва мустақиллигига қарашлари ҳам, ҳар бир шахснинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ўзбошимчалик билан чеклашлар ва шу йўсиндаги ҳаракатлардан ҳимоя қилиш ҳам, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш шакли ҳам эканлиги аён бўлади.

Демократия атамасининг қандай шарҳланиши эмас, балки унинг қанчалик реаллиги, ҳақиқийлиги, яшашга қобиллиги муҳимдир. Бинобарин, биз ўз истагимиздаги демократияга қандай мазмун бахш этмайлик, агар у ҳаётимизнинг ҳар бир сониясига сингиб кетмаса, турмушимизнинг ажралмас қисмига айланмаса, ҳамма шиорлар ва таърифлар ё мазмунсиз бақир-чақир, ёки ҳеч нарсани англатмайдиган сўз ўйини бўлиб қолаверади. Бундан ташқари, бизнингча, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан тайёр бўлмаган заминда демократиянинг барча тамойилларига — эркин сайловга, сўз эркинлиги, уюшмалар, йиғилишлар эркинлиги ва шу кабиларга "яшил йўл" очиб берсак, ҳақиқий демократияни бўғиб қўйиш хавфи юзага келиши ҳам мумкин.

Жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгиловчи камида учта мезон бор. Булар — халқ қарорлар қабул қилиш жараёнларидан қанчалик хабардорлигидир. Ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат

киличиши, оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир. Ана шу уч соҳада ҳақиқий силжишлар бўлмас экан, демократия ҳақидаги ҳамма гапсўзлар ё халққа ҳушомад қилиш, ёки оддий сиёсий ўйин бўлиб қолаверади. Бундай силжишлар эса бир кунда бўладиган иш эмас.

Иқтисодий, сиёсий ва, энг аввало, ҳуқуқий макон тегишлича босқичма-босқич таъминлаб борилмас экан, инсоннинг барча ҳуқуқлари — давлат ишларини юритишда қатнашиши, эътиқод эркинлиги, йиғилишлар, уюшмалар эркинлиги ва шу каби ҳуқуқлар ҳавода муаллақ бўлиб қолаверади. Аниқ йўлга қўйилган қонун тизими бўлмас экан, демократия ҳам бўлмайди. Шу билан бирга қонунларнинг ўзини қабул қилиш, ҳукумат ва беистисно ҳамма мансабдор шахсларнинг амалий саъй-ҳаракатлари айнан шу демократик мезонлар орқали ўтиши лозим. Бу жуда муҳим, чунки демократия ҳуқуқий давлатнинг асосий таркибий қисмидир. Ҳуқуқий давлат эса шунчаки расмий қонунийликни билдирмайди, у инсон шахсини энг олий қадрият сифатида эътироф этишга ва тўла-тўкис қабул қилишга асосланган яхлит амал қилувчи тизимдир.

Ўз-ўзидан равшанки, сиёсий тузум тўла-тўкис амал қилишини ва унинг янада эркинлашувини таъминлаш учун уни ташкил этувчи ҳамма тузилмалар, яъни мавжуд субъектлар — шахс, сиёсий институтлар, аҳолининг ижтимоий гуруҳлари ҳамда қатламлари ва ҳоказолар тўлақонли фаолият кўрсатишига эришиш зарур. Шу сабабли, бунда ушбу жараённинг барқарорлигини таъминлаш зарурлиги назарда тутиладиган бўлса, сиёсий тузумни эркинлаштириш усулларини, унинг механизмини ва суръатларини ишлаб чиқиш ғоят муҳим аҳамият касб этади. Сиёсий тузумнинг ҳар бир бўлаги, ҳар бир даражаси ривожланиш ва эркинлаштириш стратегиясини ишлаб чиқишда алоҳида ёндашувни талаб қилади. Сиёсий ҳаётни эркинлаштиришда шошқалоқликка йўл қўйиш, мунтазамлилик бўлмаслиги олдиндан айтиб бўлмайдиган хавфли оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

Бир ижтимоий тузумдан иккинчисига ўтиш муқаррар равишда шу пайттача мисли кўрилмаган сиёсий фаоллик шароитида юз беради. Бу ҳол табиийдир. Шу пайтга келиб карахтлик ҳолатидан халос бўлган жамият тўпланиб қолган жами ижтимоий зиддиятларни бир зумда юзага чиқаради. Ана шу лаҳзада аҳолининг сиёсий фаоллиги, сиёсий манфаатлари ва эҳтиролари қайси йўналишга, қандай қилиб ва ким томонидан буриб юборилиши ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ҳаммага маълумки, қуришдан кўра бузиш осонроқ. Бунда "ислоҳотчи", "демократ" деган сиёсий обрў орттириш осонроқ. "Ҳаммасини тагтубигача бузамиз, шундан кейин эса..." деган машҳур шиорни одат юзасидан "демократия"нинг кўплаб етакчилари кўтариб чиққандилар. Лекин, афсуски, уларнинг кўпчилиги бу машҳур шиорнинг биринчи қисминигина амалга оширишга муваффақ бўлдилар.

Ўзбекистонда демократияга боришнинг бошқа йўли танлаб олинди. Биз мустақил ҳуқуқий давлатни барпо этишнинг асосий мақсад ва вазифаларини белгилар эканмиз, Ўзбекистоннинг цивилизация ва тараққиётнинг юксак, ёрқин чўққиларига эришишида маданий ва тарихий мероснинг, халқнинг инсонпарварлик анъаналарининг юксак марраларини эгаллаган, умуминсоний қадриятлар ва меъёрларга содиқ бўлган озод ва ҳар томонлама уйғун камол топган шахс асосий таянч бўлишини қайта-қайта таъкидлаганмиз.

Умумий ижтимоий ҳавойилик ва инқилобий вайрон қилувчилик кайфияти ҳукм сурган ўша даврдаёқ, Ўзбекистонда барча тузилмаларни фарқламаган ҳолда парчалаб ташлаш мустақил давлатчилигимизнинг тақдири учун хавфлидир, деган қатъий ишонч пайдо бўлди. Бизнинг мақсадимиз,— деб таъкидлаган эдик биз 90-йилларнинг бошларидаёқ,— бир неча авлод меҳнати билан яратилган нарсаларни йўқотмаслик, уларнинг энг яхшиларини сақлаб қолиш, демократик меъёрларга, миллий манфаатларимизга, мустақиллигимизга мос келмайдиганларини қайта ташкил этишдан, мазкур тузилмаларни янги мазмун билан бойитишдан иборатдир. Ўзбек халқининг бой

маданияти, таълим, маориф тизими, фан тоталитаризмдан қолган мерос деб парчалаб ташланиши мумкин эмас эди. Биз танлаб олган йўл ўзбек халқининг асрий анъаналарига, одатларига, маданияти ва тилига, шунингдек, жаҳон цивилизацияси ютуқларига асосланган ҳолда мазкур тузилмаларни янги мафкуравий негизга ўтказиш, мослаштиришдан иборат эди. Шуни яна таъкидлаб ўтамизки, маънавият одамлар қалби ва онгига келажакка ишонч туйғусини олиб кириши, Ватанга муҳаббат, инсонпарварлик, мардлик ва сабот-матонат, адолат ҳиссини тарбиялашга хизмат қилиши лозим.

Бир қарашда ушбу фикрлар анъанавий бўлиб кўриниши мумкин. Хўш, анъанавийлик шу қадар ёмонми?! Ҳақиқатан ҳам, халқимизнинг минг йиллар давомида қарор топиб келган ва биз сақлаб қолишга интилаётган анъанавий шарқона маданияти Ғарб маданиятидан кўп жиҳатдан фарқ қилади. Бунда асосий масала — анъанавий маданият ҳозирги вақтда қанчалар очиқ, бошқа қадриятларни қабул қилишга қанчалар қодир эканлигидадир. Фақат ўзига хос маданиятларгина эмас, балки, биринчи навбатда, бир-бирини бойитадиган маданиятларгина яшашга қодирдир.

Анъанавий маданият билан қотиб қолган маданиятни чалкаштириб юбормаслик керак. Анъанавий маданият иккита ўзаро қарама-қарши бўлган, лекин бир-бирини тўлдирадиган тамойилни — маълум даражада маҳдудликни, ташқаридан бўладиган енгил таъсирларга қаршилик кўрсатишни ва шу билан бирга, маълум даражада очиқликни ўзида уйғунлаштириб, келажакда ривожлантириш учун катта имкониятларга эгадир. Ўзбек маданиятининг, жаҳон халқлари маданиятининг ривожланиш хусусиятларини чуқур билиш ёш давлатни маънавий жиҳатдан қайта тиклаш соҳасидаги бутун сиёсатнинг асоси бўлмоғи лозим. Чунончи, миллий давлатчиликни қарор топтиришнинг дастлабки йилларидаёқ биз Ўзбекистон танлаб олган янгиланиш ва тараққиёт йўлида ўзбек халқини маънавий қайта тиклаш жараёнларининг хусусиятларини муқаррар ҳисобга олдик. Демократиянинг умум эътироф

этилган меъёрларига содиқ эканлигимизни қатъий маълум қилдик.

Ҳақиқатан ҳам демократия — фақат назария ёки сиёсий жараёнгина бўлиб қолмай, шу билан бирга халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти, психологиясининг хусусиятлари ҳамдир. Демократия ғояларини баён қилиш мумкин. Сиёсатда демократияни юқоридан "тушириш" мумкин. Лекин бу билан демократия сизу бизнинг амалий ҳаётимизга сингмайди. Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмайди. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилларини ўзлаштиришдан иборат анча узоқ муддатли жараёндир. Баъзи давлатларда бунга эришгунча кўплаб авлодлар яшаб ўтган.

Бахтимизга Ўзбекистон ана шундай демократик ривожланиш анъаналарига эга. Шу сабабли демократияга босқичма-босқич, мумкин қадар қисқа муддатда ўтиш ғоясининг стратегик аҳамияти, бизнингча, фақат жамиятда барқарорликни сақлаб қолишдангина иборат эмас. У фуқаролик жамиятининг ҳаётбахш куртакларини авайлаб сақлаш, ўстиришдан ҳам иборатдир. Шу билан бирга, биз анъанавий маданиятимиз ва халқимизнинг хусусиятлари, унинг аҳвол-руҳияси ва ижтимоий ташкил бўлиш шарт-шароитлари Ўзбекистон Республикасида демократияни шакллантиришнинг, фуқаролик жамиятини қарор топтиришнинг энг самарали омиллари бўлишини чуқур тушунамиз.

Яна бир жиҳатга тўхталиб ўтмоқчиман. Ҳатто демократия барқарор бўлган мамлакатларда ҳам индивидуализмнинг баъзи бир салбий оқибатлари анча қаттиқ сезилмоқда. Ўзбекистонда ҳам бу ҳодисанинг аҳамиятини камситиш ярамайди.

Индивидуализм ҳар бир кишининг психологиясига кириб боради, бевосита таъсир кўрсатади. Инсон табиатидаги онгли ва онгсиз хатти-ҳаракатларнинг ҳаммаси-

дан фойдаланади. Ёшларнинг айрим қисми ўқишга, юксак касб маҳоратини эгаллашга интилиш ўрнига енгил-елпи ҳаётни излашга, бозорда савдо-сотиқ қилиб, мўмай даромад орқасидан қувиб, бозор муносабатларининг ибтидоий йўлларидан фойдаланиб, мол-дунё орттиришга интилаётганлиги тасодифий эмас. Нигилизм, шафқатсизлик даражасига бориб етаётган худбинлик ҳоллари юз бераётганлиги ҳам тасодифий эмас. Буларнинг барчаси, бизнинг назаримизда, яна ўша индивидуализмнинг бузилган кўриниши, тарбиядаги нуқсонлар ва атроф муҳит таъсиридан бошқа нарса эмас.

Бунга қарши, ҳуқуқий таъсир кўрсатиш чораларидан ташқари, яна қандай тадбирларни ишлаб чиқиш зарур?

Маълумки, мафкура соҳасида бўшлиқ, вакуум бўлмайди. Ўзбекистон халқларининг дунёқараши, маънавий ва сиёсий маданиятининг энг илғор анъаналари асосида ишлаб чиқилаётган миллий мустақиллик мафкураси индивидуализмнинг вайрон қилувчи таъсирига қаршилик кўрсатишга қодир. Мафкуравий иш, мустақиллик, юксак маънавият, ахлоқийлик, маданият ғояларини тарғиб қилиш ўткинчи ҳолга айланиб кетмаслиги керак. Ахлоқ ва маънавият мавҳум категорияларга айланмаслиги, фақат ташвиқотчи ва тарбиячиларнинг иши бўлиб қолмаслиги лозим. Юксак даражада ахлоқли фуқарони вояга етказиш — ҳар бир инсоннинг бурчидир.

Мамлакатимизда эркин бозор иқтисодиётига асосланган демократик давлатни фуқаролик жамиятини ва фуқароларнинг ўз-ўзини бошқаришини шакллантириш билан чамбарчас боғлиқ ҳолда келажагимизни қуриш учун ҳамма асосларга эгамиз.

Жаҳон цивилизацияси хазинасига улкан ҳисса қўшган бой тарихимиз, буюк маданиятимиз; кўп авлодлар ҳаёти давомида вужудга келган беқиёс табиий ва ақл-заковат имкониятларимиз, халқимизнинг юксак маънавияти ва ахлоқий қадриятлари; заминимизда яшаётган одамларнинг меҳнатсеварлиги, саховатлилиги, бағри кенглиги ва жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўринни эгаллашга бўлган истаги бунинг гаровидир.

Минтақамиз ҳудудида асрлар мобайнида кўплаб цивилизацияларнинг равнақ топишига ҳисса қўшган миллий ўзига хосликнинг мазкур барча хусусиятлари, XXI аср арафасида ва бошларида Ўзбекистондаги ғоят улкан ўзгаришлар ҳамда янгиланишларнинг қудратли пойдевори ва рағбатлантирувчи кучи бўлиб қолиши шубҳасиз.

БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ҚАРОР ТОПИШИ ВА МУЛКДОРЛАР СИНФИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Мустақиллик йўлидан олға борар эканмиз, барқарорликни сақлаш ва миллий хавфсизликни таъминлашнинг ҳал қилувчи шартлари жамиятимизнинг сиёсий, иқтисодий ҳаётини, ижтимоий соҳаларини чуқур ислоҳ қилиш ва янгилаш жараёнларини жадал амалга оширишдан иборат эканлиги аён бўлиб бормоқда.

Иқтисодий ўзгаришларни устувор деб ҳисоблаётганимиз, тақсимотнинг маъмурий буйруқбозлик тизимидан буткул воз кечаётганимиз ҳамда бозор иқтисодиётига асосланган ижтимоий муносабатларни шакллантираётганимиз жамиятни ислоҳ қилишга қатъий ёндашувимизнинг ифодасидир.

Бизнинг бозор муносабатларига ўтиш моделимиз республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини, анъаналар, урф-одатлар, турмуш тарзини ҳар томонлама ҳисобга олишга, ўтмишдаги иқтисодиётни бирёқлама, бесўнақай ривожлантиришнинг мудҳиш меросига барҳам беришга асосланади.

Айни чоғда бизнинг моделимиз жаҳон тажрибаси, мамлакат ва жамиятни янгилаш ҳамда ўзгартиришнинг мураккаб йўлини босиб ўтган мамлакатлар тўплаган энг яхши жиҳатларни ўзида мужассам этган.

Мустақил ривожланишнинг ўтган даврини умумлаштириш ва таҳлил этиш ислоҳ қилишнинг Ўзбекистон модели асосли ва тўғри бўлиб чиқди, деб айтиш учун тўла асос беради. Бугун уни обрўли халқаро иқтисодий ташкилотлар, жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари тан олмоқда. Энг асосийси — ҳаётнинг ўзи уни тасдиқламоқда.

Советлардан кейинги аҳвол ҳозирги пайтда кўпгина раҳбарлар, сиёсатчи ва иқтисодчиларни бозор ўзгаришларининг биз амал қилаётган моделига хос тамойиллар ва жиҳатларга маълум даражада мурожаат этишга мажбур қилмоқда.

Гап нима ҳақида бормоқда?

Энг аввало, гап шу ҳақдаки, улар иқтисодиётга ортиқча сиёсий тус бериш, уни мафкурага, турли партиялар ва ҳаракатларнинг манфаатларига бўйсундириш иқтисодий ислоҳотлар ва ўзгаришлар йўлида ғов бўлиб қолишига ўз тажрибаларида ишонч ҳосил қилмоқда.

Иккинчидан. Давлатнинг бошқарув соҳасидаги роли инкор этилса, маъмурий-буйруқбозлик тизимидан иқтисодиётнинг бозор тамойилларига ўтишини таъминлаш қийин кечади.

Ўз-ўзидан равшанки, бозор муносабати меъёрлари мустаҳкамланиб, ислоҳотларнинг ортга қайтмаслиги таъминланиб борган сари давлатнинг таъсири ҳам шунга мувофиқ равишда изчиллик билан камайиб бораверади.

Учинчидан. Одамларнинг тафаккурини ўзгартириш, уларнинг онгида демократик қадриятларни, қонунга бўйсунишни мустаҳкамлаш, қонун устуворлигига эришиш зарурлигига (совет давридаги ўтмишимизни ҳисобга олган ҳолда) кун сайин кўпроқ ишонч ҳосил қилмоқдамиз. Мазкур мамлакатларда жамиятнинг коррупция тузоғига илиниши, уюшган жиноятчилик кучайиб бораётганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, бу вазифалар алоҳида аҳамият касб этади.

Тўртинчидан. Бозор ислоҳотларининг муҳим таркибий қисми бўлган кучли ижтимоий сиёсатга етарли баҳо берилмаган жойда ижтимоий кескинлик ва қарама-қаршилик вужудга келишини бугунги кунда ҳаётнинг ўзи исботламоқда. Бу эса, ўз навбатида, ислоҳотларни обрўсизлантириб қўйиши мумкин.

Бешинчидан. Донишманд халқ ўгит берганидек, ортиқча чираниш белни синдиради, яъни ҳамма муаммоларни бир йўла ҳал қилиб бўлмайди. Муаммоларни, аҳамияти ва устунлигини ҳисобга олиб кетма-кет ва босқичма-босқич ҳал қилиш муҳим.

Бу, бир томондан, чекланган ресурсларни сочиб юбормай, улардан самарали ва аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда фойдаланиш имконини беради. Иккинчи томондан, ўз фаолияти натижаларини ҳаққоний баҳолаб, ислоҳотларни амалга ошириш дастурининг зарур жойларига тегишли тузатишлар киритиш имконини беради.

Шу ўринда республикамиз ҳаётидан олинган баъзи мисолларни келтириб ўтаман. Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ мамлакатни нефть маҳсулотлари, газ, ёқилғи ҳамда дон билан таъминлаш вазифасини қўймаганимизда, олдимизда турган яна бошқа муҳим муаммоларни ҳал қилишга ўтишимиз қийин бўларди.

Иқтисодиётимизни бозор йўлига ўтказишдек кенг кўламдаги стратегик вазифани ҳал этар эканмиз, ишлаб чиқаришнинг кескин пасайиб кетишига ва иқтисодиётни бошқариб бўлмайдиган ҳолга келиб қолишига йўл қўймаслик учун мумкин бўлган ҳамма ишни қилдик.

Ҳа, макроиқтисодий пропорциялар, инфляцияни пасайтириш, пул ҳажмини ва давлат бюджети тақчиллигини чеклаш — буларнинг барчаси бозор механизми амал қилишининг, иқтисодий, молиявий барқарорликнинг ва собитқадамлик билан ўсишнинг муқаррар, энг муҳим шартларидир.

Шу билан бирга, назаримизда, ана шу мақсадларга эришиш суръатлари ва усуллари муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу мақсадларга ишлаб чиқаришнинг ҳалокатли тарзда пасайиб кетиши, тўхтаб қолиши ва таназзулга учраши ҳисобидан эришишни нормал ва барқарор ҳолат деб бўлмайди. Бунинг оқибатида тўланмаган пуллар ва давлат қарзининг ҳажми бошқариб бўлмайдиган даражада ўсади, бюджет мунтазам суратда ва тобора кўпроқ миқдорда бажарилмай қолади, аҳоли аксарият қисмининг моддий аҳволи кескин ёмонлашади ва қашшоқлашади.

Модомики, бу мазкур давлатларнинг кўпчилигида иш ҳақи, пенсия ва нафақаларни тўламаслик билан боғлиқ муаммолар ҳозирги кунда ижтимоий портлаш хавфини туғдираётган экан, бунинг сабабини танлаб олинган ислоҳотлар йўлини амалга оширишдаги хато ва камчилик-

шардан, бозор ислоҳотларининг ўз шароитлари учун яроқ-сиз бўлган андоза ва моделларидан кўр-кўрона, ўйламай-нетмай нусха кўчиришдан изламоқ даркор.

Шу ўринда, назаримизда, муҳим бўлган яна бир масала устида тўхталиб ўтиш жоиз. Гап бозор иқтисодиёти қарор топиб бораётган шароитда товар ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш ҳақида боради. Маълумки, советлардан кейинги макондаги кўпгина мамлакатлар ислоҳотнинг дастлабки босқичларида ички ва қарз олинган валюта захираларининг кўпчилик қисмини энг аввало хориждан истеъмол моллари келтиришни кенгайтиришга сарфлади. Шу тариқа улар ўз ишлаб чиқарувчиларини ички бозорда истаса-истамаса сиқиб чиқарди. Оқибатда миллий саноат ва қишлоқ хўжалиги инқирозга юз тутди, баъзан эса барбод бўлгани ҳолда катта валюта маблағлари еб битирилди.

Биз эса енгил йўлни қидирмадик. Ислоҳ қилишнинг дастлабки босқичларида истеъмол бозорини бир қадар чеклашга мажбур бўлдик. Айни чоғда маблағ ва захираларни иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларга сарфлаб, хорижга маҳсулот тайёрлайдиган, илғор технология базаси билан жиҳозланган замонавий корхоналар барпо этиб, ички бозорни ўз молларимиз билан тўлдириш йўлидан бордик. Шу мақсадлардан келиб чиқиб, ўз маблағларимиз ва олган қарзларимизнинг асосий қисми инвестицияларга, республикага янги технология ва техника келтиришга сарфланмоқда. Истеъмолни эмас, балки инвестицияларни кўпайтирдик. Бугунга келиб бу сиёсат ўз самарасини бермоқда. Бу — Асака шаҳридаги автомобиль заводидир. Бу — Бухоро нефтни қайта ишлаш заводини ишга туширишдан иборатдир. Бу — Кўкдумалоқ ва Мингбулоқ конларини ишга солиш, чет эллик шериклар иштирокида ўнлаб тўқимачилик ва ип-йигирув фабрикаларини, Андижон, Қўқон ва Янгийўлда спирт ишлаб чиқарувчи корхоналарни, Хоразм вилоятида қанд заводи, Қизилқум фосфорит комбинати, Қорақалпоғистондаги Кўнғирот сода заводини қуриш, Ўзбекистон қийин эрийдиган ва ўтга чидамли материаллар комбинатини,

Олмалиқ ва Навоий кон-металлургия комбинатларини, кимё тармоғи корхоналарини қайта таъмирлаш, янги темир йўл ва автомобиль йўллари, янги телекоммуникациялар объектларини барпо этиш, шаҳар ва қишлоқларни ободонлаштириш, шунингдек, озиқ-овқат ва маҳаллий саноатга қарашли ўнлаб янги ва замонавий корхоналар демакдир.

Шу йилларда яратилган янги илғор ишлаб чиқаришлар ва тармоқлар ривож топгани сари, одамлар биз танлаган янгиланиш ва ислоҳотлар йўли тўғрилигини йил сайин кўпроқ ҳис этиб боришларига ишончим комил.

Ўз давлатчилигимизни ва мамлакатнинг иқтисодий базасини яратиш, республика ва унинг халқи манфаатларини ҳимоялаш учун аниқ мақсадни кўзлаб қаттиқ меҳнат қилинган қийин йиллар ортда қолди.

Ўзбекистонни дунёга танитиш, ҳамкорлик ва жаҳон иқтисодиётига қўшилиш учун зарур ҳуқуқий ва шартномавий негизни яратиш борасида анча иш қилинди.

Мустақиллик йилларида иқтисодиётни ислоҳ қилишда тўпланган тажриба бугунги кунда ислоҳотларни янада демократиялаш, жамиятда собитқадамлик ва барқарорликни таъминлаш учун асос бўлиб хизмат қиладиган бир қатор муҳим хулосаларни чиқаришга имкон беради.

Биринчи хулоса. Зарур шарт-шароитлар яратмай, инсон манфаатларини рўёбга чиқаришнинг таъсирчан воситасини вужудга келтирмай, бу манфаатларни фаол ҳаракатлантирувчи куч сифатида ишга солмай туриб, биз янгиланиш ва тараққиёт йўлидан аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда ва тинимсиз илгарилаб бора олмаймиз. Бу оддий ҳақиқатни теран англаб олмоғимиз лозим. Шу боис инсон ва корхоналарнинг, барча хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинлигини таъминлаш учун зарур шарт-шароитлар яратилиши даркор.

Кенг кўламли, аниқ мақсадга йўналтирилган иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш, одамларни ислоҳот жараёнларига кенг жалб этиш натижасидагина тоталитар мероснинг мудҳиш оқибатларини енгиш, иқтисодиётга барқарор ривожланиш тусини бериш мумкин. Бинобарин,

ҳар бир раҳбар, ҳар бир ходим, республикадаги ҳар бир илғор фикрли киши ислоҳотларни ўйлаб яшамоғи лозим.

Айни чоғда бошқаришнинг обрўсизланган маъмурий-буйруқбозлик тамойилларидан, марказлаштирилган тақсимотнинг яроқсиз тизимидан, вужудга келган текисчилик кайфияти ва боқимандаликдан қатъиян воз кечиш зарур.

Ўтмишдан мерос бўлиб қолган номақбул бир иллат борки, ундан воз кечиш лозим. Яъни инсон жамиятдаги ўз ўрни ва қадрини тўғри тушуниши зарур. У ўзини кичкина бир мурват деб ҳис этиши, ҳамма муаммоларни унинг ўрнига давлат ҳал қилиши керак деб билиши зарарли тушунчадир. Ҳаётга бундай муносабатда бўлинса, ўз фаолиятининг мақсадга мувофиқлиги, ўз меҳнати билан муносиб турмуш шароитини яратиши мумкинлиги ҳақидаги тасаввур сўнади.

Бу мероснинг яна бир камчилиги шундаки, оила, ҳар бир одам бой бўлса, давлат ҳам бой бўлади, деб эмас, аксинча — давлат бой бўлса, оила, ҳар бир одам бой бўлади, деб ҳисобланар эди. Муносабат шундай бўлганда ишлаб чиқариш ва меҳнатнинг самарадорлигига эришиш мумкинлигига умид боғлаш қийин. Бундай дунёқарашнинг ҳалокатли томони шундаки, ҳали ҳам айрим кишиларнинг онгида: давлат бой, у бизни боқиб олиши керак, деган ўй-фикрлар маҳкам ўрнашиб олган.

Фақат бозор муносабатларига ўтишгина бугунги кунда одамнинг ижодий ва меҳнат имкониятларини кенг очишга, боқимандаликни енгишга, йўқолиб кетган хўжайинлик ҳиссини қайта тиклашга қодир.

Иккинчи хулоса. Мамлакатда чинакам ўрта мулкдорлар синфи шаклланган тақдирдагина ислоҳотлар сезиларли самара беради, мулкчилик масалалари ҳал бўлади.

Иқтисодий жиҳатдан собитқадам ва барқарор жамиятни шакллантириш масалаларини кўриб чиқар эканмиз, энг аввало тадбиркорлик ва умуман мулкдорлар синфи давлат ва жамоат қурилишида, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб туриш ва мустаҳкамлашда қандай роль ўйнашини назарда тутиш лозим. Айни ўрта мулкдорлар

синфи шакллантирилаётган фуқаролик жамиятининг таянчидир.

Бу ўринда гап, агар мулк шакллари хилма-хиллиги ва биринчи навбатда хусусий мулк ҳар қандай давлатнинг демократик негизлари барқарорлигининг иқтисодий асоси ҳисобланса, реал ишлаб чиқариш воситаларининг ўрта мулкдорларидан иборат кучли қатламнинг мавжуд бўлиши унинг сиёсий асоси эканлиги ҳақида бормоқда. Аҳоли орасида ҳақиқий мулкдорлар ўрта қатламининг кўпчиликни ташкил этиши мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни орқага қайтариш имкониятларини бартараф этишнинг кафолати ҳисобланади.

Шу сабабли биз иқтисодий ўзгаришлар жараёнини республикада ўрта мулкдорларнинг чинакам синфини шакллантиришдек долзарб вазифани ҳал қилиш билан боғламоқдамиз. Одам ўзини чинакамига мулкдор деб ҳис этмас экан, ўз ҳуқуқлари учун, пировард натижалар ва ишлаб чиқариш самарадорлиги учун мулкдор сифатида курашмайди. Жамиятда барқарорликни сақлаб қолиш ва ҳимоя қилишга интилмайди.

Учинчи хулоса. Чинакам мулкдорлар синфи ҳам мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни изчил амалга ошириш ҳисобига, ҳам кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш, қимматли қоғозлар бозорини яратиш ҳисобига кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтириш йўли билан шакллантирилади.

Стратегик жиҳатдан олганда, биз кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтириш вазифасини қўймоқдамиз. Бунда устуворлик хусусий мулкка, кичик ва ўрта бизнесга берилади.

Ўлкамизнинг ўзига хослиги, ишчи кучининг ҳаддан ташқари кўплиги, ривожланган қишлоқ хўжалик ва хом ашё базаси, ҳатто айтиш мумкинки, аҳолининг анъаналари, руҳияти кичик ва оилавий бизнесни, хусусий тадбиркорликни фаол ривожлантиришни объектив зарурат қилиб қўймоқда.

Кичик бизнес — жамиятда ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий вазиятни мўътадиллаштиришга ёрдам берадиган ўрта

тадбиркорлар синфининг пайдо бўлиши демакдир. Бу — республика бозорини зарур истеъмол товарлари ва хизматлар билан бойитишдир. Бу — янги иш ўринларидир. Шуни ҳамиша назарда тутиш керакки, фақат кичик ва хусусий тадбиркорликни кенг, ҳамма жойда ривожлантириш ҳисобигагина ғоят кескин муаммони — аҳолининг (айниқса ортиқча меҳнат захиралари мавжуд бўлган қишлоқ жойлар ва минтақаларда) иш билан бандлигини таъминлаш вазифасини ҳал қилишга қодир бўламиз.

Халқнинг тарихий илдизларидан, руҳиятидан фойдаланган ҳолда ички бозорни зарур истеъмол товарлари билан бойитибгина қолмай, шу билан бирга ташқи бозорларда ҳам рақобатга бардошли маҳсулот чиқаришга қодир кичик корхоналарнинг кенг тармоғини вужудга келтириш мумкин.

Аслида яқин келажакда кичик ва ўрта бизнес республиканинг ишлаб чиқариш тузилмасида ва экспорт тузилмасида иқтисодиётнинг ҳаракатчан, осон ўзгартириладиган соҳаси сифатида етакчи ўринни эгаллашига эришиш лозим.

Биз учун оламшумул аҳамиятга эга бўлган ушбу сиёсатни рўёбга чиқаришда аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари самарадорлиги ва маҳсулдорлигини янада ошириш, уларга давлат ёрдамини кўрсатиш муҳимдир.

Бунда биз кичик ва ўрта корхоналар ибтидоий, эскирган асосда эмас, балки сифатли ва замонавий техника негизида барпо этилиши кераклигига асосланамиз. Бунинг учун уларни ривожлантиришнинг янги манбалари ҳам чет эл инвестицияларини кенг жалб қилиш ҳисобига, ҳам ички манбалар, банк кредитлари ҳисобига доимо кашф этиб борилиши даркор.

Ўзбекистонда ислоҳот йилларида кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга ёрдам берадиган ҳуқуқий шарт-шароитлар ва институционал тузилмалар вужудга келтирилди. Булар — Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, Бизнес-фонд, "Мадад" суғурта агентлигидир. Шунингдек, консалтинг, инжиниринг ҳамда лизинг фирма ва компаниялар, бизнес-инкубаторлар тармоғи мавжуд.

Энг асосийси, кичик ва ўрта корхоналар ҳозирнинг ўзидаёқ амалда бўй кўрсатди. 1997 йил бошида хусусий ва кичик корхоналар сони 100 мингдан ошиб кетди. Бундан ташқари, 19,5 мингдан ортиқ деҳқон (фермер) хўжалиги ташкил этилган. Муҳими — кичик ва ўрта корхоналар иқтисодиётнинг ҳамма соҳаларида ташкил этилмоқда.

Тўртинчи хулоса. Бозор тузилмаси ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси ҳақиқий ўрта мулкдорлар қатламининг асосий қисми аҳолининг пул маблағларини қимматли қоғозлар бозорига, одамлар учун фойдали турли банк депозитларига ва омонатларга жалб этиш воситасида шаклланаётганлигидан далолат беради. Бинобарин, қимматли қоғозлар бозорининг аҳволига қараб бозор муносабатларининг қарор топиш жараёни қай даражада жўшқин бораётганлиги ҳақида фикр юритиш мумкин.

Қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш ҳисобига аҳолининг бўш турган маблағлари айланишга жалб этилади. Бу айни чоғда иқтисодиётни барқарорлаштириш соҳасидаги муҳим вазифани ҳал қилишга — пул муомаласини, демакки, миллий валютани мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Энг асосийси — акциялаштириш, фонд бозорида қатнашиш орқали аҳолида қимматли қоғозларнинг эгаси бўлишга қизиқиш, улар билан муомала қилиш кўникмалари ва маданияти пайдо бўлади.

Муҳими, улар шунчаки акцияларнинг эгаси бўлганлик учунгина эмас, балки мол-мулк бир қисмининг реал мулкдорлари ҳисобланганликлари ҳамда мулкдорлар сифатида корхонанинг ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятига таъсир кўрсатиш ҳуқуқига эга бўлганликлари учун ҳам акциядорлар деб аталиши даркор. Одамлар қимматли қоғозларни сотиб олишга қодир бўлганларидагина мулкдорлар синфи амалда вужудга келади.

Яна бир гап. Республикада қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш бўйича қўйилган мақсадларга қимматли қоғозлар иккиламчи бозорини жадал шакллантирган, бизнинг бозоримиз халқаро фонд ва валюта бозор-

ларига чиққан ҳамда қўшилиб кетган тақдирдагина чинакамига эришиш мумкин.

Бешинчи хулоса. Биз ҳуқуқий давлат қуряпмиз. Демак, иқтисодиёт ҳам мустаҳкам қонунчилик ва норматив базага асосланиши, унинг негизида ислоҳ қилиниши лозим. Ислоҳ қилиш жараёнлари мустаҳкам ҳуқуқий негизга асослангандагина, улар барқарор ва собитқадам бўлади.

Иқтисодиётни ислоҳ қилишда ҳақсизликка, ўзбошимчалик ва субъективизмга асло йўл қўйиб бўлмайди. Қонунчилик ва ҳуқуқ-тартибот оёқ ости қилинса, бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик усуллари, айниқса улар мафкуравий ақидаларга бўйсундирилган тақдирда, қандай оқибатларга олиб келиши яхши маълум.

Башарти ислоҳотлар йўлига тузатишлар киритиш, ниманидир тўғрилаш, ўзгартириш зарурати туғилса, биринчи навбатда норматив ҳужжатларни ўзгартириш, қонун ҳужжатларига зарур тузатишлар киритиш лозим бўлади. Буни ўзбошимчалик билан, маълум муддат иш берадиган қарорларга қараб эмас, балки изчил қонунчилик асосида амалга ошириш зарур.

Ишлаб чиқариш, иқтисодиёт вужудга келтирилаётган ҳуқуқий майдон доирасида ўзгариб бориши керак. Бу ҳол ислоҳотларнинг орқага қайтмаслигини таъминлаш учунгина зарур эмас. Энг асосийси шундаки, бундай ўзгариш ислоҳотларнинг ўзига кафолат бўлади. Шу ўзгаришсиз ислоҳотларнинг обрўси ошмайди, улар аҳолининг барча қатламларини қамраб ололмайди.

Мустақиллик йилларида республикада халқаро амалиётда қабул қилинган, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлигидан келиб чиқадиган ҳуқуқий қоидалар ва нормаларга асосланган кенг ҳуқуқий макон вужудга келтирилди. Биз тоталитар тузумнинг ўз ҳукмини ўтказиши ва бошбошдоқлигидан воз кечдик. Одамнинг давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан, шунингдек, мулкчиликнинг ҳамма шаклларидаги маъмурий-хўжалик тузилмалари билан хилма-хил муносабатларини тартибга солишнинг ҳуқуқий нормалари сари дадил қадам ташладик.

Олтинчи хулоса. Ислоҳотларнинг стратегияси ва тактикасини белгилаш чоғида жамиятни ислоҳ қилиш ва янгилашда белгиловчи аҳамиятга эга бўлган бўғинларга алоҳида эътибор бериш даркор.

1. Иқтисодий ислоҳотларнинг яхлит занжирида биз аграр сектордаги ўзгаришларга айниқса катта аҳамият бермоқдамиз. Ҳозирги вақтда айнан иқтисодиётнинг аграр секторида катта-катта захиралар мавжуд. Уларни ишга солиш яқин вақт ичидаёқ сезиларли натижалар бериши мумкин.

Бутун иқтисодий ўзгаришларнинг якуни, барқарорлик ва халқ фаровонлиги кўп жиҳатдан туб ўзгаришлар жараёнлари аграр секторни қанчалик кенг қамраб олишига, қишлоқда ислоҳотлар қанчалик чуқур боришига боғлиқ бўлади.

Қишлоқда бозор механизмларини ривожлантириш, деҳқонда соҳиблик ҳиссини уйғотиш мулкчилик муносабатларини такомиллаштириш, жамоа хўжаликларини қайта тузиб, уларни хўжалик мол-мулкининг бир қисмини, муайян улушини деҳқонларга бириктириб қўйишга асосланган хўжаликларга айлантириш, хўжаликларнинг ўзида ижара муносабатларини чуқурлаштириш, ерни мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланишга бериб қўйиш орқали, шунингдек, деҳқон (фермер) ҳамда шахсий ёрдамчи хўжаликларни кенг ривожлантириш асосида рўй бериши лозим.

Энг асосийси — қишлоқда хўжалик юритишнинг шундай механизмини вужудга келтириш керакки, у ҳар бир деҳқонга манфаатдорлик билан меҳнат қилиш, етиштирган маҳсулотини мустақил тасарруф этиш, ўз оиласининг маъмурчилигини таъминлаш имконини берсин.

Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишнинг энг муҳим йўналиши ҳозирги кунда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида банд бўлган ортиқча ишчиларни бўшатиб олиш ва уларни иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига жалб этишдан иборатдир. Қишлоқ хўжалигининг ўзи қишлоқ жойларда яшаётганларнинг ҳаммасини иш билан таъминлай олмаётир. Натижада бу ҳол қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва

ислоҳ қилишга ғов бўлмоқда. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг юқори самарали индустриал усуллари, илғор агрокимё усуллари суст жорий этилмоқда. Меҳнат унумдорлиги ҳам паст даражада қолмоқда. Лекин бу фақат масаланинг иқтисодий жиҳати, холос. Унинг ижтимоий жиҳати ҳам бор. Қишлоқда яшовчиларнинг кўплари, айниқса ёшлар, ишга жойлашиш, ўз қаётларини йўлга қўйиш имконига эга эмаслар. Бу эса қишлоқда кескин ижтимоий муаммоларни келтириб чиқармоқда. Ижтимоий беқарорлик хавфининг манбаига айланмоқда.

Шу сабабли биз қишлоқ жойларда замонавий технологияга эга ҳаракатчан кичик корхоналар очиш ҳисобига янги иш жойлари ташкил этишни энг муҳим вазифа деб ҳисоблаймиз. Биз ўз зиммамизга қишлоқда мутлақо янги тармоқларни — ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктурани, коммуникациялар тармоғини, замонавий маиший ва сервис хизмати кўрсатишни барпо этиш вазифасини олганмиз. Хизмат кўрсатиш соҳаси етарлича ташкил этилса, қишлоқдаги хоҳловчиларнинг ҳаммасини иш билан таъминлаш мумкин. Шу билан бирга, қишлоқнинг қиёфасини, турмуш маданиятини тубдан ўзгартириб юбориш имкони туғилади. Бу эса мамлакатда ижтимоий-сиёсий вазиятни барқарорлаштиришга ёрдам беради.

2. Стратегик жиҳатдан барқарорликни сақлаш, иқтисодий мустақилликка эришиш ва иқтисодий ўсиш, республика аҳолисининг фаровонлигини таъминлашнинг энг муҳим шарти — иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишдан иборат.

Таркибий ўзгаришлар республикамиз иқтисодий мустақиллигини таъминлашнинг муҳим таянчидир. Бизга мерос бўлиб қолган иқтисодиёт таркиби собиқ СССР манфаатларини ҳисобга олиб тузилган эди. У меҳнат тақсимотининг иттифоқ бўйича шартларига мос бўлиб, унда Ўзбекистонга хом ашё базаси ролини бажариш юклатилган эди.

Шу сабабли ички сиёсатимизда энг муҳим вазифа — иқтисодиётимизнинг бирёқлама хом ашё йўналишига, аввалги йиллардаги иттифоққа хос ихтисослашувда че-

кимизга тушган биқиқликка қатъиян барҳам беришдан иборатдир.

Бир неча ўн йиллар мобайнида республика иқтисодиёти Марказдан бошқариладиган ягона халқ хўжалиги комплексининг бир қисми бўлиб келди. Марказ қабул қилган қарорларнинг кўпчилиги Ўзбекистон манфаатларидан йироқ эди. Республика арзон хом ашё ва стратегик минерал захира етказиб берувчи ўлка бўлиб қолаверди. Айни вақтда унинг катта бозори собиқ Иттифоқнинг бошқа жойларида ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот сотиладиган маконга айлантирилган эди. Корхоналарнинг кўпчилиги республика ички бозорини бойитишга эмас, балки четга маҳсулот чиқаришга хизмат қилди. Бу маҳсулот эса асосан дастлабки ишлов берилган чала маҳсулот бўлар эди. Республиканинг улкан табиий имкониятларидан аямай фойдаланилар, ундан кўриладиган даромад эса юртимиздан анча йироқларда қолиб кетар эди.

Бугунги кунда ҳам кўплаб тармоқларда технология жараёни тугалланмаган ишлаб чиқаришлар устун. Бу жараён хом ашёни бирламчи қайта ишлаш ва ярим тайёр маҳсулот ҳосил қилиш босқичида узилиб қолади. Бу эса ҳозир республика иқтисодиётини заиф аҳволга солиб қўймоқда. Унинг барқарор ривожланишини секинлаштирадиган омилга айланмоқда.

Республиканинг мустақиллиги иқтисодиёт таркибий тузилишига мутлақо янги талаблар қўймоқда. Таркибий ўзгаришлар қилиш мураккаб, машаққатли ва узоқ давом этадиган жараёндир. Биз таркибий тузилиш борасидаги сиёсатимизни амалга оширар эканмиз, бозор иқтисодиёти талабларига амал қилишимиз, бозор энг юқори самарадорлик ва фойда бериш тамойили асосида меҳнат тақсимотининг мутлақо янги шаклини вужудга келтиришини ҳисобга олишимиз лозим.

Иқтисодиётимизнинг ҳудудий тузилиш жиҳатидан такомиллашуви ҳам фойдаланилмаган манбалар ва иқтисодий имкониятлардан юксак даражада ва самарали фойдаланиш, вужудга келган ҳудудий номутаносибликларни бартараф этиш ҳамда ҳозирги кундаги муҳим масала — ишсизликка қарши самарали курашишга имкон беради.

Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, энг аввало, қишлоқ хўжалик хом ашёси ва минерал захираларни янада жиддий қайта ишлашга, технология жараёнининг тугалланганлик даражасини оширишга қаратилиши лозим.

Бунда илғор технологияларга, ишлаб чиқаришнинг замонавий тузилмасига ўтишни таъминлаш, минерал хом ашё захираларини комплекс қайта ишловчи тармоқларнинг ўзаро алоқаси тизимини шакллантиришни таъминлаш муҳимдир.

Шунга қарамай, биз иқтисодимизни ва айниқса, истеъмол бозорини ташқи беқарорлаштирувчи омиллар таъсирига қарам бўлишдан асрашимиз лозим.

Қулай табиий-иқлим шароитларига эга бўла туриб, истеъмол қилинадиган қанд-шакар, қуруқ сут ва болалар озуқаси қарийб ҳаммасини, дон, гўшт, сут маҳсулотлари, картошка ва истеъмол спиртининг кўпчилик қисмини четдан келтиришга мажбур бўлганлигимиз миллий хавфсизлигимиз манфаатларига жавоб берадими? Ҳатто кундалик рўзғоримизга зарур бўлган нарсалар, масалан, гугурт, тузни ҳам четдан келтиришга мажбур эдик.

Шу сабабли республикани зарур, ҳаётий муҳим товарлар билан таъминлаш, энг аввало, уларни ўзимизда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ҳисобига таъминлаш миллий хавфсизлик, собитқадамлик ва барқарорликка эришишнинг асосий вазифаларидан биридир. Бу масала нафақат иқтисодий, балки сиёсий аҳамиятга ҳам эгадир.

Биз учун муҳим вазифа республиканинг ўзидагина эмас, балки энг аввало жаҳон бозорида харидоргир бўлган маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлашдан иборатдир.

Қўшма корхоналар тузиш орқали биз ўзимиз учун, бир томондан, замонавий технологияга, ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг ҳозирги замон даражасига эга бўлиш имкониятини очамиз. Иккинчи томондан, ҳатто энг яхши маҳсулотнинг ҳам экспорт қилинишини таъминлаш ва уни сотиш бозорини топиш учун кучли рақобат шароитида фаолият кўрсатишга қодир шерик — нуфузли чет эл фирмалари керак.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаги иқтисодий ислоҳотларнинг асосий натижаларини танқидий баҳолаган ҳолда шуни тўла асос билан айтиш мумкинки, биз белгиланган янгиланиш ва тараққиёт дастуридаги кўпгина ишларни амалга оширишга муваффақ бўлдик.

Иқтисодиётимиз вужудга келтирилган мустаҳкам ҳуқуқий нормалар негизида институционал ўзгаришларга таяниб, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич кириб, барқарор ва собитқадам бўлиб бормоқда. Ўтган йиллар, хусусан, 1996 йил якунлари шундан далолат беради.

Биринчидан, бутун иқтисодиётимизни муваффақиятли ислоҳ қилишнинг энг муҳим натижаси сифатида собитқадам макроиқтисодий барқарорликка эришилди. Назарда тутилган дастурнинг муваффақиятли амалга оширилиши натижасида асосий иқтисодий кўрсаткичлар ўсишига эришилди. Ялпи ички маҳсулот, саноат маҳсулоти ҳажми, истеъмол товарлари ишлаб чиқариш кўрсаткичлари, давлат бюджети тақчиллиги энг кам даражада барқарор туриши, бир йилда пул қадрсизланиши даражаси икки баравар қисқарганлиги — буларнинг ҳаммаси чиқарилган хулосанинг ёрқин тасдиғи бўлиб хизмат қилади.

Республикада иқтисодиётнинг бундан буён ўсиши, инвестиция фаолиятининг кучайиши учун мустаҳкам моддий, молиявий, институционал асос яратилди.

Иккинчидан, миллий пул тизимимизни барқарорлаштириш иши ниҳоясига етай деб қолди. Миллий валютани мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди. Бу эса унинг ягона тўлов воситаси сифатидаги ролини кучайтириш имконини берди. Биржадан ташқари валюта бозорини ривожлантириш учун ташкилий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди.

Етарли миқдорда ва барқарор олтин-валюта захиралари яратилган бўлиб, бу захиралар Ўзбекистон республика валюта биржасида ким ошди савдосини мунтазам ўтказиб туриш имконини бермоқда.

Учинчидан, умуман бозор инфраструктураси шакллантирилди. Банк, молия, солиқ тизимлари, фонд ва товар-

хом ашё биржалари, суғурта, аудиторлик, лизинг компаниялари ва бошқа бозор тузилмаларининг янги тармоғи вужудга келтирилди. Қимматли қоғозлар бозорининг фаолияти кучайтирилмоқда. Марказий Осиёда энг йирик, замонавий компьютер техникаси ва телекоммуникация тизими билан жиҳозланган биржа маркази ишга туширилди. Энг муҳими, бозор тузилмалари амалда ишлай бошлади.

Тўртинчидан, хусусийлаштириш жараёни чуқурлашди ва кўлами кенгайди. Бозор ислоҳотлари натижасида ҳозирги вақтда халқ хўжалигида банд бўлган аҳоли умумий миқдорининг ва ҳосил қилинган миллий даромаднинг 70 фоизи, саноат маҳсулотининг 53,5 фоизи, қишлоқ хўжалик маҳсулотининг 97,7 фоизи давлатга қарашли бўлмаган сектор ҳиссасига тўғри келмоқда.

Шу билан бирга, хусусийлаштириш номигагина эмас, балки мулк ўзининг ҳақиқий эгасини топиши учун, ишлашга қодир бўлган, бошқаришни ташкил этиш олдига қўйилаётган талабларни чуқур англайдиган, инвестицияларни жалб эта оладиган, одамларнинг ва бутун жамиятимизнинг манфаатларини кўзлаб рақобатга бардошли маҳсулот чиқарилишини таъминлай оладиган кишиларнинг қўлида бўлиши учун амалга оширилмоқда.

Бешинчидан, мўлжалланган инвестиция лойиҳаларининг натижаси ўлароқ, иқтисодиётда салмоқли таркибий ўзгаришлар рўй бермоқда. Саноатнинг мутлақо янги тармоқлари — автомобилсозлик, микробиология, целлюлоза-қоғоз тармоқлари ва бошқалар барпо этилди. Иқтисодиётимизнинг қиёфасини ўзгартирибгина қолмай, шу билан бирга унинг ташқи омиллардан мустақиллигини ҳам таъминлайдиган ва ялпи ички маҳсулотни ҳамда аҳоли турмуш даражасини юксалтирадиган тармоқлар жадал ривожланмоқда.

Олтинчидан, одамларимизнинг руҳияти ўзгармоқда, янгича турмуш шароитларига мослашиш кучаймоқда. Бунинг сабаби, аввало, Ўзбекистон умуман ислоҳотлар ва янгиланиш йўлидан олға ривожланиб бораётганлигида, ва энг муҳими, ислоҳотларнинг бугунги кунда сезиларли

бўлиб қолгани уларнинг бутун иқтисодиёт тарзига ва ҳаётимизга кўрсатаётган таъсиридадир.

Сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-маънавий соҳаларда эришилган ютуқлар фуқароларнинг ижтимоий аҳвол-руҳиясига ижобий таъсир кўрсатди. Дастлабки пайтларда одамлар онгида ва хулқ-атворида ишончсизлик, ҳатто ўзини йўқотиш ҳолатлари сезилган эди. Эндиликда бу ҳол барҳам топди. Ҳозир аҳолининг кенг қатламлари аста-секин иқтисодий воқеликларга мослашмоқда. Мослашибгина қолмай, ўзлари ҳам жамиятимиз ҳаётининг ҳамма жабҳаларини ислоҳ қилиш жараёнида фаол қатнаша бошладилар.

Ўзбекистон фуқаролари ижтимоий хулқ-атворини баҳолаш ва унга муносабатдаги бу ўзгаришлар мамлакатда янгиликнинг ўзига хос, орқага қайтмайдиган, ижобий хусусиятларини эгаллашда бурилиш рўй берди, республикани собитқадам ва барқарор ривожлантириш, унинг хавфсизлиги ва барқарорлигини мустаҳкамлашнинг кучли асослари яратилди, дея хулоса чиқаришга имкон беради.

КУЧЛИ ИЖТИМОИЙ СИЁСАТ ВА АҲОЛИ ИЖТИМОИЙ ФАОЛЛИГИНИНГ ОРТИШИ

Миллий давлатчиликни шакллантириш, демократик ислоҳотларни амалга ошириш, иқтисодиётни бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтказиш ҳамда бозор муносабатларига ўтиш даврида ижтимоий муаммоларга алоҳида эътибор бериш зарур. Жаҳондаги кўпгина мамлакатларнинг ижтимоий ривожланиш соҳасидаги ғоят бой тажрибаси шундан далолат беради. Янги мустақил давлатларнинг ислоҳот давридаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳолатининг таҳлили ҳам буни тасдиқлайди.

Тарих сабоғи шундаки, унинг айнан кескин бурилишларида, ижтимоий формациялар алмашинаётганда ижтимоий муаммолар ва зиддиятлар ғоят кескинлашади, миллий хавфсизликка, фуқаролар тинчлигига ва барқарорликка таҳдид солувчи омилга айланади.

Бу ҳолни нималар келтириб чиқаради, ўтиш даврида ижтимоий барқарорлик масалаларига алоҳида эътибор беришнинг қандай муҳим сабаблари бор? Менинг назаримда, бу сабаблардан энг муҳимлари қуйидагилар:

Биринчи. Ижтимоий зиддиятлар ўз моҳиятига кўра ҳамиша сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ўзгаришларнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб хизмат қилади. Ўзгаришларнинг қай тарзда — ё изчил, тадрижий йўл билан бориши, ё бўлмаса, кескин шаклларга кириши: ижтимоий норозиликлар, стихияли портлашлар, ҳатто фуқаролар урушлари ва инқилоблар тусини олиши тўпланиб қолган ижтимоий муаммоларнинг қай даражада кескинлигига, ҳукмрон тузилмаларнинг бу муаммоларни ҳал қила олиши ёки ҳал қила олмаслигига боғлиқ.

Шу сабабли тараққиётнинг ҳамма босқичларида одамларнинг ижтимоий кайфиятларини, ижтимоий муаммоларни назар-писанд қилмаслик барқарорликка ва миллий хавфсизликка катта хавф туғдиради.

Иккинчи. Одамларни даъват этувчи ижтимоий сабабларнинг рўёбга чиқиши жуда муҳим аҳамиятга моликдир. Одам ўз табиатига кўра ижтимоий ҳодисадир. Шу сабабли инсон учун ислоҳотлар жараёнида ўз имкониятларини қанчалик рўёбга чиқара олиши, ислоҳотларнинг мазмуни ва мақсадлари ҳақидаги тасаввурлари ислоҳотларнинг амалий натижаларига қанчалик мос келиши ғоят катта аҳамиятга моликдир.

Заминимизда яшаётган одамларнинг муносиб ва эркин, фаровон ҳаётини таъминлаш, ҳар бир киши ҳуқуқ ва имкониятларидан тўлиқ фойдаланиши учун барча зарур шароитларни яратиш — жамиятимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш пайтида олдимизга қўяётган ғоят муҳим вазифалардандир. Шу боис эски тоталитар, мафкуравий, буйруқбозлик-тақсимот тузумига ҳамда сохта тенглик ва меҳнатни қадрлаш учун соғлом негиз бўлмаган бир ҳолатга қайтиш биз учун мақбул эмас.

Агар ўтиш даврида пировард мақсадга эришиш — жамиятни демократлаштириш ва бозор иқтисодиётини рўёбга чиқариш учун айрим босқичларда одамларнинг мод-

дий аҳволи ёмонлашувига олиб келадиган номатлуб, баъзан кескин қарорлар қабул қилишга тўғри келиши ҳисобга олинса, аҳолининг ижтимоий ҳимояланмаган қатламларини қўллаб-қувватлашга доир чоралар кўриш қанчалик аҳамият касб этиши аён бўлиб қолади.

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, ислоҳотларнинг моҳиятига тўраларча путур етказиш, ижтимоий адолатни бузиш, ҳокимиятнинг турли поғоналаридаги коррупция аҳолининг шундай ҳам танг аҳволини янада оғирлаштириб, жиддий ижтимоий зиддиятларга олиб келиши мумкин.

Бу ҳол ўтмишни қўмсаш кайфиятлари уйғониши учун қулай замин яратади, шовинизм ва сохта ватанпарварликдан тортиб то муросасоз социалистик кайфиятдаги турли ҳаракатларгача озиқ берувчи муҳит бўлиб хизмат қилади. Бундай ҳолатда аҳоли орасида ижтимоий норозилик кайфиятларининг ғаразли, тор сиёсий манфаатларни кўзлаб муттасил қўзғатиб турилиши ҳам фуқаролар тинчлигига, барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солади.

Учинчи. Кенг кўламдаги узоқ муддатли ислоҳ қилиш жараёнининг дастлабки босқичини мен энг қийин, ижтимоий портлаш хавфи бўлган босқич, деб атаган бўлардим. Бунинг сабаби шундаки, ўтиш даврининг ўзи кўп ҳолларда бир қанча ҳал қилинмаган ижтимоий муаммоларни келтириб чиқаради ва улар замиридаги ларзага соладиган кучни ўзида сақлаб туради. Шу билан бирга бир сиёсий ва иқтисодий тизимдан иккинчисига ўтиш ҳам янги муаммоларни туғдириши ва муайян ижтимоий камчиликлар билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Кўп мамлакатларнинг тажрибаси бозор муносабатларига ўтиш силлиқ, ижтимоий қийинчиликларсиз, осон кечмаслигини кўрсатади. Бу объектив жараёндир.

Иқтисодиётнинг эркинлаштирилиши, айниқса истеъмол нархлари ва тарифларнинг "эсанкиратадиган" тарзда қўйиб юборилиши, ишлаб чиқаришнинг пасайиб кетиши, тўловларни амалга оширмаслик билан боғлиқ танглликнинг кескинлашуви, пул муомаласининг бузилиши кўпчилик янги мустақил давлатларда истеъмол нархла-

рининг кескин ўсишига, жамғармаларнинг қадрсизланишига, аҳолининг анчагина қисми турмуш даражасининг пасайишига, бутунлай ёки қисман ишсизлар сонининг ўсишига олиб келди. Бу даврда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган чораларга етарли эътибор бермаслик аҳолининг анча қисми қашшоқлашувига, уларнинг люмпенлашувига олиб келиши мумкин. Бир қанча мамлакатларда шундай бўлди ҳам. Маълумки, бундай ҳолат ижтимоий беқарорликни вужудга келтирувчи муҳит бўлиб хизмат қилади.

Тўртинчи. Ўтиш даврининг кескин ижтимоий муаммоси кўп кишилар учун қарор топган турмуш тарзининг бузилишидан, ҳаётий мўлжалларнинг, фикрлаш тарзи, ижтимоий феъл-атвор, боқимандалик кайфиятининг ўзгаришидан иборат. Ўтиш даврида одамларнинг тафаккур юритиш психологияси ўзгаради, бу эса, аёнки, ҳамма вақт ҳам осон кечавермайди.

Собиқ СССР шароитида учдан зиёд авлод вакиллари нафақат хусусий мулкни тан олмайдиган ва мустақил хўжалик фаолияти кўникмаларини бермайдиган мафкуравий ақидалар асосида, балки, устига-устак, марказдан туриб тақсимлаш ғоялари, ижтимоий адолат тушунчаси ҳақидаги сохта тасаввурлар асосида тарбияланган эдилар. Ўтиш даврида эскича ва янгича фикрлаш ўртасидаги, ўтмиш ва ҳозирги замоннинг қадриятлар тизими ўртасидаги зиддиятлар янада кескинлашади.

Халқимизнинг маънавий бойликларини, жаҳон цивилизацияси энг яхши ютуқларини ўзида мужассамлаштирган янги авлодни шакллантириш бугуннинг энг муҳим вазифасидир. Фақат ана шу асосдагина, олдимизга қўйилган юксак мақсадлар барчамиз учун ҳаётимизнинг мазмунига айланиб қолганидагина миллатнинг онгли ватанпарварлик руҳини юксалтириб, ривожланган илғор мамлакатлар каби тараққиёт йўлидан илдам қадам ташлаш имкони туғилади.

Ҳар қандай мамлакатда турли кўринишдаги тенгсизликлар кўпайса ёки уларнинг ўсишига имкон пайдо бўлса, улар ижтимоий барқарорлик учун хавф туғдиради.

Ижтимоий муаммоларнинг кескинлиги кимларнингдир камбағаллиги ёки бойлигида эмас, балки ушбу ижтимоий табақалар ўртасида ҳаддан ташқари катта фарқ пайдо бўлишидадир. Бу эса беихтиёр уларнинг қарама-қаршилигига олиб келади.

Аёнки, агар жамият манфаатлари ва интилишлари мутлақо қарама-қарши бўлган одамлар гуруҳларидан иборат бўлса, ҳамма вақт ижтимоий зиддият хавфи, демакки, миллий хавфсизликка таҳдид ҳам мавжуд бўлади. Ижтимоий зиддиятларнинг ҳаддан ташқари кескинлашуви жамиятда ижтимоий барқарорликнинг барҳам топишига, ички можароларга ва ҳатто фуқаролар урушига ҳам олиб бориши мумкин.

Шунинг учун ҳам ўтиш даврида демократик давлатнинг энг муҳим вазифаси ижтимоий зиддиятларнинг кескинлигини камайтиришдан, бу даврнинг муқаррар қийинчиликларини эҳтиёт чоралари ҳисобига юмшатишдан ва одамларнинг янги турмуш шароитларига мослашишини осонлаштиришдан иборат. Аслини олганда, Ўзбекистон амалга ошираётган сиёсатнинг бозор муносабатларига ўтаётган бошқа давлатлар сиёсатидан энг муҳим афзалликларидан бири ҳам шундадир.

Ижтимоий келишувни қандай таъминлаш мумкин, ижтимоий ҳамжиҳатликка, шу жумладан миллатлараро тотувликка қандай эришиш мумкин, деган мураккаб саволларга жавоб топишга қодир бўлган давлат демократик ва иқтисодий ривожланишга умид боғлаши мумкин.

Ижтимоий бирдамликни таъминлаш — ижтимоий зиддият ва тенгсизликларнинг ўзларини адолатсиз равишда ҳамма нарсадан бебаҳра бўлиб қолган ёки ҳақ-ҳуқуқлари камситилган деб ҳисобловчи бутун-бутун аҳоли гуруҳлари ва табақалари вужудга келадиган даражага бориб етмаслигига эришиш демакдир.

Шу боисдан ҳам Ўзбекистоннинг ўз янгиланиш ва тараққиёт йўлига асос қилиб олинган етакчи тамойиллардан бири кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишдан иборатдир. Бу демократик ва иқтисодий ислоҳотларни муваффақиятли амалга оширишнинг, улар орқага қайтмаслигининг жуда муҳим шарти ва гаровидир.

Ишончли ижтимоий кафолатларни ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш чораларини таъминлаш бозор ўзгаришларининг ҳамма босқичлари орқали ўтади ва жамиятимизни янгилашдан иборат ғоят кенг жараённинг бошқа йўналишларини ҳам қамраб олади.

Гап ижтимоий ҳимоя тизимининг устуворлиги ҳақида борар экан, бунда энг аввало бозор иқтисодиётини барпо этиш биз учун бирдан-бир мақсад эмаслиги назарда тутилади. Ислоҳотларнинг мазмуни ва мақсади Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси миллати, дини ва маслагидан қатъи назар, шахс сифатида намоён бўлиш, ўз қобилиятини, истеъдодини намойиш этиш, ўз ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий бойроқ қилиш имконига эга бўладиган зарур шартларни яратишдан иборатдир.

Мустақиллик йилларида ҳақиқий иқтисодий вазиятни, мавжуд захиралар ва имкониятларни ҳисобга олган ҳолда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг моҳиятан янги механизми яратилди. Бунда биз жамиятни ислоҳ қилишнинг турли босқичларига ижтимоий сиёсат борасидаги ўз концепциямиз мос келиши кераклигига ҳам асосландик.

Ислоҳотлар чуқурлашиб, бозор иқтисодиёти томон илгарилаб борилган сари ижтимоий сиёсатнинг устувор жиҳатлари ҳам, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари ҳам ўзгариб бормоқда. Турли босқичларда давлат томонидан тартибга солиш усуллари ва услубларининг кенг воситаларидан фойдаланилмоқда. Булар орасида мунтазам суратда қайта кўриб турилган иш ҳақи, пенсия, стипендия, нафақаларнинг миқдоридан иборат бевосита пул тўловлари ҳам, имтиёзлар, товон тўловлари, дотациялар ва субсидиялар сифатидаги бавосита пул тўловлари ҳам бор.

Бозор муносабатларига ўтишнинг илк даврида биз олдиндан бутун аҳолини ижтимоий ҳимоялаш йўлидан бордик. Бу чора-тадбирлар одамларнинг турмуш даражаси кескин пасайиб кетишининг олдини олишда муҳим роль ўйнади. Республикада осойишталик ва барқарорликни сақлаб қолиш омили бўлди.

Ислоҳотларнинг дастлабки йилларида ҳимоя чораси сифатида истеъмолчиларга субсидиялар бериш тизимидан ва истеъмол бозорини асосий озиқ-овқат товарлари мамлакатдан ташқарига чиқиб кетишидан ҳимоялашнинг турли шаклларидан кенг фойдаланилди.

Бу мажбурий чора эди. Уни зарур қилиб қўйган ҳол шуки, биз нархларни эркинлаштириш шароитида аҳолининг харид қобилиятини ҳимоя қилишимиз керак эди.

Кўп болали ва кам таъминланган оилаларни, ишсизларни, даромади чекланган шахсларни, ўқувчи ёшларни ижтимоий ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш чоралари кўрилди. Бошланғич синф ўқувчилари ва ёлғиз пенсионерлар учун бепул нонушталар, икки ёшга етмаган болалар учун, шунингдек, камқонлик касалига дучор бўлган ҳомиладор аёллар учун бепул овқат, барча мактаб ўқувчилари ва талабаларни имтиёзли овқатлантириш каби ижтимоий имтиёзлар ҳам бюджет маблағларидан тўлаб турилди. Коммунал хизматлар, шаҳар электр транспортида юриш ҳақини тўлаш бўйича ва ёш келин-куёвларга имтиёзлар амал қилиб турди.

Шундай ёндашув туфайли ислоҳотлар арафасида энг ноқулай бошланғич шарт-шароитларга ва сезиларли ижтимоий зиддиятларга эга бўлган Ўзбекистон ижтимоий можароларни четлаб ўтишга муваффақ бўлди.

Олдиндан кўрилган ижтимоий чора-тадбирлар ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш имконини берди, аҳолида амалга оширилаётган ислоҳотлар йўлига ишонч пайдо қилди.

Айни вақтда ислоҳотларнинг бошланғич босқичида қўлланилаётган ижтимоий ҳимоя чораларини чуқур таҳлил қилиш уларнинг камчиликларини, энг аввало, исрофгарчиликни ва боқимандалик кайфияти кучаяётганлигини кўрсатди. Дотация ва имтиёзлар муҳтожлик даражасини ҳисобга олмаган ҳолда барча аҳолига баравар тааллуқли қилиб қўйилди. Бу ҳол кўпинча ўзига тўқ оилалар ҳам дотация ва имтиёзлардан фойдаланишига олиб келди.

Шу сабабли ислоҳотлар чуқурлашиб борган, бозор муносабатлари ривожланган сари амалга оширилаётган

ижтимоий сиёсатнинг асосий йўналишларига тузатишлар киритилди. Энг катта эътибор ҳақиқатан ҳам муҳтож оилаларга ёрдам беришга қаратилди. Аҳолини аниқ ижтимоий ҳимоялаш механизмини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш борасида катта ишлар қилинди. Ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг бутун тизими тенгчилик ва боқимандалик кайфиятини тугатишга қаратилди. Барча нафақалар ва моддий ёрдам фақат оила орқали кўрсатиладиган бўлди. Уларни асосан кам таъминланган оилалар, кексалар ва болалар ола бошладилар. Ижтимоий ҳимоя янги тизимининг энг муҳим хусусияти аҳолининг турли қатламларига қатъий табақалаштирилган тарзда ёндашиш хусусияти билан ажралиб туради.

Биз аҳолини ижтимоий ҳимоялашни яхшилаш, унинг самарасини кўтариш қуйидаги муҳим вазифаларни ҳал этишга боғлиқ деб биламиз.

Биринчидан. Бу — ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва муттасил ривожлантириш. Пул қадрсизланишига қарши самарали чора-тадбирларни амалга ошириш, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришни жадал ривожлантириш, миллий валютани ва ички истеъмол бозорини мустаҳкамлаш натижасида ислоҳотларнинг бошланғич босқичидаёқ турмуш даражасини сақлаб қолиш ва унинг кескин пасайиб кетишига йўл қўймаслик имкони яратилди.

Умр кўриш даражаси узайди, гўдаклар ўлими, жиноятчилик камайди. Бизда жиноятчилик МДҲ мамлакатлари орасида энг паст даражада.

Иқтисодиётнинг барқарорлашуви, инвестиция фаолиятининг кучайиши, кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш йўли янги ишчи ўринларини ташкил этиш, иш билан бандлик муаммоларини ҳал қилиш, иш ҳақи сақланиб қолмаган ёки қисман сақланиб қолган ҳолда тўлиқсиз иш кунида ишлаётган ва мажбуран меҳнат таътилида юрган шахслар сонини кескин қисқартириш учун қулай замин яратди.

Гарчи Ўзбекистон нуфус соҳасидаги вазият мураккаб бўлган, ишга жойлашиш муаммолари ҳамма вақт кескин

турган мамлакат бўлса-да, ҳозир республикада иқтисодиёт барқарор ривожланиб бораётганлиги туфайли бу ердаги ишсизлик энг паст даражада дейиш мумкин. Айни чоғда биз бундан буён ҳам иқтисодиётда таркибий жиҳатдан ўзгаришлар қилиш, энг аввало, қишлоқ жойларда ихчам ишлаб чиқариш корхоналари ташкил этиш, кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш ҳисобига аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш сиёсатини фаол амалга оширмоқчимиз.

Иккинчидан. Бу — давлат маблағлари билан бир қаторда меҳнат жамоалари, жамоат ва хайрия ташкилотлари ва жамғармаларининг маблағларини кенг жалб этиш.

Аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатишда маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органларининг ҳуқуқлари анча кенгайтирилиши ҳамда масъулияти оширилиши лозим. Улар минтақаларнинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш соҳасида қўшимча чора-тадбирларни амалга оширишга ҳақлидир. Маҳаллий органларнинг асосий вазифаси — одамларга ўз фаровонликларини юксалтириш мақсадида меҳнат қилиш учун кенг имкониятлар яратиб беришдан иборат.

Ижтимоий сиёсат, уни амалга ошириш механизмлари одамларнинг меҳнатдаги фаоллигини ва тадбиркорлигини ўстириш учун шарт-шароитлар яратишга қаратилиши даркор.

Учинчидан. Бу — одамларнинг куч ва қобилиятлари тўла-тўкис фаоллашувини таъминлашга қодир бўлган кучли механизмни вужудга келтириш. Бу механизмни биринчи навбатда, ҳар бир кишининг иқтисодий эркинлиги, унинг ўзи ва оиласининг бахт-саодати учун иқтисодий жавобгарлиги билан уйғунлашадиган шарт-шароитларни яратиш ҳисобига шакллантириш лозим. Ўз қобилият ва меҳнатига таяниб иш тутиш — фаровонликнинг бирдан-бир ва энг барқарор манбаи бўлиб қоладиган муносабатни вужудга келтириш. Бунинг учун хусусий мулк институтининг ривожланишини тезлаштириш жуда муҳим. Бозор шароитларига мослашиш ҳозирги куннинг ўзидаёқ аҳоли жами даромадининг анча қисми тадбиркор-

лик фаолияти ҳамда мулкдан келган даромад ҳисобига вужудга келишини таъминламоқда.

Тўртинчидан. Бу — аҳолининг даромадларида ва турмуш даражасида асоссиз катта фарқларга йўл қўймаслик. Жамиятда ижтимоий барқарорликни таъминлайдиган қатламларни шакллантириш.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш борасида кўрилган чора-тадбирлар аҳолининг даромадлар даражаси бўйича кескин табақалашиши мумкинлигининг олдини олди. Бугунги кунда аҳолининг энг яхши таъминланган гуруҳи билан энг кам таъминланган қисми олаётган даромадлар ўртасидаги фарқ юқори ҳисобланувчи 8 баравардан 7,5 бараварга тушди. Бу фарқнинг 8 баравардан юқори бўлиши жамият ижтимоий жиҳатдан кескин табақаланганлигидан дарак беради.

Бешинчидан, бу — қашшоқликка қарши кураш. Аҳоли энг муҳтож қатламининг давлат томонидан қўллаб-қувватланишини кучайтириш.

Ҳозирги жамиятнинг асосий иллатларидан бири қашшоқликдир. Жаҳондаги биронта ҳам мамлакат, ҳатто энг бой мамлакат ҳам ҳозирча ундан қочиб қутула олмаган. БМТ Бош Ассамблеяси 1996 йилни қашшоқликни тугатиш Халқаро йили деб эълон қилганлиги бежиз эмас.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида қашшоқлик муаммоси янада чуқур ҳис этилади. Бу ҳол, энг аввало, камбағаллар тоифасига ижтимоий ночор гуруҳлардан ташқари, аҳолининг илгари улар жумласига кирмаган гуруҳлари, шу жумладан даромадлари ўртача ёки ўртадан юқори даражада бўлганлар гуруҳига мансуб кўплаб кишилар ҳам кириб қолиши билан боғликдир.

Қашшоқликни тугатиш муаммоларини ҳал этишда аҳолининг вужудга келган вазиятлар туфайли камбағаллик даражасига тушиб қолиши мумкин бўлган "ночор гуруҳлари": ногиронлар, ёлғиз оналар, етим болалар, кексаларга алоҳида эътибор бериш талаб қилинади. Бироқ бунда кўрсатилаётган ижтимоий ёрдамнинг аниқ мақсадга йўналтирилганлиги яққол кўриниб туриши лозим.

Оилани ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга қаратилганлиги ижтимоий сиёсатимизнинг тамал тошидир. Биз

давлатимизнинг ижтимоий негизларини, унинг барқарорлигини мустаҳкамлашда, жисмонан бақувват, маънавий бой авлодни — мамлакатимизнинг эртанги куни эгаларини тарбиялашда оиланинг ролини оширишга жуда катта аҳамият бермоқдамиз. Республикада оналик ва болаликни муҳофаза қилиш бўйича кучли кафолатлар яратилган. Ёш авлодга таълим бериш ва унга касб ўргатиш тизими шаклланмоқда, оиланинг мустаҳкамланишига ёрдам бериши, унга моддий ёрдам кўрсатиши керак бўлган турли ижтимоий фондлар ташкил этилган. Сўнгги пайтларда аҳолининг ижтимоий ночор қатламларига оила орқали бериладиган нафақаларнинг янги тизими жорий этилди.

Миллий руҳиятнинг ва аҳоли турмуш тарзининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ижтимоий жиҳатдан энг ночор оилаларни маҳалла қўмиталари орқали аниқлаш ва уларга муайян моддий ёрдам кўрсатишдан иборат ижтимоий мадад бериш шакли жорий этилди ва кенг қўллаб-қувватланди. Масалага бундай ёндашиш аҳоли орасида кўп асрлик илдизларга эга. Тажриба бу усул аҳолининг ижтимоий ночор, муҳтож қатламларини қўллаб-қувватлашга мўлжалланган маблағлар айнан эгаларига тегадиган қилиб тақсимланишига кафолат беришини кўрсатади. Оилани қўллаб-қувватлашнинг биз амалга оширган янги механизми ўзаро ёрдам ва бир-бирини қўллаб-қувватлаш борасидаги миллий анъаналарни тўла-тўкис ҳисобга олади ва улардан фойдаланади, моддий ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилиш чоғида демократизм ва ошкораликни таъминлайди.

Юқоридаги фикрларни умумлаштирган ҳолда, зиммага олинган вазифаларни амалга оширишда аҳолининг сиёсий ва ижтимоий фаоллигини кучайтириш жуда муҳим аҳамият касб этаётганлигини алоҳида таъкидлашни истар эдик.

Фуқароларга жуда кенг ҳуқуқ ва эркинликлар берилган, таъбир жоиз бўлса, уларнинг жамиятимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этиши рағбатлантирилган тақдирдагина мамлакатимизни янгилаш ва тараққий эттиришга эриша оламиз.

Ҳар бир киши ўз мамлакатининг фуқароси эканлигини ҳис қилиши, унинг ўзига бериб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликларга онгли муносабатда бўлиши ва қадрлаши, машаққатли меҳнат билан қўлга киритилган демократик қадриятларни асраб-авайлаши ва ҳимоя қилиши ғоят муҳим.

Одамлар ижтимоий фаоллигининг ортишида, ҳаётимизнинг кўплаб етилган муаммоларини ҳал қилишда нодавлат тузилмалари катта роль ўйнайди.

Биз жамиятимизнинг тузилмаларида кучли оммавий, ижтимоий рақобат бўлмас экан, ҳамма даражаларда субъективизм ва ижтимоий адолат тамойилларининг бузилишлари рўй бермаслигига ишончли кафолатлар ҳам бўлмаслигини аниқ тушуниб олишимиз зарур.

Республикадаги ҳозирги ижтимоий аҳволни ана шу нуқтаи назардан баҳолаб дадил айтишимиз мумкинки, халқимиз чекига тушган ва ўтиш даврида муқаррар бўлган энг қийин синовлар ортда қолди. Тор фикр юритиш, мафкуравий маҳдудлик билан боғлиқ бўлган ҳамма ҳолатлар ўтмишга айланмоқда. Мамлакат ичидагина эмас, балки унинг ташқарисида ҳам юз бераётган барча ҳодисаларга дахлдорлик ҳисси кучайиб бормоқда. Мустақиллик йилларида нафақат ўзимизнинг, балки бошқа мамлакатлар мисолида тўпланган оз, аммо аччиқ тажриба кўп масалаларда одамларнинг кўзини очди, уларни янада донороқ ва сабр-тоқатлироқ қилиб қўйди.

Инсон маънавиятининг, юксак ахлоқ ва маданиятининг, гўзал миллий анъаналарни қайта тиклашнинг муаззам қатламлари очилди.

Бугунги кунда аҳолининг моддий фаровонлигига салбий таъсир кўрсата оладиган омиллар деярли йўқ. Аксинча, барқарорлаштирувчи, аҳолининг турмуш даражаси ўсиши учун шарт-шароит ва ишончли кафолатлар яратиб берувчи омиллар тобора ортиб бормоқда.

Энг муҳими эса — инсон ва фуқаронинг фикрлаши ва дунёқараши ўзгармоқда, сиёсий ва ижтимоий онги, унинг умумий савияси тўхтовсиз ўсиб бормоқда. Бугун

биз бундан беш йил бурунги кишилар эмасмиз. Ишончим комилки, бундай иймон-эътиқодли кишиларни танлаб олган йўлларидан энди ортга қайтариб бўлмайди.

ЖЎҒРОФИЙ-СТРАТЕГИК ИМКОНИЯТЛАР ВА ТАБИИЙ-ХОМ АШЁ РЕСУРСЛАРИ

Ҳозирги дунёда ҳеч қайси мамлакат, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси ҳам, бошқалардан ажралган ҳудуд эмас. Бу мамлакатлар жаҳон хўжалик алоқаларининг муайян жўғрофий ва сиёсий тизимлари таркибига киради.

Амударё билан Сирдарё оралиғида жойлашган Ўзбекистон халқаро алоқаларни йўлга қўйиш нуқтаи назаридан ва ўз тараққиёт истиқболлари жиҳатидан қулай жўғрофий-стратегик мавқега эга. Қадим замонларда Шарқ билан Ғарбни боғлаб турган Буюк Ипак йўли Ўзбекистон ҳудуди орқали ўтган. Бу ерда савдо йўллари туташган, ташқи алоқалар ҳамда турли маданиятларнинг бир-бирини бойитиш жараёни жадал кечган. Бугунги кунда ҳам Европа ва Яқин Шарқдан Осиё-Тинч океани минтақасига олиб борадиган йўллар шу ерда кесишади.

Марказий Осиё мамлакатлари мустақиллик ва суверенитетни қўлга киритганидан кейин бу алоқалар жонланиб, аҳамияти яна ҳам ошди. Бу тасодифий эмас. Чунки Марказий Осиё мамлакатларининг ҳудуди Шарқда Хитой чегараларидан бошланиб, Ғарбда Эрон ва Каспий денгизигача чўзилиб кетган. Улар Ҳиндистон ярим оролини Россия ва Европа билан боғлаб туради.

Ўзбекистоннинг ва Марказий Осиёдаги бошқа республикаларнинг ҳозирги жўғрофий-сиёсий тизимлардаги роли жуда сезиларли ва каттадир. Шу туфайли бу республикаларда юз бераётган ҳодисалар жаҳондаги энг йирик давлатлар, турли жўғрофий-сиёсий тузилмаларнинг манфаатларига бевосита дахлдордир. Ҳар қандай давлат ҳам ўзининг жўғрофий-сиёсий йўлини белгилаган вақтида ана шу вазиятни ҳисобга олади ва ўзи учун сиёсий, иқтисодий ва стратегик фойда чиқариб олишга ҳаракат қилади.

Ўз навбатида, Ўзбекистоннинг ҳудудий-макон хусусиятлари, унинг жўғрофий ўрни бизнинг ички ва ташқи

сиёсатимизни танлаш ва амалга оширишда катта аҳамиятга эга.

Марказий Осиёда жўғрофий-сиёсий жиҳатдан марказий ўрин тутган Ўзбекистон кучлар тенглиги ва мувозанатини таъминлаш, стратегик муҳим бўлган ушбу минтақада ҳамкорликка мустаҳкам замин яратиш жараёнида сезиларли роль ўйнаш учун ҳамма имкониятларга эга. Унинг ҳудуди ўзининг мавжуд ва потенциал табиий ҳамда хом ашё захиралари билан ҳозирдаёқ — XXI аср арафасида дунёнинг сиёсий ва иқтисодий харитасида алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Минтақада ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган мамлакат, катта маънавий ва маданий куч-қудратга эга бўлган Ўзбекистон бугунги кунда қўшни давлатлар — Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Афғонистон ўртасида боғловчи ҳалқа вазифасини ўтайди. Ўзбекистон билан фаол ҳамкорлик қилиш орқали бутун Марказий Осиё минтақасида манфаатли муносабатлар ўрнатиш имконияти очилади.

Марказий Осиёнинг юраги бўлган Тошкент, рамзий қилиб айтганда, Шарқ дарвозаси ҳисобланади. Кўпгина халқаро ташкилотлар буни муносиб баҳолаб, ўз ваколатхоналари ва бюроларини айнан Тошкент шаҳрида очди. Булар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик Ташкилоти, Немис техникавий ёрдам жамияти ва бошқа кўплаб ташкилотлардир. 350 дан ортиқ чет эл компаниялари, фирма ва банклари ҳам ўз ваколатхоналарини Ўзбекистонда аккредитация қилган.

Буларнинг барчаси республиканинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви, чет эл инвестицияларини жалб қилиш, Ўзбекистонни давлатлар ўртасида ўзаро фойдали ҳамкорликнинг, товарлар ва капитал транзитининг ўзига хос минтақавий марказига айлантиради. Транспорт, сайёҳлик ва молиявий хизматларнинг ривожланиши учун кенг имкониятлар очиб беради.

Ноёб табиий-хом ашё имкониятлари ҳақида алоҳида айтиб ўтиш лозим. Қулай иқлим шароити, улкан минерал-хом ашё захиралари, стратегик материаллар ва қишлоқ хўжалик хом ашёсининг катта захиралари ҳақли суратда Ўзбекистонни минтақа ва дунёнинг энг бой мамлакатлари қаторига олиб чиқади.

Ўзбекистон заминида мавжуд бўлган бойликларга эга давлатлар жаҳон харитасида кўп эмас. Бу бойликларнинг кўпчилиги ҳали ишга солинмаган. Бу эса бутун дунёга машҳур чет эл компаниялари ва банкларининг эътиборини жалб этиши аниқ.

Ўзбекистон ўз ер ости бойликлари билан ҳақли суратда фахрланади — бу ерда машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлари топилган. Ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма конлари ва маъдан намоён бўлган истиқболли жойлар аниқланган. Улар 100 га яқин минерал-хом ашё турларини ўз ичига олади. Шундан 60 дан ортиғи ишлаб чиқаришга жалб этилган. 900 дан ортиқ кон қидириб топилган бўлиб, уларнинг тасдиқланган захиралари 970 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Шу билан бирга, умумий минерал-хом ашё потенциал 3,3 триллион АҚШ долларидан ортиқроқ баҳоланаётганини ҳам айтиб ўтиш керак.

Ғоят муҳим стратегик манбалар — нефть ва газ конденсати, табиий газ бўйича 155 та истиқболли кон, қимматбаҳо металлар бўйича — 40 дан ортиқ, рангли, нодир ва радиоактив металлар бўйича — 40, кончилик-кимё хом ашёси бўйича 15 та кон қидириб топилган.

Қидириб топилган фойдали қазилмаларнинг ҳозирги даражаси ва у билан боғлиқ ҳолда қимматбаҳо, рангли ва нодир металлар, барча турдаги ёнилғи захиралари — нефть ва газ конденсати, табиий газ, кўпгина минерал-хом ашё ва қурилиш материаллари хилларининг ғоят бой конларини ўзлаштириш республиканинг келажагига ишонч билан қараш имконини бермоқда.

Ҳар йили республика конларидан тахминан 5,5 миллиард долларлик миқдорда фойдали қазилмалар олинмоқда ва улар ёнига 6,0 — 7,0 миллиард долларлик янги захиралар қўшилмоқда.

Бир қатор фойдали қазилмалар, чунончи, олтин, уран, мис, табиий газ, вольфрам, калий тузлари, фосфоритлар, каолинлар бўйича Ўзбекистон тасдиқланган захиралар ва истиқболли рудалар жиҳатидан МДҲдагина эмас, балки бутун дунёда ҳам етакчи ўринни эгаллайди.

Масалан, олтин захиралари бўйича республика дунёда 4-ўринда, уни қазиб олиш бўйича 7-ўринда, мис захиралари бўйича 10-11-ўринда, уран захираси бўйича 7-8-ўринда туради.

Кўпчилик минерал хом ашёнинг тайёрланган захиралари мавжуд тоғ-кон саноати комплексларининг узоқ муддат давомида ишлаб туришини таъминлабгина қолмай, шу билан бирга бир қатор стратегик фойдали қазилмаларни қазиб олиш қувватларини оширишга ҳам имкон беради.

Ҳозирнинг ўзидаёқ Ўзбекистон иқтисодиётида минерал хом ашёни қазиб олиш ва қайта ишлаш етакчи ўринлардан бирини эгалламоқда. У саноат ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ривожлантиришга катта таъсир кўрсатмоқда. Қидириб топилган захиралар негизида 400 га яқин кон, шахта, карьер, нефть-газ конлари ишлаб турибди.

Ўзбекистон Республикасида ишга солинаётган фойдали қазилма конлари МДҲдаги бошқа мамлакатларникидан ўзининг жуда катта захиралари билангина эмас, балки бир қатор хусусиятлари билан ҳам ажралиб туради. Бу хусусиятлардан қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Биринчидан, табиий ва минерал-хом ашё захиралари йирик конларда тўпланган бўлиб, уларни қазиб олинган жойнинг ўзидаёқ комплекс қайта ишлаш имконияти бор;

Иккинчидан, фойдали қазилмаларнинг кўпгина турлари таркибидаги фойдали компонентлар юқори даражада бўлибгина қолмай, катта миқдорда йўлдош элементларга ҳам эга;

Учинчидан, конларнинг кўпчилигида очиқ усулда ишлаш мумкин, рудаларни бойитиш технологияси ҳам нисбатан оддий. Бу технология фойдали компонентларни кўп

миқдорда чиқаришни ва жаҳон бозорида харидоргир маҳсулот олишни таъминлайди;

Тўртинчидан, кўпгина фойдали қазилма конлари яхши ўзлаштирилган, аҳоли зич яшайдиган минтақаларда жойлашган. Улар транспорт йўлларига ва ҳудудлар ўртасида ресурсларни ташиш воситаларига, шу жумладан суюқ ва газ ҳолатидаги фойдали қазилмалар учун қувур транспортига эга;

Бешинчидан, ишлаб чиқариш ва социал инфраструктура, малакали кадрлар, тоғ-кон мутахассислари тайёрлайдиган олий ва ўрта махсус ўқув юртлари тизими мавжуд.

Ушбу китобда республикадаги барча минерал-хом ашё захираларини баҳолашга имкон йўқ. Шу боис республика, унинг мустақиллиги ва иқтисодий қудрати учун ҳал қилувчи, стратегик аҳамиятга молик ресурсларгагина эътиборни қаратмоқчиман.

Биринчи. Ўзбекистон ноёб ёнилғи-энергетика ресурсларига эга. Қидириб топилган газ захиралари 2 триллион кубометрга яқин, кўмир — 2 миллиард тоннадан ортиқ. 160 дан ортиқ нефть кони мавжуд.

Нефть, газ ва конденсат захиралари ўз эҳтиёжларимизни тўла таъминлабгина қолмай, шу билан бирга энергия манбаларини экспорт қилиш имконини ҳам беради. Ҳозир бу капитал маблағ сарфлашнинг энг фойдали соҳаларидан бири бўлиб қолди.

Мутахассислар баҳолашича, Ўзбекистоннинг ер остида жуда катта нефть ва газ қатламлари бор. Республика ҳудудининг қарийб 60 фоизида уларни истиқболда қазиб олиш мумкин.

Нефть ва газ мавжуд бўлган бешта асосий минтақани ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар: **Устюрт, Бухоро-Хива, Жанубий-Ғарбий Ҳисор, Сурхондарё, Фарғона** минтақаларидир. Нефть ва газ ресурсларининг захиралари бир триллион АҚШ долларидан зиёд баҳоланмоқда.

Қидириб топилган захиралар республика эҳтиёжини табиий газ бўйича 35 йилдан кўпроқ, нефть бўйича эса — 30 йилгача қоплайди. Нефтнинг 90 фоиздан ортиқроғи энг арзон фаввора усулида олинмоқда.

1992 йилда Наманган вилоятида истиқболли Мингбулоқ нефть кони очилди. Уни саноат усулида ишлатиш Ўзбекистоннинг нефть маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўла таъминлаш имконини беради.

Яна бир нарса алоҳида эътиборга лойиқ. Ўзбекистоннинг нефть ва газ конлари бир қанча кўрсаткичлар, чунончи, қудуқларнинг маҳсулдорлиги, қазиб олиш таннархи бўйича қўшни минтақаларнинг конларидан сезиларли даражада ажралиб туради. Бу эса уларда самарали ишлашга ва юқори фойда олишга умид боғлаш имконини беради. Шу билан бирга, ана шу нефть захираларини қазиб олишга сарфланадиган қўшимча харажатлар унча кўп бўлмайди, чунки нефтни қазиб олиш, тайёрлаш ва ташиш учун инфраструктура барпо этиш зарурати йўқолади.

Яна бир хусусияти шуки, Ўзбекистондаги нефть захираларининг қазиб олинганлик даражаси бор-йўғи 32 фоизни ташкил этади. Ҳолбуки, бу кўрсаткич Туркманистонда 61 фоизга, Қирғизистонда 41 фоизга, Тожикистонда 60 фоизга тенг. Табиий газ бўйича ҳам аҳвол шундай.

Ўзбекистоннинг нефть ва газ қазиб чиқариладиган минтақаларида ривожланган инфраструктура мавжудлигини ҳисобга олганда, мазкур омиллар уларни янада ривожлантириш ва инвестициялар қўйиш учун қулайдир.

Республика газ қазиб чиқариш саноатини ҳамда табиий газни ва газ конденсатини қайта ишлаш билан боғлиқ ишлаб чиқаришларни ривожлантиришга катта умид боғламоқда.

Энг йирик газ конлари Жанубий-Ғарбий Ҳисор ва Бухоро-Хива нефть ва газли минтақаларида жойлашган бўлиб, булар Шўртан ва Муборак гуруҳларига кирувчи конлардир.

Қазиб олинаётган газлар таркибида **этан, пропан, бутан** ва бошқа компонентлар мавжуд бўлиб, улар полимер материаллар — полиэтилен, поливинилхлорид ва бошқа моддаларни олиш учун яроқлидир. Бундан ташқари, Шўртан газкимё комплексидан олинаётган пропандан нитрил-акрил кислота олиб, ундан нитрон толаси ишлаб чиқариш мумкин.

Газни ва газ конденсатини қайта ишлаш бўйича ишлаб турган ва лойиҳалаштирилаётган объектларнинг ҳаммасида олтингугуртли бирикмалардан фойдаланиш назарда тутилган.

Кейинги йилларда Ўзбекистонда нефть ва газ тармоғи илдам ривожланди. Республика ҳудудида иккита нефтни қайта ишлайдиган (Фарғона ва Олтиариқ) ҳамда иккита газни қайта ишлайдиган (Шўртан ва Муборак) заводлари ишлаб турибди. Улар хилма-хил нефть ва газ маҳсулотлари ишлаб чиқармоқда. Мустақиллик йилларида республикада янги маҳсулот турлари — бензин, авиакеросин, авиабензин, нефть мойларининг хилма-хил турларини, суюлтирилган газ ва бошқаларни олиш ўзлаштирилди. Ҳозирнинг ўзидаёқ республика хом нефтни ва нефть маҳсулотларининг кўпгина турларини четдан келтиришдан воз кечди. Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи ишга туширилганидан кейин эса республиканинг нефть маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўла таъминлабгина қолмай, уларни экспорт қилишни анча кенгайтириш имконига ҳам эга бўламиз.

Ўзбекистон катта кўмир захираларига эга. Унинг геологик захиралари бўйича Марказий Осиёда иккинчи ўринда туради. Ўзбекистонда кўмир Ангрен, Шарғун ва Бойсун конларида қазиб чиқарилади. Уларнинг умумий захираси — 2 миллиард тонна.

Улар орасида Ангрен кўмир кони энг ноёб кон ҳисобланади. Бу ерда кўмир захиралари илғор ҳамда иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқ усуллар билан: 150—250 метр чуқурликдаги кўмир қатламларини очиқ усулда, ер ости усулида ва ер остида газга айлантириш усулида қазиб олинмоқда. Бунда чиқитсиз технологиядан фойдаланилмоқда.

Кўмир билан бирга жуда қимматбаҳо минерал-хом ашё захиралари: каолинлар, оҳактошлар, кварц қумлар, тош қотишмалар ва кам учрайдиган бошқа элементлар ҳам қазиб олинмоқда. Улар ҳозирги ишлаб чиқаришларнинг кўпгина турларини ривожлантириш учун кучли хом ашё базаси бўлиб хизмат қилади.

Каолин саноат усулида ўзлаштириш учун ғоят катта қизиқиш туғдиради. Ангрен каолинидан саноатнинг кўпгина тармоқларида глинозём (алюминий оксиди) ва алюминий, ўтга чидамли материаллар, керамик қопламалар, пардозлаш ва метлах плиткалари, чинни ва фаянс электр изоляторлар, дренаж ва канализация қувурлари, қоғоз саноатида ишлатиладиган тўлдиргич, оқ ва рангли цемент, ўта пишиқ ғишт каби маҳсулотларни тайёрлаш учун хом ашё сифатида фойдаланиш мумкин.

Яхши хом ашё, обод жой, бўш ер, сув, иш кучи ресурслари, электр ва иссиқлик энергияси, туташтирувчи станциялари бўлган темир йўллар, халқаро аэропортнинг мавжудлиги майдаланган ва бойитилган каолин ишлаб чиқарадиган саноат комплексини барпо этиш учун ишончли истиқболларни таъминлаб беради. Биринчи босқичда бойитилган каолин ва глинозём ишлаб чиқарадиган завод қуриш назарда тутилмоқда. Дастлабки ҳисоб-китобларга қараганда, сарфланадиган маблағ юқори даражада самара келтиради ва улар тегишли суратда 4 ва 7 йилда қопланади.

Иккинчи. Ўзбекистон дунёдаги жуда катта олтин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо ҳамда ер бағрида кам учрайдиган металлар захираларига эга бўлган давлатлар жумласига киради.

Ҳозирги вақтда 40 та қимматбаҳо металл конлари қидириб топилган. Олтиннинг асосий захиралари олтин конларининг ўзида — Марказий Қизилқумда жойлашган бўлиб, тасдиқланган захиралари бўйича республикани дунёда тўртинчи ўринга олиб чиқади.

Мурунтов кони дунёдаги гигант конлар жумласига киради. У Евроосиё қитъасидаги руда таркибида олтин юқори даражада бўлган энг йирик кондир. Мурунтов конининг топилиши халқаро геология жамоатчилиги томонидан йигирманчи асрнинг иккинчи ярмида олтин соҳасида қилинган энг катта кашфиёт деб эътироф этилди.

Мурунтов кони — жуда катта манба бўлиб, ундан ҳар йили миллионлаб куб метр кон тупроғи қазиб олинади. Ундан дунёдаги энг сифатли олтин олиш мумкин. Бу ҳол-

нинг ўзиёқ дунёнинг олтин қазиб олувчи саноати учун ноёб намунадир.

Олтин тозалашда аффинаж (энг соф металл олиш) жараёнининг замонавий технологияси жорий этилган. Бу технология бир қатор "ноу-хау"ни ўз ичига олади. Натижада олий товар кўринишига эга бўлган, софлик даражаси "тўртта тўққиз" га тенг асл олтин олинмоқда. Ана шу олтин Ўзбекистонга кўплаб халқаро совринлар келтирди.

Кўп йиллар фойдаланиш натижасида Мурунтов конининг четида катта ҳажмда минераллашган уюмлар ажратилган ва тўплаб қўйилган эди. Унинг таркибидаги олтин миқдорини олиш имкони йўқ эди. Бугунги кунда ана шу минераллашган уюмлар Америкaнинг "Ньюмонт Майнинг Корпорейшн" компанияси иштирокида энг янги технологиялар жалб этилиб, қайта ишланмоқда.

Сўнгги йилларда инфраструктураси яхши ривожланган Самарқанд ва Тошкент вилоятларида олтин рудали конлар аниқланди ва қидириб топилди. Дунёнинг энг йирик олтин рудали вилояти бўлган Қизилқумда Мурунтовдан ташқари Ажибугут, Булуткон, Балпантов, Аристонтов, Тўрбой ва бошқа янги конлар аниқланиб, ўрганилмоқда.

Қизилқум минтақасидаги барча олтин конларининг муҳим хусусияти шундан иборатки, руданинг таркибида олтин кўп миқдорда бўлиб, у очиқ усулда қазиб олинади. Муҳандислик тармоқлари, коммуникациялар (сув, газ, электр энергияси, темир йўл ва автомобиль йўллари) ҳам мавжуд.

Республикада кумуш конлари ҳам бор. Булар Навоий вилоятидаги Високовольтное, Ўқжетпес, Космоначи конлари ва Наманган вилоятидаги Оқтепа конидир. Тасдиқланган захираларнинг катта миқдори олтин ва мис-порфир конларидир.

Оқтепа кони кумуш қазиб чиқариш бўйича энг истиқболли бўлиб, чет эл инвестицияларини ўзига жалб этадиган кондир.

Ўзбекистонда қимматбаҳо металлар билан бир қаторда уран ҳам ишлаб чиқарилади. Унинг учун йирик мине-

рал-хом ашё базаси барпо этилган. Аниқланган уран захиралари 50-60 йил мобайнида қазиб олишга етади.

Уран билан йўл-йўлакай рений, скандий,лантаноидлар ва бошқалар ҳам қазиб олинмоқда. Мазкур элементларнинг аксарияти маълум даражада эритмага ўтади. Бинобарин, уларни ажратиб олиш технологиясини жорий этиш конларни ишлаш самарадорлигини анча ошириш имконини берган бўлур эди.

Учинчи. Ўзбекистон рангли металлар — мис, қўрғошин, рух, вольфрам ва шу гуруҳга кирувчи бошқа металларнинг аниқланган захираларига эга.

Мис рудалари билан бирга рангли металларнинг 15 дан ортиқ тури, чунончи, олтин, кумуш, молибден, кадмий, индий, теллур, селен, рений, кобальт, никель, осмий ва бошқалар ҳам қазиб олинади.

Муҳими шуки, руда асосан очиқ усулда қазиб олинади. Бу эса конларнинг рентабелли ишлашини таъминлайди. Ишлаб турган конлар мис ва унга йўлдош металларни 40-50 йил, рух ва қўрғошинни 100 йилдан кўпроқ вақт қазиб олишни таъминлайди.

Рангли металлар рудаларининг захиралари асосан Олмалиқ руда майдонида жамланган. Қалмақир кони ноёб конлардан бўлиб, у мис-молибден рудаларини қазиб чиқариш бўйича чет элдагилардан анча устун туради. Бу коннинг рудасини Олмалиқ кон-металлургия комбинати қайта ишлайди. Комбинат Ўзбекистондаги энг йирик корхоналардан биридир.

Бундан ташқари, истиқболли Дальнее мис кони топилган. Унинг мис, молибден, олтин, кумуш, рений, теллур, селен ва олтингугурт захиралари катта.

Бу конда чет эл сармояси иштирокида мис қазиб чиқарадиган ва йўлдош металларни ажратиб оладиган ишлаб чиқаришлар қурилишини амалга ошириш янги бойитиш фабрикаси қуришни талаб қилади. Бу фабрикани руда хом ашёси билан таъминлаш икки юз йилга мўлжалланган.

Мазкур кон қидириб топилган захиралари, қазиб олишнинг таннархи, фойдали қазилмаларнинг ажратиб

олиниши жиҳатидан МДҲ мамлакатлари орасида тенги йўқдир.

Кўрғошин-рух асосан Жиззах вилоятининг Учқулоч ва Сурхондарё вилоятининг Хондиза конларида жамланган.

Хондизадаги конда қўрғошин ва рух билан бирга мис, кумуш, кадмий, селен, олтин ва индий бор. Халқаро бозорда бу металларнинг мавқеи ошган сари Ўзбекистонда уларни қазиб чиқаришни кенгайтириш мумкин.

Ишлаб турган корхоналарни техникавий ва технологик қайта жиҳозлаш учун оз миқдорда инвестиция сарфлаб, мис рудаларини қайта ишлаш чоғида ажратиб олинадиган нодир металларнинг олий маркаларини олиш имкони мавжуд. Уларнинг таркибида асосий металл 99,99 фоизни ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси бир қатор нодир ва тарқоқ ҳолда учрайдиган металларни ажратиб олиш ҳамда ишлаб чиқариш учун ишончли хом ашё базасига эга. Уларнинг бир қисми, масалан, литий, мустақил конларда жамланган, бошқаларини мис, полиметаллар, уран ва бошқа фойдали қазилмалар конларидан йўлдош моддалар сифатида ажратиб олиш мумкин.

Селен ва теллурдан асосан ярим ўтказгичлар, қуёш батареялари, термогенераторлар, пўлат, шишанинг махсус навларини ишлаб чиқаришда фойдаланилади.

Ўзбекистон ренийнинг ноёб захираларига эга. У Олмалиқ конларидаги мис рудалари билан боғлиқ. Молибден концентратидаги ренийнинг миқдори жиҳатидан бу рудалар жаҳон амалиётида тенгсиздир. Саноатда ренийдан авиация ва космик техника учун ўтга чидамли қотишмалар, электрон ускуналар, нефтни парчалаш учун катализаторлар ишлаб чиқаришда кенг фойдаланилади.

Жаҳонда осмий изотоплари оиласида осмий-187 борйўғи 1,6 фоизни ташкил этадиган табиий манбалар (Африка, Швейцария, Россияда) мавжуд. Айни вақтда Ўзбекистон конларидаги таркибида рений бўлган мис-молибден рудаларида барқарор изотопнинг фоиз миқдори анча юқори.

Осмий маҳсулотини саноат усулида олишнинг мақсадга мувофиқлиги шу билан асосланадики, бирламчи хом

ашёнинг катта захиралари мавжуд бўлиб, улар Норильск конидагидан 3 баравар ортиқдир.

Ер юзида кам ва тарқоқ ҳолда учрайдиган металларнинг ноёблигини, улардан фойдаланиш доираси кенглигини ҳисобга олганда, чет эллик инвесторларни жалб этиб, бир қатор қўшма корхоналар барпо этиш учун жуда катта имкониятлар ва истиқболлар очилмоқда.

Тўртинчи. Республикада 20 та мармар, 15 та гранит ва габбро кони борлиги аниқланган. Оқ рангдан то қора ранггача хилма-хил безакбоп тошлар олинадиган кўплаб конлар ноёб табиий омборлар бўлиб, улар бутун Евроосиё зонасидаги энг йирик конлардир.

Қоплама тошларнинг умумий захиралари 85 миллион кубометрдан ортиб кетади. Улар тошни қайта ишлайдиган корхоналарни юз йиллар давомида хом ашё билан таъминлайди.

Ана шундай қудратли хом ашё базасига эга бўлган Ўзбекистон тошни қайта ишлаш бўйича МДҲ мамлакатлари орасида етакчилардан биридир.

Айни вақтда Ўзбекистонда олинадиган табиий безакбоп тошларнинг ажойиб хусусиятларидан ҳозирги қурилишларда янада кенгроқ кўламда фойдаланиш, мармар ва гранит маҳсулотларни экспорт қилиш имконияти бор. Коммуникация ва муҳандислик тармоқларига эга бўлган Фозғон, Нурота ва Зарбанд конларида мармар блокларни ҳозирги замон технологияси асосида қазиб олувчи корхоналарни чет эллик шериклар иштирокида барпо этиш лойиҳалари мавжуд. Ҳисоб-китобларга қараганда, лойиҳалар икки йил атрофида ўзини оқлайди.

Бешинчи. Республика фосфоритларга бой. Жерой-Сардара фосфоритлар конидаги Марокаш турига мансуб зарра-донадор фосфоритларнинг аниқланган захираси тахминан 100 миллион тоннани ташкил этади. Ҳозирги вақтда Қизилқум фосфорит комбинати қурилмоқда. Унда 2,7 миллион тонна фосфорит концентрати олинади.

Бундан ташқари, Марказий Қизилқумдаги Қорақат конида дастлабки қидирув ишлари олиб борилди ва Шимолий Жетитов конининг миқдори ҳам аниқланди. Гео-

логларнинг айтишича, фосфоритларнинг тахминий захиралари чексиздир.

Фосфоритларнинг хўжалик оборотига жалб этилишига сабаб шуки, Ўзбекистонда фосфат ўғитлар — аммофос ва аммонийлаштирилган суперфосфат ишлаб чиқарадиган жуда катта корхоналар барпо этилган. Шу билан бирга аниқланган захиралари 300 миллион тоннага яқин бўлган фосфорит конларидан амалда фойдаланилмаётир.

Экспорт учун фосфат ўғитлари ишлаб чиқариш имкониятларини кўпайтириш мақсадида ва катта миқдорда фосфорит захиралари мавжудлигини ҳисобга олганда, Қорақат ва Шимолий Жетитов фосфорит конлари базасида чет эллик инвесторлар иштирокида уларни бойитиш корхоналари ташкил этиш имкониятлари мавжуд.

Олтинчи. Ўзбекистонда жуда катта калий туз конлари мавжуд бўлиб, булар Қашқадарё вилоятидаги Тубакат ва Сурхондарё вилоятидаги Хўжаикон конларидир. Тахминий ҳисобларга қараганда, калий тузлари 100 йилдан кўпроққа етади.

Тубакат калий тузлари кони негизида чет эллик инвесторлар иштирокида калий ўғитлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш назарда тутилмоқда. Тузларни комплекс қайта ишлаш бромли темир, магнезит, гипс ва бошқа материалларни йўл-йўлакай олиш имконини беради.

Еттинчи. Республика тош тузи конларига бой. Аниқланган 5 та тош тузи кони — Хўжаикон, Тубакат, Борсакелмас, Бойбичакон ва Оққалъа конларида тахминан 90 миллиард тонна хом ашё бор. Ҳозирги вақтда Борсакелмас конининг тузларидан кальций ва каустик сода ишлаб чиқариш учун хом ашё сифатида фойдаланиш кўзда тутилмоқда.

Ана шу мақсадда Қўнғиротда кимёвий усулда кальций ва каустик сода ишлаб чиқарадиган сода заводи қурилиши бошланди.

Минерал-хом ашё базасининг ҳозирги ҳолати ишлаб турган тоғ-кон ва қайта ишлаш корхоналари қувватларини таъминлаб туриш имконини беради. Шу билан бирга у олтин, кумуш, мис, каолин, плавик шпат, фосфорли,

қалийли ўғитлар ва бошқаларни ишлаб чиқарадиган янги корхоналар барпо этиш учун амалий шарт-шароитлар ҳам яратиб беради.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, ликвидлик даражаси юқори бўлган фойдали қазилмаларни ўзлаштиришга қаратилган инвестициялар катта-катта даромадлар келтиради. Дунёдаги етакчи чет эл компаниялари ва фирмалари ҳозирнинг ўзидаёқ бу йўналишда фаол қатнашмоқда.

1992 йилда олтин қазиб олиш бўйича "Зарафшон-Ньюмонт" Ўзбекистон-Америка қўшма корхонаси ташкил этилган эди. Корхонанинг муассиси Американинг "Ньюмонт Майнинг Корпорейшн" компаниясидир. Ушбу қўшма корхона Мурунтов кони ағдармаларининг минераллашган уюмидан олтин ажратиб олиш мақсадида барпо этилди. Қиймати 220 миллион АҚШ долларига тенг бўлган завод қурилиши 1993 йил октябрида бошланди ва бор-йўғи 18 ойда — 1995 йил майда тугатилди. 1995 йилда қўшма корхона олтиннинг биринчи туркумини ишлаб чиқарди.

1994 йилда "Омонтов-Голжфилдс" Ўзбекистон-Британия қўшма корхонаси ташкил этилди. Унинг чет эллик муассислари Лонро компанияси (Буюк Британия) ва Халқаро Молия корпорацияси ҳисобланади. Қўшма корхонанинг мақсади Довғизтов ва Омонтовтойнинг олтинга бой конларини ўзлаштиришдан иборатдир. Бу комплексни 1998 йилда ишга тушириш кутилмоқда.

Ҳозирги вақтда ўзбекистонлик шериклар билан машҳур "Ньюмонт Майнинг Корпорейшн" (АҚШ) ва "Мицуи" (Япония) компаниялари ўртасида Тошкент зонасининг олтин рудали конларини ўзлаштириш ҳақида битим имзоланди. Фаолиятнинг кўпгина соҳаларида ҳам бир қанча бошқа истиқболли лойиҳалар ишлаб чиқилмоқда.

Республиканинг табиий бойликларини чет эл компаниялари билан биргаликда ўзлаштириш соҳасида ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш борасида Ўзбекистоннинг имкониятлари кенг. Бундай ҳамкорликнинг юқорида келтирилган мисоллари шундай лойиҳаларни амалга ошириш чет эллик инвесторларни юксак даражада қизиқтираётганлигини яна бир бор исботламоқда.

Иқтисодиётнинг совет ҳокимияти йилларида вужудга келган бирёқлама, бузилган структураси туфайли республикада ярим тайёр, яъни бирламчи ишлов берилган маҳсулотларнинг турли хиллари кенг кўламда ишлаб чиқарилмоқда. Улар технология цикли тугалланган тақдирда рақобатга бардошли тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш учун яхши бошланғич материал бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Республикада жаҳон бозорида ва ички бозорларда талаб юқори бўлган хилма-хил кабель маҳсулоти олиш учун ярим тайёр маҳсулот сифатида ишлаб чиқарилаётган тозаланган мис ана шундай чуқур қайта ишлашга мисол бўла олади.

Яна бир ғоят қимматли ярим тайёр маҳсулот капролактамдир. Афсуски, ҳозир республикада ишлаб чиқарилаётган капролактамнинг кўпи билан 10 фоизидангина қайта ишлаш мақсадида фойдаланилмоқда.

Капролактамнинг кўп соҳаларда қўлланилишини ҳисобга олиб, уни чуқур қайта ишлашни бевосита республиканинг ўзида ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Капролактамни чуқур қайта ишлаш мақсадида капрон толалари ва иплар чиқарадиган бир қатор корхоналар ташкил этиш имконияти бор. Бу тола ва иплардан аралаш газламалар, гилам буюмлар, нотўқима материаллар ва бошқа халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришда фойдаланилади.

Бундан ташқари, капролактамни қайта ишлаш чоғида автомобилсозлик ва самолётсозликда ҳамда ишлаб чиқариш-техника маҳсулотлари чиқарадиган бир қанча бошқа тармоқларда фойдаланиладиган турли конструкцион пластмассалар олиш мумкин. Капролактамдан идиш ва ўров материаллари ишлаб чиқариш учун пленка ҳолидаги полиамидлар ҳам олиш мумкин. Бундай материалларга бўлган талаб республикада ҳам, ундан ташқарида ҳам аслида чекланмаган.

Хом ашё захираларидан янада тўлароқ фойдаланиш мақсадида республикада ишлаб чиқарилаётган капролак-

ишнинг камида 70-80 фоизини қайта ишлай оладиган қувватларни вужудга келтириш вазифаси қўйилмоқда.

Бу масалани чет эл капиталини жалб қилиш, капрон иплар ишлаб чиқарадиган фабрикалар барпо этиш йўли билан ҳал қилиш мўлжалланмоқда. Кейинчалик халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарадиган бир қатор енгил саноат корхоналари, шунингдек, конструкцион пластмассалар ишлаб чиқарадиган йирик корхона ташкил этиш назарда тутилмоқда.

Республикада 23 минг тонна нитрон толаси ишлаб чиқарадиган қувватлар вужудга келтирилган. Маълумки, бу маҳсулот мебель ва дағал газламалар, қўлда ва машинада тўқиш учун йигирилган ип, пайпоқ ва гилам маҳсулотлари, устки трикотаж, мато, адёл, сунъий мўйна ва бошқа кўпгина турдаги маҳсулотлар тайёрлаш учун бошланғич хом ашё бўлиб хизмат қилади.

Шу билан бирга, жуда кам миқдордаги — кўпи билан 25 фоиз нитрон толаси қайта ишланиб, тайёр маҳсулот ҳолига келтирилмоқда, қолган қисми эса ярим тайёр маҳсулот сифатида экспорт қилинмоқда.

Нитрон толасини ишлаб чиқариш учун хом ашё захиралари мавжудлигини, республикада ҳам, бошқа мамлакатларда ҳам унга талаб катталигини ҳисобга олиб, шунингдек, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадида келажакда Навоий комбинатини қайта қуриш ва кенгайтириш мўлжалланмоқда.

Ўзбекистон тупроғининг ноёб унумдорлиги унинг муҳим хусусияти бўлиб, бу ҳол республикани қудратли агросаноат салоҳиятига эга мамлакатга айлантириш имконини берди.

Қулай иқлим шароитлари, деҳқончилик суғориш усулида олиб борилиши республикада қудратли қишлоқ хўжалик ресурслари базасини ҳамда қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлайдиган корхоналарни ривожлантириш учун яхши шароит яратди.

Ўзбекистон — қадимдан суғорма деҳқончилик мамлакати бўлиб келган. Суғорма деҳқончилик озиқ-овқат соҳасида республика мустақиллигининг негизи ва асосий экспорт маҳсулотининг манбаидир.

Бугунги кунда Ўзбекистон ташқи бозорда талаб катта бўлган маҳсулот — пахта толасининг асосий ишлаб чиқарувчиси ва етказиб берувчисидир. Республика пахта толаси ишлаб чиқариш бўйича дунёда тўртинчи ва уни экспорт қилиш бўйича иккинчи ўринда туради.

Республикада пахтани асосли қайта ишлаш йўли изчиллик билан олиб борилмоқда. Бу йўл қўшимча қиймат ҳосил қилиш учун максимал имконият беради. Саноатнинг пахтани қайта ишлаш, тўқимачилик, тикувчилик тармоқларига маблағ сарфлаш энг самарали, фойдали бўлиб, ўзини тез оқлайди.

Республиканинг Бухоро, Андижон, Тошкент ва Фарғона шаҳарларида 4 та йирик тўқимачилик комбинати ишлаб турибди. Булардан ташқари, 30 дан ортиқ ип йигирув-тўқув фабрикаси турли минтақаларда жойлашган. Чет эллик инвесторлар иштирокида ўнлаб қўшма корхоналар ташкил этилган. "Кабул-Тўйтепа-Текстайлз" (Жанубий Корея), "Аснамтекстил", "Катекс", "Элтекс", "Самжинтекс" (Туркия), "Супертекстил" (АҚШ) ва бошқалар шулар жумласидандир.

Республика мева-сабзавот маҳсулотлари, узум, пилла, қорақўл тери, жун етиштириш бўйича МДҲ мамлакатлари орасида етакчи ўринда туради. Ноёб табиий-иқлим шароитлари йил давомида картошкадан, сабзавотлар ва бошқа экинлардан бир неча марта ҳосил олиш имконини беради. Бу яратилган моддий-техникавий ишлаб чиқариш базаси билан қўшилиб, янги узилган ва консерваланган хилма-хил мева-сабзавот маҳсулотларини етказиб бериш имконини бермоқда. Улар билан республика аҳолисининг эҳтиёжлари қондирилибгина қолмай, балки дунёдаги кўпгина мамлакатлар аҳолиси ҳам таъминланмоқда. Бугун Ўзбекистонда 5 миллион тоннагача мева-сабзавот маҳсулоти етиштирилмоқда. Бу эса республика бозорининг эҳтиёжларидан анча ортиқдир.

Шу билан бирга, замонавий совуттич сиғимлари ва омборларнинг, мева ва сабзавотларни қайта ишлайдиган, идиш-ўраш материаллари ишлаб чиқарадиган ихчам

корхоналарнинг орқада қолаётганлиги ва етишмаётганлиги ҳозир жуда катта нобудгарчиликларга олиб келмоқда.

Мева-сабзавот маҳсулотини қайта ишлашга замонавий технологиялар, қадоқлаш ва ўраш техникаси, маркетинг жорий этилса, тез ва юқори самара беришга қодир.

Истеъмол хоссалари билан ажралиб турадиган мевалар ва узум Ўзбекистонга азалдан шон-шуҳрат келтирган. Бу ерда анжир, анор, хурмо каби қимматли субтропик экинлар ҳам ўсади. Республикада уларни қайта ишлайдиган қувватларни вужудга келтириш ва янги узилган ҳолида республикадан ташқарида сотиш учун имкониятлар мавжуд. Республикада етиштирилаётган мевалар ва узум экологик жиҳатдан соф бўлиб, уларда кўп миқдорда қимматли озиқ моддалари ва дармондорилар бор.

Бундан ташқари янги узилган узум юқори сифатли вино маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун ажойиб хом ашё ҳисобланади. Республика виночилари ҳар йили 16,5 миллион декалитр вино материаллари тайёрламоқдалар. 30 дан ортиқ номда вино, шампан винолари ва коньякнинг турли навлари ишлаб чиқарилмоқда. Халқаро ярмаркалар, дегустациялар, танловлар ва кўргазмаларда Ўзбекистон винолари 92 та медаль билан тақдирланган.

Республика замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда ипакчилик саноати, қоракўлчилик маҳсулотларини, чарм буюмларни ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун катта салоҳиятга эга.

Ўзбекистоннинг кўпгина ноёб минерал-хом ашё ва қишлоқ хўжалик ресурсларига жаҳон бозорларида талаб катта. Бу ҳол уни ўзаро манфаатли савдо-иқтисодий муносабатлар ўрнатиш учун жозибадор қилиб қўяди. Чет эллик манфаатдор шериклар иштирокида иқтисодиётнинг ривожланган замонавий тузилмасини шакллантириш учун амалий шароитлар яратади. Бундай иқтисодиёт яқин йиллар ичидаёқ мамлакатнинг барқарор ва олға ривожланишини, халқимизнинг фаровонлиги юксак даражага етишини таъминлаши мумкин.

ИНСОН САЛОҲИЯТИ, ИЖТИМОИЙ ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ИНФРАСТРУКТУРАСИ

Ўзбекистоннинг ҳақиқий бойлиги ва мулки унинг меҳнатсевар, сахий ва меҳмондўст халқидир.

Жамиятнинг энг олий бойлиги бўлган халқ абадий қадриятларни, қудратли салоҳиятни ўзида жамлаган. Бу салоҳиятни юзага чиқариш жамиятимизни ривожлантириш ва тараққий эттиришнинг жуда кучли омили бўлиб хизмат қилади. Инсон салоҳияти энг фаол, энг бунёдкор омил бўлиб, у мамлакатнинг ислоҳотлар ва туб ўзгаришлар йўлидан тинимсиз илгарилаб боришини таъминлаб беради.

Бу омилнинг кучи ва таъсири, энг аввало, юксак маънавият билан, жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш даражаси билан белгиланади. У аҳолининг билимдонлик даражаси, иш билан бандликнинг профессионал-малака тузилмаси ва бошқа кўпгина шарт-шароитлар орқали шаклланади.

Инсон салоҳияти ва меҳнат захираларини шакллантиришда ижтимоий-демографик вазият ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Ўзбекистоннинг муҳим хусусияти шундан иборатки, бу ерда аҳолининг ўсиш суръатлари юқори. Кейинги йилларда аҳолининг табиий ўсиши бирмунча камайган бўлишига қарамай, у ҳали ҳам МДҲ мамлакатлари орасида энг юқори даражада эканлигини айтиш кифоя. 1990-1996 йилларнинг ўзида мамлакат аҳолисининг сони 13,3 фоиз кўпайди. Аҳоли сонининг ўртача йиллик ўсиш суръатлари 1996 йилда 2,0 фоизни ташкил этди ёки аҳоли бир йилда 450 минг кишига кўпайди. Ҳозир республикада 23 миллиондан ортиқ аҳоли яшамоқда. Бу эса қўшни мамлакатлардагидан анча кўп.

Мамлакатимиздаги ижтимоий-демографик аҳволнинг яна бир муҳим хусусияти — жамиятнинг асоси бўлган кучли оила тизимидир. Ўзбекистонда никоҳдан ўтиш даражаси юқори ва, энг муҳими, оилаларнинг бузилиши дунё бўйича энг паст даражада. Оила — бизнинг халқи-

миз учун миллатнинг кўп асрлик анъаналари ва руҳиятига мос бўлган ғоят муҳим ҳаётий қадриятлардан биридир. Республикада оилалар асосан кўп сонли бўлиб, уларда турли авлод вакиллари бирга яшашади ва бирга хўжалик юритишади. Бу эса болаларни тарбиялаш, уларни умуминсоний маънавий қадриятлардан, анъаналардан баҳраманд қилиш, билим даражасини ошириш учун қулай шароитлар яратади. Худди ана шундай оилаларда одамлар болалик чоғлариданоқ меҳнатсеварликни, катталарга ҳурматни, билим эгаллашга интилишни ўрганадилар.

Ижтимоий-иқтисодий маънода буларнинг ҳаммаси республиканинг меҳнат захиралари барқарор, интенсив равишда тўлдирилиб туришини, демакки, кўп меҳнат талаб қиладиган корхоналар ва ишлаб чиқариш тармоқларини барпо этиш учун катта имкониятлар мавжудлигини англатади.

Ҳозир республика қудратли меҳнат салоҳиятига эга. Меҳнат захиралари бутун аҳолининг деярли 50 фоизини ташкил этади ва ҳар йили 210-220 минг кишига кўпайиб бормоқда.

Меҳнат салоҳиятининг муҳим хусусияти — унинг ёш ва касб таркибидир. Ўзбекистон аҳолисининг ўртача ёши 24 ёшга тенг. Бу XXI аср бўсағасида меҳнат захиралари юксак меҳнат фаоллиги ва касб тайёргарлиги билан ажралиб турадиган одамлар кўпчиликни ташкил этишига имкон беради.

Иш билан банд бўлган аҳолини таркибий жиҳатдан қайта тақсимлаш ҳамда меҳнатга лаёқатли ёшларни фаолиятнинг янги илғор тармоқлари ва соҳаларига жалб қилиш ҳам меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг қудратли захирасидир. Ҳозир қишлоқ хўжалигида барча ижтимоий ишлаб чиқариш ходимларининг учдан бир қисмидан кўпроғи банд. Уларни бўшатиб олиш ва иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига, энг аввало, саноатга ва хизмат кўрсатиш соҳасига йўналтириш иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар қилиш ҳамда уни жадал ривожлантириш учун кенг имкониятлар очиб беради.

Шунинг учун ҳам ҳозир республикада ҳал қилинаётган энг долзарб муаммолардан бири ишлашни хоҳловчиларнинг ҳаммасини иш билан таъминлаш ҳисобланмайди. Балки энг мақбул, ижтимоий йўналтирилган иш билан бандликни вужудга келтиришдан иборатдир. Вазифа республиканинг ҳар бир фуқаросига меҳнат фаолиятининг тури ва шаклини эркин танлаш учун чинакам имконият яратишдир.

Ўзбекистондаги меҳнат салоҳиятининг муҳим хусусияти — унинг таълим даражаси юқорилигидир. Республикада аҳолининг ялпи саводхонлиги муаммоси тўла ҳал қилинган. Саводхонлик даражаси 99,06 фоизни ташкил этади. Бу эса республикани инсон салоҳияти юқори даражада ривожланган иқтисодий тараққий этган мамлакатлар билан бир қаторга олиб чиқади.

Меҳнат захираларининг умумий ва профессионал таълим даражаси ҳам юқоридир. Республикада мажбурий умумий ўрта таълим қонун йўли билан мустаҳкамлаб қўйилган. Бундай таълимни умумий таълим мактаблари, лицейлар, гимназиялар, ўрта касб-ҳунар ўқув юртлари ва тижорат мактабларининг кенг тармоғи орқали олиш мумкин.

Бу борада қизиқарли ва намунали статистика мавжуд. 15 ва ундан катта ёшдаги ҳар 1000 кишига ҳисоблаганда, олий ва тўлиқсиз олий маълумотлилар сони анча ортди. Ҳозирги вақтда у 143 кишини ташкил этади. Шу билан бирга таълим олиш 11,4 йилга етди. Ҳар 1000 кишининг 200 нафари ўрта махсус маълумотли мутахассислардир. Моддий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлган тўрт кишининг биттаси олий ёки ўрта махсус маълумотга эга. Яъни ҳозир билим даражаси жиҳатидан республика ҳақли суратда ўқимишли мамлакатлар қаторига киради.

Бунга олий ва ўрта махсус ўқув юртлари тармоғини кенгайтириш, таълим тизимини ислоҳ қилиш ҳисобига эришилди. Ҳозирги вақтда республикада ўқув юртларининг кенг тармоғи вужудга келтирилган. 59 та олий ўқув юрти, 258 та ўрта махсус ўқув юрти ишлаб турибди, шулардан 75 таси коллеждир.

Республикадан ташқарида ҳам кенг танилган энг йирик университет марказлари — Тошкент ва Самарқанд давлат университетлари, Жаҳон иқтисоди ва дипломатия университети, Жаҳон тиллари университети, Тошкент иқтисодиёт университети, Техника университети, Аграр университет, Консерватория, Санъат институти, шунингдек, республиканинг барча минтақаларида жойлашган тиббиёт, гуманитар, техника олий ўқув юртларининг кенг тармоғи таълим тизимининг ўзагидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши Академияси, Банк-молия Академияси ҳокимият ва бошқарув органлари раҳбар ходимларини, иқтисодий тузилмалар мутахассисларини тайёрлайдиган, қайта тайёрлайдиган ва малакасини оширадиган бош муассасалардир.

Бозор муносабатларини ривожлантириш, хўжалик юритишнинг илғор усуллари ва ишлаб чиқаришни илмий-техникавий ривожлантириш, ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ билим соҳалари бўйича мутахассислар тайёрлаш кенгаймоқда. Ҳозир ихтисослаштирилган олий ва ўрта ўқув юртларида 360 мингдан ортиқ талаба ўқимоқда ва малака эгалламоқда.

Ёшларни жаҳон фани ва билимлари хазинасидан баҳраманд қилишга катта эътибор берилмоқда. Республика ўқув юртларининг чет эллардаги ўқув марказлари билан алоқалари анча мустаҳкамланди. Чет эллик ўқитувчилар ва мутахассисларни хорижий тилда машғулот олиб бориш учун таклиф қилиш, шунингдек, чет эл ўқув ва илмий марказларида ходимларнинг малака ошириши ва талабаларнинг ўқиши кенгайиб бормоқда. Айни вақтда жаҳоннинг 40 дан ортиқ мамлакатидан келган 1250 дан зиёд хорижий фуқаро Ўзбекистонда таълим олмоқда.

Таълим соҳасида Ўзбекистон АКСЕЛС, АЙРЕКС, Америка Коллежлари Консорциуми, САРЕ, Тинчлик Корпуси (АҚШ), ДААД, Конрад Аденауэр Фонди (Германия), Британия Кенгаши (Буюк Британия), Сауд Ал-Баптин Фонди (Миср) каби халқаро ташкилотлар ва бошқа ноҳукумат ташкилотлари билан ҳамкорликни фаол ривожлантирмоқда.

Ўзбекистон-Америка ва Ўзбекистон-Корея Университетларини ташкил этиш устида иш олиб борилмоқда. Канада томони билан биргаликда Халқаро менежмент ва бизнес олий магистрлик мактабини ташкил этишга тайёргарлик кўрилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг иқтидорли ёшларнинг чет элда ўқишини қўллаб-қувватловчи "Умид" жамғармаси ташкил этилди. Бу жамғарма ажратилган грант ҳисобига АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия ва Япониянинг энг нуфузли университетларида кўплаб мутахассисликлар бўйича бакалавр ва магистр даражаларини олиш имконини беради.

Буларнинг барчаси республикада амалга оширилаётган демократик ва иқтисодий ислоҳотларни кадрлар билан мустаҳкам таъминлашга, меҳнат ва ақл-заковат салоҳиятини мустаҳкамлаш ва оширишга қаратилгандир.

Мамлакатни жадал ривожлантириш борасидаги дастурий вазифаларни амалга оширишда фанни ва илмий инфраструктурани ривожлантириш ғоят муҳим аҳамиятга эга.

Республика фани қудратли интеллектуал салоҳиятни яратган. У ҳаётимизнинг кўпгина соҳаларида амалда қўлланмоқда. Ватанимизнинг миллий давлатчилиги ва иқтисодий мустақиллигини мустаҳкамлаш учун асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Табиий захиралар чегараланганлиги туфайли корхоналар ҳамда умуман давлат фаолиятининг муваффақияти ҳозир кўп жиҳатдан фан-техника тараққиёти ютуқлари, чуқур илм талаб қиладиган технологиялар қанчалик кенг жорий этилаётганлиги, кадрларнинг касб тайёргарлиги даражаси билан белгиланади.

Тарихан Ўзбекистон Республикасида шаклланган интеллектуал салоҳият XXI аср бўсағасида ўзининг ривожланиш даражаси жиҳатидан, инновацион кашфиётлар, имкониятлари билан ҳозирги вақтда жаҳондаги кўпгина ривожланаётган мамлакатлардан илгарилаб кетган. Кўп жиҳатдан эса иқтисодий ривожланган мамлакатлардан қолишмайди.

Муболағасиз айтиш мумкинки, фанимиз, ақл-заковат салоҳиятимизнинг ноёб ва гўзал биносига бундан кўп асрлар муқаддам пойдевор солинган эди. Мамлакатимиз фани жуда қадим замонлардан юксала бошланганини, унинг чуқур ва қудратли илдизлари борлигини фахрланиб айта оламиз. У асрлар давомида ўзбек миллатига, бутун инсониятга табиат сирларини ўрганишда, тиббиёт, фалсафа, ҳуқуқшунослик, илоҳиёт, адабиётшунослик ва тилшуносликда ишончли хизмат қилиб келмоқда.

Узоқ ўтмишдаёқ ўзбек халқининг илғор мутафаккирлари олиб борган тадқиқотлар, уларнинг амалга оширган кашфиётлари жаҳон, умуминсоният фани ва маданиятининг олтин хазинасини ташкил этади. Билимлар хазинасини очган буюк аждодларимизнинг номлари бутун дунёда машҳур. Булар буюк математик ва астрономлар ал-Хоразмий, Фарғоний, Жавҳарий, Марвазий, Улуғбек; файласуф ва илоҳиётчи-ҳуқуқшунослар Форобий, Имом Бухорий, Имом Термизий, Марғиноний, Насафий; қомусий олимлар Беруний, Ибн Сино; тилшуносшоирлар Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Замахшарий, Алишер Навоий; тарихчилар Бобур Мирзо, Абулғози Баҳодирхон, Огаҳий ва бошқа кўпгина улуғ зотлардир.

Олимларимиз энг яхши анъаналарни ўзлаштириб, тарихий меросимизни чуқур ўрганиб, буюк аждодларининг ишларини муносиб давом эттирмоқдалар. Илмий зиёлиларимизнинг муҳим фазилати ҳамма вақт билимга, илғор илмий тафаккурнинг олдинги марраларида бўлишга интилишдан иборат. Улар янги, кам ўрганилган, долзарб муаммоларни тадқиқ қилишга дадил киришиб, ўз меҳнатлари билан республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга, инновация салоҳиятини мустаҳкамлашга сезиларли ҳисса қўшмоқдалар.

Ўзбекистон инновацион ривожланиш турининг ҳозирги замон моделига ўтиш учун ҳамма зарур шароитларга эга. Бу модель вужудга келтирилган илмий-техникавий салоҳиятдан кенг ва самарали фойдаланишга, фундаментал ва амалий фаннинг ютуқларини, чуқур илм талаб қиладиган технологияларни амалиётга кенг жорий этиш-

га, юқори малакали, иқтидорли илмий кадрлар сонини кўпайтиришга асосланади. Бу — мамлакатимиз жаҳондаги иқтисодиёти ва саноати ривожланган давлатлар қаторига кириб боришининг зарур шарти ва мустаҳкам пойдевори бўлиб хизмат қилади.

Ҳозир Ўзбекистон Марказий Осиёдаги йирик илмий марказдир. Бу марказ тадқиқот учун зарур бўлган ривожланган моддий асосга, кенг илмий фондга, малакали илмий кадрларга эга. Уларнинг меҳнати бутун дунёда эътироф этилган.

Республиканинг илмий-тадқиқот мажмуи академия, олий ўқув юртлари ва тармоқ йўналишидаги 362 муассасани, шу жумладан, 101 илмий тадқиқот институтини, олий ўқув юртларидаги 55 илмий-тадқиқот бўлинмаларини, 65 лойиҳа-конструкторлик ташкилотини, 32 илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси ва тажриба корхоналарини, 30 ахборот-ҳисоблаш марказини ўз ичига олади. Илмий салоҳиятнинг ўзаги Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясидир. У минтақадаги етакчи илмий ва тажриба маркази бўлиб, ярим асрдан ортиқроқ тарихга эга. Унинг таркибида ташкил этилган Ядро физикаси институти, "Физика-Қуёш" илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси, "Биолог" ИИБ, Майданак тоғидаги баланд астрономия обсерваториялари мажмуи ва бир қатор бошқа марказлар муваффақиятли тадқиқотлар олиб бормоқда.

Фан соҳасида 46 мингга яқин киши банд бўлиб, шулардан 2,8 минги фан доктори ва тахминан 16,1 минги фан номзодидир. Биринчи марта Ўзбекистон Республикасининг Олий аттестация комиссияси тузилди. Унинг вазифаси ёш илмий кадрлар тайёрлашдир. Айни вақтда фаннинг 20 тармоғи бўйича юқори малакали илмий кадрлар тайёрланмоқда.

Ҳозир республика олимлари замонавий фаннинг кўпгина йўналишларида фундаментал ва амалий тадқиқотлар олиб боришмоқда.

Республикада қуйидаги йўналишлар бўйича жаҳон даражасидаги илмий мактаблар яратилган бўлиб, уларда тадқиқотлар муваффақиятли олиб борилмоқда.

Биринчи. Математика, эҳтимоллар назарияси, табиий ва ижтимоий жараёнларни математик моделлаш, информатика ва ҳисоблаш техникаси соҳасидаги тадқиқотлар.

Математика фанининг эҳтимоллар назарияси ва математик статистика, дифференциал тенгламалар ва математик физика, функционал таҳлил соҳасидаги ютуқлари республикадан анча узоқда ҳам машҳур.

Ўзбекистоннинг ўз астрономия мактаби шаклланган бўлиб, унга бир вақтлар Беруний, Улуғбек ва Fиёсиддин Жамшид асос солган эдилар. Қадим замонлардаёқ ўзбек олимларининг астрономия, осмон ёритқичларининг ҳаракатини ўрганиш борасидаги ишлари бутун дунёда тан олинган эди. Улар биринчи марта осмондаги юлдузларнинг энг аниқ харитасини тузган эдилар. Республикада ўлканинг иқлимшунослигини ўрганиш учун таянч астрономия тармоғи вужудга келтирилган. 1930 йилда қурилган Улуғбек номидаги Китоб халқаро кенглик станциясида ишлаётган ўзбек олимлари АҚШ, Италия, Японияннинг олим ва мутахассислари билан биргаликда Ер юзасида унинг қутблари ҳаракатланишини ўрганиш соҳасидаги халқаро ишда фаол қатнашмоқдалар.

Иккинчи. Саноат усулида ўзлаштириш учун яроқли минерал-хом ашё захиралари ҳосил бўлишига олиб келадиган геологик жараёнларнинг қонуниятларини ўрганиш билан боғлиқ бўлган, тадқиқотлар, шунингдек, тектоника, геофизика, сейсмология ва Ер тўғрисидаги фаннинг бошқа соҳаларида амалга оширилаётган тадқиқотлар.

Республика геологларининг ер қобиғини геологик-геофизик ва геокимёвий ўрганиш, рудаларнинг ҳосил бўлиши ва металлогенетикани, нефтнинг пайдо бўлишини ўрганиш соҳасидаги ишлари Ўзбекистонда қудратли минерал-хом ашё базасини вужудга келтиришга ёрдам берди. Геолог олимлар республика ҳудудидаги ва бутун Марказий Осиё минтақасидаги кўпгина энг йирик фойдали қазилма конларини очиш, ўрганиш ва ўзлаштиришда бевосита қатнашдилар.

Маълумки, Ўзбекистон сейсмик жиҳатдан фаол зонада жойлашган бўлиб, табиий фалокатларнинг аччиқ

оқибатларини бир неча бор бошдан кечирган. Шу сабабли олиб борилаётган тадқиқотларнинг етакчи йўналишларидан бири сейсмология ва иншоотларнинг зилзилага бардошлиги бўйича назарий ва амалий ишлар ҳисобланади.

Ўзбекистон олимлари зилзилалар юз беришининг геологик сабабларини ва шарт-шароитларини ўргандилар, зилзилалардан дарак берувчи белгиларни излашнинг гидрогеосейсмологик усулларини ишлаб чиқдилар. Бу зилзилаларни олдиндан айтиш имконини беради. Ҳудудни сейсмик жиҳатдан районлаштириш ишлари амалга оширилди ва сейсмик жиҳатдан фаол ҳудудлар харитаси тузилди.

Натижада республикада қурилаётган ишлаб чиқариш бинолари ва уй-жойларнинг зилзилага бардошлилигини таъминлаш имкони туғилди. Ер ости иншоотлари — коммуникация тармоқлари, метрополитен ва бошқаларнинг сейсмодинамика назарияси яратилди.

Учинчи. Молекуляр генетика, ген-ҳужайра инженерияси, биотехнология соҳасидаги тадқиқотлар. Булар қишлоқ хўжалигида, микробиология саноатида, атроф муҳитни муҳофаза қилишда фан-техника тараққиётини таъминлашнинг зарур асосидир.

Республикада органик ва ноорганик кимё, ўсимлик моддалари кимёси, биология ва генетика, биотехнологияларни яратиш соҳасида илмий мактаблар шаклланди ва ривожланди. Улар юқори самарали, экологик жиҳатдан тоза ўғитлар, кам заҳарли дефолиантларнинг янги турларини, янги дори препаратларини, ўсимликларнинг ўсишини тезлаштирадиган моддаларни ва уларни ҳимоя қилиш воситаларини яратишнинг назарий асослари ва ишлаб чиқариш технологияларини вужудга келтирдилар.

Тиббиёт, қишлоқ хўжалиги, фармацевтика ва озиқ-овқат саноати учун синтетик биологик бошқарувчиларнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш ва яратиш, қанд ўрнини босадиган ўсимлик — стевияни ўстиришни йўлга қўйиш зарур. Шунингдек, композицион полимер материалларни, жумладан, капролактам полимерлари асосида ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш бўйича экологик жиҳатдан хавф-

сиз технологияларни яратиш лозим. Юқори сифатли пахта целлюлозаси, ацетат ипларни олиш билан боғлиқ ишларни рўёбга чиқариш даркор. Булар амалий аҳамиятга молик ишлардир.

Ўзбек селекциячиларининг ютуқларини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Улар ғўза биологияси муаммолари, унинг генетик, молекуляр-генетик, физиологик-биокимёвий муаммоларини ўрганиш ва шулар асосида ғўзанинг юқори сифатли, касалликларга чидамли янги навларини яратиш бўйича тадқиқотлар олиб бормоқдалар. Кейинги йилларда ғўзанинг 30 дан ортиқ истиқболли навлари яратилди.

Тўртинчи. Моддаларнинг комплекс физикавий-кимёвий хоссаларини ўрганиш билан боғлиқ тадқиқотлар.

Мамлакатимизда ядро ва элементар зарралар физикаси, радиация физикаси ва материалшунослик бўйича фундаментал тадқиқотлар айниқса кенг ривожланди. Янги илмий йўналиш — релятивистик (нисбий) ядро физикаси шаклланди. Бу йўналиш ядро энергетикаси ва амалий ядро физикаси соҳасидаги тадқиқотларга назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон ҳозирги вақтда радиацион материалшунослик ва гелиоматериалшунослик каби йўналишларда бутун дунёда эътироф этилган устунликка эга. Республика радиоактив изотоплар, шу жумладан фармацевтика радиопрепаратлари ишлаб чиқариш бўйича ҳам етакчи марказдир.

Ўзбекистонда юқори энергиялар физикаси соҳасида илмий мактаб вужудга келди. Ана шу мактаб доирасида юқори даражада ўтга чидамли ўта соф материаллар олиш, жуда кам едириладиган, иссиққа, коррозияга чидамли ва қимматбаҳо конструкцион материаллар ўрнини боса оладиган, юқори ҳароратга дош бера оладиган материаллар ишлаб чиқаришнинг янги технологиясини яратиш бўйича салмоқли илмий ишланмалар юзага келди.

Энергиянинг ноанъанавий турларини яратиш — қуёш энергиясини комплекс ва самарали суратда бошқа турдаги энергияга айлантириш ҳамда ўзлаштириш борасида

фаол иш олиб борилмоқда. Бу эса мамлакатни энергия билан таъминлаш муаммоларини ҳал қилишда катта аҳамият касб этади.

Бешинчи. Жаҳон ва мамлакатимиз тарихини, Ўзбекистоннинг маданий ва маънавий меросини, ўзбек тили, адабиёти ва фольклорининг тарихий ва ҳозирги ривожланишини ҳар томонлама тадқиқ қилиш.

Республиканинг ақл-заковат салоҳиятини ривожлантиришга, халқаро илмий-маданий алоқаларни кенгайтиришга жамиятшунос олимларимиз, биринчи навбатда, тарихчилар, археологлар, этнографлар, тилшунослар ва адабиётшунослар катта ҳисса қўшдилар. Ўзбек халқининг этногенезини ўрганиш ва унинг холисона тарихини қайта яратиш, анъаналари, турмуш тарзи ва маданиятини ўрганиш билан боғлиқ ишлар жуда катта қизиқиш уйғотмоқда.

Ўз ақл-заковат, илмий-техникавий салоҳиятимизни ривожлантириш мамлакатимизни барқарор тараққий эттириш омилидир. Биз буни жаҳондаги обрўли тадқиқот марказлари билан илмий, техникавий ва маданий алоқаларни янада ривожлантириш, кўплаб долзарб муаммолар бўйича тадқиқотларни бирга ўтказиш билан бевосита боғлиқ деб биламиз.

Ўзбекистонда демографик вазиятнинг ўзига хослиги, инсон салоҳиятининг ривожланиши ижтимоий инфраструктурани, энг аввало, соғлиқни сақлаш ва аҳолига коммунал-маиший хизмат кўрсатишни тегишли даражада ривожлантиришни ҳам талаб қилмоқда.

Республикада аҳолига тиббий ва ижтимоий хизмат кўрсатишнинг ривожланган тизими яратилган. Бу умумий даволаш ва тор ихтисослаштирилган тиббий хизматнинг турли усулларидан фойдаланиш имконини беради. Республикада 1,3 мингдан ортиқ касалхона, 3 мингдан зиёд врачлик амбулатория-поликлиника муассасаси мавжуд. Қишлоқ врачлик пунктларининг кенг тармоғи вужудга келтирилган. Барча соҳалар бўйича 76 мингдан ортиқ мутахассис-шифокор малакали тиббий ёрдам кўрсатмоқда. Бир шифокорга ўрта ҳисобда 298 киши тўғри келади. Бу

дунёдаги кўпгина ривожланаётган мамлакатлардагидан анча камдир. Чунончи, Ўзбекистонда Туркия, Бирлашган Араб Амирликлари, Кореяга нисбатан 3-4 баравар, Малайзия, Ҳиндистон ва Покистонга нисбатан 6—8 баравар кўп аҳоли малакали тиббий ёрдам билан таъминланган.

Аҳолига коммунал хизмат кўрсатиш ва биринчи навбатда, электр, марказлаштирилган ҳолда сув, табиий газ билан таъминлаш тизими етарли ривожланган. Қишлоқ аҳолисини ичимлик сув ва газ билан таъминлаш учун республикада махсус дастурлар ишлаб чиқилиб, муваффақиятли амалга оширилмоқда. Ҳозирги вақтда республика уйжой фондининг 73 фоизи марказлаштирилган сув билан, 64 фоизи табиий газ билан таъминланган, амалда барча аҳоли манзилгоҳлари электрлаштирилган.

Айни вақтда аҳолининг ҳаёти ва фаолиятини янада яхшилаш мақсадида, айниқса, Оролбўйининг экологик мураккаб ҳудудларида, умумий эпидемиологик вазиятни яхшилашга, юқумли касалликларни, болалар ўлимини камайтиришга, аҳолини сифатли ичимлик суви билан таъминлашни яхшилашга алоҳида эътибор берилмоқда. Бунинг учун фақат давлатнинг кўплаб маблағлари сарфланибгина қолмай, балки кўпгина халқаро иқтисодий, гуманитар ташкилотлар ва фондларнинг маблағлари ҳам жалб этилмоқда.

Халқаро алоқаларни ривожлантириш нуқтаи назаридан Ўзбекистоннинг жуда катта ютуғи шундаки, республика ривожланган энергетика, коммуникация ва сув тизимларига, ягона, бир-бирини тўлдирадиган темир йўл ва автомобиль йўллари тармоғига эга.

Маълумки, мамлакатни иқтисодий ривожлантириш истиқболлари кўп жиҳатдан ўз энергетика базасига эгалиги билан белгиланади. Бу жиҳатдан Ўзбекистон қудратли энергетика тизимига эга. Бу тизим Марказий Осиё бирлашган энергетика тизимининг таркибий қисмидир. Ўзбекистон энергетика тизими минтақанинг марказида жойлашган. У ҳосил қиладиган қувватлар Марказий Осиё Бирлашган энергетика тизимидаги барча электростанци-

ялар ҳосил қиладиган қувватларнинг ярмини ташкил қилади. Шу боис энергетика тизимимиз минтақада электр энергияси ҳосил қилувчи ва узатувчи яхлит занжирнинг асосий ҳалқаси ҳисобланади.

Ўзбекистон энергетика тизимининг асосини йирик иссиқлик электростанциялари — Сирдарё ГРЭСи, Тошкент ГРЭСи, Янги Ангрен ГРЭСи, Навоий ГРЭСи ҳамда 19 та гидроэлектростанция ташкил этади. Уларнинг энг йириги Чорвоқ ГЭСидир.

Ҳозирги вақтда дарёлар, сув омборлари, каналларнинг гидроэнергетика имкониятидан энергетика ва ирригация эҳтиёжлари учун комплекс фойдаланиш, қишлоқ жойларни электр билан таъминлашни яхшилаш мақсадида кичик электростанциялар қуриш дастури ишлаб чиқилган.

Ўзбекистоннинг энергетика тизими республиканинг электр энергиясига бўлган эҳтиёжини тўла қопламоқда ҳамда уни қўшни давлатларга экспорт қилиш имконини ҳам бермоқда.

Электростанцияларнинг мавжуд қувватлари Ўзбекистонда яқин келажакда рўёбга чиқариладиган барча инвестиция лойиҳаларини, электр токи ҳосил қилувчи янги қувватларни қурмаган ҳолда, электр энергияси билан таъминлаш имконини беради.

Шунга қарамай, 2000 йилгача Янги Ангрен ГРЭСи ва Муборак ТЭЦи қурилишини тугаллаш ҳамда Толимаржон ГРЭСида биринчи энергоблокни фойдаланишга топшириш кўзда тутилмоқда.

Ўзбекистон ривожланган газ узатиш тизимига эга. Бу тизимнинг умумий узунлиги 12 минг километр бўлиб, МДҲ газ қувурлари бирлашган тизимига уланадиган тўққизта магистрал газ қувурини ўз ичига олади. Бу эса табиий газни кўп миқдорда нафақат Марказий Осиё ва МДҲ мамлакатларига, балки Европа мамлакатларига ҳам етказиб беришни таъминлайди.

Ҳозирги вақтда Туркманистон — Ўзбекистон — Қозоғистон — Хитой ҳамда Ўзбекистон — Афғонистон — Покистон давлатлараро магистрал газ қувурларини ўтказиш

масаласи кўриб чиқилмоқда. Уларни қуриш келажакда республика нефть ва газ тармоғининг экспорт салоҳиятини 8 баравардан зиёдроқ ошириш имконини беради.

Ривожланган транспорт коммуникациялари тизими мавжудлиги ҳам Ўзбекистоннинг жўғрофий-стратегик мавқеини жозибадор қилувчи муҳим омилдир. Ҳозирги вақтда мамлакатнинг транспорт тизими мамлакат ичида юк ташиш эҳтиёжларини амалда қаноатлантирмоқда.

Республикадаги темир йўл ва автомобиль йўллари тармоғи Марказий Осиёда энг зич ҳисобланади. Темир йўллар узунлиги 6,7 минг километрдан зиёд бўлиб, кўпгина йўллар электрлаштирилган. Автомобиль йўлларининг 80 фоиздан ортиғи қаттиқ қопламали йўллардир. Бу йўлларнинг кўпчилиги халқаро ва давлат аҳамиятига молик бўлиб, улар такомиллаштирилган қопламага эга.

Темир йўл ва автомобиль транспорт коммуникациялари тармоғи республиканинг энг олис туманлари ва аҳоли манзилгоҳларини ўзаро пухта боғлаб туради, халқаро транспорт тизимларига уланишни таъминлайди. Шу билан бирга улар бой ўлкамизнинг асосий табиий ва минерал-хом ашё захиралари манбаларига бемалол кириб боришни таъминлайди.

Ўзбекистон халқаро авиация коммуникацияларини ривожлантириш жиҳатидан ҳам қулай ўринда жойлашган. Европа билан Шарқий Осиё ўртасида жойлашган Ўзбекистон жуда истиқболли халқаро транспорт тармоғи бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бу тармоқ юклар ва йўловчиларнинг ҳаво орқали транзит усулида ташилишини таъминлайди.

"Ўзбекистон ҳаво йўллари" миллий авиакомпанияси ИКАО аъзоси бўлиб, унинг таркибида Тошкент аэропортидан ташқари яна 12 та минтақавий аэропорт мавжуд. Шулардан 3 таси халқаро тоифадаги самолётларни қабул қилишга мослаштирилган.

Бундан ташқари, чет эл капитали иштирокида ва хорижий мутахассисларни жалб этган ҳолда, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч, Наманган, Термиз шаҳарларидаги аэропортлар қайта қурилмоқда. Минерал захи-

ралар асосий хазиналарининг қоқ марказида — Учқудуқ шаҳрида янги аэропорт бунёд этилмоқда. Ҳозирги вақтда ҳаво йўллари Ўзбекистонни жаҳондаги кўп мамлакатларнинг йирик шаҳарлари — Нью-Йорк, Лондон, Франкфурт-Майн, Афина, Тель-Авив, Бангкок, Сеул, Деҳли ва бошқа шаҳарлар билан бевосита боғлаб турибди.

Мустақиллик қўлга киритилгач, қўшни давлатлар ва Жаҳон океанига чиқишни таъминлайдиган энг қисқа ишончли транспорт йўлларини барпо этиш мақсадида транспорт алоқаларининг халқаро тизимларига алоҳида эътибор берилмоқда.

Бунинг сабаби шундаки, республиканинг жўғрофий жойлашиши туфайли, бир неча ўн йилликлар давомида бизнинг чет мамлакатлар билан иқтисодий алоқаларимиз асосан темир йўл орқали амалга оширилган. Юклар собиқ Совет Иттифоқининг Қора денгиз, Болтиқ денгизи, Япон денгизи ва Шимолий денгиз соҳилларидаги бандаргоҳлар орқали ташилган эди. Бундай транспорт йўли бўйича юк ташиш қиммат тушишидан ташқари, жанубий йўналишда транспорт коммуникациялари амалда ривож топмади.

СССР парчаланиб кетганидан кейин ташқи коммуникациялар муаммоси Ўзбекистон учун янада кескинлашди. Чунки энди денгиз бандаргоҳларига чиқиш учун бир неча мамлакатларнинг ҳудуди орқали ўтишга тўғри келмоқда. Ўзбекистон денгиз бандаргоҳларидан энг узоқда жойлашган мамлакат бўлиб қолди. Энг қисқа йўл қарийб 3 минг километрни ташкил этади. Бу эса ниҳоятда олис йўлдир. Табиийки, бу ҳол давлатнинг иқтисодий алоқаларини кенг ривожлантириш имкониятларини чегаралаб қўяди. Қолаверса, бу ҳол республикамизни юкларимиз транзит тарзида ўтадиган мамлакатларга қарам қилиб қўяди, шундоқ ҳам юқори транспорт тарифларининг тўхтовсиз ошиб бориши маҳсулотларимизни рақобатга бардош беролмайдиган қилиб қўяди.

Жаҳон тажрибаси бевосита денгизга чиқа олмайдиган мамлакат ташқи иқтисодий операцияларда анча ютқазиб

қўйишини кўрсатмоқда. Бу Ўзбекистон мисолида яна бир бор тасдиқланмоқда.

Шу сабабли биз ташқи иқтисодий алоқаларимизни транспорт билан таъминлаш муаммоларини ҳал қила оладиган, Жаҳон океанига чиқишни таъминлайдиган муқобил йўлларни излаш билан боғлиқ масалаларни фаол ҳал қилишга интилмоқдамиз. Шу мақсадда Ўзбекистон БМТнинг "Транзит юк ташишда ҳамкорликни ривожлантириш орқали савдони кенгайтириш" дастурини рўёбга чиқаришда иштирок қилмоқда. Бу дастур доирасида Марказий Осиё мамлакатларининг транзит транспорт оралиқ йўлларини вужудга келтириш соҳасида биргаликда бажарадиган вазифалари ишлаб чиқилмоқда. Бу транспорт йўллари уларга денгиз бандаргоҳларига чиқишни таъминлайди ва қадимги савдо йўли — Буюк Ипак йўлининг тикланишига ёрдам беради.

Марказий Осиё республикалари, Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ЭКО)га кирувчи бошқа мамлакатлар ўртасида ҳукуматлараро шартнома тузилди ва Тажан-Сарахс-Машҳад темир йўлини қуриш амалга оширила бошлади. Бу темир йўл Пекинни Истанбул билан боғлайдиган Трансосиё магистралининг таркибий қисми ҳисобланади. 2000 йилда қурилиш тугалланган, бу йўлда иккала йўналишда 6-8 миллион тоннагача юк ташилиши кутилмоқда. Кейинчалик эса бу кўрсаткич икки баравар ортади.

Ушбу транспорт йўли орқали ҳаракат бошланиши Ўзбекистоннинг ҳам Шарқда — Осиё-Тинч океан минтақасидаги мамлакатлар билан, ҳам Ғарбда — Туркия ва у орқали Европа билан ташқи савдо алоқалари қўшимча суратда кучайишига туртки беради. Шу билан бирга, юк ташиш узоқлиги ҳар икки йўналишда ҳам икки баравардан зиёд қисқаради.

"ТАСИС" дастури доирасида Европа Иттифоқининг техникавий ёрдамини амалга ошириш орқали "Трасека" лойиҳасини рўёбга чиқариш Ўзбекистонни коммуникация ва транспорт билан таъминлашдаги қийинчиликларни бартараф этишда ғоят истиқболли аҳамиятга эга. Бу лойиҳа Марказий Осиё мамлакатлари, Озарбайжон, Гру-

зия ҳудуди орқали Қора денгиз бандаргоҳларига олиб чиқадиган Транскавказ магистралини вужудга келтиришни назарда тутади.

Ўзбекистон темир йўллар қурилишида иштирок этиш билан бир қаторда, Хитой ва Покистонга олиб борадиган Андижон — Ўш — Эргаштом — Қашқар, шунингдек, Бухоро — Сарахс — Машҳад — Теҳрон ва Термиз — Ҳирот — Қандаҳор — Карочи автомобиль йўлларини қуриш ва қайта таъмирлаш ишларига ҳисса қўшган ҳолда қатнашишдан ҳам манфаатдор. Бу йўллар Ҳинд океанига чиқишимизга имкон беради. Ушбу транспорт йўлидан фойдаланиш ЭКО мамлакатларига олиб борадиган йўлни уч баравар қисқартиради.

Ушбу қитъалараро магистралларни вужудга келтириш ва уларнинг техникавий ҳолатини мустаҳкамлаш ниҳоясига етгач, Ўзбекистон ва Марказий Осиё мамлакатларининг ташқи иқтисодий алоқаларини амалга ошириш учун қулай имкониятлар яратилади. Осиё-Тинч Океани минтақаси мамлакатларидан, Ҳиндистон ва Хитойдан Яқин Осиё мамлакатларига, Туркияга, шунингдек, Европа мамлакатларига транзит юк ва йўловчилар ташишни кенгайтириш учун қулай имкониятлар очилади. Бундан ташқари, амалда Буюк Ипак йўлининг йўналишларига мос бўлган шундай коммуникациялар орқали дунёнинг кўпгина мамлакатлари билан мунтазам маданий, сайёҳлик ва амалий алоқаларни йўлга қўйса бўлади. Аслида, бу билан МДҲ ва Марказий Осиё минтақаси мамлакатлари учун жаҳон бозорига олиб чиқадиган "жанубий йўл", Жанубий, Жанубий-Шарқий Осиё ва Яқин Осиё мамлакатлари учун эса Марказий Осиё бозорига олиб борадиган "шимолий йўл" очилади.

Халқаро транспорт ва иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ҳамда мустаҳкамлаш учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон ҳозирнинг ўзидаёқ бир қатор ташкилий-ҳуқуқий ва амалий чора-тадбирларни кўрмоқда.

Биринчидан, транспорт коммуникацияларини инвестициялаш қиммат турадиган ва кам фойда келтирадиган

бизнес эканлигини жуда яхши тушунамиз. Шунга қарамай, Ўзбекистон ўз манбалари ҳисобидан иккита йирик ва стратегик муҳим темир йўл магистралини: узунлиги 342 километр бўлган Навоий — Учқудуқ — Султон Увайс — Нукус ҳамда узунлиги 223 километр бўлган Ғузор — Бойсун — Қумқўрғон магистрали қурилишини, шунингдек, Ангрен — Қўқон автомобиль йўлини қайта таъмирлашни бошлаб юборди. Уларни фойдаланишга топшириш нафақат табиий минералларнинг бениҳоя бой захираларига йўл очиб, республика ичида транспорт қатновини арзонлаштириш имконини беради, балки денгиз бандаргоҳларига, халқаро транспорт коммуникацияларига чиқишни ҳам таъминлайди.

Иккинчидан, Ўзбекистон республика қонунчилик асосининг транспорт муносабатларини тартибга солувчи қисмини умум қабул этилган халқаро норма ва қоидаларга яқинлаштириш бўйича фаол иш олиб борилмоқда. Масалан, автомобилда юк ташиш борасида МДП гувоҳномасини қўллаган ҳолда халқаро юк ташиш тўғрисидаги Божхона Конвенцияси, Халқаро юк ташиш шартномаси тўғрисидаги конвенция, Йўл белгилари ва сигналлари тўғрисидаги конвенция ва Йўл ҳаракати тўғрисидаги конвенция ратификация қилинди.

Фуқаро авиацияси соҳасида Ҳаво кемаларини қонунсиз эгаллаб олишга қарши кураш тўғрисидаги конвенция, Ҳаво кемаси бортида рўй берадиган жиноятлар ва баъзи бошқа хатти-ҳаракатлар тўғрисидаги конвенция, Ҳаво кемаларида халқаро юк ташишга доир баъзи қоидаларни уйғунлаштириш учун конвенция ратификация қилинди. Бундан ташқари, Ўзбекистон ҳукумати халқаро фуқаро авиацияси тўғрисидаги Конвенцияларни ўзгартиришга доир яна 13 та баённомани ратификация қилди.

Республикамизнинг яқин вақт ичида халқаро йўловчи ва юк ташишни ташкил этишнинг турли масалалари юзасидан яна 17 та конвенция ва битимларга қўшилиши устида иш олиб борилмоқда.

Учинчидан, транспорт-экспедиция хизмати кўрсатиш ҳамда коммуникациялар тизими соҳасида чет эллик ше-

риклар билан қўшма корхоналар ташкил этиш учун қулай шарт-шароитлар яратилган.

Ҳозирги вақтда транспорт ва коммуникация хизматлари кўрсатиш бўйича бир неча ўнлаб корхоналар ишлаб турибди. Улар орасида авиацияда йўловчи ва юкларни халқаро ташиш соҳасидаги қўшма корхоналар: "Осиё Рианта" (Ирландиянинг "Эр Рианта интернейшнл" компанияси ва Шеннон аэропорти билан бирга); "Аскон" (Американинг "Конкорд" корпорацияси билан бирга); "АЭРО Абда" (Малайзиянинг "Абди АПР фрейг СНД ВХЛ" компанияси билан бирга); "Интер сервис Карго" (Бирлашган Араб Амирликлари билан бирга) ва бошқалар бор. Ўзбекистоннинг автомобиль транспортида халқаро йўловчи ва юк ташувчилар Уюшмаси ("АСМАП") доирасида ҳам шундай транспорт корхоналари ташкил этилган. Мазкур уюшма автомобилда йўловчи ва юкларни халқаро ташиш соҳасида самарали транспорт сиёсатини амалга оширишга ёрдам бермоқда. У республиканинг миллий манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминламоқда.

Тўртинчидан, республикада "Моторолла" (АҚШ), "Сименс", "Алкатель" (Германия), "ДЭУ" (Жанубий Корея) сингари етакчи чет эл компаниялари иштирокида телекоммуникация тармоқларини қайта таъмирлаш ишлари фаол олиб борилмоқда. Замонавий телекоммуникация ва компьютер тизимлари, компьютер ва телекоммуникация техникаси ишлаб чиқарадиган қўшма корхоналар барпо этилмоқда.

Давлатнинг фаол қўллаб-қувватлаши натижасида вужудга келтирилган ва жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган ишлаб чиқариш инфраструктураси ижтимоий инфраструктура ҳамда транспорт тармоқлари ва телекоммуникациялар тизими республикада инвестиция муҳитини яхшилашга хизмат қилмоқда. Булар чет эллик инвесторларнинг қўшма корхоналар барпо этиш билан боғлиқ жами харажатларини сезиларли даражада камайтиради, янги қувватлар ва корхоналарни ишга тушириш муддатларини анча қисқартиради. Натижада сарфланган сармояларнинг самараси ортади.

КЕНГ КЎЛАМЛИ ЎЗГАРИШЛАР ВА ҲАМКОРЛИК КАФОЛАТЛАРИ

Очиқ демократик давлатни қуриш, бозор муносабатларини вужудга келтириш халқаро эътироф этилган конституциявий ҳамда ҳуқуқий асосда амалга оширилмоқда. Бу асос иқтисодиётни ислоҳ қилиш, унинг кенг кўламда жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви учун кучли ҳуқуқий кафолатлар ва шарт-шароитларни таъминлаб беради.

Республикада қабул қилинган биринчи Конституция ва бир қатор асосий қонунлар ҳаётимизнинг ҳамма томонларини демократиялашнинг, жамиятимизни янгилаш ҳамда Ўзбекистонни ўзининг ишончли ва истиқболли шериги деб билаётган жаҳондаги кўплаб мамлакатлар билан ҳамкорлик жараёнлари ортга қайтмаслигининг қудратли ҳуқуқий кафолати бўлиб хизмат қилмоқда.

Биз ўзимиз учун қатъий хулоса чиқариб олдик: демократик жамият, бозор иқтисодиёти сари бошланган ҳаракатнинг ортга қайтмаслиги ва барқарорлиги унинг ҳуқуқий асосларини шакллантиришга бевосита боғлиқдир. Мустаҳкам ҳуқуқий асос бўлгандагина эски, ўз умрини яшаб бўлган тузумни тўла ишонч билан қайта қуриш, ривожланган юқори самарали бозор иқтисодиётига эга янги жамиятни қуриш мумкин бўлади.

Қонуннинг устунлиги бизнинг ислоҳотлар моделимиздаги етакчи тамойилдир. У ҳуқуқий давлатнинг асосий мезонларидан бири бўлиб хизмат қилади. Буюк бобомиз Амир Темур "Қонун ҳукмрон бўлган жойда эркинлик ҳам бўлади" деган доно сўзларни олтин ҳарфлар билан ёзиб қўйишга амр берган эди.

Ўтган даврдаги қонунчилик фаолиятини таҳлил қилиб ва умумлаштириб, мамлакатда қабул қилинган қонун ҳужжатларининг қуйидаги асосий туркумларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, давлатчилигимизни мустаҳкамлашга ва давлат тузилмаларини такомиллаштиришга қаратилган қонун ҳужжатлари. Улар миллий манфаатларни ҳимоя

қилишни таъминлашга, мудофаа қобилиятимизни ва хавфсизлигимизни мустаҳкамлашга ҳокимият органлари ва бошқарув тизимини шакллантиришга қаратилган қатор қонунлар тизимини ўз ичига олади.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ўз фаолиятида ҳокимиятларни тақсимлаш тамойилларига амал қилиб, ислоҳотларни амалга оширишда, ҳуқуқий давлат ва фуқаролар жамиятини вужудга келтиришда асосий бўғин ҳисобланади. Улар ўз фаолиятини амалга оширар экан, халққа, унинг манфаатларига хизмат қилмоқда, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминламоқда.

Иккинчидан, иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг ҳуқуқий негизини ташкил этадиган қонунлар. Шунингдек, фуқароларни ижтимоий ҳимоялашни, мулкдорлар синфини шакллантиришни, мулкчиликнинг ҳамма шакллари тенг ҳуқуқли ривожланиши, тадбиркорлик тараққий топиши, молия, солиқ ва банк сиёсати такомиллашуви ва бошқаларни таъминлайдиган қонунлар.

Учинчидан, жамият сиёсий тизимини эркинлаштириш ва демократиялаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг таъсирчан механизмини таъминлашга қаратилган аниқ чора-тадбирларни амалга оширишнинг ҳуқуқий асосини ташкил этадиган қонун ҳужжатлари. Улар фуқароларнинг жамиятни бошқаришдаги иштироки кенгайишининг, матбуот эркинлиги ва оммавий ахборот воситалари ишини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий таъминланишини вужудга келтирди.

Тўртинчидан, Ўзбекистонни халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида белгилайдиган, республиканинг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий алоқаларини тартибга соладиган, фаол ва кенг кўламли халқаро ҳамкорлик учун мустаҳкам ҳуқуқий кафолатлар яратиб берадиган қонунлар.

Қонун ҳужжатларининг биронтаси ҳам қабул қилинган бошқа қонун туркумларига боғлиқ бўлмаган ҳолда амал қила олмаслигини яхши биламиз. Улар ўзаро таъсирда, бир-бирини тўлдирган ва бойитган ҳолда жамиятни ўзгартириш ва ислоҳ қилиш учун етарли даражада мустаҳкам замин яратади. Масалан, бозор ислоҳотлари

кафолатларини ва ортга қайтмаслигини таъминлайдиган қонун асослари ҳақида гапирар эканмиз, иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий негизини ташкил этувчи қонун тўркумлари билангина чекланиб қола олмаймиз.

Бозор муносабатларини қарор топтириш учун ҳуқуқий пойдеворни давлат ва жамият ҳаётининг ҳамма томонларига тааллуқли бўлган қонун ҳужжатларининг бутун мажмуи, энг аввало, мамлакат Конституцияси яратиб беради.

Халқаро ҳуқуқ нормаларининг ички қонунлардан уступлиги республикада қонунчилик фаолиятини ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг асосий қоидаларидан бири эканлигини эътиборда тутиш зарур. Бу ҳол фақат қонунларимиз доимо умум қабул қилган халқаро нормалар ва қоидаларга мувофиқлаштириб келинаётганлиги ва яқинлаштирилаётганлиги билангина эмас, балки мамлакатимиз халқаро нормаларнинг бажарилишини кафолатлайдиган ҳамма мажбуриятларни ўз зиммасига олаётганлиги билан ҳам рўёбга чиқарилмоқда.

Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатларни шакллантириш, ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг, фуқароларнинг иқтисодий эркинликлари, тадбиркорлик эркинлиги, маъмурий-буйруқбозлик усулида бошқаришдан воз кечишнинг мустаҳкам конституциявий асослари белгилаб қўйилди.

Конституцияда жамиятимизнинг асоси — кўп уқладли бозор иқтисодиёти ва фуқароларнинг хусусий мулки қонун ва давлат томонидан ҳимоя қилиниши ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилган.

Сўнгги 75 йил мобайнида биринчи марта хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясида эканлиги қонунан мустаҳкамлаб қўйилди. Асосий Қонун хўжалик фаолиятига давлатнинг аралашиш борасидаги монопол ҳуқуқи олдига қўйилган қудратли тўсиқ бўлиб хизмат қилмоқда. У иқтисодий фаолият эркинлигини таъминлайди, хусусий тадбиркорнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини кафолатлайди, эркин ва ҳалол рақобат учун шароит яратиб беради, бозор муносабатларига кенг йўл очади.

Фуқарога мол-мулкка хусусий эгалик қилишдан иборат конституциявий ҳуқуқнинг берилиши одамда ўз қадрига етиш, ўзгалар иродасига боғлиқ бўлмаслик ҳисси, жамиятимизни янгилаш ва ривожлантиришда унинг фаол, ташаббускор ва бунёдкор роли мустаҳкамланишига ёрдам беради. Конституцияда бундай дейилади: "Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шаклдаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди".

Иқтисодий ривожланишнинг, қўйилган инвестицияларни ҳимоя қилишнинг энг муҳим кафолати қонунчилик асосимизнинг барқарорлигидир.

Қисқа вақт мобайнида бир нечта Конституциялар қабул қилиб улгурган советлардан кейинги қатор мамлакатлардан фарқли ўлароқ, Ўзбекистонда қонунчилик асосининг барқарорлиги принципига қатъий амал қилинмоқда. Қонунчилик фаолиятининг бутун тизими янги қонунларни тайёрлашга ҳамда амалдаги қонунларни, ислоҳотлар йўлидан жўшқин илгарилаб борилаётганини ва ўзгариб турган шароитни ҳисобга олган ҳолда, такомиллаштиришга қаратилган.

Айни чоғда қонунчиликдаги ўзгаришлардан ишончли кафолатлар мавжуд. Айтайлик, агар қонунларни ўзгартириш натижасида инвестициялаш шароитлари ёмонлашса, инвестицияни амалга ошириш пайтида ишлаб турган қонун нормалари чет эллик инвесторларга нисбатан 10 йил давомида қўлланилаверади.

Ташқи сиёсатга доир принципларимизни белгилаб берувчи конституциявий қоидаларга асосланган ҳолда, "Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида"ги, "Чет эл инвестициялари ва хорижий инвесторлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида"ги, "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, шунинг-

дек, бир қанча бошқа қонун ҳужжатлари ва норматив ҳужжатлар қабул қилинди. Улар ташқи иқтисодий фаолиятни кучайтириш, чет эллик инвесторлар учун қулай шарбитлар яратиш ҳамда хорижий мамлакатлар тадбиркорлари билан савдо-иқтисодий алоқаларни кенгайтириш имконини берди.

Жамиятимизнинг жаҳон цивилизациясига кенг кўламда интеграциялашуви, иқтисодиётимизга инвестициялар олиб кирилиши учун ҳуқуқий ва ташкилий шароитлар яратдик. Ўзбекистон "очиқ эшиклар" сиёсатини олиб бормоқда, чет эллик инвесторлар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари учун ишончли ҳуқуқий кафолатлар ва кенг иқтисодий имкониятлар бермоқда.

Хорижий инвесторлар учун энг қулай тартиблар яратилган ва улар муттасил такомиллаштириб борилмоқда. Чет эл сармояси иштирокида ишлаб чиқариш корхоналари очиш жараёни мумкин қадар осонлаштирилган.

Республикада қабул қилинган қонунлар ва қонун асосидаги ҳужжатлар чет эл фирмалари ва компаниялари Ўзбекистон бозорларида фаол иштирок этиши учун солиқ соҳасидаги имтиёзлар ва рағбатлантириш чораларининг, сиёсий ва тижорат соҳасидаги хавф-хатарлардан кафолатларнинг яхлит тизимини, қулай қонуний шароитларни яратиб беради.

Амалдаги қонунлар чет эллик инвесторларга берадиган асосий кафолатларнинг тўлиқ бўлмаган рўйхати қуйидагилар:

Биринчи. Ўзбекистон Республикасидаги хорижий инвестициялар национализация ва реквизиция қилинмайди.

Иккинчи. Хорижий инвесторларга қонуний фаолият натижасида олинган фойдани ва бошқа маблағларни ҳеч бир чекловсиз чет эл валютасида чет элга ўтказиш кафолатланади. Шунингдек, импорт бўйича олиб кирилаётган хом ашё, бутловчи буюмлар ва замонавий технологиялардан олинган тушумни ҳеч монеликсиз чет эл валютасига айирбошлаш таъминланади.

Учинчи. Чет эллик жисмоний ва юридик шахсларга давлат мулкини хусусийлаштириш жараёнида, шу жумладан

кўчмас мулк олди-сотдисида эркин қатнашиш кафолатланади. Чет эллик инвесторлар мулкий ҳуқуқларни, шу жумладан савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаси объектларига ҳамда турар жой бинолари ва улар жойлашган ер участкаларига мулк ҳуқуқини, ер ва табиий манбаларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқини қўлга киритишга ҳақлидирлар.

Тўртинчи. Чет эл инвестициялари иштирокида ташкил этилган корхоналар ўзлари ишлаб чиқарган маҳсулотни лицензиясиз экспорт қилиш ва ўз ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун маҳсулотни импорт қилиш ҳамда қўшма корхоналарнинг устав фондига ҳисса қўшиш учун бож тўламасдан мулк олиб киришга ҳақлидир.

Амалдаги қонунлар чет эллик инвесторлар учун кафолатлар билан бир қаторда солиқ соҳасида кенг имтиёзлар ҳам беради. Агар улар давлат инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларни инвестициялашда қатнашсалар, етти йил мобайнида фойдадан солиқ тўлашдан озод қилинадилар.

Чет эл инвестициялари иштирокидаги ташкил этилган корхоналар даромадларининг ишлаб чиқаришни кенгайтиришга ва технология билан қайта жиҳозлашга сарфланадиган қисми ҳам солиқдан озод қилинади.

Қўшма корхоналарнинг қайта молиялашга ҳамда инвестицияларни амалга ошириш учун олинган кредитларни тўлашга сарфланадиган маблағларига ҳам солиқ солинмайди.

Чет эл сармояси иштирокидаги ишлаб чиқариш корхоналари учун фойдадан солиқ олишнинг табақалаштирилган ставкалари жорий этилган. Бу ставкалар хорижлик инвесторнинг қўшма корхона устав фондидаги улуши қанчалигидан келиб чиқиб, улар учун солиқ ставкаларининг тегишлича камайтирилишини назарда тутади.

Устав фондида чет эл сармоясининг улуши 30 фоиздан ортиқ бўлган, қишлоқ хўжалик маҳсулотини, халқ истеъмоли молларини ва қурилиш материаллари, тиббиёт ускуналари, қишлоқ хўжалиги, енгил ва озиқ-овқат са-

ноати учун машина ва ускуналарни ишлаб чиқариш ҳамда қайта ишлашга, иккиламчи хом ашё ва рўзғор чиқиндиларини қайта ишлашга ихтисослашган қўшма корхоналар рўйхатдан ўтказилган пайтдан бошлаб икки йил мобайнида фойдадан солиқ тўлашдан озод қилинади.

Чет эллик шерикнинг ўз эҳтиёжлари учун республикамизга олиб кираётган мулки, чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарнинг устав сармоясига мулк билан қўшадиган ҳиссаси ҳамда Ўзбекистон иқтисодиётига умумий ҳажми 50 миллион доллардан ортиқ миқдорда қилинадиган инвестициялар ҳам бож тўлашдан озод қилинади.

Булар чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар учун ҳозир амал қилиб турган имтиёзларнинг тўлиқ бўлмаган рўйхатидир. Булардан ташқари, чет эл сармояси иштирокидаги корхоналар республиканинг ҳамма корхоналарига солиқ соҳасида берилган имтиёзлардан ҳам фойдаланади.

Чет эллик инвесторларга ёрдам кўрсатиш мақсадида Ўзбекистонда ихтисослаштирилган ташкилотлар ва муассасалар тармоғи ташкил этилган. Булар — Чет эл инвестициялари бўйича агентлик, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, "Ўзбекинвест" Миллий экспорт-импорт суғурта компаниясидир. АИГ (АҚШ) билан бирга сиёсий хавф-хатарлардан суғурталаш бўйича қўшма корхона — "Ўзбекинвест Интернешнл" таъсис этилган. Унинг қароргоҳи Лондонда жойлашган. Лизинг компанияси ташкил этилди. Унинг муассислари — Халқаро молия корпорацияси, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, "Малайзан Бэнк Берхард" (Малайзия) ва бизнинг Ташқи иқтисодий фаолият миллий банкимиздир.

Республикада чет эл инвестицияларини ишончли суғурта билан ҳимоялаш таъминланмоқда. Суғурталашнинг таянч ставкалари халқаро амалиётда қабул қилинганидан анча паст. Суғурта пули тўланмаган тақдирда ўз сармояларини Ўзбекистон Республикасига инвестициялаган чет эллик кредиторлар суғурта ҳодисаси юз бергач, атиги 30 кун ўтганидан кейин талаб билан мурожаат қилишла-

ри мумкин. Ҳолбуки, жаҳон амалиётида бу муддат 180 кун қилиб белгиланган.

Чет эллик инвесторларга республикада мавжуд бўлган кафолатлар, имтиёзлар ва рағбатлантириш чораларининг тўлиқ бўлмаган рўйхатини келтиришнинг ўзигина Ўзбекистон капитал сарфлаш учун қулай, ҳамкорлик учун ишончли мамлакат эканлигидан далолат беради.

Биз қонунчилик тизимини тубдан ўзгартиришгагина эмас, балки қабул қилинган қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларни рўёбга чиқариш борасида ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи тармоқлари уйғун ҳаракат қилишига катта аҳамият бермоқдамиз. Шу сабабли қабул қилинган қонунларни кундалик ҳаётга татбиқ этиш масаласи биз учун ҳамма вақт долзарбдир. Олдинги маъмурий-буйруқбозлик тизимининг зўравонлигидан фарқли ўлароқ, қонун жамиятни бошқаришнинг мукаммал воситаси, барча органлар фаолиятининг, ҳар бир фуқаро хулқ-атворининг мезонига айланиб бормоқда.

Қисқа қилиб айтганда, мустақиллик йилларида республикада халқаро миқёсда қабул қилинган юридик принциплар ва нормаларга асосланган кенг ҳуқуқий макон вужудга келтирилди. Мазкур норма ва принциплар инсон ҳуқуқлари, эркинликлари устуворлигига асосланади. Бу эса ислоҳотлар, тараққиёт ва ўзаро фойдали ҳамкорликнинг ортга қайтмаслиги учун кафил бўлиб хизмат қилади.

Жаҳон тажрибаси, кейинги йилларда эса ўзимиз тўплаган тажриба ҳам шуни яққол кўрсатмоқдаки, иқтисодий, сиёсий, маънавий соҳаларда кенг миқёсдаги ўзгаришларни муваффақиятли амалга оширишнинг, ижтимоий муносабатларни тубдан ислоҳ қилишнинг, дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилиш ва фаол халқаро ҳамкорликнинг ғоят муҳим шарти — мамлакатда ижтимоий-сиёсий барқарорликни, фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлашдан иборат.

Ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаш, айниқса, энг қийин бўлган ўтиш даврида, давлатнинг узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган аниқ сиёсатини ўтказиш

учун асос бўлиб хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, миллий давлатчиликни қарор топтириш, халқаро муносабатларни мустаҳкамлаш, ислоҳ қилинаётган иқтисодиётга чет эл инвестицияларини кенг жалб этишнинг асосий шартидир.

Маълумки, чет эллик инвесторлар ва инвестициялар ўз фаолиятлари учун қонунчилик асослари яратилибгина қолмасдан, балки барқарор фаолият кўрсатиш учун реал шарт-шароитлар мавжуд бўлган, ижтимоий-сиёсий барқарорлик таъминланган, сиёсий хавф-хатарлар энг кам даражага келтирилган, миллатлараро ва фуқаролараро нифоқлар бўлмаган мамлакаттагина келади. Иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва чет эллик инвесторларнинг қизиқиш билан фаолият кўрсатишлари учун жуда яхши қонунчилик асосини яратиш, энг илғор қонунлар қабул қилиш мумкин. Бироқ агар жамиятда барқарорлик бўлмаса, сиёсий ларзалар, фуқаролар урушлари ва минтақавий можароларга қарши кафолатлар бўлмаса, қабул қилинган қонунлар ишлаши, ислоҳ қилинаётган иқтисодиётнинг таркибий тузилишини ўзгартириш учун зарур инвестицияларнинг келиши ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Айнан жамиятдаги барқарорлик ва давлат сиёсатини олдиндан айта билиш мумкинлиги катта кўламдаги туб ўзгаришларни амалга ошириш, кенг инвестиция фаолияти учун асос бўла олади.

Ана шу бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган икки вазифа: бир томондан ҳаётнинг ҳамма соҳаларини муваффақиятли ислоҳ қилиш ва барқарор ривожлантириш; иккинчи томондан, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаш — республикада амалга оширилаётган сиёсатнинг ўзагини ташкил этади. Айнан ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг сақланиб турганлиги мустақил давлат сифатида Ўзбекистоннинг муҳим хусусиятидир.

Ўзбекистон советлардан кейинги мамлакатлар орасида биринчилардан бўлиб жамиятда ижтимоий-сиёсий вазиятнинг беқарорлашуви, бузғунчиликдан иборат митингбозлик ҳамда сиёсий, миллий ва диний экстремизм қандай даҳшатли оқибатларга олиб келиши мумкинлигига

ўзининг аччиқ тажрибасида ишонч ҳосил қилди ва тушуниб етди.

Ўзбекистон бошланғич ижтимоий-иқтисодий имкониятлари собиқ СССР таркибидаги кўпчилик республикалардагидан анча ёмон, "демографик портлаш" хавфи мавжуд бўлган вақтда ислоҳотларни бошлади. Бу вақтда нормал ҳаёт кечириш учун яроқли ерлар чекланган, иқтисодиёт ҳаддан ташқари бирёқлама ривожланган эди. Ўзбек халқининг миллий ўзлигини англаш ҳисси тоталитар усулда бостирилган, бу эса издан чиқарувчи ички омилларни туғдирар, жамиятда кучли ижтимоий кескинлик вазиятини келтириб чиқарар эди.

Ўзбекистон халқи Фарғона, Ўш, Бўкадаги фожиали воқеаларнинг гувоҳи бўлди, диний ва миллатлараро нифоқлар хавфи қандай фалокатга олиб келиши мумкинлигини биринчилар қатори кўрди. Ижтимоий-сиёсий қарама-қаршилик, нигилизм, халқимиз меҳнати билан тўпланган жами ижобий жиҳатларни экстремистларча инкор этиш, митинглар орқали тазйиқ ўтказиш эски тузумдан бизга мерос бўлиб қолган ғоят кескин муаммоларни яна ҳам ўткирлаштириши мумкинлигини тушунди. Ҳокимиятни қўлга киритиш учун мамлакатни миллий фалокат ёқасига келтириб қўйишлари мумкин бўлган ҳар хил сохта ватанпарварлар, сиёсатбозлар, дилетантлар, амалпарастлар ва айрим масъулиятсиз гуруҳлар сафсатабозлигининг бутунлай ҳалокатли эканлигини англаб етди.

Ўзбекистон халқи бунинг қандай хавф эканлигини ва у тўхтатиб қолинмаса, бутун жамиятни портлатиб юбориши, жамиятда беқарорлик ва тарқоқликка олиб келувчи қайтмас жараёнларни бошлаб юбориши, янгиланиш ва ислоҳотлар йўлига, республикани мустақил ва суверен давлат сифатида қайта тиклаш ҳамда қарор топтириш йўлига ғов бўлиши мумкинлигини яққол кўрди.

Яқин ўтмишимизнинг аччиқ тажрибаси бизни очиқ демократик ва ҳуқуқий давлатни фақат бир шарт билан шакллантириш мумкинлигига қайта-қайта ишонтирмоқда. Бу шарт шундан иборатки, одамлар ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг ҳамда мамлакатда қонунийлик ва

тартибни сақлашнинг сўнмас қадриятини англаб етишлари даркор. Ҳар бир фуқаро муайян даражада ўзини жамиятда юз бераётган ўзгаришларнинг иштирокчиси деб ҳис қилиши лозим.

Мамлакатнинг кўп миллатли халқи — Ўзбекистон келажаги буюк давлат, деган жипслаштирувчи ғояни қабул қилди. Танлаб олинган ислоҳотлар йўлини қўллаб-қувватлади. Бу ҳол ижтимоий ҳамфикрликнинг, давлат ва жамиятни ривожлантириш стратегиясининг асоси бўлиб қолди. Бугун, республика мустақиллиги ва суверенитетининг беш йиллигидан кейин ҳам жамиятни жипслаштиришга қодир бўлган миллий ғоялар ҳамда вазифаларнинг аҳамияти жуда катта.

Янги миллий давлатчиликни қарор топтиришнинг энг қийин даврида биз ҳар хил бузғунчи омилларга ҳамда жамиятни сиёсий, диний, этник ва бошқа белгилар бўйича парчалаб юбориш хавфларига ишончли тўсиқ қўя олдик.

Хуллас, айтишимиз мумкинки, Ўзбекистонда эришилган ижтимоий ва сиёсий барқарорлик қуйидагиларнинг натижасидир:

биринчидан, жамият миллатлараро зиддиятлар, жамиятда тарқоқлик ҳолатини ва беқарорликни келтириб чиқарувчи жуда кучли омил ҳисобланган тор гуруҳий манфаатлар тўқнашувига асосланган фуқаролар қарамақаршилиги ҳалокатли эканлигини чуқур тушуниб ва англаб етди;

иккинчидан, жамиятни тубдан ислоҳ қилишнинг чуқур ўйланган дастури ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Бу дастур жамият томонидан қабул қилинди ва уни бутун халқ қўллаб-қувватлади. Давлат аҳолини ижтимоий ҳимоялашга қаратилган кучли чора-тадбирларни амалга оширди, бу эса ижтимоий тараққиётнинг ғоят муҳим мақсадлари ва устувор йўналишлари бўйича ижтимоий келишувга эришиш учун асос бўлди;

учинчидан, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ҳокимиятларни демократик негизда бўлиш тамойилига асосланган янги тизим ташкил этилди ва у самара-

ли ишлаб турибди. Шунингдек, маҳаллий ҳокимият идоралари ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ваколатлари кенгайтирилди. Турли сиёсий ва ижтимоий ҳаракатлар, нодавлат тузилмаларининг фаол, энг муҳими, амалий фаолияти учун кенг ҳуқуқий макон вужудга келтирилди. Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартибот сақлаб қолинди ва мустаҳкамланди.

Буларнинг ҳаммаси мамлакатда ижтимоий ва социал барқарорликка, миллатлараро тинчлик ва фуқаролар тотувлигига асос бўлди. Ўз навбатида, жамиятимизни муваффақиятли ислоҳ қилиш ва янгилашнинг энг муҳим шартига айланди.

Шундай шарт-шароитларни таъминламай туриб, иқтисодий ислоҳотни пухта ўйлаб рўёбга чиқариш, бозор муносабатларини жорий этиш, мулкчилик шаклларини ўзгартириш, қисқаси, жамиятни янгилаш борасидаги узоқ муддатли сиёсатни муваффақият билан амалга ошириш мумкин эмаслигини биз жуда яхши англаймиз.

Ҳамиша шуни эсда тутишимиз керакки, айнан жамиятимиздаги барқарорлик — энг катта бойлигимиздир, бундан буён ҳам муваффақиятли ривожланишимизнинг кафолатидир.

Ижтимоий-сиёсий барқарорлик — жамиятимизни сиёсий ислоҳ қилиш асоси. У сиёсий тизим институтларининг самарали ишлашини таъминлайдиган, қонунлар ишлаши ва жамоат тартиби, хотиржамлик ва хавфсизлик сақланиши учун негиз яратувчи пойдевордир.

Шу билан бирга жамиятда барқарор вазият мавжуд бўлган шароитдагина сиёсий партиялар ва жамоат ҳаракатлари жамият тараққиётининг муаммоларини кенг, ошкора муҳокама қилиш имконига эга бўлади. Олдиларига қўйган мақсадларига эришади, ўз салоҳиятларини рўёбга чиқаради, демократик давлат ва ижтимоий ҳокимият институтларини шакллантиришда қатнашади.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий-сиёсий барқарорлик — жамиятнинг жўшқин ва тадрижий ривожланиши, жаҳон тизимига интеграциялашуви учун асосий негиз ва шарт-шароитдир. Энг мураккаб ўтиш даврида

жамиятда барқарорликни сақлаб туриш айниқса муҳим. Бундай пайтда ижтимоий ва иқтисодий зиддиятлар кўпгина ижтимоий ўзгаришларнинг ўткинчи руҳдалиги сабабли янада кескинлашади. Бу эса барқарорликни бир қадар кенгроқ тушуниш имконини беради. Ижтимоий-сиёсий барқарорлик, миллий ҳамжиҳатлик, фуқаролар тотувлиги — жамиятни янгилаш ва ислоҳ қилишнинг, барқарор ривожланиш ҳамда тараққиётнинг пойдевори ва кафолатидир.

ЖАҲОН ҲАМЖАМИЯТИ БИЛАН ҲАМКОРЛИК

Ўзбекистоннинг мустақил ривожланишидаги ўтган қисқа тарихий даврда республикани суверен давлат сифатида қарор топтириш юзасидан улкан ишлар амалга оширилди. Ҳозир Ўзбекистонни 165 давлат тан олган. Дунёдаги 120 дан ортиқ мамлакат билан расмий дипломатия муносабатлари ўрнатилган. Тошкентда 35 мамлакат ўз элчихонасини очган.

Бугунги кунда Ўзбекистон тўла ҳуқуқли асосда энг обрўли ва нуфузли халқаро ташкилотлар таркибига кирган бўлиб, барча қитъалардаги ўнлаб мамлакатлар билан дўстона алоқаларни ривожлантириб бормоқда. Энг йирик банк ва молия органлари, нодавлат ва ноҳукумат ташкилотлари билан яқиндан ҳамкорлик қилмоқда. Республикада 88 та чет давлат ваколатхоналари рўйхатдан ўтган, 24 та ҳукуматлараро ташкилот ва 13 та ноҳукумат ташкилоти ишлаб турибди. Ўтган йиллар мобайнида республика кўплаб жуда муҳим халқаро конвенцияларга қўшилди.

Ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий алоқаларни шакллантиришда Ўзбекистон ўз мустақиллигининг дастлабки йилларидаёқ ишлаб чиқилган қуйидаги асосий тамойилларга амал қилмоқда.

Биринчидан, ўзаро манфаатларни ҳар томонлама ҳисобга олган ҳолда давлат миллий манфаатларининг устунлиги;

Иккинчидан, тенг ҳуқуқлилик ва ўзаро манфаатдорлик, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик;

Учинчидан, мафкуравий қарашлардан қатъи назар ҳамкорлик учун очиқлик, умуминсоний қадриятларга, тинчлик ва хавфсизликни сақлашга содиқлик;

Тўртинчидан, халқаро ҳуқуқ нормаларининг давлат ички нормаларидан устуворлиги;

Бешинчидан, ташқи алоқаларни ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама келишувлар асосида ривожлантириш.

Биз ташқи алоқаларни халқаро муносабатларнинг турли йўналишлари бўйича муваффақиятли ривожлантиришни хавфсизлик ва барқарорликнинг кафолати деб биламиз. Ўзбекистон дунё учун очиқ. Биз ҳам дунёнинг Ўзбекистонга жуда катта қизиқиш билан қараётганлигини ҳис этмоқдамиз. Бу эса Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиши учун энг яхши кафолатдир. Буни биз Ўзбекистон капитал сарфлаш нуқтаи назаридан ҳам, дунё миқёсидаги кенг қамровли хавфсизликнинг таркибий қисми сифатида минтақада барқарорликни таъминлаш нуқтаи назаридан ҳам борган сари эътиборга сазовор бўлиб бораётганлигининг далили деб биламиз.

Биз жаҳон ҳамжамияти билан кенг кўламда интеграциялашган замонавий демократик давлатни қуришдан иборат стратегик вазифани ҳал қилар эканмиз, жаҳон ҳамжамиятининг ўзи бугунги кунда серқирра бўлиб бораётганлигини жуда яхши тушунамиз. XX аср охирида дунёда жўғрофий-сиёсий аҳамияти ва кўлами жиҳатидан ноёб ўзгаришлар рўй бермоқда. Бу ўзгаришлар бетакрор. Улар нафақат мамлакатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда вужудга келган қарашлар ва уларнинг механизмларини чуқур ўйлаб кўришни, балки кўп жиҳатдан қайта баҳолашни ҳам талаб қилади. "Совуқ уруш" даврида халқаро муносабатларга асос бўлган кўп қоидалар, тамойил ва ғояларни тубдан қайта кўриб чиқиш талаб қилинмоқда. Бутун дунё яхлит ва бир-бирига боғлиқ тизим бўлиб бормоқда, унда ўзи-ўзидан қаноатланишга ва маҳдудликка

ўрин йўқ. Бу ҳол ҳозирги халқаро муносабатларни шакллантирганда, халқаро тузилмалар билан ўзаро алоқаларда ва уларнинг фаолиятида иштирок этганда мутлақо янгича ёндашувларни ишлаб чиқишни зарур қилиб қўймоқда.

XXI аср, шубҳасиз, халқаро муносабатларда бутун дунё қамраб олинадиган аср бўлади. Бундай шароитда интеграция жараёнини, халқаро институтлар ва ташкилотларда суверен давлатларнинг иштирок этишини кенгайтириш жараёнини фақат тарих тақозоси деб эмас, балки айрим минтақалар кўламида ҳам, шунингдек, умуман — бутун сайёрамиз кўламида ҳам собитқаламлик, барқарордликнинг қудратли омили деб ҳисобламоқ зарур.

Бу ҳолда масала халқаро интеграция жараёнларида қатнашиш ёки қатнашмаслик тарзида қўйилмайди. Янги мустақил давлат бўлган Ўзбекистон учун, энг аввало, ташқи сиёсатнинг оқилона мақбулликка ҳамда давлатимиз, жамият ва инсоннинг узоқни кўзловчи манфаатларига асосланадиган энг муҳим тамойилларига қатъий риоя этиш улкан аҳамият касб этмоқда.

Биз учун мустақиллик — ўз эркинлигимизни англашгина эмас, балки аввало ўз ҳаётимизни ўз иродамиз билан ва миллий манфаатларимизни кўзлаган ҳолда ташкил этиш, ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қуриш ҳуқуқидир. Шу боис ўз-ўзидан аёнки, агар интеграция мамлакатимизнинг озодлиги, мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини чеклаб қўйса ёки қандайдир мафкуравий мажбуриятлар билан боғланса, у ҳолда четдан олиб келинадиган ҳар қандай интеграция биз учун номақбул.

Интеграция ҳақида гапирар эканмиз, манфаатлар бирикувининг хилма-хил механизмлари ва шакллари ҳамда интеграция турлари мавжудлигига асосланамиз. Бунга шерикчилик ва ҳамкорлик қилишга интилаётган мамлакатларнинг бошланғич шарт-шароитлари турличалиги сабабдир. Ўзбекистон бир вақтнинг ўзида турли даражаларда — дунё миқёсида ва минтақа кўламида — интеграция жараёнларида қатнашса-да, аммо бир муҳим қоидага: бир давлат билан яқинлашиш ҳисобига бошқасидан

узоқлашмасликка амал қилади. Биз бир субъект билан шерикчиликнинг мустаҳкамланиши бошқалар билан шерикчилик муносабатларининг заифлашувига олиб келишига қаршимиз. Шу сабабли Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашуви серқирра жараёндир.

Биз мамлакатимиз иқтисодий жиҳатдан ривожланган бозор тизимига эга бўлган демократик давлат ҳақидаги ҳозирги замон тушунчаларига мос келган тақдирдагина жаҳон ҳамжамиятига киришимиз мумкинлигига асосланамиз. Айни чоғда мамлакат жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик ўрнатган тақдирдагина, яъни халқаро меҳнат тақсимотида ўзининг муносиб ўрнини топганда, минтақа ва бутун дунё хавфсизлик тизимларини барпо этишда фаол иштирок этгандагина уни замонавийлаштириш мумкин бўлади.

Ўзбекистоннинг халқаро муносабатларнинг турли субъектлари билан алоқалари қанчалик чуқур ва кенг бўлса, улар билан муносабатларда ноаниқликлар, ётсирашлар, муаммолар ва ҳал қилинмаган масалалар, кутилмаган воқеа-ҳодисалар шунчалик кам бўлади. Худди шу нарса хавфсизликка солинаётган таҳдидларни бартараф этиш ва барқарор ривожланишни таъминлашнинг зарур шартидир.

Қолаверса, биз мамлакатлар ва давлатларнинг хавфсизлик даражаси уларнинг интеграция жараёнларида қатнашиш даражасига бевосита боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Мамлакат қанчалик интеграция алоқалари билан боғланган бўлса, унинг хавфсизлигига таҳдид шунчалик кам бўлади.

Биз жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашув ҳақида гапирганимизда, энг аввало, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолиятида иштирок этишимизни назарда тутамиз. 1997 йил 2 мартда Ўзбекистон БМТга аъзо бўлганлигига беш йил тўлди. Биз ўзимизнинг бундай обрўли халқаро ташкилот ишидаги иштирокимизни Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик, тинчлик ва тотувликни таъминлашнинг кескин муаммоларига жаҳон жамоатчилиги эътиборини қаратиш имконияти деб биламиз. Ҳозир-

ги пайтда умумий хавфсизлик муаммосига алоқадор бўлган халқаро ташкилотлар ғоят хилма-хил бўлишига қарамай, фақат БМТгина хавфсизликни сақлаш ва таъминлашга хизмат қиладиган — олдини олишга қаратилган дипломатиядан тортиб то тинчлик ўрнатишга қаратилган операцияларда қатнашишгача бўлган воситаларнинг ҳаммасига эга.

Ўзбекистоннинг ташаббуси билан ва БМТ раҳнамолигида 1995 йили Тошкентда Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик муаммоларига бағишланган халқаро семинар муваффақиятли ўтди. Унда 20 та халқаро ташкилот ва жаҳоннинг 30 дан ортиқ мамлакати, шу жумладан АҚШ, ГФР, Франция, Буюк Британия, Россия, Япония, Хитой, Ҳиндистон, Покистон, Эрон ва бошқа давлатларнинг дипломатия ҳамда ҳукумат вакиллари иштирок этишди.

Бизнинг БМТ билан муносабатимиз халқаро жамоатчиликдан ёрдам ва мадад олиш истагимиздан кўра (гарчи бугунги кунда бу ҳам жуда катта аҳамиятга эга бўлса-да), кўпроқ БМТ саъй-ҳаракатлари муваффақиятли амалга оширилишига, унинг фаолияти янги мазмун билан бойишига кўмаклашишга интилишга асосланади. Жаҳондаги жўғрофий-сиёсий вазиятниинг ўзгариши янги минг йилликда БМТ таркибий тузилиши ва БМТ фаолиятини такомиллаштиришни ҳам талаб қилмоқда. Дунёда бир қатор давлатлар пайдо бўлдики, бу давлатлар қудратли ва жаҳон сиёсати кўламидаги таъсири ортиб бораётганлиги туфайли Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари бўлиши мумкин. Айни вақтда БМТнинг тузилмасигина эмас, балки унинг амал қилиши, иш тартиби ва ҳаракатларни амалга ошириши ҳам буюк давлатларнинг таъсир доиралар учун эски кураш таъсиридан ҳали қутула олгани йўқ. БМТнинг минтақавий можароларни тартибга солиш юзасидан амалга ошираётган тинчлик ўрнатиш йўлидаги ишлар ҳамма вақт ҳам муваффақиятли бўлмаётганлигини қисман шу билан изоҳлаш мумкин.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон табиатан жаҳоншумул ва универсал бўлган бу ташкилотнинг таркибий тузили-

ши ва фаолиятини такомиллаштиришни бундан буён ҳам фаол ёқлаб чиқаверади.

Шу ўринда БМТнинг интеграция соҳасидаги имкониятлари ғоят улканлигини ва унинг ихтисослаштирилган ташкилотлари бу имкониятларнинг ташкил этувчилари ҳисобланишини алоҳида таъкидлаш лозим. Ўзбекистон мазкур ташкилотлар билан бугунги куннинг ўзидаёқ самарали ҳамкорликни ривожлантирмоқда. БМТ доирасида жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашувни БМТнинг ихтисослашган муассасалари — ЮНЕСКО, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, Халқаро меҳнат ташкилоти, ЮНКТАД, ЮНИСЕФ ва бошқалар билан кенг ҳамкорлик қилиш маъносида тушунамиз.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишга, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашувини таъминлашга халқаро молиявий, иқтисодий ташкилотлар — Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Халқаро молия корпорацияси, Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва бошқалар ҳам катта ёрдам кўрсатмоқда. Биз мамлакатимизнинг ҳар йили Давос шаҳрида ўтадиган Жаҳон иқтисодий анжумани ишида қатнашиши катта аҳамиятга эга деб биламиз. Анжуманда қатнашиш Ўзбекистонни ва унинг имкониятларини таништириш, чет эл инвестицияларини жалб этиш учун муҳим аҳамиятга молик.

Жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувнинг таркибий қисми давлатларнинг турли минтақавий бирлашмалари билан алоқаларни ривожлантиришдан иборат. Ўзбекистон минтақавий халқаро ташкилотлар, чунончи, Европа Иттифоқи, ЕХҲТ, НАТО, ЭКО, ОИК, Қўшилмаслик ҳаракати ва бошқалар билан ҳам самарали ҳамкорлик қилмоқда.

Булар орасида Европа Иттифоқи алоҳида ўрин тутади. 1996 йилда Европа Иттифоқи билан Ўзбекистон ўртасидаги муносабатларни ривожлантиришда бир қанча муҳим ишлар амалга оширилди.

Февраль ойида Европа Иттифоқи Кенгаши шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисида Битим тузиш юзасидан Ўзбекистон билан ташқи ишлар вазирлиги даражасида музо-

каралар бошлаш ҳақида қарор қабул қилди, июль ойида эса Флоренцияда Битим имзоланди. Ўзбекистон совет-лардан кейинги маконда Россиядан сўнг иккинчи бўлиб Европа Иттифоқи билан шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисида Битим имзолади.

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг Европа йўналиши анча кенгайди — ушбу йўналиш Европадаги айрим мамлакатлар билан ҳамкорлик қилишни ҳам, шунингдек, бутун Европа қитъасини ҳам ўз ичига олади. Бу қитъанинг ўз, минтақавий, Европага хос интеграцияси муваффақиятли амалга оширилмоқда.

Европа Иттифоқи билан шерикчилик ва ҳамкорликни биз Ўзбекистоннинг хавфсизлиги ва тараққиётини таъминлашга қўшилган яна бир ҳисса деб ҳисоблаймиз. Чунки бу шерикчилик иқтисодий, маданий, илмий соҳалар билан бир қаторда, сиёсий соҳани ҳам назарда тутади. Бу ҳужжат ҳамкорлик қилишнинг мутлақо янги босқичини бошлаб беради, Ўзбекистон, Европа Иттифоқи ва унга аъзо бўлган мамлакатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ҳуқуқий негизини яратади, иқтисодий, илмий-техникавий, маданий алоқалар учун кенг имкониятлар очади, мунтазам сиёсий мулоқот учун институционал асос яратади.

Имзоланган Битим иккала томоннинг ҳам фаол шерикчилик қилиш учун асос яратишга интилаётганидангина далолат бериб қолмайди. Мазкур Битим Ўзбекистонда демократик жамият муваффақиятли қурилаётганлигини, халқларимизни инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, фуқаролик эркинликлари ва ҳуқуқий давлат сингари умумий қадриятлар бирлаштириб турганлигини яққол тасдиқлайди.

Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХҲТ) билан самарали ҳамкорлик қилаётганимизни алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Бу ҳамкорлик даражаси ЕХҲТ билан биргаликда амалга оширилаётган тадбирларда ва бу ташкилот расмий мансабдор шахсларининг Ўзбекистонга ташрифида яққол кўзга ташланмоқда.

1996 йил декабрида Лиссабон саммитида иштирок этганимиз Ўзбекистоннинг ЕХҲТ билан муносабатлари-

ни ривожлантиришда салмоқли воқеа бўлиб қолди. Мазкур анжуман доирасида Ўзбекистон хавфсизлик муаммосига доир ўз қарашларини баён этиш ҳуқуқига ва имкониятига эга бўлди. Бизнинг ЕХҲТнинг Марказий Осиёдаги фаолиятини кучайтиришга оид даъватимиз тушуниб қабул қилинди ва у Лиссабон декларациясида ҳужжатлаштирилди. Бу аслида ЕХҲТ ўз ҳужжатларида мазкур минтақада барқарорликни қўллаб-қувватлаш ва можароларнинг олдини олиш ниятини баён этган биринчи ҳодиса бўлди. Хавфсизлик, шу жумладан Европадаги хавфсизлик ҳам чегара билмаслиги бугун ҳеч кимда шубҳа туғдирмайди.

Лиссабонда XXI аср арафасида ялпи хавфсизликнинг модели хусусида олиб борилган мунозаралар жараёнида биз хавфсизликнинг бўлинмаслиги ҳақидаги асосий қоидани тўла-тўкис қўллаб-қувватлашимизни билдирдик. Шуни мамнуният билан қайд этамизки, можаролар юз бериб турган ҳудудларга яширинча қурол-яроғ етказиб беришни тўхтатиш ҳақидаги таклифимиз Лиссабон учрашувининг якунловчи ҳужжатида ўз ифодасини топди. Умид қиламизки, бу охир-оқибатда XXI аср учун умумий ва кенг қамровли хавфсизлик моделининг таркибий қисми бўлиб қолади.

Шу билан бир қаторда сўнгги вақтларда Тошкентда Ўзбекистон ташаббуси билан ЕХҲТнинг бир қатор йирик анжуманлари ўтказилди. ЕХҲТ Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича Бюроси (ДИИҲБ)нинг "Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар" мавзусидаги халқаро семинар-кенгаши Марказий Осиё, Европа, Америкадаги 21 мамлакат экспертларининг, шунингдек, 29 та халқаро ва ноҳукумат ташкилотлари вакилларининг иштирокида кенг мулоқот ўтказиш имкониятини берди. Улар Марказий ва Шарқий Европада омбудсмен институти, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар фаолиятини ривожлантириш, қонунчилик тизимларини такомиллаштириш ҳамда халқ таълими ва оммавий ахборот воситаларининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги роли масалаларини кўриб чиқдилар.

ЕХҲТнинг ДИИҲБ ташаббуси билан "Оммавий ахборот воситалари демократлаштириш шароитида" мавзуида семинар ҳам ўтказилди. ЕХҲТ Келиштирув ва ҳакамлик суди томонидан ташкил этилган ЕХҲТ халқаро семинари ҳам бўлиб ўтди. Буларнинг барчаси тинчлик ўрнатувчи ва ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ушбу нуфузли ташкилот билан яқин ва самарали муносабатлар ўрнатилганлигидан далолат беради.

Хозир бизнинг мамлакатимиз билан НАТОдек халқаро ташкилот ўртасида ўзаро тушуниш ва ҳамкорлик мавжуд деб айтиш мумкин.

Бизнингча, ўз таркибида демократик давлатларни бирлаштириб турган НАТО фақат Европа қитъасидагина эмас, балки ўзининг сиёсий устқурмасини мустаҳкамлаш ва "Тинчлик йўлида ҳамкорлик" дастури ҳисобига жуда катта Евроосиё минтақасида тинчлик ўрнатувчи омил бўлиши мумкин. Ўзбекистон "Тинчлик йўлида ҳамкорлик" дастурига 1995 йил июль ойида қўшилган бўлиб, бу дастурдаги иштирокимизга ўз мустақиллигимиз ва суверенитетимизни мустаҳкамлаш, ҳозирги замон ҳарбий-техникавий ютуқлардан баҳраманд бўлиш, ҳарбий кадрлар тайёрлашда имкониятларимизни кенгайтириш нуқтаи назаридан қараймиз.

НАТО Бош котиби Х. Солана ва АҚШнинг НАТОдаги доимий вакили Р. Хантернинг Ўзбекистонга ташрифлари бутун дунё миқёсидаги ва минтақадаги хавфсизлик муаммолари борасидаги қарашларимиз мос келишини яна бир бор намойиш қилди. Музокаралар давомида минтақада тинчликни сақлашга, Афғонистондаги можарони сиёсий чоралар билан бартараф этишга, Марказий Осиё минтақасини ядросиз ҳудуд деб эълон қилишга қаратилган ташаббусларимизга тўла тушуниш билан қаралаётганлиги ва улар қўллаб-қувватланаётганлигининг шоҳиди бўлдик. Биз Ўзбекистоннинг имкониятлари минтақадаги барқарорлаштирувчи омил сифатида баҳоланишига тўла-тўкис қўшиламиз.

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик қилишида Европанинг имкониятлари миллий манфаат-

ларимиз нуқтаи назаридан ҳаётий муҳимдир. Европа ва бутун Ғарб — юксак технологиялар ва инвестициялар манбаидир, ҳозирги замон демократияси ва инсон ҳуқуқларининг рамзидир. Буларнинг барчаси XXI асрга хавфсизлиги таъминланган ва барқарор ривожланаётган, юксак даражада тараққий этган ва замонавий демократик давлат бўлиб кириш мақсадида янгиланиш ва тараққиётни ўзининг стратегик вазифаси қилиб олган ёш Ўзбекистон давлати учун ҳаётий заруратдир.

Биз бунда хавфсизлик ва тараққиёт бир-бирини тақозо этиши тамойилига амал қиламиз. Бу эса, бир томондан, иқтисодиётга инвестициялар олиб келиш учун барқарор ва хавфсиз муҳит яратишни, иккинчи томондан, ҳаётнинг ҳамма соҳаларида кенг кўламдаги ислоҳотларни амалга оширадиган мамлакатгина бундай хавфсиз муҳитни таъминлашга қодир бўлишини назарда тутади.

Жамиятимизнинг демократик ўзгаришларни чуқурлаштириш йўлидан собитқадам ривожлана боришига бошқа халқаро ташкилотлар билан ва энг аввало Осиё минтақасидаги ташкилотлар билан яқиндан ҳамкорлик қилиш ҳам ёрдам беради. Туркийтилли давлатлар ўртасидаги муносабатларни ривожлантириш ва чуқурлаштиришни алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Бу мамлакатларнинг анъанавий бўлиб қолган саммитлари доирасида дастлабки босқичда учрашувларга сиёсий руҳ бахш этиш жараёни ортда қолганлиги мамнуният ҳиссини уйғотади. Ҳозир унинг қатнашчилари асосий эътиборларини тобора кўпроқ ўз халқлари равнақ топиши учун иқтисодий ва гуманитар соҳалардаги муҳим муаммоларни ҳал қилишга қаратмоқдалар.

Туркийтилли давлатлар бошлиқларининг 1996 йил октябрь ойида Тошкентда ўтказилган IV учрашуви бунинг далили бўлди. Мазкур учрашув туркийтилли давлатлар муносабатларининг асоси, яъни улар халқларининг тарихий, этник-маданий ва маънавий яқинлигидан иборат эканлигини яна бир бор тасдиқлади. Бу ҳол ушбу мураккаб минтақада тинчлик ва хавфсизликнинг кучли кафолатини яратади.

Учрашув чоғида фан, маданият, таълим, иқтисодиёт, транспорт коммуникациялари соҳасида икки томонлама ва кўп томонлама ҳамкорликни янада ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. "Буюк Ипак йўлини тиклаш: маърифий туризмни ривожлантириш, туркийтилли давлатларнинг маданий меросини қайта тиклаш, асраш ва барқарор ривожлантириш" дастурини биргаликда ишлаб чиқиш назарда тутилмоқда. Бу дастурнинг мақсади саёҳат йўналишлари тармоғини кенгайтиришдан ва сайёҳликнинг тегишли инфраструктурасини кенгайтиришдан иборат.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Ўзбекистон ўзининг ташқи алоқаларини ҳам кўп томонлама, ҳам икки томонлама асосда ташкил этиш тарафдоридир. Икки томонлама алоқаларни кенгайтириш ҳар қайси томоннинг манфаатларини янада аниқроқ ҳисобга олиш, бир-биримизни яқиндан таниш, узоқ муддатли ўзаро манфаатли ҳамкорликка мустаҳкам замин ҳозирлаш, шу тариқа барқарорлик ва хавфсизлик учун мустаҳкам негиз яратиш имконини беради. Ўзбекистон ер юзининг турли чеккаларида ишончли ва манфаатдор шерикларга эга эканлиги мени айниқса қувонтиради. Уларнинг доираси мунтазам кенгайиб бормоқда.

Бизнинг Америка Қўшма Штатлари билан икки томонлама муносабатларимиз давлатлараро алоқаларнинг ғоят муҳим йўналишлари бўйича изчил ва собитқадамлик билан ривожланиб бормоқда. Бунга Ўзбекистон расмий делегациясининг 1996 йил ёзида АҚШга ташрифи ёрдам берди. Мазкур ташриф чоғида АҚШ Президенти Б. Клинтон ва бошқа юксак мартабали шахслар билан учрашувлар бўлиб ўтди. Шунингдек, ўзбек-америка сиёсий маслаҳатлашувлари ҳам ўтказиб келинмоқда.

Дунёнинг етакчи давлати бўлган, жуда катта сиёсий, иқтисодий, ҳарбий-техникавий, интеллектуал салоҳиятга эга бўлган АҚШ билан кўп томонлама муносабатларни ривожлантириш ва чуқурлаштириш ҳозир биз учун устувор аҳамият касб этмоқда. Қўшма Штатлар жамиятимизни янгилаш, ислоҳ қилиш ва демократлаштириш, рес-

публикамизнинг давлат мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш жараёнига салмоқли ҳисса қўшмоқда. Биз Америка компаниялари ва фирмалари билан қўшма инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга, улар билан узоқ муддатли, ўзаро фойдали шерикчилик муносабатларини ўрнатишга, Америка капиталининг бизнинг бозоримиздаги иштироки кенгайишига катта аҳамият берамиз.

Сўнгги йилларда Европадаги кўпгина мамлакатлар — Германия, Буюк Британия, Франция, Бельгия, Португалия, Греция, Чехия, Словакия, Руминия ва бир қатор бошқа мамлакатлар билан бевосита, икки томонлама муносабатларимиз анча кенгайди ва мустаҳкамланди.

Бизнинг шу мамлакатлар давлат ва ҳукумат бошлиқлари билан учрашувларимиз ва ошкора суҳбатларимиз энг муҳим сиёсий муаммолар бўйича қарашларимизнинг ўзаро мослигини яна бир бор тасдиқлади. Бу эса мазкур мамлакатлар билан яқиндан, узоқ муддат ҳамкорлик қилишимиз, савдо-иқтисодий алоқаларни кенгайтириш, ҳар икки томоннинг мавжуд имкониятларидан фаол фойдаланиш учун катта истиқболлар очиб бераётганлигини мамнуният билан қайд этишим мумкин.

Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари — Япония, Жанубий Корея, Хитой, Вьетнам, Малайзия, Ҳиндистон, Индонезия ва бошқа мамлакатлар билан алоқаларимиз мустаҳкамланиб бораётганлигини алоҳида мамнуният билан таъкидлаб ўтмоқчиман.

Кейинги вақтларда Япония минтақамизнинг мураккаб муаммоларини — хавфсиз ва барқарор тинчликка эришиш, атроф муҳит муҳофазаси масалаларини ҳал қилишда фаол ва манфаатдорлик билан иштирок этмоқда.

Минтақавий барқарорлик, минтақа кўламида интеграция жараёнларини ривожлантириш масалаларини ҳал қилишда илгари Совет Иттифоқи таркибига кирган мамлакатлар ўртасида вужудга келаётган муносабатлар алоҳида ўрин тутади. 1991 йил декабрида Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги ташкил этилганидан бери беш йил ўтди.

Бу йиллар МДҲ мамлакатлари икки томонлама ва кўп томонлама шартнома муносабатлари доирасида тенг ҳуқуқли шерикчилик асосида ўзаро фойдали ҳамкорлик қилишлари учун кенг имкониятлар мавжудлигини тасдиқлади. Бундай ҳамкорликка Ҳамдўстлик мамлакатларининг ҳудудий яқинлиги ва иқтисодий жиҳатдан боғланганлигигина эмас, балки чуқур тарихий илдизлар, маданий ва маънавий алоқалар, катта тарихий давр мобайнида халқларимизнинг тақдири муштараклиги ҳам асос бўлмоқда.

Мамлакатларимиз халқларининг яқинлашуви — табиий кечаётган жараён. Бу яқинлик, Совет Иттифоқи мавжуд бўлганлигидан қатъи назар, ҳамма вақт бўлиб келган. Бу халқ интеграцияси бўлиб, сунъий равишда жорий этиладиган сиёсий интеграциядан фарқли ўлароқ, ҳақиқий интеграциядир. Шуни таъкидлаш керакки, советлардан кейинги давлатларнинг биронтаси ҳам интеграцияга қарши чиқаётгани йўқ. Айни чоғда уларнинг биронтаси ҳам ўз мустақиллигидан воз кечмоқчи эмас.

Биз учун масаланинг моҳияти мустақиллик ёки интеграцияни танлаш эмас, балки бу икки йўналишни уйғунлаштиришдан иборатдир. Биз МДҲни ҳақиқий мустақил, суверен давлатлар интеграцияси сифатида кўришни истар эдик.

Масалага бундай ёндашишнинг "МДҲ мамлакатларининг чуқур интеграцияси" деб аталган баъзи сиёсий ғояларга ҳеч бир алоқаси йўқ. Тўртлар шартномаси (Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Беларусь) ва Иккилар шартномаси (Россия ва Беларусь) имзоланганидан бери анча вақт ўтди. Аввало шуни таъкидлашни истардим: бу Шартномаларни имзолаш ва уларни амалга ошириш — бу давлатларнинг ички иши. Ҳар бир давлат биринчи галда ўз манфаатларини назарда тутиб, ўз тақдирини ва истиқболини ўзи ҳал қилади, ҳар қандай ҳужжатларни ҳамда давлатлараро шартномаларни қабул қилиш ва имзолаш ҳуқуқига эга бўлади. Бинобарин, бу ихтиёрий иш эканлигини назарда тутиб, бу жараёнга ҳеч ким аралашишга ҳақли эмас.

Мазкур вазиятда масала қуйидагича қўйилмоқда: ушбу ҳужжатлар ва шартномалар Ўзбекистон учун мақбулми, Ўзбекистон шу шартномаларга қўшила оладими ёки йўқми? Бунинг устига, бизни Интеграциялашган давлатлар ҳамжамияти ёки иттифоқини ташкил этиш бўйича ана шу ҳужжатларни имзолашга зўр бериб таклиф қилишмоқда, баъзан бу Ўзбекистон учун фойдали, ёки фойдасиз эканлигини бизнинг ўрнимизга ҳал этмоқчи бўлишмоқда.

Худди шунинг учун ҳамда интеграция ва ҳамкорлик жараёнлари ҳақидаги ўз тушунчамизни, ҳар қандай давлатлараро блокларга асосланган ёндашувлар, шунингдек, барча яхши ниятли манфаатдор давлатлар билан эркин ҳамкорлик қилиш йўлидаги чеклашлар биз учун номақбул эканлигини ҳисобга олганда, Ўзбекистон бундай Иттифоқлар ёки Ҳамжамиятларга қатъиян қаршидир.

Мустақил Ўзбекистонни ташвишга солаётган асосий стратегик масала — эски империяни қайта тиклашга йўл қўймаслик масаласидир. Афсуски, биз ташвишланиш учун жиддий асосларга эгамиз. Бу ташвиш ана шундай йиғинларда қабул қилинган ҳужжатларнинг қоидалари, уларда рўкач қилиб келтирилаётган далиллар ва даъволар туфайли туғилмоқда. Хўш, улар нималардан иборат?

Биринчи. МДҲ ўзининг бугунги ҳолати билан уни ташкил этиш чоғида назарда тутилган ғояларга мос келмаётганлигини, бу мўрт тузилма ҳеч нарсани ҳал қилмаётганлиги ва у қабул қилган қарорлар амалда бажарилмаётганлигини айтмоқдалар.

Ҳа, бундай фикрларда жон бор.

Лекин қабул қилинган қарорларнинг МДҲ доирасида бажарилишини таъминлайдиган механизмларни чинакамига, амалда излаш ўрнига давлатлар ўртасида икки томонлама муносабатларни ривожлантириш, уларни муайян мазмун билан бойитиш ўрнига, кўпроқ эски даврларни қўмсаш ҳисси пайдо бўлмоқда. Давлатлардан юқори турувчи тузилмаларни — парламент, қонун чиқарувчи, ижро этувчи идоралар — Мувофиқлаштирувчи ёки Юқори Кенгаш, кўплаб амалдорлар ишлайдиган Ижроия ёки Маъмурий қўмита, бирлашган ҳарбий-сиёсий тузилма-

лар ва шу кабиларни ташкил этишга ҳаракат қилинмоқда. Собиқ Иттифоқнинг улкан маконидаги барча масалаларни ягона Марказдан туриб ҳал қилиш мумкин бўлган даврлардаги тартиб одамлар онгига ниҳоятда чуқур сингиб кетганлиги сезилмоқда.

Агар бирон-бир давлатлараро уюшма ташкил этилгандек бўлса, нима учундир, албатта, унинг тегишли ҳокимият ва бошқарув органлари ҳам бўлиши керак, деб ҳисоблашади. Агар МДҲ давлат бошлиқлари, ҳукумат бошлиқлари ва бошқа тузилмаларининг охирги мажлислари кун тартиби кузатиладиган бўлса, ягона йўналиш — иқтисодий ва гуманитар интеграциянинг пишиб етилган муаммолари ўрнига, давлатлар ва халқлар ўртасидаги алоқаларни яхшилаш ўрнига, нуқул ҳарбий-сиёсий масалаларни, бирлашган қўмондонликни тузиш, чегараларни биргалашиб қўриқлаш ва шу кабилар қўйилаётганлиги тасодифий эмас.

Бироқ ҳамма шу нарсани яққол англаб олиши керакки, ташкил этилаётган Иттифоқларда давлатлардан юқори турадиган тузилмалар барпо этилса ва Шартнома қатнашчиси бўлган ҳар бир алоҳида мамлакатнинг тегишли қонуний органлари бир ёқда қолиб, бевосита амал қиладиган, яъни барча органлар ва ташкилотлар бажариши шарт бўлган қарорларни мазкур тузилмаларнинг ўзи қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлса, у ҳолда мазкур давлатларни суверен ва мустақил деб ҳисоблаш қийин бўлади.

Ваколатли ва қонун чиқарувчи, ижро этувчи, ҳарбий-сиёсий ва суд органларига эга бўлган ҳар бир алоҳида давлатнинг янги ташкил этилаётган давлатлардан юқори турувчи тузилмалар билан алоқасини, ифодали қилиб айтганда, туташ томирлар деб тасаввур қилиш мумкин. Ҳамжамиятнинг давлатлардан юқори турувчи тегишли тузилмаси ўзига қанчалик ваколат талаб қилса, ҳозирги алоҳида суверен давлатнинг ҳар бири худди шунчалик ваколат ва ҳуқуқларини йўқотади. Бу — инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат.

Бинобарин, Ҳамжамият ёки Иттифоқ ва унинг давлатдан юқори турувчи тузилмалари ташкил топгани би-

лан ҳар бир алоҳида иштирокчи мамлакат ўз суверенитети ёки мустақиллигини тўла сақлаб қолади деб ишонтирмоқчи бўлсалар ёки ваъда берсалар — буни жиддий қабул қилиб бўлмайди.

Мисол учун Россия билан Беларуснинг Иттифоқ тузиш ҳақидаги келишувларини олайлик. Ушбу келишувлардан кўзда тутилган пировард мақсад, бу мамлакатларнинг раҳбарлари айтаётганларидек, бирлашган давлат ёки бирон-бир шаклда конфедерация ёхуд федерация тузишдан иборат. Бизнинг назаримизда, бундай Иттифоқнинг тузилиши авваламбор буюк давлатчилик, коммунистик ва сохта ватанпарвар кучларнинг стратегик мақсадларига жавоб беради. Бундай кучларнинг мақсади Беларусь ва Россия орасида тузилаётган Иттифоққа таяниб, кейинчалик Украинани бунга ихтиёрий-мажбурий равишда қўшилишга мажбур қилиб, сўнгра эса Славян Иттифоқи деб аталмиш уюшмага суяниб бутун собиқ совет маконида қарор топган мустақил давлатларга ўз ҳукмини ўтказиш ва жаҳон майдонида йўқотган ўз ўрнини қайтаришдан иборатдир. Жаҳон хўжалик алоқаларига иқтисодий интеграциялашувдан иборат бош йўналишни танлаб олган Ўзбекистон учун бу йўл мутлақо номақбулдир.

Яна бир фикр: тасдиқланган МДҲ Низоми доирасида иқтисодий ва молиявий интеграцияни чуқурлаштиришни, цивилизацияли тўловлар масаласини ҳал қилишни, иқтисодий ва гуманитар интеграция йўлидаги ғовларни олиб ташлашни ҳозир бизга ҳеч ким тақиқламайди. Бунинг учун биринчи навбатда жўғрофий-сиёсий руҳда бўлган шартномаларни имзолаш ва турли хил Иттифоқларга кириш асло шарт эмас.

Иккинчи. Вужудга келган танглик вазиятининг, одамлар мушкул аҳволга тушиб қолганлигининг асосий сабаби, энг катта бало — аввало республикалар ўртасидаги иқтисодий ва хўжалик алоқалари узилиб қолганлигида дея ҳаммани ишонтиришга ҳаракат қилинмоқда.

Бу советлардан кейинги бутун маконни карахт қилиб қўйган тангликнинг ҳақиқий сабабларидан одамларнинг эътиборини чалғитишга очиқдан-очиқ уринишдир.

Советлардан кейинги маконда давлатлар иқтисодиётидаги танг ҳолатнинг асосий сабаби, энг аввало, ўз умрини яшаб бўлган тоталитар, маъмурий-буйруқбозлик, марказдан тақсимлаш тизими мафкурасининг парчалаб ташланганлигидан, бугунги кунда бутун дунё яшаб келаётган бозор муносабатларига, эркин иқтисодиётга ўтишдан иборат эканлиги мутлақо аён бўлиб қолди.

Собиқ Иттифоқ таркибида бўлган кўп мамлакатларнинг қанчадан-қанча корхоналари ҳозирги пайтда оғир аҳволга тушиб қолганлигини, амалда ишламаётганлигини фақат шу билан изоҳлаш мумкин. Уларнинг кўплари ишламай турганлигига сабаб бошқа суверен давлатларнинг корхоналари билан алоқалари узилиб қолганлиги ёки амал қилмаётганлиги эмас. Бу мамлакатлардан ташқаридаги кооперациялашган алоқаларга мутлақо боғлиқ бўлмаган юзлаб корхоналар ишламай турибди.

Бунинг бутунлай бошқа сабаблари бор. Улар ҳозирча янги шароитларга мослаша олмаётир, ўз маҳсулотларини сота олмаётир, уларда ишлаб чиқаришни сақлаб туриш ва ривожлантириш учун маблағ йўқ.

Кўриниб турибдики, гап бу алоқалар узилиб қолганлигида эмас. Иқтисодиётни тезроқ ислоҳ қилиш, ҳисоб-китоб механизмларини такомиллаштириш, ҳар бир корхонада зарур маърифий тартиб-интизом ўрнатиш лозим.

Учинчи. "Чуқур интеграция" муаллифлари бир далилга айниқса кўпроқ мурожаат этадилар — бутун дунёда интеграция ер юзининг кўпгина минтақалари учун хос бўлган жараён деб тушунилар эмиш. Бунда кўпроқ Европа Иттифоқини ташкил этиш тажрибасини далил қилиб келтирадилар.

Ҳа, тарихий тараққиётнинг ҳозирги боқичида барча давлатлар бир-бирларига боғлиқ ва ўзаро алоқада яшайди. Дунё харитасидан ҳозирги кунда бошқалардан, биринчи навбатда, ўзини ўраб турган мамлакатлардан мутлақо ажралиб қолган давлатни топиб бўлмаса керак.

Ҳа, Европа Иттифоқида интеграция ва ҳамкорлик асосий тамойиллар ҳисобланади.

Бироқ Европа Иттифоқида интеграция жараёнларига ёндашувлар интеграциялашаётган давлатнинг батамом суверенлиги, ихтиёрийлик ва уларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш тамойилларига асосланади.

Ҳа, Европа Иттифоқини ташкил этишга асос бўлган тамойиллар МДҲ мамлакатлари учун жозибали бўлиши мумкин. Буни ҳеч ким инкор этмайди. Лекин бир қатор ҳолатлар борки, улар Европа Иттифоқини советлардан кейинги макондаги вазиятдан кескин ажратиб туради.

Биринчидан, энг муҳими шундаки, Европа Иттифоқини шакллантириш бир неча ўн йилликларни ўз ичига оладиган узоқ тарихга эга, Маастрихт битимлари эса — давлатлар, уларнинг раҳбарлари босиб ўтган катта йўлнинг натижасидир.

Иккинчидан, Европа Иттифоқига барқарор, мустаҳкам демократик ижтимоий давлат тузилмаларига эга бўлган, пухта бозор ва ҳуқуқий қонунчилик нормаларини, уларни рўёбга чиқариш механизмлари ва инфраструктурасини шакллантирган мамлакатлар бирлашган.

Учинчидан, демократик тартиблар ва қадриятлар бу мамлакатлар аҳолиси мутлақ кўпчилигининг ижтимоий онгида мустаҳкам ўрнашиб қолган.

Тўртинчидан, Европа Иттифоқидаги мамлакатларнинг кўпчилиги тахминан тенг, анча юқори иқтисодий имкониятларга эга. Ўзининг ривожланиши жиҳатидан яққол афзалликларга эга давлатлар йўқ.

Бешинчидан, агар бизнинг техникавий ва иқтисодий қолоқлигимизни, ғоят эскирган, рақобатга дош беролмайдиган технология ва асосий фондларимизни ҳисобга олсак, собиқ СССР чегараларида аллақандай Иттифоқларга биқиниб олиш — бундай сиёсат ўтмишнинг турли мафкуравий андозаларини ўйлаб, ўзимизни жаҳон иқтисодиёти назаридан четда қашшоқ ҳаёт кечиришга маҳкум этишдан бошқа нарса эмас.

Айни чоғда шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, барча иштирокчи мамлакатлар томонидан танланган ва вужудга келтирилган умумий бошқарувчи тузилмалари фаолият олиб бораётган Европа Иттифоқи билан бир қаторда,

Жануби-Шарқий Осиё (АСЕАН) ва Осиё-Тинч океани минтақаси (АТЭС) мамлакатлари тажрибаси ҳам мавжуд. Бироқ уларда миллий давлатлардан юқори турувчи парламентлар, Вазирлар Кенгашлари ва бошқа бирлаштирувчи тузилмалар йўқ.

Марказий Осиё мамлакатлари даражасидаги интеграцияга келсак, у ўзининг алоҳида хусусиятлари билан ажралиб туради. Бу интеграция ўз моҳиятига кўра ҳамиша халқ интеграцияси бўлиб келган ва шундай бўлиб қолмоқда. Бутун тарих давомида бу минтақа халқлари ажнабий босқинчилар ҳукмронлигига қарши елкама-елка туриб курашиб келганлар. Бу халқларнинг вакилларини мустақилликни қўлга киритиш ва мустақил давлатлар тузиш ғоялари бирлаштирган. Бу халқлар Туркистон деб ном олган улкан ҳудудда асрлар давомида яшаб келганлар.

Аввало шуни таъкидламоқчимизки, Марказий Осиё халқларининг интеграцияси орзу ёки келажакка мўлжалланган лойиҳа эмас, бу — бор нарса, бу — мавжуд воқелик бўлиб, фақат ташкилий, ҳуқуқий ва сиёсий шаклларга муҳтождир.

Марказий Осиёдаги интеграцияни биз ҳудудий бирлик, коммуникациялар, иқтисодиётнинг асосий ва етакчи тармоқлари муштараклиги, сув хўжалиги ва энергетика объектларини биргалашиб ишлатиш, энергия захиралари билан таъминлаш эҳтиёжи тақозо этган объектив зарурият деб ҳисоблаймиз. Бир-бирига чирмашиб кетган умумий теран томирларга эга бўлган халқларимизнинг маданий, тил ва маънавий бирлиги ҳақида-ку, гапирмаса ҳам бўлади.

Бу минтақа муайян бир шаклда ҳамма вақт интеграция бўлиб келган. Марказий Осиё халқлари мустақилликка эришганларидан кейин биргаликда куч-ғайрат сарфлаб ўз келажакларини қуришлари зарурлигини яна қайта ҳис этдилар. Тошкентда Қозоғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон президентлари томонидан Марказий Осиё минтақасининг бу суверен мамлакатлари ўртасида ягона иқтисодий маконни ташкил этиш ҳақидаги Шартноманинг имзоланиши шу йўлдаги амалий қадам бўлди.

Марказий Осиё республикаларининг интеграциялашуви учун ҳақиқатан ҳам бир қатор дастлабки шарт-шароит ва сабаблар мавжуд. Булар жумласига иқтисодий ривожланишнинг бошланғич даражаси бараварлиги, ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг бир хиллиги ҳам, ягона транспорт-энергетика коммуникациялари, сув захиралари ҳам киради. Бундан ташқари, ушбу минтақада яшаётган барча халқларнинг хавфсизлиги учун муштарак бўлган таҳдидлар ҳам мавжуд. Булар — Оролнинг қуриб бораётганлиги, наркотик моддалар, қурол-яроғ, терроризм, диний фундаментализмнинг кириб келиши, Афғонистон томонидан кескинлик ва беқарорликнинг ёйилиш хавфи ҳамда бир қатор бошқа омиллардир. Бу таҳдидлар, гарчи тарқоқ туюлса-да, бирлаштирувчи омиллардир, чунки уларнинг биронтасини ҳам алоҳида, ўз кучига ишонган ҳолда енгиб бўлмайди.

Айни шу ҳолатлар Марказий Осиё минтақасининг гуллаб-яшнаши тўғрисида қайғурадиган барча сиёсатчилар учун амалий қўлланма бўлиб қолиши даркор.

Марказий Осиё Ҳамдўстлигининг келажагига ишонч билан қараш учун ҳамма асослар мавжуд. Зарур ҳуқуқий ва ташкилий шарт-шароитлар яратилган, Давлатлараро кенгаш тузилган, Ҳамдўстлик дастурларини рўёбга чиқариш бўйича ижроия қўмита, Марказий Осиё ҳамкорлик ва тараққиёт банки ташкил этилган. Қатнашувчи давлатлар иқтисодий интеграциясининг 2000 йилгача мўлжалланган, 53 та муайян лойиҳани ўз ичига оладиган дастури ишлаб чиқилди, ягона иқтисодий маконни вужудга келтириш учун асос солинмоқда.

Биз ўзимизнинг ташқи мудофаа сиёсатларимизни уйғунлаштиришга ҳам бевосита яқинлашдик — ягона иқтисодий макон ташкил этиш тўғрисидаги Шартномада қатнашувчи мамлакатлар мудофаа вазирлари Кенгашининг низоми тасдиқланди.

Марказий Осиё давлатлари Ҳамдўстлигининг ташкил этилиши асло улар бошқа давлатлардан яккаланиб қолишини билдирмайди. Биз уни МДҲ доирасидаги интеграция жараёнларига ҳам қарши қўймаймиз. Бу ҳамдўстлик

давлатчиликни қарор топтириш ва бозор муносабатларига ўтишнинг мураккаб даврида минтақадаги мамлакатларнинг куч-ғайратлари ва саъй-ҳаракатларини жипслаштиришга қаратилгандир.

Марказий Осиё Ҳамдўстлиги биз учун шунчаки интеграция удумига эргашиш эмас, устун бўлиб олиш ёки ўз таъсир доирамизни кенгайтиришга интилиш ҳам эмас. Бу XXI асрда бизнинг мустақиллик ва тараққиёт йўлимиздир. Ишончим комилки, бу бирликни амалга ошириш, ҳеч шубҳасиз, халқларимизнинг манфаатларига тўла мос келади, минтақамизда барқарорлик ва тинчликни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Марказий Осиё давлатлари, гарчи ижтимоий-сиёсий, этник ва маданий жиҳатдан хилма-хил бўлса-да, биргаликда куч-ғайрат сарфлаб, хавфсизликка ташқаридан туғилаётган таҳдидларга қарши туриш учун, бутун минтақани барқарор ривожлантириш учун қулай муҳитни яратади, амалда бу минтақани хавфсизлик ва барқарорлик минтақаси сифатида шакллантиради. Шу тариқа бу минтақа давлатлари бутун дунё кўламида тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга муносиб ҳисса қўшади.

Иймоним комилки, тарихни можаролар ва адоват эмас, балки халқлар ўртасидаги ҳамкорлик ва ишонч олға ҳаракатлантиради.

Ҳозирги дунёда хавфсизлик ва барқарорлик фақат ҳарбий-сиёсий жиҳатларнигина назарда тутиб қолмайди. Иқтисодий, экологик ва маданий жабҳалар ҳам жуда муҳим бўлиб, хоҳ минтақа бўлсин, хоҳ бутун сайёрамиз бўлсин — бизнинг тинч ва гуллаб-яшнаётган умумий уйимиз ана шулардан ташкил топади.

ХУЛОСА

Китоб устидаги ишни охирига етказгач, унинг мазмунини фикран кўз олдимга келтириб, умумлаштириб, яна ўзимга ўзим савол бераман: " Шу мавзуга мурожаат қилиш зарур эдими, бугун Ўзбекистон ва у билан бирга Марказий Осиё минтақасидаги бошқа давлатлар кечираётган мураккаб, ғоят кескин муаммолар — хавфсизлик, ривожланишни таъминлаш, барқарорлик ва собитқадамлик муаммолари ҳақида гапириш зарурати борми?".

Ишончим комилки, бунга зарурат бор.

Биринчидан, беш йиллик мустақил тараққиётимизнинг унча катта бўлмаган, аммо баъзи жиҳатлардан аччиқ тажрибаси босиб ўтилган йўлни таҳлил қилишни, камчиликларни ҳам, ютуқларни ҳам умумлаштиришни талаб қилади. Мамлакатимиз, халқимиз бундай тажрибани билмаган эди. Ўтган даврнинг ҳар бир йилини аҳамияти жиҳатидан тарихимизнинг ўн йилликларига, ҳатто асрларига тенглаштириш мумкин, десак муболаға бўлмайди.

Иккинчидан, тилга олинган мавзунинг ўзи — хавфсизлик, барқарорлик, мамлакатнинг собитқадамлик билан ривожланишига эришиш учун ислоҳотларни амалга ошириш зарурлиги ва ана шу асосда одамларимизнинг фаровонлигини ва муносиб турмуш кечиришини, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнини эгаллашини таъминлаш — моҳият-эътибори билан давлат мустақиллиги ва суверенитетига, халқ эркинлиги ва тенглигига эришишнинг асосий мазмуни, айтиш мумкинки, пировард, абадий мақсадидир.

Учинчидан, ана шу улуғ мақсад йўлида турган муаммолар ва таҳдидларни аниқ тушуниш жамиятни бирлаштиради, жипслаштиради, ҳар бир кишига ўзининг масъулиятини, ўз ўлкаси, жонажон Ватанининг тарихи ва ҳаётидаги мураккаб воқеаларга дахлдорлигини пухта ўйлаш, янада чуқурроқ англаш имконини беради. Ана шуларнинг ҳаммасини тушунишгина ўтиш босқичида, янгиланиш ва жамиятни ислоҳ қилиш йўлида бошдан кечиришга тўғри келаётган жуда катта қийинчиликлар ва машаққатларни енгишда одамга куч ва қатъият бағишлаши мумкин.

Тўртинчидан, она заминимизда яшаётган ҳар бир инсон ушбу китобни ўқиб чиқиб, тарихимизга, Ватанимиз, Ўзбекистонимиз эга бўлган куч-қудратга, бойликларга ва беқиёс имкониятларга фикран назар ташлаб, шубҳасиз, ифтихор ҳиссини бошидан кечиради.

Айни чоғда мен, ана шу ҳиссиёт билан бирга, ҳар биримиз халқимизга, ўз меҳнати билан, жонини фидо қилиб, мамлакатнинг моддий ва маънавий бойликларини, куч-қудратини яратган кишиларга самимий миннатдорлик туйғуларини ҳис этишимизни жуда-жуда истар эдим.

Фарзандларимиз, келажак авлодлар биздан шу ўлкани, шу муқаддас заминни яна ҳам бой, кучли ва қудратли ҳолатда қабул қилиб олишлари учун, биз буюк аждодларимизга нисбатан қандай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этаётган бўлсак, ўғил-қизларимиз, келажак авлодлар ҳам бизга нисбатан шундай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этишлари учун лозим бўлган ҳамма ишни қилиш — бизнинг фуқаролик бурчимиздир.

1997 йил

ЗАМОНАВИЙ КАДРЛАР — ТАРАҚҚИЁТИМИЗНИНГ МУҲИМ ОМИЛИДИР

1997 йил 5 июнь куни Тошкентда "Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастурни тузиш" комиссиясининг йиғилиши бўлди. Мажлисни республика Президенти Ислом Каримов бошқарди.

Унда тегишли вазирликлар, қўмиталар, уюшмалар, жамғармалар, идора ва ташкилотлар раҳбарлари, мутахассислар иштирок этди.

Мамлакатимизда ҳаётнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг тақдирида, одамлар дунёқарашининг ўзгаришида, буюк давлат барпо этишдек олижаноб орзумизнинг рўёбга чиқишида замон талабларига жавоб берадиган кадрлар тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади, деди Президент. Ана шу мақсадда шу йил бошида давлат комиссияси тузилиб, унга республикада кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастур ишлаб чиқиш вазифаси топширилган эди. Бугунги йиғилишдан мақсад мазкур дастурда кўзда тутилган тадбирларга муносабат билдириш, таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилишда унга қандай ўзгартиришлар киритиш ҳақида комиссия аъзолари, мутахассислар билан яна бир карра фикр алмашиб олишдир.

Дастурда кўзда тутилган асосий мақсад нимадан иборат? Биринчидан, биз эркин, демократик жамият барпо этяпмиз. Бозор муносабатлари ҳаётимизга теран кириб бормоқда. Маънавиятни юксалтириш борасида улкан ишлар амалга оширилмоқда. Қисқача айтганда, дунёқарашимиз, ҳаётимиз ўзгармоқда. Лекин таассуфки, республика-

да кадрлар тайёрлаш, таълим-тарбия тизимида жиддий ўзгариш рўй бермаяпти. Аслида ислоҳотларни мана шу соҳадан бошлаш керак эди. Бу тизимдаги ишларимиз ҳамон эски қолипда давом этмоқда ва у ҳозирги замон талабларига мутлақо мос эмас. Шунинг учун биз бу тизимга танқидий нуқтаи назардан баҳо беришимиз, миллий дастуримизда қандай ўзгаришларни амалга ошириш лозимлигини белгилаб олишимиз зарур.

Иккинчидан, тан олиб айтиш керакки, бизда қарор топган таълим-тарбия тизими марказдан бошқарилар эди. Шунинг оқибати ўлароқ, бу ишда турли пала-партишликларга йўл қўйилди. Хусусан, моҳияти номаълум бўлган сунъий ўн бир йиллик таълимга ўтилди. Бунда миллий ўзига хослик, қадимий тажриба, анъаналар инобатга олинмади. Мана шу ҳолатнинг ўзиёқ миллий дастур ишлаб чиқиш нақадар зарурлигини исботлайди.

Истиқлол шарофати билан Ўзбекистон дунёга юз очди. Бугун дунёдаги демократик, мутараққий давлатлар тажрибасини ўрганиш имкониятлари ғоят кенг. Бу борада ҳеч қандай тўсиқ йўқ. Улар тўплаган тажрибанинг биз учун мақбул жиҳатларидан фойдаланиш ҳам миллий дастуримизда кўзда тутилмоғи даркор. Энг муҳими, шуни англаб етишимиз керакки, кадрлар масаласини ҳал этмас эканмиз, саъй-ҳаракатларимиз кутилган натижаларни бериши, ҳаётимиз, маънавиятимиз ўзгариши қийин кечади. Демакки, замонавий таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш, замон талабларига мос кадрлар тайёрлаш ишини йўлга қўйиш фаолиятимизнинг бош йўналиши бўлмоғи даркор.

Чунки бизнинг халқимиз талант ва иқтидор жиҳатидан ҳеч кимдан кам эмас. Унга маърифатнинг равон йўллари очиб берилса, жаҳонда ўзига яраша обрўли ўринни эгаллай олади, деди Ислом Каримов.

Шу ўринда амалдаги таълим-тарбия тизимининг камчиликлари нималардан иборатлигини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқ деб ўйлайман. Бу камчиликлар, аввало, мактабларимиз, ўқув даргоҳларимизнинг моддий базаси талаб даражасида эмаслиги билан боғлиқ. Иккинчидан, ўқитувчи ва тарбиячиларнинг билим савияси замон та-

лабларига жавоб бермайди. Ўзингиз ўйланг, ўқитувчининг ўзи эски замон дастурлари асосида ўқиган бўлса, ислоҳотлар моҳиятини ўзи теран англаб етмаса, у қандай қилиб болаларга бу соҳада замонавий билим берсин? Қолаверса, бизда ўқув жараёнининг босқичлари илмий асосланганми, ўқувчи биринчи синфда нималарни, бешинчи синфда нималарни билиши керак? Уларга маънавият асосларини неча ёшдан ўргатган маъқул? Билим ва тажрибанинг болалар онгида уйғунлашиб боришига қандай эришилади? Бу масалаларни ким, қайси илмий муассаса ўрганмоқда?

Мен боя таълим-тарбия тизимида пала-партишликлар мавжуд, деганимда ана шу саволларни ҳам назарда тутган эдим. Натижада биз ёшларимизни мустақил фикрлашга керакли даражада ўргата олмадик. Мактабларни битириб чиққан айрим ёшларнинг мустақил фикри йўқ. Мустақил фикрга эга бўлмаган одам эса ҳар қандай оломонга эргашиб кетаверади. Масаланинг энг муҳим жиҳати айнан мана шундадир, деди юртбошимиз.

Ишлаб чиқилаётган дастур мактабгача тарбия муассасаларидан то олий ўқув юртларигача бўлган билим даргоҳларининг фаолиятини тубдан ислоҳ қилишни кўзда тутади. Мазкур дастур қандай амалга оширилади, янги таълим-тарбия тизимига қайси муддатларда ўтилади? Мана шу саволларга аниқлик киритиб олишимиз лозим.

Биз мамлакатимизда тўққиз йиллик мажбурий ва уч йиллик ихтисослашган таълимни жорий этиш мақсадга мувофиқ, деб биламиз. Шундай экан, ана шу янги тизимга хос моддий-техника базасини яратиш зарурати туғилади. Янги тизимга ўтиш муддатини белгилашда ана шу жиҳатни инобатга олиш зарур. Токи пухта ўйламай қўйилган бирон қадам янги тизимни обрўсизлантириб қўймасин. Биз астойдил ҳаракат қилсак, икки-уч йил мобайнида тайёргарлик ишларини тугаллай оламиз, деб ишонаман.

Бу ўринда уч йиллик таълимга жиддий эътибор бериш керак. Чунки у биз учун янгилик бўлиб, ҳозирги ўрта мактаб, билим юртлари ва техникумлардан кескин фарқ қилади. Бу ерда ёшлар бозор муносабатлари шароитида ишлай

оладиган, рақобатга бардош берадиган касб ва ҳунар эгалари бўлиб етишади. Бошқача айтганда, ҳаётга тайёрланади. Бу эса унда ишлайдиган ўқитувчиларга катта талаб қўяди. Ҳозирги ўрта мактаб ўқитувчилари бу билим даргоҳларида тўғридан-тўғри ишлай олмайдилар. Уларни аттестациядан ўтказиш, камида турли олий ўқув юртлари қошидаги курсларда қайта ўқитиш зарур бўлади.

Янги тизимга ўтилар экан, комиссия харита тузиб, ҳар бир уч йиллик ўқув даргоҳининг қайси вилоят, қайси туман, қайси шаҳар ёки қишлоқда жойлашишини, қанча ўқувчи қабул қилишини, у қайси тўққиз йиллик мактаблар битирувчилари ҳисобидан тўлдирилишини белгилаб чиқишлари шарт. Унда неча хил ихтисослик бўйича ўқитилади, уни ким маблағ билан таъминлайди, ким жиҳозлайди, узоқдан қатнаб ўқийдиганлар учун ётоқхона ёки интернат қуриладими? Ана шу саволларга ҳам олдиндан жавоб тайёр бўлиши керак. Қолаверса, бу мактаблар учун иложи борича янги замонавий бинолар қуриш лозим.

Бу ишларни амалга оширишда мамлакатимиздаги демографик вазиятни, аҳолининг ўсиш суръатларини ҳам эътиборга олиш лозим бўлади. Биз қайси йили нечанчи синфга қанча ўқувчи боришини аниқ билишимиз даркор.

Ана шу кўрсаткичлар аниқлангач, Молия вазирлиги, ҳокимликлар ҳисоб-китоб ишларини амалга оширади, дастурни маблағ билан таъминлаш манбаларини белгилайди.

Дастурда олий таълимни такомиллаштиришга алоҳида аҳамият бериш зурур, дея таъкидлади давлатимиз раҳбари. Бу илм даргоҳларини битириб чиққан мутахассислар замонавий стандартларга жавоб бериши бугунги кун талабидир.

Илгари ёшлар, айниқса, уларнинг ота-оналари онгида шундай тушунча ҳукмрон эди: кимки олий ўқув юртини битирса, нони бутун бўлади, ҳаётда ўз ўрнини топади. Бир кун келиб раҳбарлик лавозимини эгаллайди. Бу моддий манфаатдорлик кайфиятидан келиб чиқадиган қараш эди. Бошқача айтганда, институт ёки университетда обрў учун, келажакда қандайдир кафолатга эга бўлиш учун ўқиларди.

Афсуски, ҳозир ҳам ана шу ҳолатни қўмсайдиганлар йўқ эмас. Баъзида олий ўқув юртини аъло баҳоларга тугатганларга шундай кафолат бериб, уларни давлат тақсимоти бўйича ишга юборишни тавсия этишади. Аслида бозор муносабатлари шароитида аълочи талабанинг харидорлари кўп бўлиши керак-ку? Олий таълимдаги асосий камчилик мана шунда эмасми? Ҳолбуки, олий ўқув юртида фақат обрў учун эмас, балки билим олиш учун ўқиш керак. Биз билимнинг, мутахассислик шаҳодатномасининг нуфузини кўтаришимиз, ҳаммага бир хил эмас, балки билимига қараб турли даражали дипломлар беришни жорий этишимиз зарурдир.

Ҳозир мамлакатимиз олий ўқув юртларида 85 мутахассислик бўйича кадрлар тайёрланмоқда. Шулардан қайси бирлари биз учун зарур, қай бирларига эҳтиёж кам, яна қандай мутахассисликлар бўйича ўқишни йўлга қўйиш лозим? Бу саволларга аниқ жавоб бўлиши керак. Республика Фанлар академияси ва ишлаб чиқариш ташкилотлари мутахассисларга бўлган эҳтиёжни ҳисоблаб чиқиб, аниқ тавсиялар беришлари лозим. Шунга қараб керакли мутахассислар бўйича давлат буюртмаси шаклланади. Олий ўқув юртларига қабул қилинувчилар сони белгиланиб, давлат стипендияси ажратилади. Бундан ташқари, ўз ҳисобидан ўқишга кирувчиларга ҳам кенг йўл очиб берилади. Хуллас, илм олиш борасида ҳеч қандай тўсиқ бўлмаслиги керак. Зеро, фан — тараққиёт демакдир. Фанни юксак ривожлантирмай, Ватаннинг келажаги ҳақида гапириш қийин. Билимга чанқоқ, истеъдодли ёшларни топиб, уларни Ватанга фидойи инсонлар қилиб тарбиялаш муқаддас вазифадир.

Бунинг учун эса эски дастурлар асосида ўқиган профессор ва ўқитувчиларни қайта тайёрлаш, олий ўқув юртларининг ёш муаллимларини ривожланган мамлакатларга ўқишга юборишни, у ерда малака ошириб келишини йўлга қўйиш зарур. Бунинг учун, лозим бўлса, "Умид" жамғармасига ўхшаш махсус фонд ташкил этиш керак. Қолаверса, юқори босқич талабаларининг ҳам ўқувнинг кейинги бир-икки йилини дунёдаги илғор ўқув юртларида ўтка-

зишларига имконият яратиш лозим. Хорижий ўқув даргоҳлари билан илмий кенгашлар тузиш, яъни билим олиш соҳасида интеграцияни йўлга қўйиш ҳам замон талабидир, дея таъкидлади Президент.

Олий ўқув юртлари ўқитувчиларининг ўз устида ишлаши учун шароит яратиб бериш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Айрим мутахассисликлар бўйича профессор-ўқитувчилар етишмаса, уларни чет элдан таклиф қилиш мумкин.

Одатда бирон корхона тўла қувват билан ишламаса, инқирозга юз тутади. Нега бизда айрим институт ва университетлар шундай ҳолатда фаолият кўрсатмоқда? Бу ерда олий ўқув юртларидаги кутубхоналарни зарур адабиётлар билан тўлдириш ҳақида гап бўлди. Аввало, эски қолипдаги дарсликлар билан замонавий кадрларни тайёрлаб бўлмайди. Аввало, биз ўз дарсликларимизни яратишимиз зарур. Агар хориждан адабиётлар келтиришга эҳтиёж бўлса, улардан фойдаланиш имконияти бўлса, марҳамат, керакли маблағни ажратамиз. Лекин, сал изн берилса, кутубхоналарни совет замонида битилган дарслик ва қўлланмалар билан тўлдириб ташлашга тайёр турганлар ҳам топилади. Бунга асло йўл қўйиб бўлмайди. Рус тилидаги адабиётлар асосида она тилини билмайдиган нўноқ мутахассислар тайёрлаганимиз етар. Бу ҳолда давлат тилига қачон ўтамиз? Ўз давлат тилини билиш, уни ўрганиш юксак маънавият, Ватани ва халқига садоқат белгиси эмасми?

Танлаган тараққиёт йўлимиздан изчил боришимиз, ўтказаётган ислоҳотларимиз самарадорлигига эришишимиз, халқимизнинг қиёфаси, дунёқараши ўзгариши учун замонавий кадрлар тайёрлаш бўйича тузилаётган дастур бизга ҳаракатимиз асоси бўлиб хизмат қилиши лозим, деди Ислом Каримов пировардида. Бунинг учун эса мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини ислоҳ этишни қатъий йўлга қўйишимиз, мазкур дастурни кенг омма муҳокамасига ҳавола этиб, ватандошларимиз назаридан ўтказиб олишимиз зарур. Токи у барчамизнинг келажакни ўйлаб амалга оширадиган виждон ишимизга айланиб қолсин.

ЯНГИЧА ТАФАККУР — ЗАМОН ТАЛАБИ

Муҳтарам депутатлар!
Азиз қардошлар!
Қадрли дўстлар!

Аввалambор, бу кўҳна заминда сизлар билан кўришиб турганимдан ғоятда хурсандман. Бугун биз муштарак тақдиримизни, ёруғ истиқболимиз ва равнақимизни бунёд этишдек масъулиятли бир даврни бошдан кечиряпмиз.

Қорақалпоқ халқи қадимий ва бой тарихга эга. Унинг миллий маданияти, жозибали санъати, мумтоз адабиёти, қадриятлари, удум ва анъаналари оламга машҳурдир.

Мустақиллик туфайли қорақалпоқ халқи жуда кўп қадриятларини қайта тиклаш имкониятига эга бўлди. Адолат ва тенглик, озодлик ва эрк учун курашган Ерназар, Олакўз, Оллаёр Дўстназаров сингари халқ қаҳрамонларининг — жасоратли, ўт юракли қорақалпоқ фарзандларининг орзу-армонлари амалга ошди.

Миллий маданият ва маънавиятнинг қарор топишига, қорақалпоқ халқининг классик шоирлари Бердақ, Ажиниёз боболар ижодий меросларининг тўла тикланишига, азиз хотираларининг улуғланишига йўл очиб берди.

Бугунги кунда Ибройим Юсупов, Тўлепберген Қаипбергенов, Тиловберген Жумамуратов каби қорақалпоқ ёзувчи ва шоирларининг асарлари халқларимиз маънавий хазинасидан муносиб жой олди.

Собир Камолов, раҳматли Чаржау Абдиров каби йирик олимлар Ўзбекистон фани ривожига жуда катта ҳисса қўшдилар.

Мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда кўп миллатли Қорақалпоғистон халқининг, ана шу мўътабар юрт кишиларининг ҳам муносиб ҳиссаси бор.

Кейинги йилларда Қорақалпоғистонда аҳоли турмуш шароитини яхшилаш, туб иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш борасида қатор ижобий натижаларга эришилди. Энг аввало, элда тинчлик ва барқарорлик мустаҳкамланди. Ҳамжиҳатлик билан юрт истиқболи йўлида меҳнат қилишга шароит яратилди.

Республикада мулкчиликнинг янги шакллари пайдо бўлмоқда. Ишлаб чиқариш ва хизмат соҳасида нодавлат секторнинг ҳиссаси ошиб бормоқда. Айни пайтда саноат, қишлоқ хўжалиги ва савдода бу кўрсаткич 80-90 фоизни ташкил этмоқда.

Қисқа вақт ичида **газ ва газ конденсати ишлаб чиқариш, кабель заводлари, "Элтекс" ва "Катекс" комплекслари, Туямўйин — Нукус — Тахтакўпир сув тармоғи** ва бошқа бир қатор иншоотлар ишга туширилди. Мармар, тиббий бинт ва спирт ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

Аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш 40 фоиздан 59 фоизга етди. Қишлоқларда бу кўрсаткич икки бараварга оширилиб, қўшимча 300 мингга яқин қишлоқ аҳолиси тоза ичимлик суви билан таъминланди.

Табиий газ билан таъминлаш эса 83 фоизга етказилди. Кўнғирот автомобиль йўли ҳамда Навоий — Учқудуқ — Нукус темир йўлининг қурилиши қўшни давлатларга чиқиш имконини кенгайтиради.

Марказий Осиёда ягона Кўнғирот сода заводи қурилиши жадал суръатларда олиб борилмоқда. Бу корхона ва иншоотлар, шубҳасиз, мамлакатимиз, хусусан, Қорақалпоғистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида муҳим ўрин эгаллайди. Заводнинг биринчи навбатида **400 минг тонна** табиий туз, иккинчи навбатида **115 минг тонна** кальцийли, **50 минг тонна** каустик сода ишлаб чиқарилади. У тўла ишга тушгач, **2500 киши** иш билан таъминланади. **5000 киши** яшайдиган шаҳарча барпо этилади. 2000 йилда тўлиқ

ишга тушириш мўлжалланган мазкур заводнинг нархи **600 миллион** Америка долларини ташкил этади.

Республикада ана шундай кенг миқёсдаги ишлар олиб борилмоқда. Бироқ мавжуд имкониятлар, интеллектуал, илмий-техник ва бошқа омилларни ҳисобга олсак, **амалга оширилаётган ишлар етарли эмаслиги яққол кўзга ташланади.**

Вужудга келган бугунги вазият ҳаммамизнинг чуқурроқ, жиддийроқ ўйлашимизни тақозо этмоқда. Нима учун республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, халқнинг турмуш шароитини яхшилаш тўғрисида қабул қилинган ҳукумат қарорлари ўз самарасини бермаяпти? Нима учун халқнинг аҳволи яхшиланмаяпти?

Бу каби қатор саволларни таҳлил этиб, Сиз, халқ депутатлари билан биргаликда жавоб излашимиз лозим.

Ўтган йили асосий ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар 1995 йилдагига нисбатан кескин пасайиб кетди. Жумладан, **миллий даромад 16 фоизга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 22 фоизга, аҳоли жон бошига халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш 6 фоизга камайди.**

1996 йилда мавжуд саноат корхоналарининг 20 фоизи ишлаб чиқариш ҳажмини қарийб 550 миллион сўмга камайтириб юборди. Бундан ташқари, сифати пастлиги, харидорлар талабига жавоб бермагани сабабли, бир миллиард 129 миллион сўмлик маҳсулот омборларда йиғилиб қолган.

Бугунги кунда Қорақалпоғистон Республикаси халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш бўйича мамлакатда энг охирги ўринни эгаллайди. **Тахтакўпир, Бўзатов, Нукус, Шуманай, Кегайли туманларида аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган маҳсулот 20-30 сўмни ташкил этади, холос.**

"Катекс" ва **"Элтекс"** ҳиссадорлик жамиятларининг янги ишга туширилган қувватларидан 35-40 фоиз фойдаланилмоқда.

Давлатимизда мулк шакли ўзгариб, ҳақиқий мулк эгалари пайдо бўлди. Меҳнаткашлар ҳиссадорлик жамиятларига бирлашиб, қўшимча даромад олмоқдалар. Қорақал-

қорақалпоғистонда эса бу ишлар хўжакўрсинга амалга оширилганлиги сабабли натижа бермаяпти.

Корхоналарнинг номи ўзгаргани билан иш услуби эскилигича қолган. Уларда қимматли қоғозлар чиқарилмаган, ҳиссадорларга сертификатлар берилмаган. **"Хўжайлигўшт", "Кегейлиагрохимсервис", "Нукуснон", "Оролсервис"** ва яна кўпчилик ҳиссадорлик жамиятлари ташкил қилинганидан бери, ўзлари фойда олганига қарамай, ҳиссадорларга дивидендлар тўланмаган.

Устав фондида белгиланган акцияларнинг атиги 6 фоизи сотилган. Ҳиссадорлик жамиятларининг иккинчи эмиссиясини очиш тўғрисида дастурлар ишлаб чиқиш бўйича мутлақо иш қилинмаган.

1996 йилда хусусийлаштирилган объектларда маблағ тушуми бўйича топшириқлар бажарилмаган. Хусусийлашган объектлар ер майдонларини сотиш 42 фоизга, ер участкаларини кимошди савдоси ва танлов орқали сотиш бор-йўғи 6 фоизга бажарилган. **Соҳа раҳбарлари ҳалигача давлат сиёсатининг бу муҳим йўналишини англаб ололмаганлар.**

Қорақалпоғистонда эмиссия, дебитор ва кредитор қарзлари миқдорини камайтириш, бюджетга муддатида тўланмаган қарзларни қисқартириш, нақд пул тушумини таъминлаш каби масалаларни ҳал этиш йўлларини қидириб топиш ўрнига, **марказдан қўшимча маблағ берилмаётганини баҳона қилиш одат тусига кирган.** Шунга қарамай, мамлакат ҳукумати қорақалпоғистонликларни пенсия ва нафақа билан тўла таъминлаб келмоқда.

Нақд пул назорати, унинг айланиши эътибордан четда турибди. Асосий савдо тармоқларида нақд пул тушуми пастлигича қолмоқда. 1996 йил давомида ғайриқонуний ҳаракатлар, камомад ва ўғирликлар оқибатида етказилган зарар миқдори 40 миллион сўмдан ошиб кетди. Бироқ айбдор шахслардан етказилган зарарнинг бор-йўғи 15 фоизи ундирилган, холос.

Нақд пул тушумини таъминлайдиган муҳим соҳаларга етарли эътибор берилмаяпти. Аҳолига хизмат кўрсатиш

даражаси паст. Хизмат маданияти ва турлари талаб даражасида эмас.

Қорақалпоғистонда меҳнатга лаёқатли аҳолининг асосий қисми қишлоқда истиқомат қилади. Шундай экан, аҳолининг тақдири, турмуш даражаси қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотларнинг қай йўсинда амалга оширилишига боғлиқ.

Оролбўйи минтақасининг, айниқса, Қорақалпоғистоннинг табиий шароити мураккаб. **Бу ерда сув тақчил, ёз жазирама иссиқ, қиш совуқ келади. Тупроқ ўта шўрланган. Бу ерда деҳқончилик икки-уч баравар кўп меҳнатни талаб этади. Ана шу жиҳатдан қараганда, қорақалпоғистонлик деҳқонларнинг меҳнатини алоҳида тақдирлаш керак.**

Афсуски, бугун Қорақалпоғистонда қишлоқ хўжалиги соҳасида инқирозли вазият вужудга келган. Суғориладиган ерлардан фойдаланиш даражаси паст. Ирригация ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланмаслик, уруғчиликка аҳамият бермаслик, деҳқончилик соҳасида янги иш услубларини жорий этмаслик натижасида **кейинги уч йил давомида давлатга 116 минг тонна пахта, 282 минг тонна шоли кам сотилган.**

1993 йилга нисбатан пахта ҳосилдорлиги 7,4 центнерга, шоли 13 центнерга, картошка, мева-сабзавот, полиз маҳсулотлари етиштириш 4-5 бараварга камайиб кетган. Кегайли туманида пахта ҳосилдорлиги 8 центнерга ҳам етмаганини қандай баҳолаш мумкин? Бу ҳол давом этса, эртанги кунимиз қандай бўлади? Кўпайиб бораётган аҳолини нима ва ким ҳисобидан боқамиз?

Қорақалпоғистон замини шоликорлик учун қулай ҳисобланади. Мамлакатимиз аҳолисини гуруч билан таъминлашда бу ўлка муҳим ўринни эгаллайди. Бироқ ўтган йили давлатга шоли сотиш режаси 57 фоиз бажарилди. Ҳосилдорлик 22 центнерни ташкил этди. Кегайли, Чимбой, Хўжайли ва Қораўзак туманларида эса 15-18 центнерга тўғри келди.

Ўтган йили 58 минг гектар майдонга буғдой ўз вақтида ва сифатли экилмади. Оқибатда мавжуд майдоннинг 40 фоизида ҳосил униб чиқмади. Қолганидан ҳам 5 центнердан

ҳосил олинди, холос. Бу йилги аҳвол ҳам кўнгилдагидек эмаслиги аён бўлиб қолмоқда.

Бу ҳолатлар фақат ишга совуққонлик билан қараш, лоқайдлик, боқимандалик иллатлари туфайли юз бермоқда.

Суғориладиган ерлардан оқилона ва унумли фойдаланиш масаласи ечилмаяпти. Қорақалпоғистонда кейинги уч йил мобайнида ўртача 40-50 минг гектар ер экилмай қолмоқда. Ер майдонларининг 45 фоизи кучли ва ўрта шўрлантириб юборилган. Зовурларни тозалаш икки-уч баравар камайиб кетган.

Ўтган йили бутун Ўзбекистон бўйича шу мақсадларга ажратилган маблағнинг тахминан 30 фоизи Қорақалпоғистонга берилди. Лекин бунинг натижаси қани?

Ер — элимизнинг асосий бойлиги, иқтисодимиз ўзаги, тирикчилигимиз манбаи! Ерни топташ, тупроқни эъзозламаслик биз, Шарқ халқларининг анъаналарига зид. Нега биз бундай қутлуғ удумларни унутаяпмиз?

Деҳқончиликдаги муваффақият, аввало, уруғ танлашдан бошланади. Афсуски, Қорақалпоғистонда уруғчилик билан шуғулланадиган хўжаликлар бармоқ билан санарли даражада. Ваҳоланки, ҳар бир жойнинг табиий иқлимига, ер шароитига мослаштирилган уруғ захирасини тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга. Нима, Қорақалпоғистон шароитига, иқлимига мос уруғни ҳам бошқа вилоятлар тайёрлаб бериши керакми? Бундай вазиятни қандай изоҳлаш мумкин?

Ташкил қилинган машина-трактор парклариниг фаолияти талабга жавоб бермайди. Улар хўжаликларга хизмат қилаётгани учун, яъни ер ҳайдаб бергани учун 43 фоиз, дон ўриб бергани учун 23 фоиз, бошқача қилиб айтганда, ноқонуний йўл билан қўшимча, устама ҳақ олаётгани аниқланди.

Машина-трактор парклари шу йил май-июль ойларининг ўзида хизмат ҳақини ошириб кўрсатиш ҳисобига, аниқроғи, қип-қизил ғирромлик эвазига 57 миллион сўм ишлаб олган. Беруний, Кегайли, Хўжайли туманларида кенг тарқалган бу иллатни қандай баҳоласа бўлади?

Биринчидан, бу — шусиз ҳам молиявий ночор аҳволда қолган хўжаликларни талаш, деҳқонларнинг, уларнинг бола-чақасининг ҳақига хиёнат қилиш.

Иккинчидан, бу — биз амалда татбиқ этаётган янги техника ва технологияларни жорий қилиш сиёсатини обрўсизлантириш, қадрсизлантиришдир.

Деҳқон-фермер хўжаликларини ташкил этиш бўйича Элликқалъа туманида етарли тажриба тўпланди. Туманда деҳқонларга ер, ишлаб чиқариш воситалари ва етиштирилган маҳсулотларга эгалик қилиш имконини бериш мақсадида мавжуд 14 та жамоа хўжаликлари деҳқон-фермер хўжаликлари уюшмасига айлантирилган эди. Деҳқонларга мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан ерлар узоқ муддатга ижарага берилди. Ана шу тажрибани маъқуллаб, Ўзбекистон ҳукумати махсус қарор ҳам қабул қилган эди. Хўжалик юритишнинг бу янги усули вилоятларда яхши натижа берди. Лекин, минг афсуски, Қорақалпоғистоннинг ўзида ана шу тажрибани оммалаштиришга мутлақо эътибор берилмаяпти.

Қорақалпоғистонда чорвачилик салмоқли ўринни эгаллайди. Бироқ бу соҳадаги ислоҳотлар ўз ҳолига ташлаб қўйилган. Натижада уч йил ичида қорамоллар ва қўй-эчкилар сони кескин камайиб кетган. Шу сабабли гўшт ва сут етиштириш 40-45 фоизга пасайди.

Хусусийлаштирилган фермер хўжаликлари 1996 йилни 71 миллион сўм зарар билан якунлаган, кредитор қарзлари эса 248 миллион сўмга етган.

Мулк эгалари ўз ҳақ-ҳуқуқларини билмайдилар. Фермер хўжаликларида берилган ердан унумли фойдаланмаслик, ҳисоботларда қўшиб ёзиш, чорва молларини талон-торож қилиш ҳоллари мавжуд.

Республикада 45 минг бош қорамолга мўлжалланган бўрдоқичилик комплекслари бор. Уларнинг бор-йўғи 20 фоизидан фойдаланилаётганини қандай тушуниш мумкин? Катта маблағлар ҳисобига қурилган бу комплекслар ташландиқ ҳолга келиб қолган.

Қани, айтинглар, барака топгурлар, қишлоқ хўжалиги соҳасида бундай ночор, ачинарли, ҳеч чидаб бўлмайдиган

аҳвол биринчи навбатда Қорақалпоғистон раҳбарларини, мутасадди амалдорларни ташвишга солиши керакми, йўқми?

Умуман, Қорақалпоғистон иқтисодиётидаги бугунги аҳвол Вазирлар Кенгаши (раис С.Авезматов), унинг бўлинмалари ва вазирликлари иш фаолияти замон талабидан орқада эканлигини кўрсатади. Раҳбарларда талабчанлик, фидойилик, ташаббускорлик ва тадбиркорлик етишмайди.

Оддий бир ҳақиқат бор — буни барчамиз чуқур англаб олишимиз даркор: қандай ишласак, шундай яшаймиз. Ҳеч ким четдан келиб, мушкулимизни осон, рўзғоримизни бут қилиб бермайди. Нимагаки эришсак, фақат ўз кучимиз, меҳнатимиз ва салоҳиятимиз билан эришамиз.

Ҳурматли депутатлар!

1997 йилни биз Инсон манфаатлари йили, деб эълон қилдик. Шу мақсадлар йўлида кўплаб тадбирлар амалга оширилмоқда. Лекин эҳтиёжларни қондириш, аввалambор, иқтисодиётнинг барқарорлиги ва корхоналарда ишлаётган одамларнинг даромадига боғлиқ. Қорақалпоғистон иқтисодиётидаги қолоқлик сўзсиз аҳоли турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Гап инсон манфаатлари тўғрисида кетганда, мен Орол денгизининг қуриши билан боғлиқ экологик вазият тўғрисида гапирмай ўта олмайман. **Шу ўринда биргина Мўйноқ тумани ва унинг атрофидаги ҳудудларда вужудга келган вазият тўғрисида тўхталмоқчиман.**

Кейинги икки йилда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 70 фоизга, қурилиш кўлами 2 бараварга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 3 бараварга камайиб кетган.

Шаҳардаги ижтимоий-иқтисодий аҳвол ачинарли даражада. Аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаби тўла қондирилмаяпти.

Туман марказий шифохонасида врачлар етишмайди, биноси таъмирга муҳтож, дори-дармонлар билан атиги 25 фоиз таъминланмоқда. Бундай шароит, бундай вазият ҳаммамиздан қатъий, ҳеч чўзиб бўлмайдиган чора-тадбирларни қабул қилишни талаб этади. Агар бу ҳудудни сақлаш керак

бўлса, уни **ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурини** ишлаб чиқишимиз керак. Бу — бизнинг бурчимиз.

Барчангизга маълум, Марказий Осиё давлатлари иштирокида Орол денгизи ҳавзаси муаммолари бўйича Давлатлараро кенгаш тузилди. Бу Кенгаш халқаро молиявий тузилмалар ҳамкорлигида Оролбўйи аҳолиси саломатлигини ҳимоя қилиш, уни тоза ичимлик суви билан таъминлаш ва бошқа йўналишлар бўйича муҳим лойиҳалар ишлаб чиқиб, амалга оширмоқда.

Мамлакат ҳукумати ҳам бу масалаларда Қорақалпоғистон Республикасини ҳар томонлама қўллаб-қувватламоқда, 1996 йили ушбу мақсадлар учун 10 миллиард сўм маблағ ажратилди. Бу Қорақалпоғистон миллий даромадининг 55 фоизини ташкил қилади. Бундан ташқари, Қорақалпоғистонга берилаётган молиявий ёрдам миқдори 1994 йилга нисбатан 18 баробар кўпайди.

Сиз, халқ ноибларига маълумот беришим керак. **Бугунги кунда Ўзбекистон марказий бюджетидан Қорақалпоғистонга берилаётган субвенция, яъни молиявий ёрдам миқдори 9 миллиарддан ошиқ сўмни ёки бутун Қорақалпоғистон бюджети харажатларининг 75 фоизини ташкил этмоқда.**

Республика раҳбарияти ана шу рақамларни жиддий таҳлил қилиши, ўлкани боқимандалик ҳолатидан олиб чиқиш йўлларини ахтариши, топиши зарурми, йўқми?

Ҳурматли депутатлар?

Инсоннинг ижтимоий-иқтисодий манфаати, маданий ва маънавий ақлий лаёқатини рўёбга чиқариш учун шарт-шароит яратиш, ҳуқуқини ва ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш бугунги куннинг устувор масаласидир.

Афсуски, Қорақалпоғистонда аҳолини кундалик эҳтиёж моллари билан таъминлаш, уларга тиббий, маиший, маданий хизмат кўрсатиш кўнгилдагидай эмас. Буни нималарда кўриш мумкин?

Биринчидан: Қорақалпоғистонда тўлиқ имконият бўлгани ҳолда, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш йилдан-йилга камайиб бормоқда. Биргина 1996 йилда четдан 57 миллион АҚШ доллари миқдорида озиқ-овқат маҳсулотлари олиб келинди.

Савдо тармоқларида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш қониқарсиз аҳволда. Хусусийлаштирилган савдо дўконларининг 60 фоизи ҳозирги кунда фаолият кўрсатмайди.

Мана шундай мураккаб аҳволда, халқнинг, аҳолининг талаби қондирилмаган бир пайтда, шахсий манфаатни кўзлаб 1995 йилда 574 тонна, 1996 йилда 777 тонна озиқ-овқат маҳсулотларини Қорақалпоғистон чегарасидан четга олиб чиқиб кетишга ҳаракат қилинган. Ахир бу халқ ризқига хиёнат-ку! Энг ачинарлиси, бундай ноқонуний ҳаракатларга баъзи раҳбарлар ва божхона ходимлари томонидан ҳомийлик қилиш ҳоллари ҳам мавжуд.

Туман ва шаҳар бозорларида деҳқонларга шароит яратилмаган. Шуманай туманида эса умуман бозор йўқ. Аҳоли ўз эҳтиёжини қондириш учун 50-80 километр йўл босиб, Қўнғирот ёки Хўжайли бозорларига боришга мажбур. Қарийб 250 минг аҳоли яшайдиган Нукус шаҳрида атиги битта бозор бўлиб, у ҳам санитария талабларига жавоб бермайди.

Иккинчидан: аҳолининг уй-жойга, ижтимоий, маданий иншоотларга бўлган талабини қондириш аянчли аҳволда. 1996 йилда 1995 йилга нисбатан уй-жой қурилиши ҳажми шаҳарда 50 фоизга, аҳоли маблағлари ҳисобидан қурилиш 3 бараварга камайган. Бу муҳим ишга Амударё, Беруний, Қўнғирот, Мўйноқ ва Бўзатов туманларида эътибор берилмаяпти. Шу кунга қадар якка тартибда уй-жой қуриш учун кредит сўраб берилган 2000 дан ортиқ ариза қондирилмаган.

Жойларда аҳоли учун арзон қурилиш материаллари тайёрлаш ва сотиш етарли даражада ташкил этилмаган.

1996 йил якунлари бўйича Қорақалпоғистонда қишлоқ ижтимоий инфраструктурасини ривожлантириш дастури бажарилмаган. Икки йил давомида бironта болалар боғчаси, 1996 йил давомида эса бironта касалхона қурилмаган. Ваҳоланки, бугунги кунда Қорақалпоғистоннинг ўзида 11 миллиард сўмлик 116 та қурилиши тугалланмаган объект мавжуд.

Учинчидан: Қорақалпоғистонда аҳолини иш билан таъминлаш ҳам муаммога айланган. Қишлоқларда хусусий ва кичик корхоналарни ташкил этиб, янги иш жойлари очишга етарлича аҳамият берилмаган. Ҳозиргача фаолият кўрсатаётган бундай корхоналарнинг бор-йўғи 40 фоизи қишлоқларда жойлашган. Лекин уларнинг сони ҳам йилдан-йилга камайиб бормоқда. Агар 1993 йилда қишлоқларда 416 та кичик цех ташкил этилган бўлса, 1994 йилда уларнинг сони 32 фоизга камайган. Меҳнат биржасидан рўйхатдан ўтган ишсизлар сони 9 мингдан ошиб кетган.

Уларнинг тақдири билан ким шуғулланиши керак? Ҳар бирининг орқасида оиласи, бола-чақаси, уларнинг таъминоти бор-ку! Вазирлар Кенгаши бу муҳим масалага қачон жиддийроқ қарайди?

Тўртинчидан: соғлиқни мустаҳкамлаш, таълим-тарбия, тиббий ва маданий-маърифий ишлар инсон манфаатини таъминловчи асосий йўналишлардан биридир.

Қорақалпоғистонга 1991 йилдан бери халқаро жамғармалар томонидан келаётган инсонпарварлик ёрдамининг на бошини, на охирини топиб бўлади. Аҳоли орасида эса келган дори-дармонларнинг, тиббиёт анжомларининг нотўғри тақсимланаётгани, муҳтож аҳолига етиб бормаётгани норозиликларга сабаб бўлмоқда. Бундай ҳолга чек қўйиш керак. Айниқса, ЭКОСАН жамғармаси раҳбарияти ана шундай ҳақли эътирозлардан тегишли хулоса чиқариб олмоғи лозим.

Ҳурматли депутатлар!

Юксак маърифатли, ҳар томонлама салоҳиятли авлодни тарбиялашдек муқаддас вазифа олдимизда турибди.

Баркамол инсонни вояга етказиш учун, энг аввало, оила, маҳалла, мактаб, буткул жамият ва давлатнинг узвий ҳамкорлигини юқори поғонага кўтариш лозим.

Бизнинг фарзандларимиз ниҳоятда истеъдодли, ақлу заковат бобида ҳеч кимдан қолишмайди. Уларнинг иқтидорини қадрлаш, имкониятларини юзага чиқариш, Ватаннинг мард ва фидойи фарзандлари этиб тарбиялаш учун шарт-шароит яратиб бериш ҳар биримизнинг шарафли бурчимиздир.

Мактаблар, умуман, халқ таълими соҳасида олиб борилаётган ишлар кўнгилдагидек эмас. Қорақалпоғистон замонавий дастгоҳлар билан жиҳозланган иккита нашриётга эга бўлишига қарамай, 500 минг нусхадан зиёд дарслик етишмаслигига нима дейиш мумкин?

Ҳозир таълим-тарбия бўйича Ўзбекистон Миллий дастури тайёрланмоқда. Олий Мажлиснинг навбатдаги сессияси мазкур масалага дахлдор бўлган янги қонун лойиҳасини кўриб чиқмоқчи. Бу давлатимизнинг мамлакатнинг XXI асрдаги тараққиётини белгилайдиган сиёсий стратегиясидир.

Шу жумладан Қорақалпоғистонда ҳам ана шундай узоқ муддатли, республика келажагига кафолат берадиган дастурлар ишлаб чиқиш лозим, деб ўйлайман.

Ёш авлодни соғ ва комил этиб тарбиялашда спортнинг роли катта. Қорақалпоғистон шаҳар ва туман марказларида бор-йўғи 5 та стадион мавжуд. Кўпгина спорт майдонлари қаровсиз аҳволда. 55 фоиз мактабларда спорт заллари, 25 фоизида ҳатто спорт майдончалари ҳам йўқ. Мактабларнинг ўзида 1200 дан ортиқ жисмоний тарбия ўқитувчиси етишмайди.

Бутун мамлакатда спорт оммавий тус олган бир пайтда Қорақалпоғистон футбол бўйича олий лигада қатнашмаётганини қандай баҳолаш керак?

Республика радио ва телевидениеси, газета ва журналларида бугунги кунимизга мос эшиттиришлар, саҳифалар ташкил этилмаган. Телевидение ва радионинг техник жиҳозланиши етмишинчи йиллар даражасида қолиб кетган.

Энди инсоннинг ҳуқуқий муҳофазаси масаласига эътиборингизни қаратмоқчиман.

Қонунчилик, ҳуқуқий маданият, фуқароларнинг ҳуқуқий кафолатини таъминлаш давлат аҳамиятига молик сиёсатдир. Бу соҳада ҳам қатор жиддий нуқсонлар мавжуд.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида сансалорлик, тергов муддатларининг бузилиши ҳолатлари мавжуд. 1996 йилда 77 та жиноий иш бўйича тергов муддатлари бузилган, 69 жиноий иш қайта терговга юборилган. Ички ишлар бўлимлари томонидан 48 та жиноят ҳисобдан яширилган.

Судьяларнинг касб малакалари етарли эмаслиги оқибатида аксарият ҳолларда қонунга хилоф қарорлар қабул қилинган. 1996 йилда кассация ва назорат тартибида судланганларнинг салкам 12 фоизига нисбатан суд ҳукмлари бекор қилинган ёки ўзгартирилган.

Судлар томонидан терговга қайтарилган ҳар иккитадан битта жиноят иши бўйича суд ажримлари кассация босқичида бекор қилинган.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий судида судлар томонидан йўл қўйилган хатоликлар кассация босқичида аниқланмаганлиги ва тузатилмаганлиги сабабли, кўплаб қонунсиз ҳукмлар кучга кириб кетган. Бир вақтнинг ўзида Олий суднинг ўзи томонидан чиқарилган ҳукмларнинг қарийб 20 фоизи бекор қилинган ёки ўзгартирилган.

Азиз дўстлар!

Биз Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ишини, демократик жамият қуриш ва эркин бозор муносабатларини татбиқ этиш йўлида қабул қилинган қонун ва қарорларни юксак баҳолаймиз.

Сизларнинг сафингизда турмушнинг аччиқ-чучугини кўрган, бой ҳаётий тажрибага эга бўлган нуронийларимиз, фан, маданият ва маърифат соҳасининг атоқли намояндалари борлигидан фахрланамиз.

Бугун Қорақалпоғистон ўлкасида юзага келган ижтимоий-иқтисодий тангликдан тезроқ чиқиб олиш вазифаси кўп жиҳатдан сизларга боғлиқ. Бунда қабул қилинган қонун ва қарорларнинг ҳаётга тўла татбиқ қилиниши, уларнинг ижро интизомига риоя этилиши муҳим аҳамият касб этади. Таҳлиллар бу борада бир қатор муаммолар борлигини кўрсатмоқда.

Таҳлил шуни кўрсатмоқдаки, Жўқорғи Кенгес ва Вазирлар Кенгаши фаолиятларида бир-бирини такрорлаш ҳоллари учрайди. Амалий фаолиятда қонунчилик ишларига халақит бераётган расмиятчилик, ҳужжатбозлик, бўлар-бўлмас маълумотлар, ҳисоботлар тўплаш каби нуқсонлар мавжудлиги сезилмоқда.

Бундай ҳолатлар кўпинча кадрлар тайинлаш масалаларида кўринмоқда. Мисол учун, белгиланган "тартиб"га асо-

сан, биргина хўжалик раҳбари ишга тайинланишидан авval, номзод ўзидан юқори турган катта-кичик 34 раҳбарнинг суҳбатидан ўтиши керак. Расмиятчилик бундан ортиқ бўлиши мумкинми?! Бу иллатлардан қачон қутуламиз?

Жамоа хўжалиги раисларини тумандаги мутасадди раҳбарлар тавсия этиб, ҳукумат раҳбарлари танлагани ва тайинлагани маълум эмасми?

Жўқорғи Кенгес Раиси қошида тузилган маслаҳат кенгаши фаолиятини ҳам қайта кўриб чиқиш лозимлигини тавсия этмоқчиман. У олдинги советлар давридаги "Олий Совет Президиуми" фаолиятини бажаришга ўтиб олган.

Жўқорғи Кенгес қўмиталари фаолияти ҳам такомиллаштиришни талаб этади. Уларда муҳокама қилинаётган масалаларнинг 60 фоизи хўжалик ишларига боғлиқ муаммолардир. Бундай иш фаолияти билан қонунчилик ва унинг ижросини таъминлаб бўлмайди.

Тартиб ўрнатмоқчи бўлсак, ҳар бир бошқарув тизими, ҳар бир раҳбар орган, аввало ўз тасарруфида белгиланган, топширилган ишлар билан шуғулланишини таъминлаш зарур.

Лўнда қилиб айтганда:

биринчидан, ижро ҳокимияти масъулиятини, жавобгарлигини ошириш лозим;

иккинчидан, шу билан бирга, унинг эркинлигини ҳам таъминлаш керак.

Биз танлаган йўл — ҳуқуқий демократик давлат қуриш йўли. Биз танлаган йўл — фуқаролик жамиятини шакллантириш йўли. Шунинг учун ҳокимиятнинг тармоқланиши масаласида энг демократик тамойилларни амалда жорий қилишимиз даркор.

Қонунчилик ҳокимияти — Жўқорғи Кенгес бир томонда, ижро ҳокимияти — Вазирлар Кенгаши иккинчи томонда, суд ҳокимияти бошқа бир томонда. Биз ана шу уч ҳокимиятнинг алоҳида-алоҳида дахлсизлигини, мустақиллигини йўлга қўймас эканмиз, улар ўртасидаги демократик муносабатлар принципларини тикламас эканмиз,

жамиятда мутаносибликни, бошқарувда ҳамжиҳатликни йўлга қўя олмаймиз.

Муҳтарам дўстлар!

Ислоҳотларнинг муваффақияти кадрлар малакасига, уларнинг ташкилотчилик қобилиятига, янгича фикрлашига боғлиқ эканини ҳаммамиз яхши биламиз.

Раҳбарликнинг барча бўғинларига инсофли, диёнатли, ҳалол ва пок, талабчан ва қатъиятли, халқпарвар инсонлар бошчилик қилмаса, кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди.

Шу сабабдан бугун ватанпарвар, янгиликка чанқоқ, замонавий соҳаларни чуқур англаб етадиган, ўз эл-юртига хизмат қиладиган инсонларни, биринчи навбатда ёшларни ёнимизга олиб, тарбиялаб, ҳеч иккиланмай раҳбарлик лавозимларига қўйишимиз керак.

Афсуски, Қорақалпоғистонда бу муҳим ишга, вазифага жиддий қаралмаяпти. Ҳамон эскича ишлайдиган, замон талабларига етарли жавоб бера олмайдиган кадрлардан воз кечилмаган.

Айрим раҳбарлар орасида боқимандалик кайфияти шунчалик ривожланганки, уларнинг назарида ҳамма нарса давлат ҳисобидан бўлиши керак. Бундай эскилик асоратларидан қутулиш лозим.

Халқнинг дардига қулоқ солмайдиган, унинг оғирини енгил қила олмаган, ўзининг манфаатидан бошқа нарсани ўйламайдиган бепарво раҳбарлардан воз кечиш керак.

Кадрларни танлаш, уларни жой-жойига қўйиш ишларида кўпинча юзаки қараш, шошма-шошарлик ҳолларига йўл қўйилмоқда.

Кегайли, Қораўзак, Чимбой туманларида кейинги икки йил ичида, Шуманай туманида 1996 йилнинг ўзида 100 фоиз хўжалик раҳбари алмаштирилган. Афсуски, бундан кўзланган мақсадга эришилмаган.

Кадрларни танлаш ва тайинлашда ошна-оғайнигарчилик, маҳаллийчилик, уруғчилик иллатлари ҳам йўқ эмас. Мен бу масалага алоҳида тўхталмоқчиман.

Маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик — миллат кушандаси! Яъни миллатни портлатиб юборадиган балодир. Биз

қанчалик уруғ талашсак, алоҳида-алоҳида қабилалар атрофида ўралашиб қолсак, шунчалик майдалашамиз, тор уруғ-аймоқчилик доирасида қолиб кетамиз. **Замон оламга кенгроқ қарашни, катта масалалар билан шуғулланишни, йирик муаммолар хусусида ўйлаб, кенгроқ фикрлашни тақозо этади. Ана шундан келиб чиқиб, дунёга кенгроқ қарайлик. Миллий бирлик, миллий яхлитлик, миллий бир бутунлик — миллий равнақ асосидир.**

Албатта, биз ҳар биримиз миллатпарвар бўлишимиз, ўз миллатимиз ўтмишини, унинг келиб чиқиш тарихини ўрганмоғимиз керак. Ким қандай уруғ ва аймоқлар зотидан чиққанини билишнинг зарари йўқдир, лекин, **аввалambор, умуммиллат манфаати, унинг обрўси, қиёфаси ва келажаги учун бирлашиб интилишимиз керак.**

Бугун бошқарув тизимига миллати, элати, уруғидан қатъи назар, эл ишончига сазовор бўлган, масъулиятни ҳис қила оладиган, халқни ўзига эргаштира биладиган раҳбарлар кириб келмоғи зарур.

Бунинг учун ҳар бир раҳбар ўз ўрнига давр талаби даражасидаги кадрларни тайёрлаши керак. Атрофига қобилиятли, билимли, ҳар томонлама етук мутахассисларни тўплаб, уларни тарбиялаши лозим.

Қорақалпоғистонда иқтидорли, ташкилотчи ёш кадрлар кўп. Улар нималарга қодир эканликларини кўрсатиб келишмоқда. Биз ёшларга ишонамиз.

Биз янгича ишлайдиган, янгиликнинг моҳиятини тушунадиган, ташаббус кўрсатиб ишлайдиган, эл-юрт ташвишини зиммасига оладиган ёшларни қўллаб-қувватлаймиз. Уларга иқтидори ва билимига қараб, масъулиятли вазифаларни топшираверамиз. Зотан, янгилик бор жойда ўзгариш бўлади, яратиш, бунёд қилиш имконияти туғилади.

Муҳтарам дўстлар!

Азиз ватандошлар!

Қорақалпоғистон худди ана шу жиҳатдан қараганда, жуда катта имкониятларга эга бўлган ўлка. Энг муҳими, унинг меҳнатсевар, қийинчиликларни мардонавор енгадиган иродали халқи бор. Бундай халқ билан ҳар қандай

муаммони ҳал этиш мумкин. Бунинг учун раҳбарият, маҳаллий ҳокимият органлари замон талабларига мос равишда иш тутишлари, **одамларни ўзларига эргаштира олишлари лозим.** Ўйлайманки, бу борада янги қадамлар қўйилади.

Мен қорақалпоқ халқини яхши биламан ва унинг инсоний фазилатларини юксак қадрлайман. Ана шу фазилат Қорақалпоғистон ҳаётида кескин ўзгариш ясашига қатъий ишонаман.

Бутун шу минбардан туриб, сиз, азиз дўстларимга, сиз орқали бутун Қорақалпоғистон аҳлига сиҳат-саломатлик, бахт-саодат, ишларингизга омад тилайман.

Қорақалпоғистон Республикаси
Жўқорғи Кенгесининг навбатдан
ташқари сессиясида сўзланган нутқ,
1997 йил 17 июль

АСОСИЙ МАҚСАД — ИҚТИСОДИЙ ЮКСАЛИШГА ЭРИШИШДИР

Муҳтарам йиғилиш иштирокчилари!

Биз йил бошида ислоҳотларнинг умумий стратегиясини ҳисобга олган ҳолда, ўз олдимизга муайян вазифалар қўйган, иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини демократик асосда янгилашнинг устувор йўналишларини белгилаб олган эдик. Бунда биз 1997 йилга Ўзбекистоннинг сиёсат, иқтисодиёт ва маънавият соҳаларидаги ислоҳотлар йўлида олға ташлаётган қадамининг муҳим босқичи деб қараган эдик.

Жамиятимизни тубдан қайта қуриш ва янгилашни амалга оширишда инсон омилига улкан аҳамият берилиб, **1997 йил — Инсон манфаатлари йили, деб эълон қилинди.**

Олдимизга қўйилган мақсадга эришиш, зарур ҳуқуқий ва моддий асосни барпо этиш учун тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Улар иккита дастурий ҳужжатда ўз аксини топган. Биринчи ҳужжат — инсон манфаатларини амалга оширишни таъминлаш бўйича 1997 йилга мўлжалланган тадбирлар дастуридир. Иккинчиси эса иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш дастуридан иборат.

Шунинг учун ҳам бугун янги вазифаларни белгилаб олиш ҳақида эмас, балки юқорида тилга олинган дастурларни бажариш ҳақида гап юритишимиз зарур. Олдимизда қандай объектив қийинчиликлар турибди? Дастурларда белгиланган тадбирларни сўзсиз бажариш учун нима қилинди ва қилиниши зарур? Бугунги вазиятдан келиб чиққан ҳолда уларга қандай тузатишлар киритиш лозим?

Йилнинг олти ойи натижаларига баҳо берар эканмиз, тўла асос билан қайд қилишимиз мумкинки, жорий йилда олдимизга қўйилган мақсад ва вазифалар асосан амалга оширилмоқда. Иқтисодиётимиз тузилмаси ва таркиби яхшиланмоқда. Унинг кўпгина соҳа ва йўналишлари жадал суръат билан ўсмоқда. Кўплаб шаҳар-қишлоқларимиз янгича гўзал қиёфага кирмоқда.

Энг муҳими, кишиларнинг тафаккури, уларнинг турмуш шароити ўзгариб бормоқда.

Азиз дўстлар!

Биринчи ярим йилликда қилинган ишларнинг асосий якунларига кенгроқ тўхталишга рухсат этгайсиз. Ҳаётимизнинг барча соҳаларини ислоҳ қилишда қандай муайян натижаларга эришдик? Ишларга якун ясар эканмиз, бу якундан қандай хулосалар чиқаришимиз лозим?

Биринчи ва энг муҳим якун: биз инсон манфаатларини амалга ошириш учун зарур шароит, имкон яратмасдан, бу манфаатларни фаол бунёдкор куч сифатида эътироф этмасдан туриб, янгиланиш ва тараққиёт йўлидан тўғри ва изчил ҳаракат қилолмаслигимизни яна бир бор англаб олдик.

Шунинг учун ҳам инсон манфаатларини таъминлаш бўйича кўзда тутилган чора-тадбирлар қай даражада тўла ва муваффақиятли бажарилаётгани алоҳида эътибор талаб қилади.

Шуни қайд этиш лозимки, бу борада анчагина ишлар қилинди.

Биринчидан. Шахснинг ижтимоий-иқтисодий манфаатларини таъминлаш, оилаларнинг, ҳар бир алоҳида кишининг турмуш шароити ва фаровонлигини яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди.

Ижтимоий соҳани ривожлантириш, аҳолини ижтимоий жиҳатдан муҳофаза этиш учун давлат бюджетидан 63,2 миллиард сўм ёки бюджетнинг умумий харажатларидан қарийб 45 фоизи сарфланди.

Шунинг ҳисобидан оналик ва болаликни муҳофаза қилиш бўйича тадбирларни амалга ошириш, давлат томонидан бериладиган ёрдамга муҳтож оилаларга эътиборни

кучайтириш имкони яратилди, кам таъминланган оилаларнинг ўзигагина 10,1 миллиард сўмдан ортиқ нафақа берилди.

Тошкентда ногиронлар соғлиғини қайта тикловчи республика маркази ташкил этилди. Нукусда ҳам худди шундай марказни ташкил этиш бўйича ишлар ниҳоясига етмоқда.

Давлат уй-жойга ҳақ тўлашга кетган харажатларнинг бир қисмини, энг аввало, коммунал хизмат учун қисман ҳақ тўлашга кетган харажатни қоплаш борасида ҳам маълум даражада ёрдам кўрсатмоқда. Биринчи ярим йилликда бу мақсадлар учун 653 миллион сўм сарфланди.

Иккинчидан. Бюджет ташкилотлари ходимларига маошларини, пенсия ва нафақаларини ўз вақтида тўлаш таъминланмоқда. Бу ҳаётимиздаги одатий ҳол бўлиб қолди. Айни пайтда собиқ иттифоқнинг жуда кўп мамлакатларида бу нарса энг кескин ижтимоий муаммо бўлиб турибди.

Кейинги пайтларда собиқ совет ҳудудидаги айрим давлатларнинг оммавий ахборот воситалари кўп ойлар давомида иш ҳақи олмаган ўқитувчилар, врачлар, ҳарбий хизматчилар ва бюджет ташкилотларининг бошқа ходимларига маош, пенсионерларга нафақа беришни таъминлаш бўйича қилинаётган хатти-ҳаракатларни катта ютуқ сифатида тақдим этмоқда.

Бу коммунистик режим давридаги "эски анъаналар"-ни эслатади: ўзимиз муаммо туғдирамиз-да, сўнгра уни ўзимиз қаҳрамонона ҳал этамиз.

Афсуски, ҳеч ким бу ҳол ўша мамлакатларда ислоҳотлар стратегияси ва биринчи навбатда уларни амалга ошириш йўлини танлашда йўл қўйилган хатолар натижаси эканини тан олмайди.

Биз бундан зарур сабоқ чиқариб олишимиз лозим. Энг аввало, ислоҳотларнинг мақсади ва амалга оширилишини янада чуқурроқ, танқидий назар билан таҳлил этиш даркор. Бу жараённи баҳолашда, ислоҳотларни амалга оширишнинг энг маъқул йўлларини қидиришда хато қилмаслик керак. Айрим муаммоларнинг ечими оғир, таназзул ҳолатига тушиб қолишини кутиб ўтирмаслик зарур.

Учинчидан. Ижтимоий соҳани, айниқса, қишлоқ жойларида ижтимоий соҳани ривожлантириш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди. Бу мақсадда 38,4 миллиард сўм капитал маблағ ёки умумий капитал маблағлар ҳажмининг 39 фоизи ўзлаштирилди.

3 миллион квадрат метрга яқин уй-жой, шундан 2,8 миллион қишлоқ жойларида фойдаланишга топширилди. Бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан деярли 1,5 баравар кўпдир.

Бир навбатда 4 минг беморга хизмат кўрсатувчи поликлиникалар, 13,6 минг ўқувчига мўлжалланган умумтаълим мактаблари қурилди. Ҳисобот даврида 2,1 минг янги маиший хизмат объекти очилиб, хизматнинг 18 та тури ўзлаштирилди. Аҳоли пунктларини газлаштириш ва сув билан таъминлаш дастурларига мувофиқ, 2,3 минг километр газ, 633 километр сув узатиш тармоқлари фойдаланишга топширилди. Бу 1996 йилнинг биринчи ярмидагига қараганда анча кўпдир.

Республикамизнинг деярли барча ҳудудларида шаҳарлар, туман марказлари, қишлоқлар қиёфаси ўзгарди ва ободонлашди.

Тошкент шаҳрида қўлланган "Тошуйжойжамғармабанк" сертификатлари бўйича уй-жой қуриш тажрибаси яхши самара берди.

Қисқа вақт мобайнида 4 мингдан зиёд шаҳар аҳолисига банкда жамғарма ҳисоб-варақлари очилди. Давлат бюджет маблағлари ҳисобидан уй-жой қийматининг 50 фоизини қоплаш йўли билан 500 га яқин шинам квартира қурилиб, сотилди.

Ҳозирги кунда 1,5 мингга яқин ана шундай квартира қурилиши давом этмоқда. Бу қурилишлар қийматининг етишмаётган қисмини қоплаш учун банк томонидан тўлов муддати 10 йилга узайтирилган ҳолда имтиёзли кредитлар берилмоқда.

Уй-жой сотиб олишнинг бундай шаклига аҳоли катта қизиқиш билан қарамоқда. Буни инобатга олиб, мазкур тажрибани барча вилоят марказлари ва вилоятга бўйсунувчи шаҳарларга ёйиш тўғрисида қарор қабул қилинди.

Шу мақсадда барча вилоят марказларида ўз ҳудудий бўлимларига эга бўлган Ўзбекистон уй-жой жамғарма банки ташкил этилди.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимликлари бу бўлимлар фаолиятини зудлик билан йўлга қўйиши керак. Банк сертификатлари бўйича қуриладиган уйлар учун ўз вақтида ер майдонлари ажратилишини таъминлаш, тегишли муҳандислик коммуникациялари барпо этишда ҳар томонлама ёрдам беришлари зарур.

Тўртинчидан. Республикада инсон ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий ва институционал асослари шаклланди. Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Мажлис вакили тўғрисидаги Қонун қабул қилинди. Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ ташкил топди. Олий Мажлис қошида Амалдаги қонунлар мониторинги институти фаолият кўрсатмоқда.

Бугунги кунда Жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази ташкил этилаётир.

Ўзбекистонда ўтказилган инсон ҳуқуқлари ҳимоясининг қонуний асосларига бағишланган илмий-амалий конференция ва "Ўзбекистонда Омбудсман институти: тажриба ва муаммолар" мавзуидаги "Давра суҳбати" халқаро миқёсда катта қизиқиш уйғотди.

Хорижий олимлар, мутахассислар, ҳуқуқ ҳимоячилари шу нарсага амин бўлдиларки, Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари нафақат конституцион жиҳатдан пухта ҳимоя қилинган, балки у давлат ҳокимияти ва қонуннинг бор қудрати билан ҳақиқий равишда кафолатланмоқда.

Кейинги вақтларда фуқароларни ҳуқуқий тарбиялаш борасидаги ишлар сезиларли даражада фаоллашди. Кўплаб олий ўқув юртларининг ўқув дастурларига инсон ҳуқуқлари бўйича махсус курслар киритилди.

Юристлар малакасини ошириш маркази, шунингдек, Тошкент юридик институти қошида жойларда филиалларига эга бўлган Ҳуқуқий тарғибот маърифат маркази ташкил этилди.

Эндиги вазифа ана шу ташкил этилган марказлар ўзларига юклатилган вазифаларни тўла равишда амалга оширишларидан иборатдир.

Бешинчидан. Миллий анъаналар ва маънавиятни тиклаш, инсоннинг маданий-маънавий ва интеллектуал манфаатларини рўёбга чиқаришга катта аҳамият бермоқ лозим.

Июнь ойида ЮНЕСКОнинг Париждаги бош қароргоҳида қадимий шаҳарларимиз — гўзал Бухоро ва Хиванинг 2500 йиллигига бағишлаб ўтказилган тантаналар халқаро жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотди.

Тошкент халқаро кинофестивали катта маданий воқеа сифатида кўп мамлакатлар киночиларининг эътиборига сазовор бўлди. Уларнинг кўпчилиги бу анжуманда қатнашди.

Миллий тасвирий ва амалий санъатни тиклаш ва янада ривожлантириш, кишиларнинг тасвирий санъат, халқ ижодиёти хазиналаридан баҳраманд бўлишига шароит яратиш мақсадида Бадиий академия ташкил этилди. Мамлакатимизнинг театр-маданий ҳаёти анча бой ва қизиқарли бўлиб қолди. Кўплаб театрларнинг репертуари тубдан янгиланди.

Етакчи театрлар саҳналарида мамлакатимиз тарихини ва бугунги ҳаётини акс эттирувчи кўплаб спектакллар премьераси муваффақият билан ўтди. Халқ ижодиёти, миллий хореографияни қайта тиклашга ҳам катта эътибор берилмоқда.

Қисқача айтганда, инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича дастурда белгиланган тадбирлар, бу дастурнинг асосий қоидалари амалга оширилмоқда, деб хулоса қилишга ҳамма асослар бор.

Айни вақтда инсон манфаатлари йўлида белгиланган барча тадбирлар сўзсиз амалга оширилишини таъминлаш учун ҳамма чораларни кўришимиз, бу борада қаерда оқсоқликка йўл қўйилаётган бўлса, уни зудлик билан бартараф этишимиз лозим.

Бу, аввало, ижтимоий инфраструктурани ривожлантириш бўйича тузилган дастурларга тегишлидир. Йиллик

дастурда белгиланган ўқувчи ўринларини ташкил этиш бўйича топшириқ атиги 18 фоизга, қишлоқ врачлик пунктлари тармоғини ривожлантириш бўйича эса учдан бирига бажарилган.

Касалхоналарнинг қурилиши ва техник жиҳатдан жиҳозланиши ҳам чўзилмоқда.

Қишлоқ жойларида сув узатиш тармоқларини қуриш масаласига алоҳида эътибор бермоқ лозим. Бу борада биринчи ярим йилликда бутун йилга мўлжалланган иш ҳажмининг атиги 30 фоизи бажарилган, холос.

Ижтимоий аҳамиятга молик иншоотларни топширишни йил охирига суришдек ёмон иллат ҳамон давом этмоқда.

Дастурда Туямўйин — Урганч, Туямўйин — Нукус, Дамхўжа, Крестянск, Зарафшон — Жиззах, Амударё — Зарафшон ҳудудлараро сув тармоқлари қурилишини тезлаштириш кўзда тутилган эди. Амалда эса биринчи ярим йилликда Навоий — Бухоро сув узатиш тармоғининг бор-йўғи 10 километри фойдаланишга топширилган, холос.

Амударё — Зарафшон сув узатиш иншооти қурилиши учун ажратилган капитал маблағларни ўзлаштириш 1-ва 2-шохобчалар бўйича атиги 30 фоизни, 3-шохобча бўйича эса бор-йўғи 14 фоизни ташкил этган.

Вазирлар Маҳкамаси, шахсан Бош вазирнинг биринчи ўринбосари Жўрабеков, Бош вазир ўринбосарлари Юнусов, Муҳитдинов, Азизхўжаев ҳокимликлар ва Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши билан биргаликда қисқа муддатларда ижтимоий масалаларнинг мазкур мажмуида юз берган вазиятни танқидий баҳолаб, дастурда кўзда тутилган вазифаларни бажариш учун аниқ чора-тадбирларни белгилашлари, мазкур топшириқ ижроси ҳақида бир ой ичида Вазирлар Маҳкамасига ҳисобот беришлари зарур.

Муҳтарам дўстлар!

Иқтисодий ислоҳотларни изчил амалга ошира борганимиз туфайли биз инсон манфаатларини таъминлаш Дастурининг муҳим вазифаларини бажаришга эришдик.

Ярим йилликни якунлаб, қилинган ишларга баҳо берарканмиз, биз яна бир бор, танлаган йўлимиз тўғри, устувор мақсад ва вазифаларимиз аниқ, дейишга ҳақлимиз.

Хўш, уларни амалга ошириш борасида қандай муайян ишлар қилинди, биз кўзланган мақсад сари қай даражада олға силжидик?

БИРИНЧИ. **Бугунги кунда биз ўтган йили макроиқтисодий барқарорлик соҳасида эришилган ижобий натижаларни мустаҳкамлабгина қолмай, барқарор иқтисодий ўсиш учун шароит ҳам яратдик.** Бу нимада кўринади?

Биринчидан. Агар 1996 йилда ялпи ички маҳсулотнинг ўсишини 1,6 фоизга таъминлаган бўлсак, бу ярим йилликнинг ўзида у 3,9 фоизга ошди. Ялпи ички маҳсулот биринчи марта аҳоли сони кўпайишидан тезроқ ўсди, бу эса унинг аҳоли жон бошига қараб ишлаб чиқарилишини кўпайтириш имконини берди.

Иқтисодиётнинг деярли барча тармоқ ва соҳаларида иқтисодий ўсиш таъминланди: саноат ишлаб чиқариш ҳажми 5,4 фоизга, қишлоқ хўжалиги — 22,8 фоизга, транспорт ва алоқа — 1,8 фоизга, пудрат қурилиш ишлари — 1 фоизга, чакана товар оборoти — 13,5 фоизга, аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш 18,1 фоизга ошди.

Ютуқларимиз ҳақида гапирар эканмиз, мен аввало, республикамизнинг ғаллакор деҳқонлари эришган муваффақиятларни алоҳида миннатдорлик билан қайд этишни истардим. Улар фидокорона меҳнати билан улкан хирмон кўтармоқдалар. Биз бу билан ҳақли равишда фахрланамиз.

Иқтисодиётимизнинг 1997 йил биринчи ярмидаги ўсиш суръатлари ҳақида сўз борар экан, бир муҳим масалага алоҳида тўхталмоқчиман.

Бугунги кунда собиқ совет ҳудудидаги кўпгина давлатлар ўзларида кўзга ташланаётган барқарорлик ва ўсиш суръатларини катта мамнуният билан қайд этмоқдалар. Бироқ улар бу ўсиш қайси асосга таққосланиб олинаётгани тўғрисида гапиришни унчалик исташмайди.

Мустақилликка эришганимиздан кейин ўтган йилларда ялпи ички маҳсулотнинг камайиш суръатлари энг кам бўлган, саноат ишлаб чиқариш ҳажми бўйича эса 1990 йил

даражасига нисбатан 1996 йилда ўсиш кўзга ташланган Ўзбекистон Ҳамдўстлик давлатлари орасида яккаю ягона мамлакатдир.

1996 йилги асосий даража 1991 йилга нисбатан 40 фоиздан ошмайдиган, айрим мамлакатларда эса 25 фоиздан ҳам ошмайдиган Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари ҳақида гап кетганида ўзгача аҳвол кўзга ташланади.

Кўриниб турибдики, ўтган йилги кескин тушиб кетган даражага нисбатан айрим жиндайгина ўсишни ҳам барқарорлик ва амалга оширилаётган ислоҳотларнинг муваффақияти деб баҳолаш мумкин экан.

Иккинчидан. Макроиқтисодий барқарорликни вужудга келтириш бўйича қўлланилган чора-тадбирлар инфляция даражасини 1996 йил декабридаги 13 фоиздан бу йил май ойида 2,9 фоизга, июнь ойида эса ҳатто минус даражасига — 3,1 фоиз қадар кескин камайтириш имконини берди. Инфляциянинг ўртача ойлик даражаси ярим йилликда айрим халқаро молия ташкилотларининг ҳисоб-китоблари бўйича 7 фоиз кутилгани ҳолда, 3,5 фоизни ташкил этди.

Бироқ, шуни тан олиш керакки, инфляциянинг ҳозирги даражаси биз ҳисоб-китобларимизда кўзда тутганимиздан кўра бироз баланд. Шунинг учун ҳам иккинчи ярим йилликда инфляцияга қарши қатъий монетар сиёсат олиб боришга тўғри келади.

Учинчидан. Биринчи ярим йилликда кредит ва нақд пул эмиссиясининг ўсишига йўл қўймаслик бўйича ҳукумат қарорлари қабул қилиниб, амалга оширилди. Натижада нақд пул эмиссияси ҳажми биринчи ярим йилликда ҳисоб-китобларда кўзда тутилган 17,5 фоиз ўрнига 6,1 фоизни ташкил этди.

Иккинчи чоракда Тошкент шаҳрида, Андижон, Тошкент ва Фарғона вилоятларида пулни муомаладан олиб қўйишга эришилди.

Шу билан бирга Навоий, Қашқадарё, Сурхондарё вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикасида эмиссия даражаси жуда баландлигича қолмоқда.

Пулни қайтариб оладиган асосий манба — савдо соҳаси тўла хусусийлаштирилган. Лекин шунга қарамай, савдо фаолиятида ўзгариш жуда кам. Савдо ходимлари аввалгидай сунъий равишда яратилган тақчиллик ҳисобига пул ишлаб олиш ниятида қолмоқда. Минг афсуски, уларнинг аксарияти майда тижоратчи, тўғрироғи, олибсотарлик савиясидан юқорига кўтарилолмаяпти.

Бугунги кунда савдо тармоғи бозор иқтисодиётининг тамойилларини ифодаловчи соҳа сифатида ҳали ўзини кўрсата олгани йўқ. У талаб ва эҳтиёжни ўрганиш ва аввалambор, ўзимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга қизиқишнинг ошишини таъминлай олмаяпти.

Бу соҳа ўз фаолиятини истеъмол молларини импорт бўйича харид қилишга йўналтиришни афзал кўрмоқда. "Ўзбексавдо" тизимидаги савдо ташкилотлари ўзининг импорт озиқ-овқат маҳсулотларини харид қилишдаги устун монополистик мавқеидан фойдаланиб, эски тизимнинг тақсимлаш усулини яна тиклаш ҳаракатига тушмоқда. Бу ҳолат дефицит деган эски балони бошимизга олиб келиб, нарх-навонинг асоссиз ошиб кетишига имкон беради ва одамларнинг ҳақли норозилигига сабаб бўлади. Бундай аҳволга чидаб бўлмайди. Бу соҳага жавобгар ва бу соҳани кузатувчи мутасадди раҳбарлар жавобини берсин.

Давлат эҳтиёжларини қондириш учун озиқ-овқат ва бошқа маҳсулотларни танлов, тендер асосида харид қилишнинг самарали механизмини ишлаб чиқиш, ўз маҳсулотини етказиб берадиганларга кенг йўл очиш, воситачи даллоллар сонини қисқартириш зарур. Аввало, харидорларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиши лозим бўлган Монополияни тугатиш ва рақобатни ривожлантириш қўмитаси қаёққа қараяпти, деган савол туғилади.

Бу ишга масъул бўлган Султонов, Уçмонов икки ҳафталик муддатда мавжуд муаммоларни ҳал этиш бўйича Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарор лойиҳасини тайёрлашлари керак.

ИККИНЧИ. **Биз 1997 ва ундан кейинги йилларда иқтисодиётда туб таркибий янгиланишларни амалга оширишни стратегик устувор йўналиш сифатида белгилаб олганмиз.**

Биринчи ярим йилликда бу йилга мўлжалланган инвестиция дастурини амалга ошириш бўйича анчагина ишлар қилинди. 100 миллиард сўмга яқин капитал маблағ ўзлаштирилди. Бу ўтган йилдагига қарағанда 15 фоиз кўпдир. Хорижий сармояларни ўзлаштириш сезиларли даражада ошди. Унинг умумий улуши 15,2 миллиард сўмни ташкил этади.

Барча сармояларнинг 61 фоиздан ортиқроғи ишлаб чиқариш соҳасини ривожлантиришга сарфланди. Биринчи ярим йилликда "Кўкдумалоқ" конига хизмат қиладиган компрессор станцияси ишга туширилди. Бухоро нефтни қайта ишлаш заводининг биринчи навбати қурилиши ниҳоясига етмоқда.

Республика телекоммуникацион тармоқлари модернизация қилинмоқда. "ЎзДЭУавто" қўшма корхонаси учун бутловчи қисмлар ишлаб чиқарувчи маҳаллий саноат объектлари ташкил этилмоқда.

Тўқимачилик, тикувчилик, пойабзал ва консерва саноатида бир қанча қўшма корхоналар қурилмоқда. Транспорт ва йўл қурилиши, аҳоли манзилгоҳларини ободонлаштириш соҳасида ҳам улкан ишлар амалга оширилмоқда.

Бироқ соҳа янгиланишлари дастурини амалга ошириш йўлида бир қанча жиддий муаммолар мавжуд. Бу муаммоларни ҳал этишга алоҳида эътибор қаратилиши лозим.

Биринчидан. Моддий бойликларни ҳисобга олиш ёмон ташкил этилгани, кўпинча смета ҳужжатлари тасдиқланмасдан иш бошланиши, қурилишнинг қимматлашиб бориш омилларини белгилашнинг аниқ усули йўқлиги туфайли капитал маблағларни ортиқча сарфлаш ҳоллари юз бермоқда. Биргина бюджет қурилишлари бўйича капитал маблағларнинг ажратилган лимитлари қарийб 4 миллиард сўмдан ортиқ сарфланган.

Иккинчидан. Республиканинг пудратчи қурилиш ташкилотлари бозор муносабатларига жуда секинлик билан мослашмоқда. Ортиқча сарф-харажатлар шу қадар кўпки, улар пудратчи ташкилотларимизни ҳатто ички бозорда ҳам рақобатга бардош беролмайдиган қилиб қўймоқда. Йирик

объектлар қурилишига ажратилган кўпгина тендерларни хорижий компаниялар ютиб кетмоқда.

Натижада биз қурилиш қувватларимизни тўла ишга сололмаяпмиз. Ўзимизнинг қўлимиздан келадиган ишларга ҳам четдан келган қурувчиларга катта-катта валюта маблағларини ажратишга мажбур бўляпмиз.

Учинчидан. Инвестиция дастурини амалга оширишда банкларнинг иштироки жуда заиф. Банкларнинг кредит улуши ўзлаштирилган инвестицияларнинг умумий ҳажмига нисбатан атиги 3,6 фоизни ташкил этди. Бу нафақат кичик ва ўрта корхоналарнинг, балки Қизилқум фосфорит комбинати, спирт заводлари ва республика учун муҳим аҳамиятга эга бўлган бошқа йирик объектларнинг ривожланишига ҳам тўсиқ бўлади.

Тўртинчидан. Бир қанча объектларда қувватларни ишга тушириш муддатларига риоя қилинмаяпти. Мисол учун, етарли маблағ ажратилмагани туфайли Транс-Осиё-Европа тола-оптика алоқа линияси биринчи босқичининг қурилиши тугалланмаган. "Ўзбекқоғоз" акциодорлик жамиятида целлюлоза ва қоғоз ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича таклифлар тайёрлаш чўзилмоқда. Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Макроэкономика ва статистика вазирлиги Молия вазирлиги, Архитектура ва қурилиш давлат қўмитаси билан биргаликда бир қанча объектлар қурилишининг қимматлашишига, капитал маблағларни ортиқча сарфлашга олиб келган сабабларни диққат билан ўрганиши керак. Ажратилган маблағлардан айни мақсад йўлида фойдаланишни таъминлаш бўйича таклифлар киритиши зарур.

Иккинчи ярим йилликка мўлжалланган инвестицион дастурни молиявий таъминотнинг аниқ манбаларини ҳисобга олган ҳолда янада аниқлаштириши даркор.

УЧИНЧИ. **Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш даражасини бутунлай янги босқичга кўтариш ҳам 1997 йилнинг устувор вазифаси қилиб белгиланган.**

Шу мақсадда Кичик ва хусусий тадбиркорликни рағбатлантирувчи республика кенгаши ташкил этилган. Хусусий ва кичик тадбиркорлик субъектлари, деҳқон (фер-

мер) хўжаликларини рўйхатдан ўтказиш жараёни ўта соддалаштирилган. Хусусий банклар барпо этишни рағбатлантириш чора-тадбирлари ҳақида Фармон қабул қилинган. Шу соҳага алоқадор кўпгина тармоқларга давлат томонидан, аввалambор, солиқ масаласида қулай имтиёзлар берилган.

Қабул қилинган қарорлар янги кичик ва хусусий корхоналар ташкил этилишига ва хусусий тадбиркорлик ривожига кўмаклашди. Бу йилнинг ўзида қарийб 12 минг янги кичик бизнес корхонаси барпо этилди. Уларнинг умумий сони эса қарийб 111 мингга етди. Учта хусусий банк ташкил этилиб, фаолият кўрсатмоқда, бир қанча банклар эса рўйхатдан ўтиш арафасида турибди.

Нодавлат секторда банд кишилар улуши 74 фоизни ташкил этади. Тадбиркорлик фаолиятидан тушаётган даромад улуши ҳам ошмоқда. Тадқиқотлардан олинган маълумотларга қараганда, ҳозир ишбилармонликдан тушган даромад улуши аҳолининг барча даромадларининг 36 фоизини, шахсий хўжаликдан тушган даромад 15 фоизини, якка тартибдаги меҳнат фаолиятидан тушган даромад 7 фоиздан ортиқроқни ташкил этади.

Буларнинг барчаси кичик ва хусусий бизнеснинг мавқеи тобора ортиб бораётганидан далолат беради.

Бироқ биз кичик ва ўрта корхоналар ҳали ўзларига муносиб ўринни эгалламаганини тан олишимиз керак. Уларнинг оёққа туриши ва самарали фаолият кўрсатишига халақит берадиган жуда кўп тўсиқлар бор. Жойларда амалдорлар, мутасадди фаоллар томонидан бу муҳим, эртанги кунимизни ҳал қилувчи масалага эътибор ва масъулият йўқ. Кўп жойларда бюрократик ёндашиш, зўравонлик ва тамагирлик ҳолатларидан ҳали-бери ажралганимиз йўқ. Тадбиркорларнинг бу масалада қонунни яхши билмаслиги ҳам панд бермоқда.

Республикада ҳали бизнес мактаблар, бизнес-инкубаторлар, юридик ва консалтинг фирмалар тармоғи кенг ривожланмаган. Ҳолбуки, улар ишни энди бошлаётган тадбиркорларга ёрдам бериши, уларнинг манфаатларини ишончли тарзда ҳимоя қилиши мумкин эди.

Кичик бизнесни ривожлантиришга турли халқаро молия ташкилотлари орқали 350 миллион АҚШ долларидан ортиқ хорижий сармоя жалб этилган эди. Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш бўйича сармоя лойиҳаларини танлаб олувчи махсус ишчи комиссиялари тузилган эди. **Бироқ экспертизадан ўтиш ва кредит олиш жараёни жуда мураккаб ва узоқ вақт талаб қилади.** Орадан анчагина вақт ўтишига қарамай, кўпчилик лойиҳалар ҳали ҳам ё танлаб олиш, ё комплекс экспертиза босқичида турибди.

Ҳукумат тадбиркорлик тузилмаларини ривожлантиришга қаратилган маблағларни, энг аввало, хорижий маблағларни фаол жалб этишга тўсиқ бўлаётган сабабларни батафсил таҳлил этиб, тегишли механизмлар ишлаб чиқиши зарур.

Яна бир жуда муҳим муаммо. Йил бошида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дастури қабул қилинган эди.

Ҳисоботларга қараганда, бу дастур муваффақиятли бажарилмоқда. Бироқ, хусусийлаштириш жараёнида айнан нималар ўзгаряпти, деган савол туғилади.

Текширишлар шуни кўрсатдики, ўзгаришлар унчалик кўп эмас. Бошқарувнинг ўша эски маъмурий-буйруқбозлик усули ҳамон сақланиб қолмоқда. Иқтисодий усул ва рағбатлантиришлардан жуда заиф фойдаланилмоқда. Акциодорлик бошқаруви тизими амалда ишлаяпти. Кўп ҳолларда уларнинг вазифасини корхоналар раҳбарлари ўзлаштириб олган.

Шунга қарамай, корхоналар ходимлари ва раҳбарларида эгалик ҳиссининг етишмаслиги бош муаммо бўлиб қолмоқда. Айниқса, қишлоқ хўжалиги ва у билан боғлиқ бўлган қайта ишлаш тармоқларида бу масалалар қониқарсиз ҳал этилмоқда.

Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни амалга ошириш масалалари яқин вақт ичида Вазирлар Маҳкамаси мажлисида алоҳида кўриб чиқилиши лозим. **Бу соҳада қабул қилинган қарорларнинг бажарилишини танқидий нуқтаи назардан баҳолаш лозим бўлади. Бунда биринчи навбатда**

қишлоқда хусусийлаштириш, яъни мулк шаклининг ўзгариши, пайчиликни жорий этиш, қишлоқ хўжалигида шартнома интизоми ва ўзаро ҳисоб-китоблар масалаларига жиддий эътибор бермоқ зарур. Вилоят ва туман ҳокимлари, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳамда бошқа масъул ижрочилардан бу ҳақда қатъий сўраш фурсати етди.

ТЎРТИНЧИ. **Кредит-молия тизими фаолиятининг барқарорлиги ва мустаҳкамлигини таъминлаш ҳам 1997 йилнинг устувор вазифаларидан бири сифатида белгиланган эди.**

Шунга мувофиқ, Солиқ кодекси, бюджетнинг даромад қисмини мустаҳкамлаш ва солиқ тушумини кўпайтириш бўйича тадбирлар мажмуи ишлаб чиқилган ва қабул қилинган эди. Давлат солиқ ва давлат божхона хизмати тўғрисидаги қонун тайёрлаб қўйилди ва у Олий Мажлиснинг яқинда бўладиган сессияларидан бирида кўриб чиқилади.

Ана шу кўрилган чора-тадбирлар бюджетнинг даромад қисмини 103,8 фоизга, харажат қисмини эса 98 фоизга бажариш имконини берди. Асосан қисқа муддатли давлат облигацияларини жойлаштириш ҳисобига бюджет камомадининг каттагина қисми қопланди.

Халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни такомиллаштириш, ўзаро ҳисоб-китоб механизмини жорий этиш бўйича тузилган республика ва ҳудудий комиссиялар фаолияти кучайгани боис тўлов интизоми бирмунча мустаҳкамланди.

Лекин ўзаро ҳисоб-китоблар муаммоси ҳамон долзарблигича қолмоқда. Бу бир қанча ҳолатлар билан боғлиқдир.

Биринчидан. Бюджетга тўловлар бўйича тушум камомади юқорилигича қолмоқда. Вазият солиқ хизмати фаолиятининг мазмунини қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда. Солиқларни яшириб қолганлик учун жазо муқаррарлиги тамойили қаерда қолди? Солиқ тўлаши шарт бўлганларнинг барчаси устидан назорат ўрнатилганми? Солиққа тортиладиган базанинг тўлиқ эканига кафолат борми?

Биз кўпинча майда солиқ тўловчилар ортидан қувамиз. Чунки бу ерда тамагирлик қилиш имкони бор. Айни вақтда

йирик солиқ тўловчиларнинг даромадини яшириши, солиқларни тўлиқ тўламаслиги каби иллатлардан кўз юмамиз.

Иккинчидан. Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари масаласи ҳам ўткир муаммо бўлиб турибди. Шу йилнинг 1 июнигача бўлган дебиторлик қарзлари 129,9 миллиард сўмни ташкил этди. Шундан 33,9 миллиарди тўлов муддати ўтиб кетган қарзлардир. Кредиторлик қарзлари 169,8 миллиард, шундан муддати ўтиб кетгани — 49,5 миллиард сўмдир.

Дебиторлик қарзларининг катта қисми Коммунал хизмат кўрсатиш вазирлиги, "Ўзқишлоқхўжаликтаъминоттаъмир", "Ўзкимёсаноат", "Ўзбекнефтгаз", "Ўзсаноатқурилишматериаллари", "Ўзсаноатхўжаликқурилиш" ҳиссасига тўғри келади.

Учинчидан. Корхоналар ва уларнинг раҳбарлари ўз айланма маблағларини сақлаш ва кўпайтириш масалалари билан жиддий шуғулланмаяпти. Ўзаро тўловлар амалга оширилмаётганининг асосий сабаби айнан мана шундадир.

Йилнинг бошида етишмаётган айланма маблағлар ҳажми 68,6 миллиард сўмни ташкил этган эди. Шунинг бир қисмини тўлдириш мақсадида биз бу йил 31,4 миллиард сўмдан зиёд маблағ ажратишга мажбур бўлдик.

Айни вақтда кўплаб корхоналарда тайёр маҳсулот қолдиғи нормативларига риоя қилинмаяпти. Тугалланмаган ишлаб чиқариш, ҳаддан зиёд ишлаб чиқариш захиралари тўплаш, ўзига хос бўлмаган ишларни бажариш кўплаб маблағларнинг бошқа ёққа оқиб кетишига сабаб бўлмоқда. Дебиторлик қарзларини ундириб олишда масъулият ҳис этилмаяпти, қатъият кўрсатилмаяпти.

Тўртинчидан. Махсус тузилган ҳукумат комиссиялари, Иқтисодий ночор корхоналар иши бўйича қўмита, Хўжалик суди банкротга юз тутган корхоналарга нисбатан қатъиятсизлик қилмоқда.

Банкротга учраган корхоналарни тугатиш борасида қатъиққўллик билан иш олиб бориш лозим. Корхоналарни иқтисодий соғломлаштириш ва санациялаш дастурларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлашнинг аниқ жадвалини тузиш лозим.

БЕШИНЧИ. **Биз республиканинг экспорт салоҳиятини кенгайтиришга жуда катта аҳамият бермоқдамиз.** Экспорт салоҳиятини ривожлантиришни рағбатлантириш бўйича республика кенгаши тузилган, хорижга маҳсулот экспорт қилиш билан шуғулланадиган корхоналар учун имтиёзлар тизими ишлаб чиқилган.

Шу йилнинг биринчи ярмида жами ташқи савдо обороти 13,8 фоизга кўпайганига қарамай, экспорт базасини кенгайтириш борасидаги ишларни қониқарли деб эътироф этишга асос йўқ.

Ярим йиллик экспорт ҳажми йиллик режанинг атиги 37 фоизини, шу жумладан марказлаштирилмаган манбалар бўйича бор-йўғи 28,5 фоизини ташкил этди.

Мана шундай ҳолда ускуналар ва материалларни импорт қилиш, ташқи валюта кредитларига бўлган эҳтиёж ортиб бормоқда. Улар қайси валюта маблағлари ҳисобидан тўланиши ҳақида эса ҳеч ким бош қотирмаяпти. "Ўзкимёсаноат", "Ўзмашсаноат", "Ўзнефтгаз", "Ўзметкомбинат" корхоналари маҳсулотни экспорт қилиш бўйича белгиланган топшириқларни бажармаяпти. "Ўзбекбирлашув", "Ўзмевасабзавотузумсаноат", "Ўзқишлоқхўжаликмашхолдинг" ва бошқаларда экспорт бўйича топшириқни бажариш юзасидан ишлар деярли йўлга қўйилмаган. Бунинг ўрнига айнан шу идоралар хом ашё, материал ва жиҳозларни кўплаб импорт қилмоқда.

Импорт тузилмасида 47 фоиздан ортиқ маблағ машина ва жиҳозларни, 14,5 фоиз маблағ кимё маҳсулотлари, пластмасса ва улардан ишланган маҳсулотларни харид қилишга сарфланмоқда.

Текширишлар шуни кўрсатдики, шу йилнинг 1 июлига қадар 6,9 миллиард сўмлик ускуна ўрнатилмаган. Шундан 6,2 миллиард сўмлиги хориждан келтирилган жиҳозлардир.

Ўрнатилмаган ускуналарни инвентаризациядан ўтказиш, валюта маблағларини совуришга йўл қўйган айбдор шахсларга нисбатан қаттиқ чоралар кўриш лозим.

Экспорт салоҳиятини ривожлантиришни рағбатлантириш республика кенгаши (Ў.Султонов) икки ҳафта муддат ичи-

да йил охиригача экспорт бўйича келтириладиган маҳсулотлар ва импорт харажатлари ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш бўйича таклиф киритиши зарур. Бу борадаги етишмовчиликка барҳам бериш керак.

Яна бир масала борки, у алоҳида таҳлилни тақозо этади. Биз хорижий инвестициялар иштирокида қўшма корхоналар тузиш ва уларни ривожлантиришга нечоғли аҳамият бераётганимиз яхши маълум. Биз ҳар бир корхона хорижий ҳамкорлари билан мустаҳкам алоқа ўрнатиши тарафдоримиз. Улар учун энг қулай шарт-шароит яратилган. Кенг имтиёзлар тизими жорий этилган, хорижий сармоядорларнинг манфаатларини мустаҳкам ҳимоя қилиш таъминланмоқда. Бу ишларнинг барчаси қўшма корхоналар рақобатбардошли бўлиши, жаҳон бозорига бевосита чиқа олиши, ўз маҳсулотини фаол равишда экспорт қила олиши учун амалга оширилмоқда.

Ўз-ўзидан шундай савол туғилади: қўшма корхоналар нима беряпти, **уларнинг улуши қандай? Бундай корхоналар ишлаб чиқарган маҳсулот ҳажми ярим йилликда 4,3 марта орттанига қарамай, уларнинг маҳсулот экспорт қилишдаги ҳиссаси атиги 6,9 фоизни ташкил этган, холос. Айни вақтда уларнинг импорт таркибидаги улуши қарийб 38 фоизга етган.**

Бошқача айтганда, уларнинг импорт бўйича олган маҳсулот ҳажми экспорт қилганидан анча ортиқдир. Бу борадаги фарқ ярим йилликда 747,2 миллион АҚШ долларини ташкил этди. Бу экспортни рағбатлантириш республика кенгаши чуқур ўрганиб чиқиши лозим бўлган ғоят жиддий масаладир.

Биз бутун ташқи иқтисодий фаолиятимизни тубдан қайта кўриб чиқишимиз зарур. Экспортни кенгайтиришни рағбатлантирадиган таъсирчан механизмларни ишлаб чиқиш керак. Экспортга маҳсулот тайёрлаш дастурини бажариш борасидаги масъулиятни ошириш лозим. Экспорт салоҳиятини кучайтириш дастурини тайёрлаш ишларини тезроқ тугаллаш зарур.

Бугунги кунда божхона ишларининг такомиллашмагани сабабли, контрабанда товарлари кириб келишидан,

божхона тўловлари кам тушаётганидан республика сезиларли даражада зарар кўрмоқда.

Божхона кодекси, Божхона тарифлари тўғрисидаги қонунни тайёрлаш ишларини жадаллаштириш зарур. Яқинда ташкил этилган Давлат божхона қўмитаси божхона сиёсатини амалга ошириш, божхона қонунчилигига риоя этишни назорат қилиш борасидаги ишларни кучайтириши керак.

Муҳтарам дўстлар!

Албатта, ярим йиллик якунлари ва кўзда тутилган дастурларнинг бажарилишини танқидий баҳолар эканмиз, бунга ўнлаб сабаблар топишимиз, иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш бўйича ишимиздаги камчилик ва алоҳида вазифаларнинг бажарилмаганлигини шу билан изоҳлашимиз мумкин.

Бу сабабларни бизнинг хоҳиш-иродамиз, масъулиятимиз ва интизомимиздан, бир сўз билан айтганда, имконият ва интилишларимиздан ташқари, объектив сабаблар деб кўрсатишимиз ҳам мумкин.

Лекин ҳамма нарса бизнинг тадбиркорлик, ташкилотчилик ва фаоллигимизга, малакамизга, билим ва қобилиятимизга боғлиқ эканини унутмаслигимиз керак.

Кўплаб корхона ва тузилмаларимизда, биринчи навбатда, бошқарувнинг юқори поғоналарида ишлаётганлар бозор иқтисодиётининг энг муҳим жиҳатлари — менежмент ва маркетинг тўғрисида ҳамон тасаввурга эга бўлмаса нима қилиш керак?

Ислоҳотлар иқтисодиётнинг кўплаб бўғинлари, айниқса, ўрта ва қуйи бўғинларида юзаки амалга оширилаётган, шахсий мулк ва акциялаштириш йўлига кўплаб тўсқинлик тўсиқлари қўйилаётган бўлса, нима қилишимиз керак? Коррупция ва порахўрлик иллати ҳақида нима деса бўлади?

Ва, ниҳоят, энг муҳими — кўплаб ўрта ва қуйи бўғин раҳбарларининг фикрлаш тафаккури жуда секинлик билан ўзгараётгани, улар онгига ишбилармонлик, бозор муносабатларига хос ёндашувлар қийинчилик билан кириб бораётгани сир эмас.

Боқимандалик кайфияти, эскича ишлаш истаги сақланиб қолаётган бўлса ёки улар юқоридан қаттиқ талаб қилингандагина иш моҳиятини эмас, балки фақат шаклини ўзгартираётган бўлса, нима қилиш керак?

Аниқ айтишимиз мумкинки, деярли барча қийинчиликлар, муаммоларнинг сабаби ана шунда. Ислоҳотларнинг жойларда жадал кетмаётгани, олдимизга қўйилган вазифаларнинг тўла бажарилмаётганига ҳам сабаб шу.

Мана шунинг учун ҳам тараққиёт ва ислоҳотларнинг ҳозирги босқичида кадрлар билан ишлаш ўта муҳим, амалий аҳамият касб этади. Илгаригидаги сингари кадрларни шунчаки танлаб, жой-жойига қўйиш билан иш битмайди. **Аввало, одамларни, биринчи галда барча даражадаги бошқарув ва ишлаб чиқариш раҳбарларини ўқитиш, тарбиялаш керак.**

Умуман, мамлакатда иқтисодий соҳадаги ижобий ўзгаришлар ва ислоҳотларни амалга ошириш учун етарли даражада мустаҳкам қонуний асос мавжуд. Етарли даражада меъёрий асос ҳам яратилган. Улар кейинги пайтда мавжуд шарт-шароит, халқаро тажриба, Халқаро валюта жамғармаси ва Жаҳон банки, шунингдек, бошқа халқаро тузилмаларнинг талаблари асосида қайта кўриб чиқилди ҳамда аниқликлар киритилди. Бир сўз билан айтганда, мамлакатда шаклланган ҳуқуқий асос ҳозир амалда татбиқ қилина бошланди.

Шу билан бирга, гапнинг пўскалласини айтганда, ижрочилар муаммоси энг заиф муаммо бўлиб қолмоқда. **Иқтисодиётдаги аҳволни танқидий таҳлил этар эканмиз, талай соҳалар, хусусан, кичик бизнес билан боғлиқ барча муаммолар юксак малакали, касб сир-асрорларини пухта ўзлаштирган ташкилотчилар, раҳбарлар йўқлиги туфайли пайдо бўлаётганига қайта-қайта амин бўламиз.**

Бугунги кунда бу масалада амалий тажрибамизга бир кўз ташлайлик. Иш кетмадими, дарров раҳбарни ўзгартиришга ўрганиб қолганмиз. Айрим тармоқларда раҳбарлар икки-уч мартадан алмаштирилди. Хўш, бу билан нимага эришдик? Натижа қандай бўлаяпти?!

Келинглар, шу ҳақда бир ўйлаб кўрайлик. Алмаштиришдан осони йўқ, ҳамма бало шундаки, резервда, қайта такрорлайман, резервда талабга жавоб берадиган ғайратли, билимли одамлар бўлмаса, минг уринмайлик, ҳеч нарса ўзгармайди.

Айтингларчи, раҳбарлар ва тадбиркорлар тайёрлаш билан ҳозир ким шуғулланяпти?

Хусусан, раҳбарлар ва ишбилармонлар тайёрлаш учун хорижга одам юборяпмизми? Агар юборилган бўлса, уларнинг сони қанча? Қайси олий ва ўрта ўқув юртлари кичик бизнес учун кадр тайёрлаяпти? Нега талай мутахассислар, дейлик, биз кўплаб тайёрлаётган агрономлар, зоотехниклар ўз соҳаларида ишламаяпти?

Олий ўқув юртларида, аввало, қишлоқ хўжалик олий ўқув юртларида кичик ва ўрта бизнес, хусусий тадбиркорлик бўйича мутахассис тайёрлайдиган факультетлар очиш пайти етмадими? Ахир, бу ўта муҳим масала-ку! Керак бўлса, айрим факультет ва бўлимларни мазкур соҳага ихтисослаштирайлик.

Бозорни биладиган, тужжорий тафаккурга мойил кишиларни, тадбиркорлар ва серғайрат ишлаб чиқариш ташкилотчиларини тайёрлаш тизимини тубдан ўзгартирмоқ керак. Бир сўз билан айттанда, менежерлар, маъмурлар, билимдон бошқарувчилар муаммоси ҳал этилиши лозим.

Билимдон, фикрлайдиган, ташаббускор, масъулиятни ҳис этадиган менежерларга кенг йўл берилсин! Мана шу сўзлар доимий шиоримиз бўлиши керак.

Ҳукуматга (Ў.Султонов, В.Чжен, А. Азизхўжаев) бир ой муддатда мазкур масалаларни ҳал этиш юзасидан дастур лойиҳаси тайёрлаш топширилсин.

Муҳтарам дўстлар!

Бугун биз Ўзбекистоннинг жорий йилдаги иқтисодий, ижтимоий тараққиётини мухтасар таҳлил қилдик. Белгилаган режаларимиз ижросига баҳо бердик. Таҳлил танлаган йўлимиз тўғрилигини, ислоҳот жараёнлари жадаллашаётганини, иқтисодий ривожланишни таъминлаш бош вазифамизга айланганини кўрсатмоқда.

Ўтган олти ой мобайнида қилинган ишлар туфайли асосий мақсад ва вазифаларни ҳал этиш учун пухта замин яратилди.

Бугунги вазифа — дастурий чора-тадбирларимизни амалга оширишга тўсқинлик қилаётган мавжуд хато-камчиликларни тезда бартараф этишдан иборатдир.

Белимизни қаттиқ боғлаб, ҳар биримиз ўз ўрнимизда зиммамизга юкланган вазифаларни ҳалол ва вақтида бажаришда янада фаол бўлайлик.

Барчангизга бундай эзгу ишларда соғлиқ ва омад тилайман.

Ўзбекистон Республикаси
Вазирлар Маҳкамаси мажлисида
сўзланган нутқ, 1997 йил 29 июль

БУХОРО НЕФТНИ ҚАЙТА ИШЛАШ ЗАВОДИНИНГ ТАНТАНАЛИ ОЧИЛИШ МАРОСИМИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ

Азиз ватандошлар!

Муҳтарам қурилиш иштирокчилари!

Қадрли меҳмонлар!

Авваламбор, Сизлар билан буюк истиқлолимизнинг муборак 6 йиллиги арафасида катта тантана, яъни Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи ишга туширилиши маросимида учрашиб турганимдан мамнун ва бахтиёр эканимни изҳор этишга ижозат бергайсиз.

Бундан бир неча йил олдин Қизилқум саҳросининг ўртасида, аждодларимиз тили билан айтганда, "одам юрса оёғи, қуш учса қаноти куядиган" чўлу биёбонда энг замонавий, энг улкан завод қад кўтаради, деб айтганимизда баъзи бировлар афсона деб ўйлагани ҳеч кимга сир эмас.

Мана, бугунги кунда бунёдкор халқимиз иродаси билан, ажнабий дўстларимизнинг фаол иштирокида афсона ҳақиқатга айланди. Мустақиллигимизни мустаҳкамлаш йўлида яна бир дадил қадам қўйилди.

Барчангизни нафақат бугунги ҳаётимизда, балки келажак ҳаётимизда ҳам муҳим ўрин тутадиган, иқтисодий салоҳиятимиз юксалишига улкан ҳисса қўшувчи мана шу завод ишга тушиши муносабати билан чин кўнгилдан табриклайман.

Хонимлар ва жаноблар!

Бугун биз барчамиз, ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, мамлакатимиз ҳаётидаги тарихий воқеа — Бухоро нефтни қайта ишлаш заводининг биринчи навбати ишга туширилишининг гувоҳи бўлиб турибмиз.

Биз бу кунни катта ҳаяжон билан кутганимизни яшириб ўтирмайман. Ўзбекистоннинг қурувчи ва нефтчилари ҳамда уларнинг хорижий ҳамкорлари мамлакатимиз мустақиллигининг олти йиллигига атаб ўзбек халқига ажойиб совға тайёрлашди.

Давлат мустақиллигини эълон қилган дастлабки кунларданоқ биз нефть ва газ соҳасини ривожлантиришга, иқтисодиёт эҳтиёжини ўзимизнинг нефть ва газ манбаларимиз ҳисобидан қондиришга алоҳида аҳамият бериб келмоқдамиз.

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводининг қурилиши ва ишга туширилиши биз учун муҳим, айтиш мумкинки, стратегик аҳамиятга эга.

Табиат Ўзбекистондан неъматларини аямаган. Заминимиз қаърида сон-саноқсиз табиий бойликлар, жумладан, ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган энергия ресурслари — нефть, газ конденсати, табиий газ мавжуд.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг турли минтақаларида 150 дан ортиқ нефть ва газ конлари очилган бўлиб, улардан 92 тасида иш олиб борилмоқда. Ҳозирги пайтда истиқболли Кўкдумалоқ ва Мингбулоқ конларида бурғилаш, ободончилик ва тезда ишга тушириш бўйича фаол иш кетяпти. Буларнинг барчаси узоқ йилларга етадиган ишончли хом ашё базасини барпо қилади, республика иқтисодиётининг углеводород хом ашёсини қайта ишловчи маҳсулотларга эҳтиёжини таъминлашга имкон бериб-гина қолмай, республиканинг экспорт салоҳиятини ҳам анча оширади.

Мустақиллик йилларида нефть ва газни қазиб олиш ҳамда қайта ишлаш ҳажми сезиларли даражада ошгани бунинг исботидир. Газ конденсатига эга бўлган нефтни қазиб олиш сўнгги йилларда уч баравардан кўпроққа ортди ҳамда ҳозир 7,6 миллион тоннадан ошиб кетди. Газ қазиб олиш ва қайта ишлаш ҳажми ҳам сезиларли даражада ошди. Ҳозир Ўзбекистон ўзини газ билан тўла таъминлабгина қолмай, уни экспорт ҳам қилмоқда.

Бугун биз олдимизга янада мураккаброқ вазифани — нефть ва газ қазиб чиқариш ҳажмини оширишга эри-

шибгина қолмай, уларни тўла қайта ишлашни таъминлаш, тайёр маҳсулотлар чиқаришни кўпайтириш, иқтисодиётимизнинг турли-туман, юқори сифатли нефть ва газни қайта ишлаш маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини қондириш вазифасини қўйганмиз.

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи айнан мана шу вазифани ҳал этишда муҳим ўрин эгаллаши лозим. У лойиҳа қувватида ишлай бошлаганидан кейин Қашқадарё ва Бухоро вилоятларидаги конларда ҳар йили қазиб олинаётган 2,5 миллион тоннадан ортиқ газ конденсатини қайта ишлаш имкони пайдо бўлади.

Республикамиз жаҳон андозаларига мос келадиган нефть маҳсулотларининг кўпгина тури — юксак октанли бензин, авиакеросин, суюлтирилган газ, дизел ёқилғиси ҳамда мамлакатнинг кўпгина тармоқ ва ишлаб чиқариш соҳалари учун зарур бўлган бошқа маҳсулотларни ишлаб чиқариш имкониятига эга бўлди.

Янги заводнинг фойдаланишга топширилиши республиканинг нефть мустақиллигига эришишини таъминлабгина қолмай, ташқи иқтисодий алоқаларни йўлга қўйиш, Ўзбекистоннинг нефть ва газ, уларни қайта ишлашдан олинадиган маҳсулотларининг жаҳон бозорида фаол иштирок этиши учун кенг истиқболлар ҳам очиб беради.

Азиз юртдошлар ва хорижлик меҳмонлар!

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи қурилишининг ўзиёқ Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланган мамлакатлар, йирик хорижий фирма ва компаниялар билан ҳамкорлиги мустаҳкамланиб бораётганидан далолат беради. Бу, энг аввало, мамлакатимизда хорижий сармоядорларнинг муваффақиятли фаолият кўрсатиши учун яратиб берилган ҳуқуқий ва иқтисодий шароит ҳамда кафолатларнинг натижасидир. Бу ўзаро ишонч ва яқин фойдали ҳамкорлик натижаси ҳамдир.

Янги завод қурилишини молиявий жиҳатдан таъминлаш ва қурилиш жараёнида Франция, Япония, Америка, Туркиянинг кўпгина машҳур банклари, компания ва фирмалари фаол иштирок этди.

Францияниng "Технип" фирмаси, Япониянинг "Марубени" ва "Жей-Жи-Си" компаниялари томонидан лойиҳанинг технологик қисмини амалга ошириш учун барпо этилган консорциум йирик инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда моҳирлик ва самарали ҳамкорлик қилишнинг ёрқин мисоли бўла олади. Франциялик ва япониялик ҳамкорларимизнинг, Туркиянинг "Гама" компанияси қурувчиларининг юксак профессионал маҳоратини қайд этмоқчиман. Улар юқори малакали мутахассисгина эмас, ишончли дўст, Ўзбекистонга фойда келтиришни астойдил истовчи кишилар сифатида ҳам ажралиб турадилар.

Завод қурилишида биргаликда иштирок этиш бизни бир-биримиз билан яқинлаштирибгина, бир-биримизни яхшироқ англаш ва бир-биримизнинг ишончимизни қозониш имконини беribгина қолмай, тажриба ва билимларимизни бойитди ҳамда ишончим комилки, бундан кейинги ҳамкорлигимиз учун ҳам мустаҳкам асос яратди.

"Технип" компанияси лойиҳа директори **Брюно Де Лескенга**, шу компания учинчи зонаси бошқарувчиси **Этьен Горига**, "Келлог" фирмасининг вице-президенти **Кеннет Жеймс Алленга**, "Гама" компанияси технология қисми қурилиши бошлиғи **Метин Эрдўгмушга**, завод қурилишида ишлаган жуда кўп хорижлик мутахассис ва ишчиларга алоҳида миннатдорлик билдираман.

Американинг **"Чейз Манхеттэн"**, Япония ва АҚШнинг **Экспорт-импорт банклари**, Францияниng **"Креди Коммерсиаль де Франс"** ва **"Париба"** банклари сингари машҳур банк тузилмаларининг молиявий кўмагисиз қисқа муддатда бундай йирик объект қурилишини амалга ошириш мумкин эмас эди, албатта.

Биз бугун Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи биринчи навбатининг ишга туширилишида иштирок этиш имконига эга бўлишимизда молиявий ҳамкорларимиз, шунингдек, уларга кафиллик қилган Япония Ташқи савдо ва саноат вазирлигининг, Францияниng **"Кофас"** суғурта жамиятининг ҳам улкан хизмати бор. Фурсатдан фойдаланиб, маросимда иштирок этиб, барчамизнинг қувончимиз-

ға шерик бўлаётган "Текнип" компанияси президенти жаноб **Пьер Вайони**, "Гама" компанияси президенти жаноб **Эрол Учерин**, "Марубени" корпорациясининг катта бошқарувчи директори жаноб **Тэцуо Нишизакуни**, "Жей-Жи-Си" компаниясининг катта бошқарувчи директори жаноб **Т. Цибантцужини**, "Креди Коммерсиаль де Франс" банки вакили **Мари-Элен Берар** хонимни, "Чейз Манхеттэн банк"*нинг бошқарувчи директори* жаноб **Ричард Кемберленни**, "Париба" банки вакили жаноб **Жан Пьер Отеллини** ва бошқа меҳмонларимизни самимий қутламоқчиман.

Бугун ниятимиз рўёбга чиққани, ишончли шериклар топганимиз, улар билан бундан буён ҳам ҳамкорлик қилишдан манфаатдор эканимиз хусусида фахр билан гапиришга тўла асосимиз бор. Халқларимиз ва мамлакатларимизнинг фаровонлиги ҳамда гуллаб-яшнаши йўлида бундан буён ҳам муваффақиятли ҳамкорлик ва меҳнат қилишимизга ишончим комил.

Азиз дўстлар!

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи қурилиши, ҳеч муболағасиз, ниҳоятда қисқа муддатда амалга оширилганини алоҳида қайд этмоқчиман. Францияниг "Текнип" фирмаси билан заводнинг технология қисми қурилиши ҳақидаги контракт 1995 йилнинг июнь ойида кучга кирган эди. Бугун эса, орадан атиги икки йил ўтгач, ишларнинг якунланганига гувоҳ бўлиб турибмиз.

Қисқа муддат ичида **262 миллиондан ортиқ АҚШ доллари** ўзлаштирилди. Саҳрода, оғир иқлим шароитида барча муҳандислик коммуникацияларига эга бўлган завод қад кўтарди. Миқёс ва техник жиҳозланиши бўйича уни бемалол XXI аср иншоотлари сафига қўшиш мумкин.

Бундай натижага барча қурилиш иштирокчиларининг фидокорона меҳнати туфайли эришилди.

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводининг қад кўтариши ҳақиқатан ҳам бутун республика миқёсидаги қурилиш бўлди. Ўзбекистоннинг келажаги учун ниҳоятда улкан аҳамиятга эга бу заводни барпо этишга **"Ўзбекнефтгаз", "Ўзмонтажмахсусқурилиш", "Нефтгазқурилиш, Сув қурилиши давлат қўмитаси, Энергетика вазирлиги, Қишлоқ ва**

сув хўжалиги вазирлиги, "Ўзагроқурилиш", "Ўзжамхўжқурилиш" ҳамда бошқа вазирлик ва идоралар, республиканинг кўплаб саноат ва транспорт корхоналари ходимлари улкан ҳисса қўшдилар.

Ишчи ва мутахассисларнинг фидокорона меҳнати, уларнинг юксак профессионал малакаси ва айтган бўлардимки, ватанпарварлиги, ўз халқи олдидаги юксак фуқаролик масъулияти ҳисси, мамлакатимизни янада кучли ва фаровон кўришга интилиши бизнинг ислоҳотлар йўлидан дадил боришимиз ва жамиятимизни янгилашимизнинг муҳим омили эканини яна бир марта алоҳида таъкидламоқчиман.

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи қурилиши мисолида меҳнаткаш халқимиз нақадар улкан салоҳиятга эга эканига яна бир бор амин бўлдик. Бу — барқарор, бозор иқтисодиёти шароитида тобора ривожланиб бораётган демократик жамият, ҳуқуқий давлат қуриш йўлидаги кўпгина мураккаб вазифаларни ечишга қодир ва буни бугунги кунда амалда исботлаётган реал кучдир.

Мен қурувчилар, ишчилар, раҳбар ва мутахассислар, Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи қурилишига меҳнати сингган барча кишиларга улкан, самимий миннатдорлигимни изҳор қиламан. Бу нодир иншоотни барпо этишда қатнашган кишиларнинг ҳаммасини номма-ном санаб чиқишнинг, афсуски, иложи йўқ. Чунки улар минг-минглабдир. Уларнинг барчаси ҳам самимий миннатдорлик сўзларига лойиқдир.

Бироқ "Бухоронефтзаводқурилиш" 2-қурилиш-монтаж бошқармасининг ғишт терувчиси **Саттор Саксонов**, "Бухороқурилиш" дурадгорлар бригадаси бошлиғи **Нуриддин Икромов**, Бухоро монтаж бошқармаси электр монтажчилар бригадаси бошлиғи **Владимир Наплеков**, Қоровулбозор НГРЭ бурғиловчи устаси **Рамазон Очилов**, Энергетика вазирлиги 4-монтаж бошқармаси электр монтажчиси **Николай Баев**, "Ўзбеккимёмаш" қозонпайвандлаш цехи қозончиси **Исмоил Холматов**, "Ўзэлектраппарат" 6-цехи катта устаси **Надежда Депутатова**, Навоий қурилиш бошқармаси механизация бошқармаси оғир кран ҳайдовчиси

Ашур Турдиев, "Бухоросувқурилиш" трести 81-кўчма механизациялашган қурилиш колоннаси экскаватор ҳайдовчиси **Музаффар Мусаев**, "Қаршйқурилишиндустрия" ишлаб чиқариш бирлашмаси 60-кўчма механизациялашган колонна монтажчиси **Ноил Аҳмедов**, "Ўзагросаноатмонтаж" трести 376-МСПМК монтажчилар бригадаси бошлиғи **Акбар Сулаймонов**, "Ўзқурилишмеханизация" трести 220-кўчма механизациялашган колоннаси кранчиси **Болта Бурҳонов**, шунингдек, фидокорона меҳнати билан мамлакатимиз фахрига айланган юзлаб ўз ишининг усталари номини алоҳида тилга олиб, уларнинг барчасига катта раҳматлар айтмоқчиман.

Азиз дўстлар!

Ватандошларим!

Хонимлар ва жаноблар!

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводини барпо қилиш ва ўз вақтида фойдаланишга топширишда иштирок этган барча кишиларга шахсан ўз номимдан ва Ўзбекистон халқи номидан яна бир марта самимий миннатдорлик билдиришга ижозат бергайсизлар.

Барчангизни Ўзбекистон тарихидагина эмас, ҳар биримизнинг таржимаи ҳолимиз ва тақдиримизда юз берган бу қутлуғ воқеа — Бухоро нефтни қайта ишлаш заводининг ишга тушиши билан яна бир бор муборакбод этаман.

Бу иншоотни барпо этишда қатнашган инсонларнинг қўли асло дард кўрмасин.

Юртимизда шундай қувончли воқеалар янада кўпайсин!

Аллоҳнинг ўзи она диёримизнинг ва ҳар биримизнинг йўлимизни чароғон этсин, бизларни ёмон кўзлардан асрасин!

1997 йил 22 август

ИҚТИСОДИЁТ ВА МАЪНАВИЯТ АЖРАЛМАСДИР

1997 йил 22 август куни Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи ишга туширилиши муносабати билан ўтказилган халқаро тақдимот маросимидан сўнг Президент Ислом Каримов мамлакатимиз ҳамда хорижий оммавий ахборот воситалари журналистлари билан учрашди.

Матбуот конференциясида ишга туширилган заводнинг мамлакатимиз иқтисодиётида тутган ўрни, хорижий сармоялар иштирокида бунёд этилаётган бошқа иншоотлар — Қўнғиротдаги сода заводи, Хўжаободдаги улкан газ омбори, Тошкентдаги қоғоз фабрикаси каби ўнлаб лойиҳаларнинг амалга оширилиши ҳақида мухбирларга маълумот берилди. Мамлакат иқтисодий мустақиллигини мустаҳкамлаш борасида амалга оширилаётган ишлар — Ўзбекистоннинг ўзига хос тараққиёт йўли ҳақида батафсил суҳбат бўлди.

Шуни айтиш керакки, журналистлар Ислом Каримовнинг ҳар қандай саволга очиқ-ошкора жавоб беришига, йўлбошчимиз учун "ёпиқ" ёки "қалтис" мавзулар йўқлигига ўрганиб қолишган. Бу галги мулоқот чоғида ҳам шу ҳолат намоён бўлди. Мухбирлар Ўзбекистон — Россия муносабатлари, Марказий Осиё, хусусан, Тожикистон ва Афғонистондаги ҳозирги вазият, уни ҳал этиш йўллари борасида Президентимизнинг фикрини сўрадилар.

— Ўзбекистон ва Россия муносабатлари ҳақида гапирганда, — деди Ислом Каримов, — сиёсат билан иқтисодиётни аралаштирмаслик керак. Биз бирор лойиҳани амалга оширишда танлов-тендер эълон қиламиз. Унда ғолиб чиққан фирма ёки компания, қайси давлатга қарашли бўли-

шидан қатъи назар, қурилиш ишларини бажараверади. Демоқчиманки, бизда иқтисодиёт мафкурадан бутунлай халос этилган. Бирон-бир лойиҳани рўёбга чиқаришда Россия фирмалари қатнашмаётган экан, бундан бошқача хулоса чиқармаслик керак. Биз ҳар қандай давлат билан, шу жумладан, Россия билан ҳам тенгма-тенг, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилишга, дунё андозаларига мос, бизга керакли товарларни сотиб олишга, ўз молларимизни жаҳон нархларида сотишга тайёрмиз.

Президент Тожикистондаги сўнгги воқеалар ҳақида тўхталиб, бундай деди:

— Бизнинг Тожикистон масаласидаги қарашларимиз дунё аҳлига аён. Бу мамлакатнинг ички ишларига аралашмаслик ва у ерда мустаҳкам тинчлик ўрнатилиши тарафдоримиз. Мен куни кеча Тожикистон Президенти И. Раҳмонов билан телефон орқали суҳбатлашиб, буни яна бир карра тасдиқладим.

Ана шу позициядан келиб чиқиб, шуни таъкидлайманки, биз бу мамлакатда тинчлик ўрнатиш жараёнига рахна соладиган ҳар қандай ҳаракатни қоралаймиз. Кишини хавотирга соладиган жойи шундаки, Тожикистондаги вазият бу мамлакатда ҳам Афғонистон фожиаси такрорланишига олиб келиши мумкин. Бунга эса асло йўл қўйиб бўлмайди.

Афғонистон масаласига келсак, илгари баёнот берганимиздек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Хавфсизлик Кенгаши бу мамлакатга қурол-яроғ олиб келишни қатъиян тақиқлаши лозим. Вазият Ўзбекистоннинг бу таклифига АҚШ, Россия ва Покистон ҳам қўшилишини тақозо этади.

Ҳозир гоҳ Бишкекда, гоҳ Исломободда Афғонистон масаласида тинчлик конференцияси ўтказиш таклиф этилмоқда. Бу борада менинг фикрим шундай: Афғонистонда тинчлик ўрнатиш учун, аввало, контакт-бирлаштирув гуруҳи тузилиши керак. Унга, албатта, АҚШ, Россия, Покистон ва Эрон аъзо бўлиши, қолаверса, Афғонистонга чегарадош бўлган бошқа давлатлар кириши зарур. Шундагина бирон натижага эришиш мумкин бўлади. Яна такрор

айтаман, Афғонистонда барча гуруҳлар вакилларидан иборат коалицион ҳукумат тузилиши шарт. Бусиз муросага келиб бўлмайди. Кимки, бирон этник ёки миллий гуруҳ, диний оқим бутун Афғонистонда ҳукмронлик ўрнатаман деса, хато қилади. Шунинг учун барча гуруҳ ва партиялар, биринчи навбатда "Толибон" ҳаракати бундай даъводан воз кечиши керак.

* * *

Маълумки, қадимги шаҳарларимиздан бири Бухорои Шарифнинг 2500 йиллигига тайёргарлик ишлари ниҳоясига етмоқда. Юбилей муносабати билан таъмирланган тарихий обидалар, бунёд этилган янги иншоотлар, кенг ва равон кўчалар, хиёбонлар шаҳар кўркига-кўрк қўшмоқда. Ана шу иншоотлардан бири Масжиди Калондир. Президент Ислом Каримов 22 август куни бу ерда бўлиб, таъмирлаш ишларининг бориши билан танишди. Ноёб касб соҳиблари — меъморлар, наққош усталар, шунингдек, бу ерда ҳозир бўлган дин пешволари билан суҳбатлашди.

— Сиз бу ерда бажараётган ишлар, мана шу таъмирланаётган тарихий обидалар келажак авлодлар учун абадий эсдалик бўлиб қолади, — деди Ислом Каримов.

— Шундай экан, бу хайрли ишга меҳнати сингган қўли гул усталар номини бино пештоқида зикр этиш керак. Умуман, бундай савобли ишларни қадрлашимиз лозим.

Мустақиллигимизнинг шарофати ўлароқ, динимиз қайтди. Тарихий қадриятларимиз, миллий анъаналаримиз, бой маданий меросимиз — умуман айтганда, маънавиятимиз чангу ғуборлардан тозаланди. Аслида бу ишларни гапиришнинг, тарғиб қилишнинг ҳожати йўқ. Мусулмонликка, ўзлигимизга қайтиш ўз-ўзидан рўй бериши керак. Демоқчиманки, ҳеч ким дунёга устун бўлмайди. Охири келиб мана шу табаррук тупроққа бош қўяди. Шундай экан, ҳар бир одам дунёда нима учун яшадим, қандай савобли ишлар қилдим, деган саволни ўзига бериши керак. Айниқса, дин арбоблари инсон охиратни ўйлаганда пушай-

мон бўлмаслиги лозимлигини, бунинг учун эса ҳаётда ўз бурчини бажариб, савобли амаллар қилиб ўтиш зарурлигини кенг оммага тушунтиришлари керак. Чунки жанжаллар, тортишувлар, кундалик ҳаёт ташвишлари ўткинчидир. Лекин бунақа ишлар — таъмирланган обидалар, қурилган заводлар, осмонўпар бинолар абадий қолади ва авлодларга хизмат қилади. Ана шу ишларда бош-қош бўлган сиз каби меъморларнинг, усталарнинг, унга ҳисса қўшган одамларнинг меҳнати шафоат бўлса, ажаб эмас. Чунки Яратган ҳам миллат учун, Ватан учун ишлаганлардан, бу йўлда ўзини фидо қилганлардан ризо бўлади.

Эсимда, бу масжид яқингинада ҳам вайрона эди. Сизнинг санъаткорона меҳнатингиз туфайли бутунлай бошқача кўрк ва салобат касб этибди. Биз ҳозиргина Қоровулбозорда бунёд этилган янги заводни ишга тушириб қайтдик. Завод, унинг мамлакатимиз ҳаётидаги ўрни жуда катта, албатта. Лекин бу ерда амалга оширилган иш — Масжиди Калоннинг тикланиши эса моҳият эътибори жиҳатидан завод қурилишидан кам эмас. Демоқчиманки, иқтисодиёт билан маънавиятни бир-биридан ажратиб, бирини биридан устун қўйиб бўлмайди.

Масжидга одамлар покланиб кирадилар. Масжидда доимо самимий, рост гапирадилар. Шуниси қувончлики, мустабид тузум давридаги сохталик, жиззакилик, ғирромликлардан халос бўлиб, одамлар самимият — мўмин мусулмонликка қайтмоқдалар. Бу ҳам истиқлолимиз шарофатларидан биридир. Мана шундай самимият, маънавий баркамоллик билангина биз ёруғ келажакка етишимиз, Ўзбекистонимиз озод ва обод давлат бўлишига эришишимиз мумкин.

МУСТАҚИЛЛИК — МУҚАДДАС НЕЪМАТ

1997 йил 25 август куни республика Вазирлар Маҳкамасида мамлакатимиз мустақиллиги байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш республика ташкилий қўмитасининг мажлиси бўлди. Унда тегишли вазирлик, бирлашма, уюшмалар, идора ва ташкилотларнинг раҳбарлари, ижодкор зиёлилар, оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирок этди.

Мажлисни Президент Ислом Каримов бошқарди.

Мажлисда Мустақиллик байрамини кутиб олишга тайёргарликнинг бориши ҳақидаги масала муҳокама этилди.

Халқимиз бу йил Мустақиллик байрамини кўтаринки руҳ билан кутиб олмоқда, деди Президент мажлисни очар экан. Мамлакатимизнинг Бош майдонида ўтадиган театрлаштирилган томоша ана шу руҳни акс эттириши, биз мустақиллик йилларида эришган ютуқлар, маънавиятимизда рўй берган ўзгаришлар, қолаверса, халқимизнинг эзгу интилишлари ҳақида ҳикоя қилиши керак. Бу борада биз муайян тажриба тўпладик. Ишонаманки, томошани тайёрлашга мутасадди бўлган ижодкорлар, унда иштирок этадиган санъаткорлар илҳом билан меҳнат қилганлар, бор маҳоратларини ишга солганлар.

Биз Мустақиллик байрамига нима учун бу қадар катта аҳамият берамиз? Уни энг муқаддас байрамимиз деб биламиз? Унинг умумхалқ тантаналарига айланиб кетаётганида қандай маъно бор?

Аввало, шуни таъкидлаш керакки, мустақиллик биз учун буюк инъом, муқаддас неъматдир. Биз бу буюк бай-

рамимиз, унда акс этадиган лавҳалар, янграйдиган қўшиқлар, ижро этиладиган рақслар орқали ана шу тушунчани одамлар онгига чуқур сингдиришимиз лозим. Токи шу муқаддас заминда яшаётган ҳар бир инсон истиқлолнинг қадрини билсин. Уни катта бойлик, ўзлигини англаш, ўзини озод инсон деб ҳис этиши учун берилган беқиёс имконият деб қабул қилсин.

Одатда, мустақиллик ва ислоҳот сўзларини бир-бири билан узвий боғлиқ ҳолда кўрамиз. Чунки фақат мустақил давлат, мустақил жамиятдагина ислоҳотларни амалга ошириш мумкин. Мустақиллик ҳам, ислоҳотлар ҳам одамлар яхши яшаши, муносиб турмуш даражасига эришиши учун зарур шароит яратади. Миллий ғурурни, миллий тафаккурни уйғотадиган, халқни халқ, миллатни миллат қиладиган мустақилликдир. Ислоҳотлар эса ана шу олий мақсадларни амалга ошириш воситасидир. У Ўзбекистоннинг дунё ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашининг асосий шарти ва омилидир. Шунинг учун ҳам биз ватандошларимиз онгига мустақилликнинг қадрига етиш тушунчасини сингдиришимиз лозим. Токи, ҳар бир инсон мустақиллик менга нима берди, деб эмас, балки ўзига ўзи мен мустақиллик йўлида, уни мустаҳкамлаш борасида нима иш қилдим, деган саволни берсин.

Одатда, одам бир нарсани йўқотмаса, унинг қадрига етмайди. У, албатта, йўқотган нарсаси учун азоб чекиши керак. Халқда мусофир бўлмай, мусулмон бўлмас, деган мақол ҳам бежиз туғилмаган. Биз мустақиллик сўзини баъзан ҳар қадамда такрорлайвериб, унинг салмоғини тушириб юборамиз. Ҳолбуки, мустақиллик осмондан тушмайди. У тинимсиз кураш, қурбонлар эвазига қўлга киритилади. Агар биз Чор Россияси қўшинлари Тошкент ёки Хивани босиб олишида қилган хунрезликларни эсласак, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Усмон Носир каби миллатимиз гулларининг тақдирини ёдга олсак, бу ҳақиқат янада ойдинлашади. Қолаверса, мустақилликнинг дастлабки йиллари ҳам осон кечгани йўқ. Одамларни талафотлардан, очликдан сақлаб, етимларнинг бошини силаб, оғир синовлардан олиб ўтишнинг ўзи бўлгани йўқ. Мана шу ҳақиқат санъат

воситаси орқали, бадиий образлар ёрдамида кишилар он гига етказилиши керак. Байрам томошаси сценарийсин такомиллаштиришда ана шу жиҳатларга эътиборни қара тиш, бу борада унинг муаллифларига яқиндан ёрдам бе риш зарур. Бу нафис бадиият орқали амалга оширилиши бизнинг кучимиз, аввало, маънавиятимизда эканлиги те ран ифода этилиши даркор.

"ШАРҚ ТАРОНАЛАРИ" ХАЛҚАРО МУСИҚА ФЕСТИВАЛИНИНГ ОЧИЛИШ МАРОСИМИДАГИ ТАБРИК СЎЗИ

Хонимлар ва жаноблар!
Азиз меҳмонлар ва дўстлар!
Фестивал қатнашчилари!

Энг аввало, "Шарқ тароналари" мусиқа фестивалининг қатнашчиларини гўзал Шарқимизнинг дурдонаси — қадимий ва ҳамиша навқирон Самарқанд шаҳрида муборакбод этишдан бағоят мамнун эканимни изҳор қилишга ижозат бергайсизлар!

Бугунги мусиқа байрамида иштирок этаётган Япония, Хитой, Ҳиндистон, Эрон, Покистон, Миср, Индонезия, Корея Республикаси, Бангладеш, Вьетнам, Таиланд, Малайзия, Иордания, Исроил, Мўғулистон, ўзимизнинг яқин қўшниларимиз Қозоғистон, Қирғизистон, Туркманистон, Тожикистон, Озарбайжон вакилларига, Россия, Америка Қўшма Штатлари, Франция, Буюк Британия, Олмония, Австрия, Юнонистон, Мексика, Арманистон, Латвия ижрочи ва санъаткорларига чин қалбимдан миннатдорлик билдириб, уларнинг ҳар бирига ўзбек халқининг саломи ва ҳурматини етказишдан бениҳоя бахтиёрман!

Фестивалимизнинг фахрий меҳмонлари — ЮНЕСКО вакилларини, Халқаро мусиқа кенгаши раҳбариятини ва бошқа азиз меҳмонларимизни қизғин табриклаймиз ва "Самарқанд тупроғига хуш келибсиз!" деб чин кўнгилдан қутлаймиз.

Муҳтарам дўстлар!

"Шарқ тароналари" мусиқа фестивали Ўзбекистонда, айни Самарқанд заминида ўтаётгани бежиз эмас. Самар-

қанд ҳақли равишда дунё цивилизациясининг бешикларидан бири ҳисобланади.

Бу ерга Амир Темур, Имом Бухорий, Хожа Аҳрор Валий, Улуғбек, Қозизода Румий, Шарафиддин ал-Яздий, Давлатшоҳ Самарқандий, Клавихо, Низомий Ганжавий, Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомий, Вамбери, Абдуразоқ Самарқандий каби ўнлаб ва юзлаб буюк инсонларнинг қадамлари теккан.

Не-не буюк давлат арбоблари, санъаткорлар ва ижодкорлар бу шаҳри азимни зиёрат қилган.

Самарқандни азал-азалдан турли халқ вакиллари ва маданиятлари учрашган манзил бўлган, деб айтсак асло хато бўлмас.

Азиз дўстлар!

Шарқ мусиқаси — Шарқ фалсафаси, Шарқ дунёсининг узвий бир қисмидир. Шарқ мусиқасининг жаҳон маданий меросида тутган ўрни бениҳоя буюк.

Сиз меҳмон бўлиб турган қадимий Самарқанд музейларидан бирида археологларимиз топган ғоят ноёб, тилла буюмлардан ҳам қимматлироқ мусиқий асбоб — беш минг йиллик най авайлаб асралмоқда. Уни кўрган инсон беихтиёр Шарқ мусиқаси тарихини ўйлайди.

Бу мусиқа минг-минг йиллардан бери одамлар дилини поклаб, уларни руҳан юксалтириб келмоқда.

Ўзининг нозик жозибаси билан дунё маданиятига озуқа бериб, умумбашарий қадриятларга муносиб ҳисса қўшмоқда.

Хонимлар ва жаноблар!

Қадимий Самарқандга, буюк воқеалар шоҳиди бўлмиш Регистон майдонига Сизларни эзгу бир ният билан таклиф этдик.

Ишонаманки, Сизларнинг гўзал санъатингиз Шарқимиз мусиқа дурдоналарини бутун дунёга яна бир бор намойиш қилади.

Ишонаманки, бу фестиваль ҳар бир одамни меҳру шафқатли, меҳру оқибатли бўлишга даъват этади, ер юзида барқарорлик ва аҳиллик табиатини уйғотади.

Ишонаманки, "Шарқ тароналари" мусиқа фестивали халқларимиз маданиятларини ўзаро бойитади, миллатимиз ва динимиздан қатъи назар, халқларимизни ва инсонларимизни бир-бирига яқинлаштиради.

Ишонаман, қадимий Самарқандда очилаётган мусиқа фестивали анъанавий бўлиб қолади ва Шарқ халқлари куй ва оҳангларини янги босқичга кўтаришга хизмат қилади.

Ҳурматли меҳмонлар!

Сизларни ҳеч бир муболағасиз "маданият ва дўстлик элчилари" деб аташ мумкин. "Шарқ тароналари" мусиқа фестивали очилиши муносабати билан барчангизни Ўзбекистон халқи номидан яна бир бор муборакбод этаман ва ижодларингизга омадлар тилайман.

Азиз томошабинлар!

Самарқанд аҳли!

Ҳеч қандай шубҳам йўққи, сиз, бирodарлар фестиваль иштирокчилари ва меҳмонларига уларни қўллаб-қувватлашда ўзбек халқига муносиб меҳмондўстлик ва бағрикенглик фазилатларини, албатта, намойиш этасизлар.

1997 йил 26 август

БАРКАМОЛ АВЛОД — ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ПОЙДЕВОРИ

Муҳтарам халқ ноиблари!

Азиз дўстлар!

Олий Мажлиснинг бугунги сессиясида кўриб, муҳокама қилинаётган, ҳаётимизни ҳал этувчи муҳим масалалар қаторида таълим-тарбия тизимини тубдан ўзгартириш, уни янги замон талаби даражасига кўтариш, баркамол авлодимиз келажагига дахлдор қонун лойиҳалари ҳам бор.

Фурсатдан фойдаланиб, бугунги кун тартибига қўйилган мана шу масалалар бўйича ўзимнинг баъзи фикрларим, мулоҳазаларимни билдиришга рухсат бергайсиз.

Ҳурматли дўстлар!

Азиз ватандошлар!

Барчангиз яхши биласизки, келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол наслни тарбиялаб етиштиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимиздир.

Бу муқаддас заминда яшаётган ҳар қайси инсон ўз фарзандининг бахту саодати, фазлу камолини кўриш учун бутун ҳаёти давомида курашади, меҳнат қилади, ўзини аямайди.

Бола туғилган кунидан бошлаб оила муҳитида яшайди. Оилага хос анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар бола зуваласини шакллантиради. Энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англайди, ҳис этади.

Ўзбек оиласи мустабидлик замонида ҳам ўзининг тарихан шаклланган қиёфасини йўқотмади. Улуғ адибимиз Абдулла Қодирий қаҳрамонларидан бирининг: **"Бу хона-**

дондан ҳеч ким норизо бўлиб кетган эмас", дея айтган гапларида элимизга хос катта ҳаётий фалсафа мужассам.

Бу йўқ жойдан пайдо бўлган гап эмас. Ота-онанинг фарзанд олдидаги бурчлари, ўзларининг охиратини обод этувчи қарзлари бор. Дину диёнатли хонадон оқсоқолларидан сўрасангиз, уларни лўнда қилиб санаб беради: **яхши ном қўйиш, яхши муаллим қўлига топшириб, саводини чиқариш, илмли, касбли-ҳунарли қилиш, бошини икки, уйли-жойли қилиш.**

Бугун ана шундай олижаноб анъаналар қайтадан мустаҳкам қарор топиши ва ривожланиши учун истиқлол шарофати туфайли энг қулай муҳит яратилди. Бу, шубҳасиз, биз, ота-оналар ва мустақил, буюк келажакка интилаётган давлатимиз зиммасига жуда катта вазифалар ва масъулият юклайди.

Мана шунинг учун ҳам бугунги кунда биз бу масалага жиддий эътибор бермоқдамиз. Шунинг учун ҳам бу мақсадга қаратилган лойиҳалар жамоатчилигимиз диққат-эътибори марказига ўтмоқда, тарбия соҳаси ислоҳоти бугунги энг долзарб, эртанги тақдиримизни ҳал қилувчи муаммога айланмоқда.

Лўнда қилиб айтганда, бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислоҳотларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири — буларнинг барчаси, аввалambор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз.

Шу билан бирга, ҳаммамиз яна бир ҳақиқатни англаб етмоқдамиз. Фақатгина чинакам маърифатли одам инсон қадрини, миллат қадриятларини, бир сўз билан айтганда, ўзлигини англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб, обрўли ўрин эгаллаши учун фидойилик билан курашиши мумкин.

Сир эмаски, **ҳар қайси давлат, ҳар қайси миллат** нафақат ерости ва ерусти табиий бойликлари билан, ҳарбий қудрати ва ишлаб чиқариш салоҳияти билан, балки **биринчи навбатда ўзининг юксак маданияти ва маънавияти билан кучлидир.** Бундай бойликнинг аҳамиятини англаш учун Чор Россиясининг Туркистон ўлкасидаги генерал-губернатори М. Скобелев:

"Миллатни йўқ қилиш учун уни қириш шарт эмас, унинг маданиятини, санъатини, тилини йўқ қилсанг бас, тез орада ўзи таназзулга учрайди", деб айтган гапини эслашнинг ўзи кифоя қилади.

Бундай ёвуз қарашларга қўшимча изоҳ беришга ҳожат йўқ, деб ўйлайман. Лекин улардан керакли хулоса-сабоқ чиқариш учун бугун ҳам кеч эмас.

Шу боис мамлакатимизнинг истиқлол йўлидаги биринчи қадамлариданоқ, буюк маънавиятимизни тиклаш ва янада юксалтириш, миллий таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш, унинг миллий заминини мустаҳкамлаш, замон талаблари билан уйғунлаштириш асосида жаҳон андозалари ва кўникмалари даражасига чиқариш мақсадига катта аҳамият бериб келинмоқда.

Бу жараёнда охирги йилларда қилган ишларимиз ҳақида қисқача тўхталиб ўтмоқчиман.

Мактаб соҳасида "Таълим ҳақида" қонун қабул қилдик. 1996—1997 ўқув йилидан бошлаб мактабларнинг биринчи синфларида ўқиш янги алифбода олиб борилди. Янги имло, алифбода ўқитиш учун зарур дастур, қўлланма ва дарсликлар яратилди.

Шу давр мобайнида 300 га яқин янги турдаги таълим муассасалари очилди. Олий ўқув юртлари қошида 46 та лицей ташкил этилди, 800 га яқин ўқувчи чет элларда таълим олди, кўпгина ўқитувчилар хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш мақсадида чет мамлакатларга бориб қайтди.

Жойларда мактабларга ва ўқитувчи-мураббийларга, уларни моддий ва маънавий рағбатлантириш, ёрдам бериш масалаларига эътибор анча кучайтирилди.

Ўрта махсус таълим соҳасида вилоятларда, жойларда бизнес мактаби, кичик ва ўрта мактаб учун касб-ҳунар курсларининг очилиши, бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда, янги мутахассислик (фермер, солиқ ва божхона ходими, аудит ва ҳоказо)ларнинг киритилиши эътиборга лойиқдир.

Тошкент, Самарқанд, Урганч, Тўрткўл ва Андижонда банк коллежлари ҳамда Тошкент аёллар коллежи ташкил қилиниши ҳам шулар жумласидандир.

Олий мактаб соҳасида тест усули жорий этилиши; вилоятлар марказларида педагогика институтларининг университетларга айлантирилиши ва жойлардаги ўқув юртларига юқори таъсис низоми берилиши; ташкил этилган миллий ташкилот ва халқаро жамоалар ҳисобидан чет элларга тажриба алмашиш ва талабаларни ўқишга юбориш йўлга қўйилиши; иқтисод ва бизнес соҳасидаги мутахассис ва ўқитувчиларни қайта тайёрлаш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган ишлар олиб борилиши; ўтиш даврида 2 мингдан ортиқ талаба ва мутахассиснинг чет элларда ўқиб келиши; 200 дан ортиқ чет эл мутахассисининг республикамиз ўқув муассасаларига жалб қилинишини қайд этишимиз зарур, деб ҳисоблайман.

Давлат ва жамият қурилиши академияси, Банк ва Молия академияларини ташкил қилганимиз ҳозирданоқ ўз самарасини бераётганини катта мамнуният билан таъкидлашимиз лозим.

"Маҳалла", "Камолот", "Соғлом авлод учун", "Нуроний", "Улуғбек", "Умид" жамғармаларининг таълим-тарбия соҳасидаги эзгу ишларини, ўсиб келаётган авлодни жисмонан соғлом ва маънавий жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялашга қўшаётган ҳиссаларини алоҳида айтиб ўтмоқчиман. Бу борада амалга оширилаётган ижобий тадбирларимиз кам эмас.

Аммо, холисона баҳо берганда, шуни тан олишимиз керакки, ўтган давр мобайнида амалга оширилган тадбирларимиз бугун ҳаёт талаб қилаётган натижаларни бераётгани йўқ. **Аввало шуни таъкидлашимиз керакки,** биз эски, шўролар замонидан қолган таълим-тарбия тизимига хос

мафкуравий қарашлардан ва сарқитлардан ҳали-бери тўлиқ қутулганимиз йўқ.

Иккинчидан, барча амалдаги ўзгаришлар ва тадбирлар, асосан юзаки бўлиб, таълим-тарбия ва ўқув жараёнларини бир-бири билан узвий боғлаш, яъни узлуксиз таълим-тарбия тизимини ташкил қилиш муаммоларини ечиб берган эмас.

Учинчидан, бизнинг амалдаги таълим-тарбия тизимимиз бугунги замонавий, тараққий топган демократик давлатлар талабларига жавоб бера олмаслиги кўп жойларда яққол кўринмоқда.

Бугунги кунда мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим ва билим бериш тизими ҳаётимизда, жамиятимизда бўлаётган ислоҳот, янгиланиш жараёнлари талаблари билан яқиндан боғланмаганлиги ҳар томонлама сезилмоқда.

Рухсатингиз билан, азиз дўстлар, ана шу масалаларга алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман.

Очиқ тан олиш керак: мактабларнинг моддий базаси жуда ночор. Бу масалада нақадар оқсоқлигимизни, ночорлигимизни, биринчи навбатда, қишлоқ жойлардаги аҳвол-вазият мисолида очиқ тан олишимиз керак.

Иккинчи масала, аввал айтганимдек, тарбиячи, яъни ўқитувчига бориб тақалянти.

Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини, малакасини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз.

Менинг фикримча, таълим-тарбия тизимини ўзгартиришдаги асосий муаммо ҳам мана шу ерда. Ўқитувчи болаларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун, аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак.

Шу билан бирга, ўқитувчи ва мураббийларнинг ҳаётий талабларини қондириш, уларни рағбатлантириш, уларнинг ўз иши, касбидан мамнун бўлишини таъминлашимиз лозим.

Албатта, бу масалани бирданига ечиш қийин, лекин уни ечмасдан туриб, келажак авлод тарбияси тўғрисида гапиришнинг ўзи мутлақо номақбулдир.

Учинчи масала ўқув жараёнига тегишли. Биз совет даврининг охирроғида 11 йиллик ўқув тизимига ўтдик.

11 йиллик тизим таркибан 3 қисмга бўлинади: бошланғич таълим — 4 йил, тўлиқсиз ўрта таълим — 9 йил ва, ниҳоят, 2 йиллик тўлиқ ўрта таълим. Лекин ҳеч ким шу кунгача бошланғич синфларда ва ундан кейинги босқичларда ўқиётган болаларга қайси синфда нимани ўқитиш мақсадга мувофиқлигини илмий нуқтаи назардан асослаб берган эмас. Нима учун 10 йиллик умумтаълим ўқув жараёнини 11 йилликка ўтказганимизни ҳам кўпчилик ҳозиргача тушунгани йўқ.

Эски таълим тизимининг энг ёмон қусури бошланғич таълимга иккинчи даражали иш деб қараётганимиздадир. Очиқ айтишимиз керак: билими саёз муаллимлар ҳам биринчи синфда дарс бераверади.

Бошланғич таълимга паст назар билан қаралишининг исботи шуки, собиқ СССРда бутун бошли педагогика техникумлари ва билим юртлари тизими ташкил этилиб, улар асосан 1—4-синф ўқувчиларини ўқитадиган муаллимлар тайёрлар эди.

Ваҳоланки, боланинг дунёқараши, диди, салоҳияти шаклланадиган бошланғич синфларга энг етук, энг тажрибали мураббийлар биркитиб қўйилишини оддий мантиқнинг ўзи талаб этади.

Замонавий бошланғич таълимнинг ўзи нимадан иборат бўлиши керак? Бола 1—4-синфларда қандай билимга эга бўлиши лозим? Уларнинг тарбияси қандай бўлиши керак? Шу масалаларга жавоб топишимиз зарур.

Яна бир муҳим савол.

Норасида боланинг мияси, онги нимани ўзига сингдира олади, нимани қабул қилмайди? Ким бу масалани илмий жиҳатдан тадқиқ қилган?

Болаларимизга қачондан бошлаб, қандай қилиб, қандай усулда ва услубда миллий қадриятларимиз, урф-одатларимизни ўргатишимиз, чуқур англатишимиз керак?

Афсуски, бу ҳақда ҳеч ким бош қотираётгани йўқ. Шу масалалар билан шуғулланиши керак бўлган мутасадди институт ва марказларимиз етарли. Хулоса шундайки,

бугунги умумтаълим жараёнидаги уч босқичдан ҳеч қайсисида ўзига яраша талаб йўқ. Бошқача айтганда, ҳар қандай ўқув босқичига аниқ талаблар стандарт даражасида расмийлаштирилгани йўқ.

Шунга қараб, ўқув жараёни, мазмуни, ўқитиладиган дарсликлар сонини, қанақа синфда қандай билим ва тарбия бериш кераклигини аниқлаш мумкин бўлади.

Мисол учун, умумтаълим мактабларида ўқитилаётган фанларнинг сони 20 га етади. Лекин, афсуски, ўқув режаларида ёшларга ахлоқ ва одоб, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий билимлар асосларини ўргатадиган фанлар етарли ўрин олган эмас. Мавжуд фанлар эса таркибан эски ҳолида сақланиб қолмоқда. Бу эса мустақиллик ва бозор иқтисодиёти шароитида юзага чиққан давлат ва миллий эҳтиёжларни қондиришга тўсқинлик қилмоқда.

Ҳаммамизга аёнки, таълим дарсликдан бошланади. Аччиқ бўлса ҳам тан олишга мажбурмиз: деярли барча соҳада дарсликларимиз аҳволи бугунги ва эртанги кун талаблари даражасида эмас.

Бир нарсанинг аҳамиятига етиб боришимиз зарур, азиз дўстлар, ватандошларим!

Эски қолипда, мустабид даврда ёзилган дарсликлардан фойдаланиб, эски мафкурадан халос бўлмасдан болаларимизни янгича фикрлашга ўргатолмаймиз, ахир. Буни барчамиз тушунишимиз, англашимиз даркор.

Олимлар орасида дарслик ёзишга пастроқ бир илмий иш сифатида қараш иллати бор. Нега бундай? Бу психология қаердан пайдо бўлган? **Ахир, дарсликларда миллат фикрининг, миллат тафаккури ва миллат мафкурасининг энг илғор намуналари акс этиши керак эмасми?** Ҳар бир соҳа бўйича дарсликни ўша фаннинг атоқли вакиллари ёзмайдиларми? Биз дарслик яратишга энг илғор ва энг шарафли вазифа сифатида қарашимиз, яхши дарслик яратган одамларни бошимизга кўтаришимиз керак. Дарсликни, агар керак бўлса, катта танлов асосида яратиш лозим. Танлов ғолибларидан маблағни аямаслигимиз лозим.

Яна бир муҳим масала.

Ҳозирги пайтда хорижий тилларни ўрганиш ва ўргатишга юртимизда катта аҳамият берилмоқда. Бу ҳам, албатта, бежиз эмас. Бугун жаҳон ҳамжамиятидан ўзига муносиб ўрин эгаллашга интилаётган мамлакатимиз учун, чет эллик шерикларимиз билан ҳамжиҳатликда, ҳамкорликда ўз буюк келажагини қураётган халқимиз учун хорижий тилларни мукаммал билишнинг аҳамиятини баҳолашнинг ҳожати йўқдир.

Аммо шунга алоҳида урғу беришимиз зарурки, чет тилларни ўрганиш минбаъд она тилини эсдан чиқариш ҳисобига бўлмаслиги лозим.

Ўз фикрини мутлақо мустақил, она тилида равон, гўзал ва лўнда ифода эта олмайдиган мутахассисни, аввалambор, раҳбар курсисида ўтирганларни бугун тушуниш ҳам, оқлаш ҳам қийин.

Кечаги тарихимизда бизнинг ғарб тилларини ўрганишимизда она тилимиз эмас, асосан, рус тили воситачи бўлиб келди. Шунинг ҳисобига ҳозиргача, мисол учун, инглизча-ўзбекча ва ўзбекча-инглизча луғатлар деярли йўқ.

Бунинг натижасида ўзбек мактабларини битирган болаларимиз қисилиб қолиб, чет тилларни ўрганишда жуда кўп тўсиқларга учраяпти.

Бундай заиф, ноўрин ҳолатларни тезда ўзгартириш, ўзбек боласига чет тилларнинг ажиб дунёсига бемалол кириши учун имкониятларни тўлиқ очиб беришимиз даркор.

Мамлакатимизда хорижий тилларни ўрганишнинг миллий асосдаги жадаллаштирилган методикасини тайёрлашни тезлаштиришимиз керак.

Муҳтарам ватандошлар!

Бир эътибор беринг: педагогика тажрибасида **"битирувчи"**, деган ибора бор. Бу иборага изоҳ бериб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Яъники, бола мактабни битирса бас, унинг билим ва тарбияси ҳақида гапирмаса ҳам бўлаверади.

Таълим-тарбия ислоҳоти ҳақида гапирар эканмиз, унинг мазмунини лўнда қилиб ифода этиш мумкин: **бизга битирувчилар эмас, мактаб таълими ва тарбиясини кўрган шахслар керак.**

Шу жойда яна бир оғир саволга дуч келамиз: болалар қайси синфдан бошлаб мустақил фикр юрита бошлайди? Умуман, мактабларда болалар мустақил фикр юритишга ўргатиладими? Аминманки, ўргатилмайди. Мабодо бирор ўқувчи ўқитувчига эътироз билдирса, эртага у ҳеч ким ҳавас қилмайдиган аҳволга тушиб қолади. Мактаблардаги жараёнда ўқитувчи ҳукмрон. У боладан фақат ўзи тушунтираётган нарсани тушуниб олишни талаб қилади. Принцип ҳам тайёр: **"Менинг айтганим — айтган, деганим — деган".**

Ўқитувчи ва ўқувчи муносабатидаги мажбурий итоаткорлик ўрнини онгли интизом эгаллаши жуда қийин кечялти. Ўқитувчининг бош вазифаси ўқувчиларда мустақил фикр юритиш кўникмаларини ҳосил қилишдан иборатлигини кўпинча яхши тушунамиз, лекин, афсуски, амалда, тажрибамизда унга риоя қилмаймиз.

Демократик жамиятда болалар, умуман, ҳар бир инсон эркин фикрлайдиган этиб тарбияланади. Агар болалар эркин фикрлашни ўрганмаса, берилган таълим самараси паст бўлиши муқаррар. Албатта, билим керак. Аммо билим ўз йўлига. Мустақил фикрлаш ҳам катта бойликдир.

Умумтаълим мактабларининг оқсоқ томонлари ҳақида гапирар эканмиз, бир муҳим муаммони таъкидламасдан ўтолмаймиз.

Бу муаммо — бугун 9-синфни битираётган болаларимиз тақдири. Республикамизда тахминан 5 миллион 200 минг мактаб ўқувчисидан 9-синфни битираётганлар 450 минг нафар болани ташкил қилади.

Хўш, ўзимизча бир тасаввур қилиб кўрайлик. 9-синфни тугатаётганларнинг кейинги йўли — тақдири қандай бўлиб қолмоқда?

Маълумотларга қараганда, уларнинг 250 минг нафарга яқини, яъни 55 фоизи 10-синфда ўқишни давом эттирар экан, тахминан 100 минг нафари ҳунар-техника ёки махсус ўқув юртларига кириши мумкин. Қолганлари эса — гап 100 минг нафар болаларимиз ҳақида кетяпти — ҳисоб-китоб бўйича, умуман кўчада қолмоқда. Бу маълумот ҳам тўлиқ эмас. 11-синфни битираётганлардан 20-25 минг на-

фари, яъни ҳаммаси бўлиб, 10 фоизи олий ўқув юртларига ўқишга кириши мумкин.

Қолган 90 фоизи эса на бир аниқ ихтисос, на бир эртанги ҳаётга керак бўладиган малака ва на бир касб-ҳунарни эгаллай оляпти. **Ва шунинг оқибатида 16-18 яшар йигит-қизларимиз ўз қобилияти, ҳаваси, интилишига мос, ҳаётда ўзига муносиб ўрин тополмаяпти.**

Кимки бу рақамларни, бу ачинарли ҳолатни чуқур таҳлил қилса, юрагидан ўтказиб, ўзининг шахсий дардидай англаса, албатта, бундай вазиятга бепарво бўлиб қолишига ишонмайман. Шунинг учун ҳам бугунги замон талаби, эртанги келажагимизнинг ташвишлари биздан халқ таълими тизимини ислоҳ қилиш зарурлигини тақозо этмоқда.

Азиз дўстлар!

Энди ўқув тизимининг навбатдаги босқичига — вилоятлар ва туманларда жойлашган ҳунар-техника билим юртларига бир назар ташласак. Бугунги кунда уларда 280 мингга яқин ўғил-қизларимиз таълим олмоқда. Уларнинг фаолиятига танқидий кўз билан қараганда, моддий-техника базасининг ночорлиги, улар бераётган билим ва тарбиянинг сифати, ўқувчилар олаётган жуда тор ихтисос-мутахассислиги, шу билан бирга, тарбиячи ўқувчилар малакасининг пастлиги, бу билим юртларининг умуман бугунги кун талабига жавоб бермаслиги барчамиз учун аниқ бўлиши керак, деб ўйлайман.

Ўзбекистонда бугунги кунда 22 вазирликка қарашли 268 ўрта махсус билим юрти, техникум мавжуд ва уларда 170 мингга яқин болаларимиз ўқимоқда.

Бундай ўқув муассасалари ишини ҳам, аввалambор, уларнинг самарасини бозор иқтисодиёти ва замон талаби нуқтаи назаридан қараб чиқишимиз лозим.

Қисқа қилиб айтганда, ҳаётимизнинг ўзи уларнинг ўрнига замон талаб қилаётган бутунлай янги таркибдаги ва ягона услубдаги замонавий ўрта махсус касб-ҳунар ва билим ўқув юртларини ташкил қилишни тақозо этмоқда.

Энг муҳими, ўрта поғонада янги ташкил қилинаётган ўқув муассасаларининг олдинги ўқув босқичи — умумтаъ-

лим мактаблари ва кейинги поғонада турган олий ўқув юртлари тизими билан узлуксиз алоқа ва муносабатларини таъминлаш ва замон талабига жавоб бериш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш даркор.

Ҳурматли депутатлар!

Навбатдаги муҳим масала — олий ўқув юртлари ислоҳотидир. Бугунги олий таълим олиш тизимининг заиф томонларидан бири — олий ўқув юртларида тайёрланаётган талабаларни олдиндан аниқланган фан ва техника, иқтисодиёт, ишлаб чиқариш ва бошқа соҳаларнинг эҳтиёжига, бир сўз билан айтганда, ҳаёт талабларига қараб ташкил қилмаганимиз, деб биламан.

Ўқув юртларимизни битириб, таълим-тарбия олиб чиқаётган ёшларимизнинг олган мутахассислиги ва тайёргарлиги кўп жиҳатдан замон талабларига, бозор иқтисодиёти эҳтиёжига жавоб бермаслиги кўзга ташланмоқда. Таълим соҳасида халқаро меъёрлар ва андозалар асосида давлат стандартларини ишлаб чиқмаганимиз, шунга қараб, ўқув юртларини замонавий ускуна ва жиҳозлар билан таъминлаб, керакли моддий база туғдириб бермаганимиз, аввалambор, ўқув дастурлари эскича қолиб кетаётгани бугун тайёрланаётган мутахассислар сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Шунинг учун ҳам олий ўқув юртлари ислоҳотини амалга ошираётганда мана шу ҳолатдан чиқаётган баъзи бир нуқсонларга алоҳида эътибор беришимиз зарур.

Биринчидан, олий ўқув юртини битираётганлар қандай талабларга жавоб беришини аниқлаб олишимиз керак.

Иккинчидан, билимга чанқоқ, билим олишни ўзининг олий мақсади қилиб қўйган истеъдодли болаларни топиш, танлаш, қабул қилишда объектив адолатли тизим ва тартиб ўрнатиш, улар етарли маълумот олиши учун барча замонавий имкониятларни яратиб беришимиз керак.

Учинчидан, олий ўқув юртларида қандай ва неча хил мутахассислик бўйича таълим берилиши лозимлигини белгилаб олишимиз керак.

Шу жумладан, ҳозир тайёрланаётган 90-100 тага яқин мутахассисликдан қайси бири керагу, қайси бири керак

эмаслигини ва янги замон талаб қилаётган янги мутахассисликларни аниқлаб олишимиз лозим.

Зарур мутахассисликлар бўйича давлат буюртмасини белгилаб олишимиз даркор.

Бугунги кунда 21 минг талабани давлат буюртмаси бўйича олий ўқув юртларига қабул қилиш белгиланган. Шу борада жиддий ўйлаб, қайси соҳаларга қанча давлат гранти берилади, қайси олий ўқув юртларида қайси мутахассисликлар тайёрланади — шуни аниқлаб олиш ва шунга яраша давлат маблағини ажратиш зарур. Шу билан бирга, контракт асосида, яъни ўзининг ҳисобидан билим ва мутахассислик олмоқчи бўлганларнинг ҳам режаларини аниқлаб олишимиз зарур.

Тўртинчи масала. Замон талабига мос мутахассис тайёрламоқчи эканмиз, биринчи навбатда ўқув юртларимизнинг шакли, қиёфаси ва таркиби, моддий базаси ҳам замонавий бўлиши шарт. Ўқув юртларининг раҳбарлари ва домла-профессорларининг таъминоти ва иш ҳақи ҳам шу жумладан.

Бешинчи масала. Ўқув дастури ва программаларини замонавий талабларга мослаштириб, истиқбол ва келажагимизни кўзлаган ҳолда тузиб олишимиз ва жорий этишимиз зарур. Бугун ишлатилаётган ўқув программаларининг оқсоқ ва заиф томонларини, албатта, инобатга олишимиз даркор.

Масалан, бугун олий ўқув юртларининг дипломи билан ҳаётга кираётганларнинг ишни ташкил қилиш, маъмурий соҳаларда, маркетинг ва менежмент, бошқарув, ижтимоий психология ва социология каби фанларда заиф томонлари алоҳида эътибор талаб қилади.

Олий ўқув юртини ислоҳ қилаётганда, уларнинг бошқа давлатлардаги олий ўқув юртлари билан алоқасини мустаҳкамлаш зарур. Ўз домлаларимиз билан чекланиб қолмай, четдан ҳам домлалар чақиришни йўлга қўйишимиз керак.

Юртимиз йигит-қизлари таҳсилнинг охирги йилларини тараққий топган давлатларнинг ўқув марказларига бориб ўқишларини ташкил қилишимиз мақсадга мувофиқ

иш бўларди. Бунга ҳеч қандай мафкура аралашмаслиги керак.

Шартномаларга ректорлар жавобгар бўлиши керак. Ректор ташқи иқтисодий масалаларни ўз зиммасига олиши зарур. Қайси давлат, қайси университетлар билан алоқа қилишни илмий кенгашлар ҳал этиши лозим. Чет давлатлардаги ўқув юртлари билан бирлашган илмий кенгашлар тузиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади.

Энг муҳим масалалардан бири шуки, домлаларнинг савияси ва билимини оширишга шарт-шароитлар туғдиришимиз керак. Домлалар, профессорлар, кафедра мудирлари ўз устида ишламаса, ўз соҳаси бўйича чет мамлакатларга илмий сафарларга бориб келмаса, тажриба алмашмаса, албатта, бундай аҳвол ўқув жараёнига ва унинг самарасига салбий таъсир қилади.

Етук савияли домлаларни тайёрлаш бўйича махсус бир фонд ташкил этиш керак. Биз шу фонд орқали домлаларни, Ўзбекистон профессорларини чет мамлакатларга юбориб, малакасини ошириб келишига имконият яратишимиз керак.

Улар чет элларда малакасини оширсин, донғи чиққан университетларда ўзлари лекциялар ўқисин, тажриба орттирсин, мана шундан кейин Ўзбекистоннинг обрўйи-номи оламга овоза бўлади, иншоолоҳ!

Ҳурматли халқ ноиблари!

Барчангизга маълумки, шу йил март ойида Вазирлар Маҳкамасининг фармойишига мувофиқ, таълим тизимини ислоҳ қилиш, кадрлар тайёрлаш жараёнига замон талаб қилаётган туб ўзгартиришларни киритиш мақсадида махсус ҳукумат комиссияси тузилган эди. Тегишли вазирлик ва идоралар, олим ва мутахассислар бу масалалар устида анча иш олиб бордилар. Бунинг натижаси — бугун сиз, депутатлар муҳокамасига қўйилган кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури ва таълим-тарбия бўйича тайёрланган қонуннинг янги таҳриридир.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, таълим-тарбия соҳасида ислоҳотлар ўтказиш ва уларнинг асосий йўналишлари, талаблари ва мақсадларини аниқлаш ҳамда тегишли

хулосаларни чиқаришда, бугунги муҳокама қилинадиган ҳужжатларда кенг жамоатчилигимизнинг фикр-мулоҳазалари, тавсия ва изоҳлари ифода топган десак, ҳеч қандай муболаға бўлмас.

Нега деганда, бу муаммонинг ечимини топиш, бу масалада аниқ режаларимизни белгилаб олиш, ҳеч шубҳасиз, бугунги ва эртанги ҳаётимиз ва истиқболимизнинг гарови эканини аксарият халқимиз англаб олмоқда.

Шунинг учун ҳам амалдаги таълим-тарбия тизимининг заиф томонларини, замон талаблари, жамиятимиз келажаги ва мақсадларига жавоб бермайдиган жиҳатларини чуқур тасаввур қилиш, эркин, бадавлат яшаётган мамлакатлар тажрибасини ўрганиш, ўз ўлкамизда юксак малакали, ҳар жиҳатдан етук кадрлар тайёрлаш дастуримизнинг асосий шарти бўлмоғи лозим.

Миллий дастур кўзда тутган таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш, тубдан янгилашга қаратилган асосий тамойиллар ҳақида ва бу дастурни жорий этиш жараёнлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман.

Ҳаммамизга маълумки, ҳаётимизнинг барча соҳаларида ислоҳотларни ўтказиш, ўзбек модели деб ном олган ислоҳотлар сиёсатининг асослари бўлмиш беш тамойилнинг бирида ислоҳотларни босқичма-босқич ўтказиш вазифаси қўйилган. Олти йиллик мустақил ҳаётимиз бу муҳим тамойил бизнинг шароитимизда нақадар тўғри эканлигини тасдиқлади.

Шунинг учун таълим-тарбия соҳасида ҳам белгиланаётган ислоҳотларни ҳаётга татбиқ қилишда мана шу принцип — ислоҳотларни босқичма-босқич ўтказиш принципи қўйилган.

Биринчи босқич — ўтиш даври бўлиб, у 1997—2001 йилларда, яъни 4 йил давомида жорий этилади. Бунда кадрлар тайёрлаш тизими салоҳиятини сақлаб қолиш, унинг ривожланиши учун ҳуқуқий-меъёрий, илмий-методик, молиявий-моддий шарт-шароитлар яратиш лозим. Бу босқичда асосан қуйидаги вазифаларни бажариш керак:

Миллий дастурни амалга оширишнинг бошланиши: янги талабларга жавоб бера оладиган педагог кадрларни тайёрлаш; ўқув стандартларини яратиш ва янги ўқув программалари устида ишлаш; умумтаълим мактабларини тузилиш жиҳатидан қайта қуриш; уч йилик таълим — ўрта махсус ва касб-ҳунар билим юртлари (касб коллежи ва академик лицей) тизимига замин тайёрлаш; узлуксиз таълим-тарбия тизимига асос соладиган тадбирларни амалга ошириш; ижтимоий ҳимояни кафолатлаш каби масалаларни ечиш босқичи.

Иккинчи босқич — 2001—2005 йилларни ўз ичига олади. Бунда Миллий дастурни кенг миқёсда тўлиқ амалга оширишга эришиш даркор. Табиийки, тизим фаолиятининг самарадорлигини, меҳнат бозорини инобатга олиб, ижтимоий-иқтисодий шароитдан келиб чиқиб, дастур ғоялари ва қоидаларига керакли ўзгартишлар киритилади.

Учинчи босқич — 2005 ва кейинги йилларга мўлжалланган бўлиб, унда тўпланган тажрибаларни таҳлил этиш ва умумлаштириш асосида ўзгарувчан ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни эътиборга олган ҳолда кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш зарур.

Биз шошилмасдан, асосий мақсаддан оғишмай, изчиллик билан Миллий дастурни амалга оширишимиз лозим. Шундагина у умумий маданиятни юксалтиришга, фарзандларимизнинг жамиятда ўз муносиб ўрнини топишига хизмат қилади.

Уларнинг касбий ва таълимий дастурларни онгли равишда танлаш ва эгаллашлари учун ҳуқуқий меъёрларни, ташкилий, руҳий-педагогик шарт-шароитларни таъминлашга кўмаклашади. Йигит-қизларимизни жамият, давлат, оила олдида ўз масъулиятини чуқур англаб етувчи шахслар этиб тарбиялашга замин бўлиб хизмат қилади.

Умумлаштирган ҳолда кадрлар тайёрлаш тизимининг шаклланиши ва фаолият кўрсатишнинг асосий **тамойиллари,** менинг назаримда, қуйидаги вазифаларни ўз ичига олади:

— барча хил ва турдаги таълим муассасаларида юқори малакали мутахассислар тайёрлаш учун узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш;

— давлат таълим стандартларини жорий этиш ва уларнинг фаолият кўрсатиш механизмини ишлаб чиқиш;

— ихтисосликлар, малака даражасига кўра мутахассисларга бўлган умумдавлат ва минтақавий талабларнинг истиқболини аниқлаш;

— таълим тизимини тузилиш ва мазмун жиҳатидан ислоҳ қилиш учун ўқитувчиларни ва мураббийларни қайта тайёрлаш;

— давлат ва ижтимоий муассасаларнинг касбга йўналтириш бўйича фаолиятини такомиллаштириш. Бунда касб танлашнинг бозор эҳтиёжлари ва имкониятларини эътиборга олиш зарур, токи ҳар бир шахс ўзига мос касбни эгаллай олсин;

— ўқувчи ёшларни Ватанга садоқат, юксак ахлоқ, маънавият ва маърифат, меҳнатга виждонан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялаш;

— таълим муассасаларини, биринчи навбатда, умумтаълим мактабларини давлат томонидан молиявий ва моддий-техникавий тўлиқ таъминлаш меъёрларини ошириш ва унинг механизмини такомиллаштириш;

— кадрлар тайёрлаш тизими, истеъмолчилари — корхоналар, муассасалар, фирмалар, ҳиссадорлик жамиятлари, банклар ва бошқа тузилмаларнинг имкониятларидан, биринчи навбатда, ўрта махсус касб-ҳунар ўқув юртлари ва олий ўқув юртларининг моддий ва молиявий базасини мустаҳкамлаш учун мумкин қадар кенгроқ фойдаланиш;

— кадрлар тайёрлаш ва таълим соҳасига чет эл сармоялари, халқаро донорлик ташкилотлари ва жамғармаларининг маблағларини жалб этиш;

— қонун доирасида ўқув режалари, дастурлари ва ўқитиш йўриқлари, таълимий хизматларни белгилашда таълим муассасаларига, биринчи навбатда, олий ўқув

юртларига мустақиллик бериш ва ўзини ўзи бошқариш усулларини жорий этиш.

Табиийки, бундай мураккаб вазифаларни амалга оширишда давлат ва жамиятнинг масъулияти алоҳида аҳамият касб этади.

Давлат ва жамият кадрлар тайёрлаш тизимини узлуксиз ривожлантириш ва такомиллаштириш кафили бўлиши зарур. Улар юқори малакали, рақобатга қодир мутахассислар тайёрлаш бўйича таълим муассасаларининг фаолиятини уйғунлаштириши лозим.

Ҳурматли депутатлар!

Маълумки, халқ таълимининг асосий бўғинини узлуксиз таълим тизими ташкил этади. Шу сабабли бу масалага алоҳида диққат-эътибор қаратиш даркор. Узлуксиз таълимни давлат таълим стандартлари ва тегишли таълим дастурлари билан таъминлашда, аввало, уларнинг жаҳон талаблари даражасида бўлишига, юксак маънавият заминида қурилганига асосий эътибор бериш керак.

Шунинг учун ҳам умумтаълим дастурларини **мактабгача тарбия, бошланғич, умумий таълим ва мактабдан ташқари таълим** тарзида тузсак, мақсадга мувофиқ бўлади.

Бунинг учун қуйидаги тизимни асос қилиб олсак, кўзланган натижаларга эришамиз, деб ўйлайман.

Биринчи. Мактабгача таълим. Уч ёшдан бошланиб, олти-етти ёшгача оилада, болалар боғчасида ва, мулкчилик кўринишидан қатъи назар, бошқа хил таълим ташкилотларида олиб борилади.

Иккинчи. Бошланғич таълим. 1—4-синфларни ўз ичига олади ва бунда ўқиш олти-етти ёшдан бошланади.

Учинчи. Умумий таълим. Бунда ўқувчиларга 5—9-синфлар доирасида билим ва тарбия берилади.

Алоҳида таъкидлаб ўтишимиз керак: умумтаълим мактаби барчамиз учун мажбурий бўлиб, уларда болаларимизга умумий билим асосларини чуқур ўргатишимиз керак, том маънода фарзандларимизнинг дунёқарашини шакллантириш ва кенгайтиришимизга асос солишимиз керак.

Тўртинчи. Ўрта махсус билим ва касб-ҳунар таълими. Ўқиш муддати 3 йилдан кам бўлмаган академик ва касб-ҳунар лицейлари ва коллежлари.

Бешинчи. Олий мутахассислик таълими одатда ўн саккиз-ўн тўққиз ёшдан бошланиб, тўрт йилдан кам бўлмаган муддатда давом этади.

Олий мутахассислик таълими **бакалаврлик** ҳамда **магистратурага** бўлинади.

Бакалаврлик — йўналишлардан бири бўлиб, базавий олий таълим бериш демакдир. Унда ўқиш камида 4 йил давом этиб, у олий маълумот ва таянч мутахассислик дипломини олиш билан тугайди.

Магистратура — аниқ мутахассислик бўйича олий касбий таълим бўлиб, бакалаврлик негизида камида икки йил давом этади. Ундаги таҳсил якуний квалификацион давлат аттестацияси ва магистрлик диссертациясини ҳимоя қилиш билан ниҳоясига етказилади.

Шу билан бирга, биз ўз эҳтиёжларимиз ва ички шароитларимиздан келиб чиқиб, узлуксиз таълимнинг расмий тизимида якунловчи бир босқични ҳам жорий этишимиз керак. Бу босқич икки даражага бўлинади, яъни аспирантура ва докторантурадан иборат бўлади.

Аспирантура ниҳоясига етказилган магистрлик негизида 3 йил давом этади.

Аспирантуранинг мақсади — муайян мутахассисликлар бўйича олий квалификацияли илмий ва илмий-педагогик кадрларни шакллантириш. Аспирантура академик ва квалификацион имтиҳонлари ҳамда номзодлик диссертацияларини ҳимоя қилиш билан якунланади. Бу якунларга кўра, танланган мутахассислик бўйича "фан номзоди" илмий даражаси берилади.

Докторантура фан номзоди илмий даражаси негизида 3 йил давом этади, диссертация ҳимоя қилиш билан якунланади. Якунга кўра, танланган мутахассислик бўйича "фан доктори" илмий даражаси берилади. Бошқача айтганда, бу соҳада аввалги тартиб сақланиб қолади.

Булардан ташқари, янги тизимда қўшимча касбий таълим — қайта тайёрлаш ва малака ошириш масаласига ҳам катта эътибор берилиши керак.

Азиз юртдошлар!

Таълим-тарбия соҳасини ислоҳ қилаётганда бир муҳим масалага катта эътибор бериш лозим.

Болаларимизни неча ёшдан ўқишга қабул қилиш маъқул?

Олимларнинг фикрига кўра, нормал ривожланган болаларни 6 ёшдан мактабга қабул қилиш уларнинг ақлий, руҳий ва жисмоний камолотида, ўқув дастурларини яхши ўзлаштиришида ижобий самара беради.

Айни замонда, болаларни 6 ёшдан ўқишга жалб этишда уларнинг ҳар бирига алоҳида ёндашиш, биринчи навбатда, уларнинг саломатлиги ва зеҳни, шуури қай даражада шаклланганлиги эътиборга олинищи лозим.

Шу билан бирга, мутахассислар ўтказган илмий тадқиқотлар шуни кўрсатдики, болаларимизнинг 10—30 фоизи юқорида айтилган сабабларга кўра, ҳозирги кунда 6 ёшдан мактабга боришга тайёр эмас. Айниқса, бу ҳол қишлоқ шароитида ўсаётган болаларнинг тахминан 50 фоизига тегишлидир. Жисмоний ва ақлий томондан ҳали тўлиқ шаклланмаган болаларнинг 6 ёшдан мактабга мажбуран қабул қилиниши уларнинг ўқиш давомида ўз ожизлигини сезиши ва қийналишига олиб келиши мумкин.

Агар биз болаларимизнинг ҳар қайсисининг хусусиятларини алоҳида эътиборга олмай, барчасини 6 ёшдан ўқишга жалб этишни мажбурий қонунлаштириб қўйсак, улардан анчагина қисмининг тарбиясига салбий таъсир ўтказишимиз мумкин. Биринчи синфга 6 ёшдан ўқишга борган болалардан ёнидаги болага нисбатан жисмонан, руҳан ва ақлан тайёргарлик бўлмаса, бу болада мутелик, қўрқоқлик, ўз кучига ишонмаслик, ношудлик авж олади, бошқалар олдида у ўзини камситилган ҳис қила бошлайди.

Юқоридагиларни назарда тутиб, болаларнинг жисмоний ва ақлий етуклигини эътиборга олган ҳолда, уларни 6—7 ёшдан қабул қилиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлайман.

Азиз дўстлар!

Бир нарсани олдиндан англаб олишимиз керак. Миллий дастурни амалга оширишдаги энг оғир, энг мураккаб ва энг нозик масала — 3 йиллик таълим муассасаларини ташкил этиш ва бу поғонада болаларимизга билим бериш ва касб-ҳунарга ўргатиш муаммоларидир.

Таълим-тарбия тизимини такомиллаштирар эканмиз, биринчидан, 3 йиллик таълимнинг мазмун-моҳиятини аниқлаштириб олишимиз керак.

Янги — ўзимизга хос Милий тизимга ўтишнинг асосий моҳияти шундан иборатки, таянч умумтаълим босқичини тугатган ўқувчига ўзининг хоҳиш-иродаси ва интилишига қараб икки турдаги уч йиллик ўрта махсус ўқув юртларида таълимни мажбурий-ихтиёрий давом эттиришига имконият яратишдир.

Назарда тутилган **биринчи турдаги** билим муассасаларини **ўрта махсус билим юртлари** (академик лицейлар) деб атасак, мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки 9 йил давомида мактабларда ўқувчилар умумий таянч маълумоти олсалар, ўрта махсус билим юртларида улар ўзи танлаган таълим йўналиши бўйича билимини ошириш ва муайян олий ўқув юртига кириш учун аниқ мақсадга йўналтирилган фанларни мукаммал ўрганишга қаратилган махсус билим олиш имкониятига эга бўладилар.

Иккинчи турдаги 3 йиллик ўқув юртларини эса **ўрта махсус касб-ҳунар** ўқув юртлари (коллежлар) деб атасак, тўғри бўлади. Чунки унда талабаларга ўзлари танлаган касб-ҳунар йўналишлари бўйича махсус билим берилади ва касб-ҳунар ўргатилади.

Мазкур ўқув юртлари замонавий жиҳозланганлиги, ўқитувчи-педагоглар савияси, ўқиш жараёнининг ташкил этилиши ва талабаларга камида 2—3 замонавий касб-ҳунар бера олиши билан олдинги ПТУлардан тубдан фарқ қилиши керак.

Шундай қилиб, бу икки турдаги 3 йиллик махсус таълим йўналишларини ёшларимиз ўз иқтидорларидан ва истакларидан келиб чиқиб, ихтиёрий танлайдилар.

Шу тариқа ёшларнинг бирон-бир шаклда билимларини такомиллаштириш, муайян касб-ҳунар эгаси бўлиб етишишлари учун шароит яратилади.

Ўқувчиларга 12 йиллик умумий ва ўрта махсус таълим бериш давлат томонидан кафолатланади. Бу ёшларнинг билим олишлари ёки ҳунар ўрганишларидан ташқари, уларни бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий ҳимоя қилишни таъминлайди.

Миллий дастурни амалга оширишнинг **иккинчи мураккаб томони** шундаки, бунда ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос, жуғрофий, этник хусусиятларидан ва эҳтиёжидан келиб чиқиб, болаларнинг ота-оналар бағрида ўқиши, касб-ҳунар эгаллаши таъминланади ва шу билан бирга, бу билим юртлари ўша ҳудуднинг маданий-маърифий марказига айланиши лозим.

Ўзингизга маълум, узоқ қишлоқларда яшовчи ота-оналар фарзандларини ўз бағрида олиб қолишни истайди. Айнан шундай ҳолатларни ҳам инобатга олиб, жойларда 3 йиллик замонавий махсус касб-ҳунар ўқув юртлари ташкил этилиши лозим.

Ушбу масалани пухта ҳал қилиш мақсадида Меҳнат вазирлиги, Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги Олий ва Халқ таълими вазирликлари иштирокида вилоятларда, туманларда маҳаллий ҳокимият вакиллари билан биргаликда демографик вазият, мактаблар, ўрта махсус ўқув юртлари, ҳунар-техника билим юртларининг жойлашиши, уларнинг моддий-техника базаси, ўқитувчиларнинг салоҳияти, имкониятлари ва бошқа кўрсаткичларини ниҳоятда чуқур ўрганиб чиқишлари керак.

Дастурни татбиқ этишнинг **учинчи мураккаб томони** махсус билим юртларида дарс беришга яроқли ўқитувчиларни тайёрлаш масаласидир. Мавжуд мактаблар, билим юртлари ўқитувчилари бу ишга тайёр эмаслиги равшан.

Шунинг учун барча педагогика институтлари ва университетларда 3 йиллик билим юртлари учун домлаларни тайёрлайдиган махсус факультетларни ташкил этиш лозим.

Шу билан бирга, ҳар бир вилоятда 3 йиллик билим юртларида ишлаши мумкин бўлган мактаб ўқитувчилари-

нинг малакасини оширишни ва қайта тайёрлашни йўлга қўювчи алоҳида марказлар очиш зарур бўлади.

Юқоридаги муаммолар ва мураккабликларни ҳал қилиш мақсадида янги ташкил этиладиган 3 йиллик махсус ўқув юртларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, молиявий таъминот манбаларини излаш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада ташқи инвестицияларни кенгроқ жалб этиш, бошқа манбалар: ҳомийлик, маҳаллий бюджет ва бошқа бюджетдан ташқари манбалардан унумли фойдаланиш йўлларини излаш керак.

Дастурнинг тўртинчи мураккаб томони ўқув жараёнини ташкил этиш, таълим мазмунини белгилаш, уларни махсус дастурлар, дарсликлар, ўқув қўлланмалари билан таъминлаш масаласидир.

Бу ерда тамомила янгидан ташкил этилаётган 3 йиллик махсус билим юртларининг 1, 2, 3-курсларида нималар ва қандай ихтисосликлар ўқитилади, маҳаллий ва замонавий эҳтиёжлардан келиб чиқиб, талабаларга қандай касб-ҳунарлар берилади, деган қатор масалаларни ҳал қилиш тақозо этилади. Шу асосда оптимал давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш зарурати пайдо бўлади.

Мазкур ишларга мамлакатимизнинг йирик олимларини, тажрибали, юқори малакали амалиётчи ўқитувчилар, хорижий экспертларни кенг жалб этиш лозим.

Ҳурматли халқ ноиблари!

Мен ўйлайманки, барчангизни қизиқтирадиган масалалардан энг каттаси — Миллий дастурни амалга ошириш учун керакли маблағ ва харажатлар ҳажми ва уларнинг манбаларидир. Дастурни қабул қилиш ва жорий этишдан олдин бу саволга жавоб топишимиз керак, албатта.

Молия вазирлигининг ҳисоб-китоблари бўйича, кадрлар тайёрлаш Миллий дастурини жорий этишда давлат бюджетида қўшимча сарф-харажатларнинг ҳажми ўтиш даврининг ўзида тахминан 65 миллиард сўмни ташкил этади.

Кўриб турибсизки, халқ таълимини тубдан ислоҳ қилиш, мазкур дастурни амалга ошириш биздан ниҳоятда катта куч, маблағ ва имконият талаб қилмоқда. Лекин ис-

тиқболимиз, иқболимиз кўзи билан қараганда, ҳам иқтисод, ҳам сиёсат, ҳам маънавият нуқтаи назаридан бу сарф-харажатларга назар ташласак, ундан келадиган манфаат ҳар қандай харажатларни қоплаши ва оқлаши муқаррар.

Ишончим комилки, Ўзбекистоннинг бугунги салоҳияти ва иқтисодий ҳолати, халқимизнинг ақл-заковати ва иродаси бу ўта масъулиятли, шу билан бирга, шарафли, оддий тил билан айтганда, эл-юртимизнинг фаровон ва бахтли келажагини ҳал қилувчи вазифани муваффақиятли адо этишга замин ва имкон беради.

Азиз ватандошлар!

Бизнинг аждодларимиз ҳамиша узоқни кўзлаб яшаган. Миллат, Ватан, халқ истиқболи деган муқаддас тушунчалар ҳамма вақт қалбимизнинг тўридан жой олиб, ҳар биримизнинг хаёлимизда, онгимизда чарх уриб туриши даркор.

Чинакам халқ бўлсак, чинакам миллат бўлсак, улкан, қудратли дарёга айланайлик, фарзандларимизга ўзгалар ҳавас қиладиган озод ва обод Ватан қолдирайлик.

Ўзбекистон Республикаси
Олий Мажлиси IX сессиясида
сўзланган нутқ,
1997 йил 29 август

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ОЛТИ ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН ТАНТАНАЛИ МАРОСИМДАГИ ТАБРИК СЎЗИ

Азиз ватандошлар!

Муҳтарам меҳмонлар!

Дўстлар!

Барчангизни биз учун энг улуғ, энг азиз айём — Ўзбекистон давлат мустақиллигининг қутлуғ олти йиллиги байрами билан чин қалбимдан табриклайман!

Мустақиллик биз учун тарихий қадриятларимиз, урф-одатларимиз, миллий анъаналаримизни тиклаш, ўзлигимизни англаш, ҳаётимизни эски ҳукмрон мафкура ва мустабид тузум асоратларидан халос этиш имконини бергани билан қадрлидир.

Мустақиллик тақдиримизни ўз қўлимизга олиш, бунёдкор халқимизнинг куч-қудратидан, Ўзбекистон аталмиш бетакрор ва саховатли заминнинг улкан салоҳиятидан тўлиқ ва оқилона фойдаланиш учун, муқаддас Ватанимизга бутун борлиғимизни бахш этиш учун, миллатимиз ва давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олиши учун шарт-шароит яратгани билан азиздир.

Шу боис буюк аждодларимизнинг, Ватан озодлиги йўлида қурбон бўлган ота-боболаримизнинг асрий орзулари ушалган кун — Мустақиллик айёми халқимизнинг энг муборак байрамидир.

Муҳтарам дўстлар!

Азизлар!

Мана, ҳаётбахш озодликка эришганимизга ҳам олти йил тўлмоқда. Бу йиллар миллий давлатчилигимизни тиклаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш, Ўзбекистоннинг халқаро майдонда обрў қозониши даври бўлди.

Бу йиллар янги ҳаётнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва маънавий пойдеворини қуриш, халқимизнинг оғирини енгил қилиш мақсадида, эркин ва фаровон турмуш қуриш мақсадида дадил қадамлар қўйиш даври бўлди.

Бу йиллар юртимизда тинчлик ва осудаликни, миллатлараро аҳиллик ва ижтимоий тотувликни, ўзаро меҳру оқибатни қарор топтириш ва Аллоҳнинг ўзи бизга инъом этган бу ноёб неъматларни қадрлаш ва эъзозлаш даври бўлди.

Азиз юртдошлар!

Ютуқларимиз ҳақида кўп гапиришимиз мумкин. Лекин шу билан бирга, бугун ечилмаган муаммолар, биз ҳали эришолмаган марралар ҳақида гапириш жоиздир. Ёшу қари фуқароларимизни ҳар томонлама рози қилиш зарурати-ни, бажарган ишларимиздан кўра бажаришимиз керак бўлган юмушларимиз кўпроқ эканини ҳам очиқ тан оламиз.

Инсоннинг эҳтиёж ва манфаатлари чексиздир. Унинг руҳида мавжуд шароитдан қониқмаслик, эртанги кунни янада ёруғ, дунёни янада мукаммал кўриш истаги бор. Аслида ана шу истак ва интилиш жамият тараққиётининг асосидир.

Шунинг учун мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг мазмун-моҳияти, 1997 йил — Инсон манфаатлари йили, деб эълон қилингани сабаби ҳам, мақсади ҳам ҳар бир юртдошимизнинг эҳтиёж ва манфаатларини таъминлашга қаратилгани табиийдир.

Қадрли ватандошлар!

Мустақиллигимизнинг биринчи йили туғилган фарзандларимиз бу йил мактабга боради. Таъбир жоиз бўлса, ўша йили экқан ниҳолларимиз мевага кира бошлади. Шукурки, ана шу ниҳолни — фарзандларимизни — Истиқлолимизни хатарли йиллардан, оғир синовлардан омон олиб ўтдик.

Ватанимизни, ундаги тинчлик ва осойишталикни ёмон кўзлардан асрай олдик. Энг муҳими, мустақиллик бизнинг ор-номусимизга, фахру ғуруримизга, виждон ва иймонимизга айланди.

Шу йиллар мобайнида она-Ватан тушунчаси, ҳуррият ва демократия ғоялари, истиқлол қадрини англаш туйғулари ватандошларимиз қалбидан теран жой олди. Бугун, мен Ватаним учун, уни озод ва обод этиш учун нима иш қилдим, деган ақида билан яшайдиганларнинг сони, сафи тобора кўпаймоқда.

Инсон руҳи абадий яшайди, дейдилар. Бугун шаҳру қишлоқларимиз кундан-кунга гўзаллашмоқда, тараққиётимизнинг омили бўлмиш янги иншоот-корхоналар, муҳташам бинолар, равон йўллар қурилмоқда. Ўзимизда ишлаб чиқарилган машиналар, жиҳозу ускуналар, истеъмол моллари кўзларимизни қувонтирмоқда. Эртанги фаровон ҳаётимизга ишончимизни кучайтирмоқда.

Муҳтарам дўстлар!

Ўтган олти йил Ўзбекистон танлаб олган тараққиёт йўли тўғри эканини тасдиқлади. Буни ҳар кунги ҳаётимизда ҳис этиб турибмиз.

Ўзбекистон дунёга юз очди. Бизни бутун дунё таниди ва эътироф этди. Ўзимиз, ўз қўлимиз билан қурган мустақил давлатчилик пойдевори узра Ўзбекистон деб аталган юксак ва кўркам бино қад кўтармоқда. Унинг илк ғиштини қўйганлардан, келажак авлод истиқболи деб яшаган ва меҳнат қилаётганлардан Яратганимиз ҳам, халқимиз ҳам рози бўлғай, иншоаллоҳ.

Азиз юртдошлар!

Мана шу йўлдаги фидокорона саъй-ҳаракатларингиз, самарали, сермазмун меҳнатингиз учун барчангизга, барри кенг, мард ва танти халқимизга мана шу юксак минбардан туриб таъзим қиламан. Бугунги қутлуғ дамлар, Мустақиллик байрамимиз билан яна бир бор ҳаммангизни муборакбод этаман.

Илоё, мустақиллик дарахтимиз, қураётган, барпо этаётган ягона уйимиз абадий яшасин!

Илоё, Ватанимизни ёмон кўзлардан асрасин!

Ўзбекистоннинг буюк келажагини кўрмоқ бахти барчамизга, ҳаммамизга насиб этсин!

1997 йил 31 август

ТЕННИС БЎЙИЧА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ КУБОГИ УЧУН ЎТКАЗИЛГАН ТЎРТИНЧИ ХАЛҚАРО МУСОБАҚАНИНГ ТАНТАНАЛИ ОЧИЛИШ МАРОСИМИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ

Хонимлар ва жаноблар!
Муҳтарам меҳмонлар!
Азиз дўстлар!

Бугун бу ерда теннис бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти Кубоги учун ўтказилаётган мусобақанинг барча иштирокчилари ва ташкилотчиларини табриклаш менга улкан мамнуният бахш этади. Теннис бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти Кубоги учун мусобақа ўтказила бошлангани, айтиш мумкинки, катта теннис тараққиётининг янгича ривож топа бошлаганидан бери атиги тўрт йил ўтди.

Мана шундай қисқа муддат ичида спортнинг бу жозибали ва гўзал тури Ўзбекистон аҳолиси, энг аввало, ўсиб келаётган ёш авлод ўртасида энг оммавий ва севимли машғулотлардан бирига айланиб қолди.

Тошкент эса, ҳақиқатан ҳам, жаҳондаги теннис яхши ривожланган, спортчилар ва катта теннис мухлисларининг диққатини тортадиган нуфузли халқаро мусобақалар ўтказилиб туриладиган марказлардан бирига айланди.

Мазкур мусобақа бунинг яққол исботидир. Менинг мазкур мусобақа ташкилотчилари — энг аввало, қадрдонимиз, синалган дўстимиз, мана шундай мусобақаларни уюштириш борасида ниҳоятда кўп хизмати сингган жаноб Сассон Какшурига чуқур миннатдорлик билдиришимга ижозат бергайсизлар.

Мен, шунингдек, Президент Кубоги учун ўтказилаётган мусобақа директори жаноб Ян Форман ҳамда мусоба-

қанинг бош ҳаками жаноб Дани Галини ҳам муборакбод этаман.

Мен турли мамлакат ва минтақалардан диёримизга ташриф буюрган барча мусобақа иштирокчиларига миннатдорчилик изҳор этаман. Мусобақа иштирокчилари орасида ўзларининг ажойиб ғалабалари билан спортнинг бу гўзал тури — теннисда жаҳонга донғи кетган атоқли спортчиларни муборакбод этишдан мамнунман. Россиялик Евгений Кафельниковни, Буюк британиялик Тим Хенменни, швейцариялик Марк Россени, испаниялик Хавьер Санчесни, марокашлик Хисом Оразийни, германиялик Николас Тиферни, АҚШлик Винсент Спадени муборакбод этаман. Шунингдек, ўзларининг чиройли ва мазмунли ўйинлари билан бизни, шубҳасиз, хурсанд этадиган барча номдор мусобақа иштирокчиларини қутлаш менга улкан мамнуният бахш этади.

Ўзбекистон Президенти Кубоги мусобақасига бу даражада юқори мақом бериб, унга янада ўзгача жозиба ва нуфуз бахш этгани учун Профессионал теннисчилар уюшмасига (Ай-Ти-Пи) самимий миннатдорлик билдиришга ижозат бергайсизлар.

Барча тошкентликлар ва Ўзбекистон аҳолиси номидан мана шундай ажойиб Теннис саройини бунёд этган меъморлар, қурувчилар ҳамда бундай гўзал иншоотни бунёд этишда фидокорона меҳнати сингган ҳар бир кишига миннатдорчилик изҳор этаман. Бу сарой спортчилар ҳамда миллионлаб спорт мухлисларига жуда кўп хурсандлик ва мамнуният бахш этишига шубҳа йўқ.

Барчангизни мазкур ажойиб спорт байрами билан табриклайман.

Сизларни бугун чеҳрангизда балқ уриб турган мамнуният, хурсандлик туйғуси ҳеч қачон тарк этмасин!

Барчангизга сиҳат-саломатлик ва бахт-саодат тилайман, азиз дўстлар!

Энди эса мана шу залда ҳозир бўлганлардан мусобақанинг барча иштирокчиларини тик туриб қутлаш ҳамда уларга сиҳат-саломатлик ва мусобақада муваффақият тилашни илтимос қилган бўлардим.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Кубоги учун тўртинчи марта ўтказилаётган мусобақани очиқ деб эълон қиламан!

1997 йил 9 сентябрь

ХАВФСИЗЛИК ВА БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛИДА

Муҳтарам делегация раҳбарлари, хонимлар ва жаноблар!

Сизларни Ўзбекистон диёрига ташриф буюрганингиз билан самимий қутлайман ҳамда Тошкент конференциясида иштирок этаётганингиз учун самимий миннатдорчилик изҳор этаман.

Мазкур конференция — **Марказий Осиё давлатларининг ташқи хавф ва тазйиқларга қарши туриш борасидаги якдиллик билан қилаётган саъй-ҳаракатларининг дастлабки натижасидир.** Марказий Осиёни ядро қуролидан холи зона деб эълон қилиш ташаббуси — Марказий Осиё давлатларининг хавфсизлик, барқарорликни ҳамда бу минтақада истиқомат қилаётган кишиларнинг тинчлигини таъминлаш, айтиш мумкинки, минтақани барқарор ривожлантириш ва гуллаб-яшнатиш борасидаги манфаат ва мақсадлари муштараклигининг янги бир кўринишидир.

Халқаро ташкилотлар, энг аввало, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти, Атом энергияси бўйича халқаро агентлик, Ислом Конференцияси Ташкилоти, мазкур Конференцияда иштирок этаётган 50 дан ортиқ давлат ва халқаро тузилмалар вакилларига Марказий Осиё ташаббусини қўллаб-қувватлашгани, Тошкент конференциясини тайёрлашда ёрдам берганликлари учун миннатдорлик изҳор этишга ижозат этгайсизлар.

Анжуман ишида БМТ Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари — ядро давлатлари ҳисобланмиш беш давлат вакилларининг иштирок этаётгани бизга кўтаринки руҳ, умид бахш этади.

Марказий Осиёни ядро қуролидан холи зона деб эълон қилиш ташаббусини қўллаб-қувватлашни ўз вазифаси деб билган ҳамда Конференция ишида иштирок этиш учун Тошкентга ташриф буюрган Марказий Осиё билан чегарадош мамлакатларнинг расмий вакилларини чин дилдан қутлайман.

Биз Тошкент анжумани иштирокчилари орасида Европа Иттифоқи мамлакатлари делегацияларини кўришдан ниҳоятда мамнунмиз. Уларнинг интеграция ҳамда хавфсизлик ва тинчлик ўрнатиш борасидаги тажрибаси Марказий Осиёдаги ёш давлатлар учун алоҳида қадрлидир.

Марказий Осиёда хавфсизлик муаммолари бўйича халқаро шериклар доираси тобора кенгайиб бораётганини ҳам алоҳида мамнуният билан қайд этишни истардим. Мен Конференциямизда Лотин Америкаси ва Жанубий Африка давлатлари дипломатларининг иштирок этиши унга янада теран мазмун ва нуфуз бахш этишига қатъий аминман.

Учрашувимиз ядро қуролини тарқатмаслик бўйича йирик халқаро экспертларнинг иштироки туфайли янада юксак илмий даража касб этишини ҳам таъкидлаш жоиз. Уларнинг кўпчилиги Конференцияга тайёргарликнинг эксперт босқичида Тошкентга ташриф буюрган эдилар.

Мен мазкур Конференцияни тайёрлаш жараёнидаги улкан ишларни ёритиш борасида кўп хизмат кўрсатган оммавий ахборот воситалари ва матбуот ходимларига ҳам алоҳида миннатдорлик изҳор этишни истардим.

Бизнинг Марказий Осиёни ядро қуролидан холи зона деб эълон қилиш ташаббусимизга қўшилган ҳамда бу ташаббусни амалга ошириш йўлларини ишлаб чиқишда иштирок этаётган барчангизга катта раҳмат.

Хонимлар ва жаноблар!

Халқлар ва бутун инсоният ҳаётида XX аср ниҳоясига етмоқда. Шу нарсага аминманки, бугунги кунда яшаб турган ҳар қандай ақлли инсон бизнинг XXI асрга қай ҳолда кириб боришимиз, қандай қилиб уйимиз, мамлакатимиз, минтақамизда тинчлик ва барқарорликни таъминлашимиз тўғрисида ўйга толади. Фожиали оқибатларга, одамлар

ўртасидаги йирик қурбонлар, тузатиб бўлмайдиган ҳалокатларга олиб келиши мумкин бўлган муайян хавф-хатарларга қарши қандай чора кўрамиз?

Табиийки, ядро қуроли ва бошқа оммавий қирғин қуроллари хавфи бундай хавф-хатарлар ичида алоҳида ўрин тутади.

Бугунги кунда дунёда минглаб ядро қуроли борлиги тўғрисида гапиришга ўрганиб қолганмиз. Бироқ, афсуски, демократик матбуотда эълон қилинаётган, инсоният келажагига аниқ-равшан хавф туғдирувчи — парчаланадиган қурол бўладиган материалнинг улкан захиралари, ядро қуроли билан боғлиқ авариялар, ядро контрабандаси, ядровий дўқ-пўписа ва терроризм ҳақидаги ахборот ва фактлар ҳам ҳаётимизнинг оддий кўринишига айланиб қолмоқда.

Биз телевизор экранларида намойиш этилаётган, ядро қуроли синовлари туфайли мангуга йўқ қилиб ташланган минг-минглаб, ҳатто миллионлаб гектар майдонда, ҳайвонот ва ўсимлик оламида юз бераётган даҳшатли манзараларга кўникиб қоляпмиз.

Марказий Осиё ҳудудида истиқомат қиладиган кишилар оммавий қирғин қуролларининг бундай ғайриинсоний синовларининг битмас-туганмас оқибатларини ҳозирги кунда ҳам ҳис этиб турибди ҳамда яна кўпгина авлодлар умри мобайнида ҳис этади.

Минтақамизни ядро қуролидан холи зона деб эълон қилишнинг яна бир муҳим ва долзарб жиҳати шундаки, ҳали сайёрамиздаги барча давлатлар ҳам Ядро қуролини тарқатмаслик ҳақидаги шартномага қўшилган эмас.

Ҳозирги кунда ҳам яқин-яқинимизда ядро қуролига эга бўлиш нияти ҳақида очиқдан-очиқ гапираётган давлатлар бор.

Назаримизда, худди мана шунинг учун ҳам, жаҳон ҳамжамияти бугунги кунда мана шу хавфдан огоҳ қилиш, унинг олдини олиш борасидаги ташаббус ва чора-тадбирларга жиддий эътибор билан қараши ва уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаши лозим.

Биз Марказий Осиё — дунёдаги аҳоли энг зич жойлашган минтақалардан бири эканини, аҳоли ҳар томонлама

ночор, табиий ҳалокатлар тез-тез содир бўлиб турадиган шароитда истиқомат қилишини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак.

Бошқа томондан олиб қараганда, бу ташаббуснинг муҳимлиги Марказий Осиёнинг ниҳоятда бой табиий, минерал, энергетик ва инсоний ҳамда бошқа ресурслари туфайли тобора ошиб бораётган геостратегик ҳолати билан ҳам изоҳланади. Бу ерда дунёдаги кўпгина йирик давлатларнинг геополитик ва стратегик манфаатлари тўқнашади. Шунинг учун ҳам тобора улкан аҳамият касб этаётган бу минтақанинг устунлик ва таъсир доиралари учун янги кураш майдонига айланиб қолишига йўл қўйиб бўлмайди.

Биз Марказий Осиё минтақасининг халқаро хўжалик алоқалари тизимига, жаҳон иқтисодиёт ва ахборот майдонига фаол кириб бориши, жаҳондаги етакчи давлатлар ва халқаро муассасалар билан сиёсий ҳамкорликни мустаҳкамлаши, энг аввало, бу минтақадаги давлатларнинг халқаро хавфсизликнинг дунёвий тизимига интеграциялашувигина барқарорлик ва изчил тараққиётнинг ишончли кафолати бўлишига қатъий аминмиз.

Марказий Осиёнинг дунё миқёсида тобора улкан аҳамият касб этаётгани, шунингдек, умумевропа хавфсизлиги тизимини янгича идрок этишни ҳам тақозо қилади. Биз шунга қатъиян аминмизки, **Марказий Осиёдаги — Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти аъзолари бўлмиш бешта давлатни ўз ичига олган минтақада ядро хавфидан холи зонанинг барпо этилиши ЕХҲТнинг умуммайдонида ҳам тинчлик ва барқарорлик пойдеворини янада мустаҳкамлайди.**

Марказий Осиёда ядро қуролидан холи зонани барпо этишнинг ҳақиқатан ҳам мақсадга мувофиқлиги ва зарурлигини таъкидлар эканман, Ўзбекистон БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида олға сурган бу ташаббус қўшниларимиз — Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркманистон томонидан ҳам тўла қўллаб-қувватланганини мамнуният билан қайд этаман. Бу 1997 йил февралида қабул қилинган Алмати декларациясида ўз ифо-

дасини топган. **Бу ҳужжат ядро қуролини тарқатмаслик соҳасида сиёсий ишонч муҳитини яратди.** Декларациянинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, бошқа халқаро тузилмалардаги тақдимоти ҳамда унга халқаро ҳамжамият раҳбарлари ва аъзолари берган баҳо бизга кўтаринки руҳ бахш этади.

Марказий Осиё ташаббусининг юзага келишига ядро қуролини тарқатмаслик соҳасидаги халқаро тажриба диққат билан ўрганилгани ҳамда дунё миқёсида хавфсизликни мустаҳкамлашда ўзимизнинг ўрнимизни аниқлаб олиш туфайли имкон яратилди. Буни Конференциянинг эксперт босқичи ҳам тасдиқлади. Мазкур босқич давомида минтақадаги давлатларнинг сайёрамизнинг ядро қуроли, ядровий портлатиш ускуналари бутунлай тақиқлаб қўйиладиган ҳудудларини кенгайтиришга қаратилган саъй-ҳаракатларига ижобий баҳо берилди.

Хонимлар ва жаноблар!

Конференциямизнинг бундай нуфузли даражаси ўртага қўйилган масалаларни юксак эксперт даражасида ҳал этиш имконини беришига ишончим комил.

Фурсатдан фойдаланиб, эътиборингизни бизнинг Конференция кун тартибининг концептуал томонларига бўлган нуқтаи назаримизга қаратмоқчи эдим.

Биринчи. Ядро хавфсизлигига умумий, кенг қамровли хавфсизлик, омон қолиш муаммосининг таркибий қисми сифатида қаралиши керак. Ядро қуролига эга ва эга бўлмаган давлатларнинг мажбуриятлари ўртасидаги мувозанат — ядро қуролидан холи зонанинг самарали фаолият кўрсатиши асосидир.

Мен Марказий Осиёдаги ядро қуролидан холи зонанинг ишончли, мустаҳкам бўлиши, ядро қуролига эга бўлган барча давлатлар унинг мақомини эътироф этган тақдирдагина таъминланишига қатъиян аминман. Бошқа томондан олганда, барпо этилаётган ҳудудга оламшумул ядровий стратегия манзарасида бугунги кунда дунёда мавжуд бўлган ҳарбий мувозанатни бузадиган воқеа сифатида қаралмаслиги лозим.

Иккинчи. Ядро қуролидан холи зонани барпо этиш технологияси ўз-ўзидан минтақа хавфсизлигини таъминлаш масаласини ҳал қилмаслигини эътироф этиш зарур. Зонанинг барча фаолият имкониятларини ядро қуроли тарқалиши хавфининг олдини олишга сафарбар эта оладиган механизм ишлаб чиқилиши лозим. **Шу мақсадда иштирокчи давлатлар халқаро миқёсда тўпланган тажрибага ҳамда бир қанча асосий тамойилларга,** хусусан:

— зона ядро қуролидан тўла равишда холи бўлиши таъминланиши лозим;

— унинг фаолият кўрсатиши бўйича иштирокчи давлатларгина эмас, барча манфаатдор мамлакатлар ҳам ўз зиммаларига мажбурият олиши мумкин;

— ядро қуролидан холи зонанинг барпо этилиши ҳақидаги битимлар келишилган мажбуриятларга риоя қилишни таъминловчи самарали назорат тизимини ўз ичига олиши лозим;

— назорат МАГАТЭ ва БМТнинг Хавфсизлик Кенгаши кафолати остида олиб борилиши лозим,

деган тамойилларга суяниши керак.

Учинчи. Марказий Осиёда ядро қуролидан холи зонанинг барпо этилиши ва унинг фаолият кўрсатиши — **Ядро қуролини тарқатмаслик ҳақидаги шартнома** доирасида белгилаб берилган дунё миқёсидаги ядро хавфсизлиги тизимининг ажралмас қисмидир. Бу амалда **Марказий Осиё минтақаси давлатлари ядро қуролини тарқатмаслик ва қуролсизланишнинг умумий тартибига фаоллик билан қўшилажагини билдиради.**

Айни пайтда, ядровий қуролсизланиш бўйича тадбирлар билан бир қаторда оммавий қирғин қуролларининг бошқа турлари ҳам тарқалишининг олдини олишга қаратилган саъй-ҳаракатлар амалга оширилиши лозим. Бу саъй-ҳаракатлар маслаҳатлар ўтказиш, ахборот алмашиш ва мавжуд қурол заҳираларидан бир-бирини хабардор қилиш даражасидаги ҳамкорликни, шунингдек, маҳаллий зиддиятлар мавжуд ҳудудларга қурол етказиб беришни қаттиқ назорат қилиш механизмини ишлаб чиқиш бўйича чоратадбирларни ўз ичига олиши лозим.

Тўртинчи. Ҳар қандай сиёсий қарор, ҳар қандай давлатлараро ҳужжат ижтимоий муаммолар билан мустаҳкам боғлиқ бўлганидагина, инсон ва жамиятнинг муносиб турмуши таъминланганидагина бирон-бир кучга эга бўлади. Марказий Осиёдаги ядро қуролидан холи зона ҳам бундан мустасно эмас. У кишиларга айнан нима бериши мумкин? Муҳими — мазкур зона хавфсиз ва барқарор тараққиётни таъминлашга ҳисса қўшади. Бугунги кунда собиқ СССРдан қолган оғир ядровий меросни бартараф этиш билан боғлиқ муаммолар ҳам ўзининг зудлик билан ечилишини ҳамда халқаро ҳамжамиятнинг эътиборини қутмоқда.

Бунга Семипалатинск полигонида ўтказилган ядро синовлари оқибати ҳам киради. Бу ёпиб қўйилган ўнлаб уран конлари ҳамда ўтган йиллар мобайнида уранни жуда кўп қайта ишлашдан пайдо бўлган, инсонлар ҳаёти учун хавфли қатлам ва чиқиндилар муаммоси ҳамдир. Бу, ниҳоят, — экология, инсонлар саломатлиги, уларнинг турмуш шароити муаммосидир.

Бешинчи. Конференцияни тайёрлашнинг эксперт босқичи кўрсатганидек, Марказий Осиёда ядро қуролидан холи зонани барпо этиш ғояси минтақавий хавфсизликни таъминлаш бўйича амалга оширилаётган тадбирларга тўла мос келади. Бу мазкур муаммо бўйича илгари қилинган саъй-ҳаракатларнинг мантиқий давомидир.

Хонимлар ва жаноблар!

Юқорида айтилган фикрларни умумлаштирган ҳолда, сизларнинг эътиборингизни муҳим аҳамиятга молик бир масалага қаратмоқчиман. Биз ядро қуролидан холи Марказий Осиё зонасининг барпо этилиши рамзий тадбирга айланиб кетмаслиги кераклигини яхши биламиз. Уни барпо этиш бўйича тадбирлар қуролсизланиш ва қуролланишни назорат қилиш соҳасидаги халқаро ҳуқуқ меъёрлари асосида, Ядро қуролини тарқатмаслик бўйича шартнома доирасида амалга оширилиши лозим.

Ядро қуролидан холи зонанинг фаолият кўрсатишига одатдаги, анъанавий маънодагидан кўра кенгроқ қаралиши лозим.

Мен нимани назарда тутяпман?

Энг аввало, минтақадаги давлатлар ва чегарадош мамлакатлар ихтиёрида мавжуд бўлган парчаланувчи материаллардан одамларни ҳимоялашнинг аниқ ва амал қиладиган механизми ишлаб чиқилиши керак.

Биз, шунингдек, терроризм ва ирвогарликнинг турлича кўринишларидан ҳам кафолатланган эмасмиз.

Биз мамлакатларимиз ҳудудига исталган пайтда ядро қуролига айланиши мумкин бўлган хавфли ёнилғининг кириб келишидан ҳам кафолатланган эмасмиз. Давлатлараро даражада дипломатлар, давлат органлари ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ишини мувофиқлаштириш зарур. Биздан ядровий материалларни сақлаш, назорат қилиш ва ҳисоблаш, улардан ҳимояланиш борасидаги ҳамкорлигимизни фаоллаштириш ва чуқурлаштириш бўйича муайян тадбирлар ишлаб чиқилиши талаб этилади.

Ва, ниҳоят, ядро қуролидан холи зона ядро қуролини тарқатмаслик, қуролсизланиш, назорат қилиш ва атроф-муҳитни муҳофаза этиш борасидаги фаолиятини амалга оширишдан ташқари, **Марказий Осиё давлатларининг тинчликка хизмат қиладиган атомни тадқиқ қилиш соҳасидаги ҳамкорлигига кўмаклашуви лозим. Бунинг учун минтақада барча зарур имкониятлар мавжуд.**

Муҳтарам Конференция иштирокчилари!

Тошкентдаги бу учрашувимиз Тлателолко Шартномасининг ўттиз йиллиги, Пелиндаб Шартномасининг бир йиллиги ва Атом энергияси бўйича халқаро агентлик — МАГАТЭнинг қирқ йиллиги нишонланаётган йилда ўтмоқда. Конференциямизга ўз вакилларини юборган ОПАНАЛ, Африкадаги ядро қуролидан холи зона иштирокчилари ҳамда МАГАТЭ шаънига қутлов йўллаш билан бирга, Ўзбекистонда бу нуфузли ташкилот ва давлатлар фаолияти хавфсиз дунё қуришга бўлган астойдил интилиш деб баҳоланишини қайд этмоқчиман.

Бу воқеаларнинг бир-бирига рамзий алоқасини таъкидлаган ҳолда, шуни мамнуният билан қайд этаманки, Марказий Осиё давлатлари Лотин Америкасида бошланиб, минтақадан минтақага ўтиб бораётган ядро қуролидан холи

дунё эстафетасини масъулиятни тўла ҳис этган ҳолда қабул қилиб олади.

Хонимлар ва жаноблар!

Марказий Осиёдаги ҳар бир давлат ўзининг минтақа тақдири учун масъулияти даражасини яхши билади. Шунинг учун ҳам биз мана шу залда ҳозир бўлганларнинг барчасига жаҳон ҳамжамиятининг бизнинг ташвишларимизни англаб етадиган ва унга шерик бўладиган, бизнинг хавфсиз дунё қуриш, якдиллик ва ҳамкорлик борасидаги интилишларимизда ёрдам беришга тайёр турган вакиллари сифатида қараймиз.

Бир Марказий Осиёдан ташқарида юз бераётган воқеалардан узилиб қолганимиз йўқ. Биз — инсониятнинг бир қисмимиз, дунё эса яхлитдир. Биз бошқа давлатлар билан бир қаторда сайёрамизнинг барча бурчакларида инсонларнинг қафолатланган тинч ҳаёт кечирадиган вақтини тезроқ яқинлаштириш учун тинчлик ўрнатиш йўлидаги бунёдкорлик жараёнида иштирок этишни истаймиз.

Мен анжуманимиз мана шу олижаноб мақсадга эришиш, XXI асрдаги жаҳоншумул тинчлик моделини идрок этишда муҳим босқич бўлиб қолишига умид қиламан.

Конференциянинг барча иштирокчиларига ишларида самара ҳамда муваффақиятлар тилайман.

Эътиборларингиз учун ташаккур.

"Марказий Осиё — ядро қуролидан холи зона" халқаро конференциясида сўзланган нутқ, 1997 йил 15 сентябрь

ИСЛОҲОТЛАР ҲАЁТНИ, ҲАЁТ ЭСА ТАФАККУРНИ ЎЗГАРТИРАДИ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармойишига кўра қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш бўйича республика комиссияси ташкил қилинди. 1997 йил 7 октябрь куни мазкур комиссиянинг дастлабки йиғилиши бўлди. Уни Президент Ислом Каримов бошқарди. Мажлисда тегишли вазирликлар, давлат қўмиталари, корпорациялар, концернлар, уюшмалар, идора ва ташкилотларнинг раҳбарлари, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва Вазирлар Кенгаши раислари, вилоятлар ҳокимлари, уларнинг қишлоқ хўжалик масалалари билан шуғулланувчи ўринбосарлари, олимлар, мутахассислар, оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирок этди.

Қишлоқ хўжалиги бизнинг ҳаётимизда ҳал қилувчи аҳамиятга эга, деди давлатимиз раҳбари. Одамлар эҳтиёжини таъминлашда, барча соҳалардаги ислоҳотларни изчил давом эттиришда қишлоқ хўжалигининг аҳамияти беқиёсдир. Бу борада бир қанча ютуқларни қўлга киритганмиз, пахта ва ғалла мустақиллигига эгамиз. Бироқ шунга қарамасдан, қишлоқдаги ислоҳотларнинг бориши бугунги кунда бизни қониқтира олмайди. Бу масалани ҳал этмай туриб эса умумий ислоҳотларнинг келажаги ҳақида, тараққиётимиз ҳақида гапириб бўлмайди. Шундан келиб чиққан ҳолда комиссия олдига қўйиладиган вазифаларни, асосий мақсадларни қуйидагича белгилаш мумкин. **Биринчидан, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга оид қабул қилинган фармон, қонун, ҳукумат қарорлари, уларни**

бажариш юзасидан амалга оширилган тадбирлар бизни қониқтирадими, йўқми? Иккинчидан, агар улар бизни қониқтирмаса, қандай чоралар кўришимиз керак?

Бу саволларга бирдан жавоб бериш, қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотларнинг ижобий ва салбий жиҳатларини аниқ айтиш осон эмас, албатта. Бугунги мажлиснинг вазифаси эса юқорида тилга олинган масалаларни ҳал этишдаги асосий йўналишларни белгилаш, бу борадаги ғовларни аниқлаш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш бўйича хорижий давлатларда, ўзимизда тўпланган тажрибаларни ўрганиб, деҳқон ва мутахассисларнинг фикрини билиб, муайян хулосалар чиқаришдан иборатдир.

Шу маънода Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг ҳозирги ҳолатига назар ташласак, қуйидаги манзарага дуч келамиз. Хўжалик юритишнинг асосий мезони — ҳосилдорликдир. Пахтачиликда у 1995 йили 26,4, 1996 йили эса 22,6 центнерни ташкил этди. Албатта қишлоқ хўжалигининг ривожига кўп омиллар, об-ҳавонинг қандай келиши, тупроқнинг ҳолати, сувнинг кўп ё кам бўлиши маълум даражада таъсир қилади. Буни эътироф этамиз. Лекин ўтган йили Андижон вилоятида ўртача 28,7, Бухорода 28,6, Сурхондарёда 31 центнердан ҳосил олингани ҳолда бу кўрсаткич Жиззах вилоятида 12,6, Сирдарёда 14,2, Самарқандда 22,1 центнердан ошмаганлигини қандай изоҳлаш мумкин?! Ахир, гектаридан 12 центнер атрофида ҳосил олиш билан деҳқончилик қилиб бўладими?

Ғаллачиликда ҳам ана шундай манзарани кузатиш мумкин. Масалан, Андижонда вилоят бўйича 65,5 центнердан ғалла етиштирилди. Шу вилоятнинг Марҳамат тумани Қорабоев номидаги жамоа хўжалигида 87, Шаҳрихон туманидаги "Бўстон" жамоа хўжалигида 76,4 центнердан ҳосил олинган. Қашқадарё вилояти Ғузор туманидаги "Янгикент" жамоа хўжалигида эса 11,7, Самарқанд вилояти Гўзалкент тумани "Қурилиш" жамоа хўжалигида 8,7, Сурхондарё вилояти Шеробод туманидаги "Ўзбекистон" жамоа хўжалигида бу рақам 18 центнерни ташкил этганлигини қандай изоҳласа бўлади? Ҳолбуки, ана шу вилоят-

ларда ҳам 50-60 центнерга етказиб хирмон кўтарган хўжаликлар мавжуд.

Бу ерда гап суғориладиган, иқлим шароити деярли бир хил бўлган хўжаликлар ҳақида бормоқда. Шундай экан, бир-биридан катта фарқ қиладиган бундай кўрсаткичлар замирида нима бор, деган ҳақли савол туғилади, деди Ислом Каримов. Кузатишимизча, бу ҳолнинг сабаби қуйидагилардан иборат. Б и р и н ч и д а н, пахтачиликда ҳам, ғаллачиликда ҳам уруғликни танлаш, саралаш, ўз вақтида экишга ҳамма жойда бирдек аҳамият берилмаяпти. И к к и н ч и д а н, агротехникага, ота-боболаримиздан қолган деҳқончилик қоидаларига амал қилиш керак. Шу ўринда бир мисол келтирай: ўтган йили ноябрь ойида Хоразмда далага челаклаб маҳаллий ўғит ташиб юрган деҳқонларни учратдим. Суриштирсам, улар кузда экилган ғаллани совуқдан сақлаш учун шу ишни қилишаётган экан. Мана, бу йил бунинг натижасини ҳаммамиз кўрдик. У ч и н ч и омил эса, деҳқончилик маданиятини юксалтиришдан иборатдир. Бунда ўз тажрибамизни, жаҳон тажрибасини ўрганиш кўзда тутилади. Маданиятли деҳқон пала-партиш иш қилмайди. Ерни қандай тайёрлаш керак, уруғни қачон экиш лозимлигини чуқур ўйлаб ҳал этади. Т ў р т и н ч и д а н, биз ишни том маънода ташкил этишни ўрганишимиз даркор. Деҳқонлар билан мулкий муносабатларни тўғри йўлга қўйиш, уларнинг меҳнатини рағбатлантириш, руҳини кўтариш, айниқса, улардан олинган ҳосилнинг пулини вақтида тўлаш масалаларини ҳал этиш шарт. Чунки одамлар ўз меҳнати натижасини кўриши керак. Даромадни тақсимлашда сунъий тенглаштиришга йўл қўйиб бўлмайди. Яхши ишлаган ҳам, ёмон ишлаган ҳам бир хил ҳақ олса, меҳнатга иштиёқ сўнади. Бунда адолат тамойилларига қатъий амал қилиш лозим.

Юқорида тилга олинган масалаларни бир нуқтада бирлаштирадиган, барча омилларнинг негизи бўлган бош масала борки, бу деҳқонларда ерга эгалик ҳиссини қарор топтиришдир. Бошқача айтганда, деҳқоннинг ўзи ишлаб топган даромадга тўла эга бўлишини таъмин этишдир. Бизнинг барча ҳаракатларимиз, қабул қиладиган ҳужжат-

ларимиз, деҳқонларга кўмаклашиши лозим бўлган барча банк, техника таъминоти, қайта ишлаш тармоқларининг бутун фаолияти ана шу бош масалани ҳал этишга қаратилиши лозим. **Қишлоқ хўжалигида мулкчилик муносабатларини ҳал этмай туриб, уни янги, замонавий босқичга кўтариш қийин. Қишлоқ хўжалигини бундай даражага кўтармасдан туриб эса, бошқа соҳадаги ислоҳотларни ривожлантириб бўлмайди.**

Таъкидлаш керакки, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш бўйича кейинги йилларда амалга оширилган ишлар беиз кетгани йўқ, деди Президент. Энг муҳими одамларнинг мулкка, меҳнатга муносабати, дунёқараши, тафаккури ўзгара бошлади. Кўплаб изланувчан, ташаббускор, тадбиркор туман, деҳқон-фермер ва жамоа хўжаликлари раҳбарлари ҳисоб-китоб ишларини тўғри ташкил этишни, даромад фаолиятнинг асосий мезони эканини англаб етдилар. Одамларни уйғота, ғурурини қўзғата олдилар. Масалан, Самарқанд вилоятидаги Пахтачи туманида кейинги икки йилда аҳвол мутлақо ўзгарди. Ҳозирги кунда мавжуд 14 хўжаликнинг бирортаси давлатдан қарз эмас. Аксинча, пахта заводлари улардан 650 миллион сўм қарздор.

Ҳолбуки, яқингинада бу ерда аҳвол мутлақо ўзгача эди.

Деҳқончилик борасидаги муаммолардан яна бири республикамизда уруғчилик масаласи тўла ҳал этилмаганидир. Уруғ танлаш илмий асосга қўйилиши керак. Олимлар, мавжуд институтлар ҳар бир туман, жамоа хўжаликлари бўйича қаерга қандай навли уруғ экилишини аниқлаб беришлари лозим.

Қишлоқ хўжалигидаги муаммоларни ҳал этиш, ислоҳотларни чуқурлаштириш учун тегишли қонунларга, ҳужжатларга қандай ўзгартишлар киритиш, солиқ тизимини такомиллаштириш масалаларида ҳам комиссия ўз тавсияларини бериши даркор. Бу борадаги энг муҳим масала — ер масаласидир. Уни баъзи қўшни давлатлардагидек, ҳаммага бўлиб бериб бўлмайди. Чунки деҳқончилик, айниқса, пахтачилик жамоа бўлиб ишлашни талаб этади. Бундан ташқари, ерни ҳақиқий деҳқонгагина бериш лозим. Ҳақиқий деҳқонни аниқлаш ҳам мураккаб масаладир. Ана

шу ҳолатни инобатга олиб, деҳқончиликда оилавий пудрат шаклини қўллаш, ерга эгалик қилишда, даромадни тақсимлашда эса пайчилик усулидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Комиссия аъзолари етук мутахассис ва тажрибали деҳқонлардан, иқтидорли раҳбарлардан иборат. Улар ўз тажрибаларидан келиб чиқиб фикр-мулоҳаза билдиришлари, бу билан ислоҳотларни чуқурлаштиришга хизмат қилишлари лозим. Бир вақтлар ҳатто сиғирни қайси томондан соғишни билмайдиган одамларга ҳам фермалар сотиб юборилди. У бечора эса емни қаердан олишни, сутни кимга сотишни билмайди. Бу ҳолда чорва туёғи камайиб, маҳсулдорлик пасайиб кетмайдими? Бунга ким жавоб беради? Чорвачилик хусусийлашган экан, аввало, бу борадаги ишларни яна бир бор танқидий баҳолаш, ҳақиқий ферма эгаларига озуқа етиштириш учун керакли ерни ҳам ажратиб бериш шарт. Чунки улар бу борада хўжалик раҳбарларига тобе бўлмасин. Бу ишларнинг ҳаммасини қонуний йўлга қуйиш бугунги долзарб вазифадир.

Хуллас, қишлоқда ислоҳотларни янги босқичга кўтармас эканмиз, бошқа соҳаларда ҳам бу масалани ҳал этиш қийин кечади. Чунки **қишлоқ хўжалигидаги ўзгариш — бутун ҳаётимизни ўзгартиради.** Одамлар тафаккурини эса фақат ҳаётгина ўзгартира олади. Ўзбекистон аҳолисининг 65 фоизи қишлоқларда яшашини инобатга олсак, бу масаланинг маънавий томони, жамиятимиз тараққиётида ўрни янада яққол кўринади. Шундай экан, биз келажакни ўйлаб, ҳаётда ўзимиздан яхши из қолдиришни мақсад қилиб яшашимиз ва ишлашимиз даркор, дея таъкидлади Президент. Қайсики раҳбар ўз ишидан, ҳаётидан қониқиб, интилиш, изланишдан тўхтаса — у ерда тараққиёт бўлмайди.

Комиссия, аввало, олти йил мобайнида қабул қилинган қишлоқ хўжалигига оид фармон, қонун ва қарорларни танқидий назардан кўриб чиқиб, улардаги бугунги кун талабига мос келадиган жиҳатларни қолдириши, ишимизга тўсиқ бўладиган, халақит берадиган ҳужжатларни эса аниқлаши лозим. Иккинчидан, бугунги маррадан туриб эртан-

ги тараққиёт йўлига назар ташлашимиз, янги қонун ва ҳужжатларни қабул қилишда қандай йўл тутишимизни белгилаб олишимиз зарур. Бу борада қишлоқ хўжалигидаги қуйи поғоналарга кўпроқ эркинлик бериш лозим. Учинчидан, **қонунларни қабул қилишда хусусий мулкнинг устуворлиги доимо диққат марказида турмоғи даркор.** Муҳими, ерни бўлиб ташлашга йўл қўйиб бўлмайди. Токи ерни бўлиш одамлар орасини бузишга олиб келмасин. Бу халқимиз табиатига, маънавиятига мутлақо зиддир. Лекин, боя таъкидлаганимдек, **пай орқали мулкка эгалик қилиш, даромад олиш, шартнома асосида ишлаш — мулкчилик муносабатларини янги босқичга кўтариш асосий вазифадир.**

Яна бир гуруҳ эса 1998—2000 йилларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича мукаммал дастурни ишлаб чиқиши лозим. Бунда қишлоқ хўжалигига оид — ер, ирригация, тупроқ билан боғлиқ барча масалаларга жавоб бўлиши керак. Бу дастур қишлоқ қиёфасини ўзгартиришга, қишлоқда саноат, хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришга асос бўлади. Унда банк билан муносабатлар, бизнесни ривожлантириш, деҳқонларга давлат ёрдами масалалари ҳам акс этиши лозим. Чунки қишлоқ хўжалиги ҳеч бир мамлакатда давлат кўмагисиз ривожлана олмайди. Биз бу борада деҳқонлардан ёрдамимизни аямаймиз.

БУХОРО ШАҲРИНИНГ 2500 ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН ТАНТАНАЛИ МАРОСИМДАГИ ТАБРИК СЎЗИ

Ассалому алайкум, муҳтарам ватандошлар!

Хонимлар ва жаноблар!

Узоқ-яқиндан ташриф буюрган қадрли меҳмонлар!

Бугун Ўзбекистон ҳаётида буюк бир сана — шону шавкати етти оламни тутган, қадимий ва ҳамиша навқирон Бухорои шарифнинг 2500 йиллик қутлуғ тўйини нишонламоқдамиз.

Мана шу тарихий воқеа билан сиз — бугунги тантана иштирокчиларини, Бухоро аҳлини, сиз орқали бутун халқимизни муборакбод этишга рухсат бергайсиз.

Фурсатдан фойдаланиб, бугунги тантаналарда қатнашаётган БМТ, ЮНЕСКО вакилларига, хорижий давлатлар элчилари ва вакилларига, хориждан келган меҳмонларимизга, ахборот воситалари вакилларига сизнинг номингиздан чуқур ҳурмат ва эҳтиромимизни билдирмоқчиман.

Бухоро ўлкамизнинг минг йиллар давомида жаҳон тафаккури, маънавий, маданий ва диний қадриятлари тараққиётига улкан ҳисса қўшиб келаётган, шарифлик номига сазовор бўлган муқаддас жойларидан биридир.

Бухоро **"қуббатул ислом"**, яъни **"ислом динининг гумбази"** ва буюк уламолар сўзи билан айтганда, **"қуввати дини ислом"** деб тан олиниши ҳам Бухоронинг жаҳонда, бугунги Шарқ минтақасида мусулмон дунёсининг мўътабар марказларидан бири бўлишидан эътирофдир.

Бухоро тарихига назар ташлар эканмиз, миллатимизнинг йигирма беш асрлик йўлини кўрамиз.

Бухоронинг ҳар бир қарич ери, ҳар бир тарихий ва маданий обидаси эл-юртимизнинг буюк иқтидори ва

яратувчилик салоҳиятидан, юксак тараққиёт, илму маърифат, маънавият ва маданият, фалсафа ва дин равнақи йўлидан дарак беради.

X асрнинг машҳур тарихчиси, асли бухоролик **Абу Бакр Муҳаммад Наршахий** нақл қилишича, Бухорога туркий қабилалар асос солган бўлиб, бу ерда **"сув ва дарахтлар, ов қилинадиган жониворлар кўп бўлганидан кишиларга хуш келиб, шу ерга жойлашганлар".** Наршахий шуни ҳам таъкидлайдики, энг қадимги миллий қаҳрамонларимиздан бўлмиш Алп Эртўнга (Афросиёб) ҳам айнан Бухорода дафн этилган.

Бу табаррук тупроққа милоддан олдинги VI асрда эронлик **Кайхусрав,** милоддан аввалги IV асрда юнонистонлик **Искандар Зулқарнайн,** милодий VII асрда араблар, XIII асрда **Чингизхон,** XIX асрда эса рус истилочиларининг тажовузлари не-не кулфатлар келтирмади.

Бу азим шаҳар, **Кармана, Бойкент, Вобкент, Шофиркон, Ромитан, Ғиждувон** каби қадимги кентларни ўз бағрига олган Бухоро воҳасида яшаган эрксевар аждодларимиз ҳар қандай истибдод ва зулмга қарамай, эл-юрт озодлиги йўлида муттасил қаҳрамонона курашиб келдилар.

Ёвуз босқинчиларга ва истилочиларга қарши озодлик байроғини кўтарган **Широқ, Спитамен, Маҳмуд Торобий, Томир хотун (Тўмарис), малика Қабаж хотун** каби аждодларимиз жасорати авлодлар учун ватанпарварлик ва шижоат тимсолидир.

Ўтган икки ярим минг йил давомида ўзбек давлатчилигини бошқарган қадимий **хоразмшоҳлар, кушонлар, эфталитлар, ашиналийлар, сомонийлар, қорахонийлар, ануштегинийлар, темурийлар, шайбонийлар, аштархонийлар, манғитлар** сулолалари тарихимизда, хусусан, Бухорои азимда ўзига яраша ном ва из қолдирдилар.

Бухоро, айниқса, Темурийлар замонида гуллаб-яшнади. Жаҳон майдонида энг мўътабар шаҳарлардан бири даражасига кўтарилган Бухоро ҳам диний, ҳам дунёвий илмлар маркази сифатида ном чиқарди. Ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд фаолияти айнан шу йилларда кечди.

1417 йили Бухорода **Мирзо Улуғбек** қурдирган мадраса дарвозасига **"Илм олмоққа интилиш ҳар бир муслим ва**

муслима учун қарзу фарздир" деган сўзлар ўйиб ёзилганида жуда катта маъно мужассам. Худди шунингдек, 1433 йили Улуғбек томонидан Гиждувонда барпо этилган мадраса нене авлодларга илму маърифат зиёсини тарқатган.

Бугун ҳам замин узра савлат кўтариб турган меъморчилик обидалари, масжиду мадрасалар, савдо ва ҳунармандлар тимлари, шифохоналар ва хонақоҳлар, ҳовузлар, майдонлар Бухоро бошдан кечирган буюк тарихнинг гувоҳларидир.

Бухоро нафақат юртимиз, балки бутун Шарқнинг илм маркази бўлиб келган. **Имом ал-Бухорий, Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Мир Кулол, Бобои Самосий, Фағнавий, Аҳмад Дониш, Абдурауф Фитрат, Файзулла Хўжаев** ва бошқа шу каби буюк зотлар етишиб чиққан, таҳсил олган бу макон бундан буён ҳам илму фан, маърифат ва ижод бешиги бўлиб қолаверади.

Халқимиз буюк аждодларимиз мўътабар номларини, умуминсоний маънавиятга ва умуман башарият ривожига катта ҳисса қўшган, гўзал Бухорони безаб, унга бетакрор нафосат, шакл ва салобат бахш этиб турган иморату иншоотларни, масжиду мақбараларни, мадрасаларни, ислом динининг, Шарқ фалсафасининг ўчмас қадриятларини бугунги авлодларга мерос қилиб қолдирган буюк аждодлар номини абадул-абад сақлайди.

Муҳтарам дўстлар!

Азиз меҳмонлар!

Бу йил Бухоро ва Хива шаҳарлари 2500 йиллик муборак саналарининг Парижда кенг нишонланиши, халқаро анжуман ва кўргазмалар ўтказилиши, бугунги байрам тантаналарида кўплаб хорижлик азиз меҳмонларимиз — олимлар, файласуфлар, тарихчилар ва дин пешволарининг иштирок этиши ўлкамизнинг илмий, меъморий ва маданий меросига халқаро жамоатчиликнинг тобора ошиб бораётган катта қизиқишидан далолат беради.

Тарихини билмаганнинг келажаги йўқ, дейдилар. Бухоронинг бугунги қутлуғ айёми, энг аввало, ўтмишга эҳтиром ва буюк аждодларимиз хотирасига ҳурматимиз намойишидир.

Элим деб, юртим деб, келажагини ўйлаб заҳмат чекқан, Ватанимиз озодлиги йўлида курашган, миллатимиз равнақи учун умрини бағишлаган, ўзидан обод шаҳару воҳалар, бетакрор гўзал ёдгорликлар қолдирган аждодларимиз меҳнатини юзага чиқариш, уларни қадрлаш, руҳи покларини шод қилиш, эзгу ишларини давом эттириш биз учун, бугунги авлод учун ҳам фарз, ҳам қарздир.

Бухоронинг 2500 йиллиги шу юртда яшаётган ҳар бир фуқарони, жумладан, ёшларимизни бой маданий меросимизни қадрлашга, уни кўз қорачиғидек авайлаб-асрашга, юрак-юракдан ифтихор қилишга ўргатади. Ўзимизнинг бой ўтмиш меросимиздан мадад ва ибрат олишга имкон беради. Одамлар қалбида эзгулик туйғуларини уйғотиб, бугунги авлод кимларнинг авлоди, кимларнинг зоти ва ворислари эканини англашга ундайди.

Бу тантаналар биз бугун мустақилликка эришган ягона бир халқ сифатида буюк келажак сари интилаётганимиз шунчаки орзу-ҳавас бўлмай, балки халқимизнинг тарихий салоҳияти, асрлар давомидаги давлатчилиги, маданияти ва қудратидан келиб чиқиб қўйилган аниқ мақсад эканини тасдиқлайди.

Бу масаланинг яна бир томони борки, уни айтиб ўтмасдан бўлмайди деб ўйлайман. Биз бугун истиқлол йўлида, озод ва обод Ватанимизни қуриш йўлида дадил қадам қўяётган дамларда, бизнинг шу интилишларимизни кўролмайдиган, йўлимизни тўсиб олмоқчи бўлган ёвуз кучлар тарихимизни чалғитиб кўрсатишга, ёлғон гапларни кўтаришга, шу саховатли ерда яшаётган миллат ва элатлар орасига адоват уруғини сепишга ҳаракат қилаётганларнинг тўғри баҳосини бермоғимиз даркор. Шунинг учун ҳам тарихий ҳақиқатни билиш, уни муҳрлаш, ёш авлодга холисона етказиш чуқур маънога эга.

Бу шундай ҳақиқатким, баъзи ашаддий миллатчилик йўлига ўтиб олган, ўзгаларни кўролмайдиган, ҳасад билан яшайдиганларнинг кучини қирқади, бошқаларнинг тинчлигини бузиш ниятида осойишта тараққиёт йўлига ғов бўладиганларнинг томирини қирқади. Фарзандлари-

мизнинг кўзини ҳақиқатга очиб беради. Ҳақиқий тарих **"Куч — адолатда"** ҳикматининг нақадар тўғрилигини исботлайди.

Халқимиз ўтмишининг ажралмас қисми бўлмиш Бухоро тарихи шукуҳли ва муборак кунлар билан бир қаторда жуда оғир ва мусибатли дамларга ҳам гувоҳ бўлди. Кўплаб босқинларни бошдан кечирди, неча марта вайрон этилди, ўт ичида қолди. Бу муқаддас тупроқда бегуноҳ қонлар тўкилди, муҳташам обида, минора ва азиз-авлиёларнинг қабрлари оёқости қилинди. Аммо бухороликлар ўз она шаҳарларини мардонавор ҳимоя этдилар ва неча бор қайта қурдилар, тикладилар.

Сўнгги мустамлака замонида Бухорога бўлган муносабат ҳаммамизга маълум. Инқилоб баҳонасида бу шарофатли шаҳар обидалари яна бир бор вайрона этилди, унинг асл фарзандлари қатағон қилинди. Халқ ва унинг моддий-маънавий меросига кўрсатилган бундай муносабат собиқ шўролар тузумининг қанчалик ғайриинсоний ва адолатсиз эканини кўрсатади.

Муҳтарам жамоа!

Ҳар бир халқ ўз юртига ҳақиқий эга бўлганда унинг тарихи ва салоҳияти бўй-бастини, унинг гўзаллигини дунё кўз ўнгида тўла-тўкис намоён эта олади. Бугун бу қадим шаҳар тўйи дунё миқёсида кенг нишонланаётган экан, бу ҳам Истиқлолимиз шарофатидир.

Истиқлол кўҳна Бухоро ҳаётига янги бир нафас олиб келди. Бухоро вилояти ва шаҳрида бугунги кунда замонавий саноат, қишлоқ хўжалиги, илм-фан, маданият ва санъат янги юксалиш йўлига кирди. Бухоро юртининг қиёфаси йилдан-йилга ўзгармоқда, янги шукуҳ топмоқда.

Бухоро нефтни қайта ишлаш корхонасининг ишга тушгани дунё аҳли тарафидан муҳим воқеа сифатида эътироф этилди. Шаҳар ва вилоятда жуда катта қурилиш ва ободончилик ишлари олиб борилмоқда.

Бухоро деҳқонлари ва миришкорлари ўз саховатли меҳнати билан Ватанимиз тараққиётига муносиб ҳисса қўшмоқдалар.

ХИВА ШАҲРИНИНГ 2500 ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН ТАНТАНАЛИ МАРОСИМДАГИ ТАБРИК СЎЗИ

Хонимлар ва жаноблар!

Азиз ватандошлар, муҳтарам Хоразм ва Хива аҳли!

Қадрли меҳмонлар!

Шу кунларда юртимизда жуда катта тўйлар ва тантаналар давом этмоқда. Кеча Зарафшон воҳасида кўҳна Бухоромизнинг муборак ёшини нишонлаган бўлсак, мана бугун халқимиз, миллатимизнинг яна бир фахри ва ғурури бўлмиш, бутун оламга машҳур гўзал Хивамизнинг 2500 йиллик тўйини шоду хуррамлик билан байрам қилмоқдамиз.

Сизларнинг барчангизни, аввалambор сиз — азиз Хоразм аҳлини ва бутун Ўзбекистон халқини, узоқ-яқиндан келган қадрли меҳмонларни ана шу шонли сана муносабати билан чин қалбдан самимий муборакбод этишга ижозат бергайсизлар!

Имкониятдан фойдаланиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, ЮНЕСКО вакилларига, хорижий давлатлар элчилари ва вакилларига, ахборот воситалари вакилларига ўзимнинг алоҳида миннатдорлигимни билдираман.

Хива — гўзал диёримизнинг гавҳари, халқимиз санъати ва бунёдкорлиги тимсоли, маданий ва маънавий анъаналаримизнинг абадийлигини ўзида мужассам этган бир мўъжизадир.

Хива — бизнинг жонли тарихимиз, бу дунёга келиб кетган қанча-қанча салтанатлар гувоҳи, юртимизнинг, халқимизнинг, миллатимизнинг мислсиз ўтмишидан, ота-боболаримизнинг даҳосидан, маънавий мулкимизнинг буюк иқтидори ва қудратидан далолатдир.

Бундан икки минг йил аввал яшаган римлик тарихчи **Помпей Трог** туркий халқларнинг энг қадимги аждодлари

ҳақида шундай деб ёзган: **"Бақтрияликлар, сўғдлар ва хоразмликлар келиб чиқишининг қадимийлиги бўйича мисрликлар билан бемалол беллаша олади. Улар меҳнатда ҳам, жангу жадалда ҳам ўзларини аямайдилар. Жисмонан ҳаддан ташқари кучлидирлар. Узларига тегишли бирор нарсани қўлдан чиқаришни истамайдилар. Фақат ғалабага интиладилар".**

Ўзбек давлатчилигининг тамал тошлари бундан 2700 йил муқаддам айни Хоразм воҳасида қўйилган. Шу маънода, миллий давлатчилигимиз тарихи Миср, Хитой, Ҳиндистон, Юнонистон, Эрон каби энг қадимий давлатлар тарихи билан бир қаторда туради. Хоразм тарихи ўзбек давлатчилигининг асоси, унинг қудрати ва қадимийлигининг тасдиғидир.

Азиз юртдошларим!

Бугун миллий озодлик учун курашимиз тарихидан сўз кетар экан, биринчилар қаторида буюк Хоразм ўғлонларидан **Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди** каби миллий қаҳрамонларимизнинг номларини зикр этамиз.

Нажмиддин Кубро Ватанимизни Чингизхон босқинидан озод қилиш учун жанг қилиб, қўлида озодлик байроғини маҳкам тутиб жон таслим этгани тарихий манбалардан маълум.

Хоразмшоҳлар сулоласининг энг машҳур вакили Жалолиддин ҳам ўн бир йил давомида мўғулларнинг ғарбий ўлкаларга бостириб киришларига тўсиқ бўлиб турди. Ғаним олдида бош эгмади, тиз чўкмади, Ватан дея ҳалок бўлди.

Хоразм ва Хива тарихи халқимизнинг ёзув, илм-фан, санъат, маданият ва маънавият соҳаларидаги юксалиш босқичларини ўзида мужассам этади.

Зардўштийликнинг муқаддас китоби "Авесто" ҳам айнан Хоразмда яратилгани фикримизнинг ёрқин далилидир.

Бугун болаларимиз мактабларда ва олий ўқув юртларида ўрганадиган **алгебра, алгоритм** каби кашфиётларга асос солган **Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий** бу гўзал воҳа номини дунёга машҳур этган.

Атлантика уммони ортида Америка қитъаси борлигини **Христофор Колумбдан** 500 йил олдин башорат этиб, ҳаттоки унинг харитасини чизиб қолдирган буюк аждодимиз **Абу Райҳон Беруний** мана шу муқаддас заминда туғилган.

Маккаи мукаррама амири ибн Ваҳҳос XII асрда яшаб ўтган яна бир буюк ватандошимиз — араб тилининг мукаммал грамматикасини яратган инсонни улуғлаб: **"Дунёдаги барча қишлоқлар жамланиб, Хоразмнинг биргина Замаҳшар қишлоғига фидо бўлса арзийди. Чунки бу қишлоқ минг йилларда бир марта келиши мумкин бўлган буюк Маҳмуд аз-Замаҳшарийдек алломани дунёга келтирди"**, деб тасанно айтган эди.

Бундан минг йил муқаддам одамзод тарихидаги илк Академиялардан бўлмиш — **Маъмун Академияси** Хоразм заминида ташкил топгани билан ҳар қанча фахрлансак арзийди, албатта. Ўйлайманки, биз Маъмун академиясини Хоразм заминида қайтадан ташкил этсак, кўп улуғ иш бўлур эди.

Хоразм ва Хива заминида яшаган **Паҳлавон Маҳмуд, Султон Вайс, Носириддин Рабғузий, Сулаймон Боқирғоний, Баҳоуддин Валад ва унинг буюк фарзанди Жалолиддин Румий, Абулқосим Али Хоразмий, Исмоил Журжоний, Сирожиддин Саккокий, Мунис, Огаҳий, Баёний, Сафо Муғанний, Чокар, Шерозий, Ҳожихон, Бола бахши** каби ўнлаб ва юзлаб алломалар, шоирлар ва санъаткорлар номини биз — бугунги авлод вакиллари чексиз эҳтиром билан тилга оламиз ва бошимизга кўтарамиз.

Биз бугун Хиванинг 2500 йиллик тарихига назар солар эканмиз, тарихнинг энг суронли даврларида ҳам аждодларимиз *озодликка, маърифатга, яратувчиликка интилиб* яшаганларига гувоҳ бўламиз. Бугун салобат билан кўкка бўй чўзиб турган тарихий ёдгорликлар, нодир обидалар ва осори атиқалар шундан далолатдир.

Зеро, қадим замонларда Шарқ ва Ғарбни туташтирувчи Буюк Ипак йўли мана шу макондан ўтган. Бу йўл нафақат савдо кўприги вазифасини бажарган, балки узоқ асрлар давомида турли миллат ва мазҳабларга мансуб кишиларни ўзаро яқинлаштирган, турли халқларнинг илму фанини, маданиятларини ўзаро бойитган.

Ҳар қандай миллат ҳам Хивадай маскани яратгани ва асрлар мобайнида эъзозлаб сақлагани учун ғурурланишга ҳақлидир. Чунки Хива юртимизни зийнати бўлиб қолмай, умумбашарий цивилизация учун ҳам хизмат қилган, бундан буён ҳам хизмат қилади. Ичанқалъа ва Дишанқалъа

мажмуи, хусусан, Шерғозихон, Муҳаммад Раҳимхон, Исфандиёрхон мадрасалари халқимизнинг асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келаётган юксак салоҳияти, нафис маҳоратига, миллий маданиятимизга қўйилган бебаҳо ёдгорликдир.

Азиз ватандошлар!

Фурсатдан фойдаланиб, яна бир масалага диққатингизни қаратишни истардим. Мустамлакачилик йилларида халқимизнинг сиёсий тарихи ҳар томонлама ерга уриб келинди, таъқиб остига олинди. Бутун жаҳонга номи кетган алломаларни ва мутафаккирларни саводсиз, жоҳил, илму маърифат душмани деб таҳқир этишга уриндилар.

Барчамизга яхши маълум: Хиванинг мадрасаларида илм-фан чўққиларини забт этган, мана шу зиё ва билим масканларида таълим олган олим-мутафаккирлар, дин пешволари нафақат Ўзбекистон ва Ўрта Осиё тарихида, дунёнинг узоқ-узоқ юртларида ҳам ўз мўътабар номларини, ўчмас изларини қолдирганлар. Буни ҳеч ким инкор қила олмайди деб ўйлайман.

Минг бора шукроналар бўлсинким, адолат яна қарор топди. Буюк аждодларимизнинг номлари яна тикланди.

Ватанимиз тарихида сиёсий жиҳатдан қудратли, иқтисодий фаровон салтанатлар бўлганига ва уларда илм, маданият-маърифат кенг ривож топганига бугун ҳеч ким шак келтиролмайди.

Шу маънода, хоразмшоҳлардан **Отсиз, Текиш, Эл Арслон, Султон Муҳаммад,** Хива хонларидан **Абулғозий Баҳодирхон, Муҳаммад Раҳимхон (Феруз)** ва бошқаларнинг фозил инсонлар, маърифатли ва етук сиймолар бўлганларини эслаб ўтишимиз жоиздир.

Муҳтарам дўстлар!

Бугунги тантаналар — қадимий Хиванинг 2500 йиллик тўйини нишонлашимиз маънавий ислоҳотларимизнинг узвий бир қисмидир.

Хиванинг тўйи ёш авлод қалбида ўзлигини англаш, бебаҳо меросимизга ворислик, халқ яратувчилик даҳосига ҳурмат, бунёдкорлик ишларига рағбат туйғуларини уйғотишига ишонаман. Хиванинг тўйи халқимизнинг ўз ўтмишига, миллий қадриятларга самимий иззат-эҳтиромини янада кучайтирмоғи муқаррар.

Биз бугун ҳар бир интилиш — ташаббусимизда, олдинга қўйилган ҳар бир қадамимизда аждодларимизнинг уйғоқ ва мададкор руҳини сезиб турибмиз.

Шу нуқтаи назардан, Хиванинг тўйи фақатгина тарихимизнинг бебаҳо саҳифаларини тиклаш, маданиятимизни бойитиш йўлида хизмат қилиб қолмай, балки бевосита олий мақсадимиз — келажаги буюк давлатимиз пойдеворини шакллантириб, ўзимизнинг миллий анъаналаримизга суянган дастурлар асосида тараққий топган демократик давлатлар қаторида жаҳон ҳамжамиятига кириб боришига хизмат қилажак.

Мен шуни алоҳида ғурур ва мамнуният билан айтаманки, асрий ва бетакрор обидалар, минг йиллик анъаналар билан бир қаторда, Хоразмнинг яна бир улуғ ва улкан бойлиги бор. Бу бойлик — шу муқаддас заминда яшаб келаётган оқ кўнгил, бағрикенг, меҳмондўст, лафзи ҳалол инсонлардир. Хоразмни Хоразм қилиб, унинг шуҳратига шуҳрат қўшиб, довруғини дунёга таратаётган шу элнинг ақл-заковати, омилкорлиги, билим ва тажрибаси, саботматонатидир.

Қадимдан деҳқончилик маданияти гуркираб ривожланган Хоразмнинг миришкор деҳқонлари салоҳияти тўғрисида алоҳида тўхташни истардим.

Ўзингиз ўйланг, милоддан аввалги VIII—VII асрлардаёқ узунлиги 60—70 километр, эни 35—40 метр бўлган каналлардан иборат мураккаб ва улкан сунъий суғориш тизимларини яратиб, деҳқончилик қилган кўҳна Хоразм аҳли заковати ва матонатига қойил қолмай бўладими!

Қуш учса қаноти куядиган Қорақум саҳроси билан йил ўн икки ой мардона олишиб, ҳар бир томчи сувни гавҳардек авайлаб мўл ҳосил етиштириш ҳар қандай деҳқоннинг ҳам қўлидан келавермайди. Бунга фақатгина деҳқончилик илмининг пири бўлиб кетган хоразмлик миришкорларгина қодир.

Агар мендан ҳақиқий қаҳрамонлик намўнаси нима, деб сўрашса, хоразмлик оддий деҳқоннинг ҳар кунлик меҳнати қаҳрамонликдир, деб жавоб берган бўлардим.

Мана, бу йил ҳам Хоразм аҳли пахта тайёрлаш бўйича йиллик режани мамлакатимизда биринчи бўлиб адо этди. Бу ғалаба ҳақиқатан ҳам Ватанимиз нишони бўлмиш гўзал Хиванинг 2500 йиллик тўйига муносиб туҳфа бўлди.

Бугунги фурсатдан фойдаланиб, сиз — азиз Хоразм деҳқонларини, барча Хоразм аҳлини мана шу тўёна билан яна бир карра муборакбод этишга рухсат бергайсиз.

Буюк аждодлар хотирасига чексиз ҳурмат-эҳтиром хоразмликлар табиатининг ўзига хос жиҳатидир. Воҳа аҳли мустақиллик йилларида яна бир эзгу ва савоб иш билан мамлакатга намуна бўлди: вилоятда халқимизнинг атоқли намояндалари шарафига 20 дан зиёд боғлар бунёд этилди. **Навоий боғи, Қодирий боғи** каби жозибадор гўшалар ижод ва яратувчилик туйғусига ошно бўлган ҳар бир инсонни бағрига чорламоқда.

Иқтисодиётнинг бошқа соҳаларида ҳам хоразмликлар шаҳдам қадамлар қўймоқда. Мамлакатимиздаги энг йирик қанд заводи қурилиши жадал суръатлар билан олиб борилмоқда, қанча-қанча янги корхоналар ишга тушмоқда. Урганч аэропорти қайта таъмирланди. Урганчдан то Хивага қадар 34 километрли троллейбус йўли ишга тушди.

Хива шаҳри таъмирланиб, янги чирой ва сайқал касб этди. Бу хайрли ишлари учун Хоразмнинг саховатли қурувчи ва меъморларига, барча меҳнаткашларига самимий ташаккур билдириб, уларга сиҳат-саломатлик, эзгу ишларида омад тиламоқчиман.

Муҳтарам дўстлар!

Азиз меҳмонлар!

Биз, Ўзбекистон аҳли, шуни яхши англаймизки, **дунёдаги барча халқларнинг келажаги башарият ўзининг бутун тарихи давомида яратган буюк умуминсоний қадриятларни чуқур англаш, авайлаб асраш ва янада ривожлантиришга боғлиқдир.**

Янги минг йилликка қадам қўяр экан, улуғ маданий ва маънавий анъаналарнинг вориси бўлмиш бизнинг халқимиз ўз истиқболини дунё ҳамжамиятига кириш, бутун сайёрамизда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш билан чамбарчас боғланган ҳолда кўради.

Бугун ўтказилаётган тантаналар ҳам, бу тантаналарда жаҳоннинг турли минтақаларидан келган буюк олимлар, тарихчилар, давлат ва жамоат ташкилотлари арбоблари, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, ЮНЕСКО раҳбариятидан ваколатли меҳмонлар қатнашаётгани ҳам бунинг яққол далолати ва исботи деб биламан.

Хивадаги мангуликка дахлдор обидалар ўзбек халқининг насл-насаби қадимий ва мўътабар эканлигини дунёга кўз-кўз қилиб турибди. Биз бундан ғурурланиш билан бир қаторда, зиммамизда чуқур маънавий масъулият юкини ҳам ҳис этмоғимиз даркор.

Бу масъулият — отамерос юртимизни жон-дилдан севиш, асраб-авайлаш, келажак авлодларга янада гўзал, янада обод қиёфада етказиш бурчидир.

Шундай муқаддас ва мўътабар диёрда туғилишнинг ўзи катта бахт.

Комил ишонч билан айта оламанки, бизнинг озодлигимиз, ҳурриятимиз қудрати билан бутун мамлакатимиз, жумладан, Хоразм воҳаси ҳам ҳадемай ўз тараққиётининг янги ва юксак даврига киради.

Бу табаррук заминдан етишиб чиқадиган юзлаб хоразмийлар, берунийлар, замаҳшарийлар ўзларининг тенгсиз салоҳияти билан жумлаи жаҳонни ҳайратга солади. Ўзларига қанот берган Хоразм диёри шон-шуҳратига муносиб ҳиссаларини қўшадилар.

Бизнинг бугунги бунёдкорлик ишларимиз, ҳаётнинг барча соҳаларида амалга ошираётган ислоҳотларимиз, буюк тарихимиз, беқиёс маънавий меросимиз ана шу ишончга мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Азиз ватандошларим, дўстларим!

Хиванинг қутлуғ тўйи билан ҳар бирингизни яна бир карра чин дилдан қутлаб, барчангизга энг эзгу тилакларимни изҳор этаман!

Она Ўзбекистонимиз, муқаддас Хоразм замини гуллаб-яшнасин, файзу баракага тўлсин!

Ўтмиши шарафли, бугуни саодатли, келажаги абадий шаҳар — миллатимизнинг фахру ифтихори бўлмиш гўзал Хивамиз дунё тургунча турсин!

Халқимизнинг, миллатимизнинг шон-шуҳрати янада зиёда бўлсин!

Бахт, омад — ёримиз, Аллоҳ — мададкоримиз бўлсин!

1997 йил 20 октябрь

ЎЗБЕКИСТОН СУЗИБ ЮРАДИГАН МУЗТОҒ ЭМАС

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов МДҲ раҳбарлари орасида мулоҳазали, лекин мустақил, зийрак ҳамда ўз йўлини қаттиқ ҳимоя қиладиган инсон сифатида ном чиқарган. Унинг ўзига ишончи катта. Нимага эришажагини яхши биладиган раҳбар сифатида таассурот қолдиради. Нодўстларнинг уни авторитар раҳбарлик услубидан фойдаланишда айблашларига эътибор бермайди ёки кулиб қўя қолади.

Унинг Президент саройида "Известия" мухбирлари билан суҳбати одатдагидек бир-бир ярим соат эмас, тўрт ярим соат давом этди. Президент матбуот хизмати томонидан тайёрланган ёзма жавобларни четга суриб қўйиб, жонли суҳбатни афзал кўрди. "Бу ердаги саволларингиз қанақалигини билишни ҳам истамайман",— деди у.

— Ислом Абдуғаниевич, Сиз дарҳол мунозара бошлашга тайёрмисиз? Унда "Ўзбекистон — келажаги буюк давлат" деган машҳур шиордан бошлайлик. Бу сўзларни ҳамма жойда учратиш мумкин. Лекин бунга ишонмайдиганлар анча кўп ҳамда улар бу шиорда даъво катта, у тарғибот шиори, деб билишади. Бунга нима дейсиз?

— Саволингиз тушунарли. Аввало шуни айтмоқчиманки, агар аниқ, равшан стратегик вазифа бўлмаса, на бирор давлат, на бирор халқ, на бирор жамият ўз истиқболини кўра олади. Истиқбол одамларга тушунарли бўлиши, уларга куч-қувват бағишлаши ва бирлаштириши лозим. Иттифоқ парчаланиб кетганидан сўнг республика қандай аҳволга тушиб қолганини ҳисобга олсак, шунга амин бўламизки, улуғвор мақсад бўлмаса, жамият оғир таназзул

вазиятида оёққа туриб олишига ишониш қийин. Ҳозирги пайтда вужудга келаётган ишонч барча аччиқ таъна ва дашномларнинг ўрнини қоплаб кетади. Бундай таъналар эшитилиб турганидан хабарим бор.

Биз ўз олдимизга катта даъволардан иборат вазифалар қўяётганимиз ҳамда қандайдир "еттилик" ёки "саккизлик" ёхуд бошқа яна бирор "уюшма"га қўшилишга интилаётганимиз йўқ. Биз осойишталик билан ўз салоҳиятимизни яратяпмиз. Биз одамлар яхши ҳаёт кечиришларини, мамлакатимизда амалга оширилаётган тараққиёт модели воситасида муносиб турмуш даражасига эришишларини хоҳлаймиз, холос.

— Ўзбекистон қайси моделга амал қилмоқда — Туркия моделигами, Хитой ёки Жанубий Корея моделигами?..

— Ўзбекистон тараққиётнинг Ўзбекистон моделига амал қилмоқда. Мени тўғри тушунишларингизни истардим: биз ўз давлатимизни қураётган эканмиз, қуйидаги тамойилларга асосланамиз. Биринчи тамойил — аждодларимизнинг қадимий маданиятидаги барча улуғвор қадриятларни тиклаш. Иккинчиси — буюк меросимизни жаҳон цивилизациясининг барча ютуқлари билан бирлаштириш. Учинчиси — Ўзбекистон улкан ресурсларга эга. Фақат минерал-хомашё, фақат пахта эмас, фақат олтин ёки бошқа нарсалар эмас, яъни республика эга бўлган тўртинчи ресурс — улкан интеллектуал ресурсдан иборат.

Ҳеч кимни ранжитмоқчи эмасман, лекин айрим кишиларга сабоқ бўлиши учун шундай фактни эслатиб ўтмоқчиман. Мустақилликнинг дастлабки йилларида Туркия томони (этник илдизлари жиҳатдан турклар бизга жуда яқинлигини биласиз, ҳозирги туркларнинг аждодлари Хоразм минтақасидан чиққан, улар Ўзбекистонни ота юртимиз деб аташади) бизга янги "оға" сифатида тарбия, маданият масалаларида ақл ўргатмоқчи, умуман маънавий ҳаёт моделини тиқиштирмоқчи бўлди. Лекин кейинчалик улар ҳам биздан ўрганиши лозим бўлган нарса кўп экани аён бўлиб қолди. Дарвоқе, Туркияда икки мингдан ортиқ талабамиз таълим олиб қайтди, ҳозир эса бор-йўғи 200 га яқин талаба ўқимоқда.

— Нима учун айрим кишиларда ҳанузгача Ўзбекистонга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш одати сақланиб қол-

мокда? Улар Ўзбекистонни ҳанузгача умумэътироф этилган меъёр ва андозаларга мос келмайдиган давлат деб ҳисоблашмоқда. Бу ҳақдаги фикрингиз...

— Сизларга шуни айтмоқчиманки, қанча давлат бўлса — шунча андоза бор. Мен техник маълумот олганман, шу боисдан андоза нималигини яхши тушунаман. Андоза шундай регламентлар, шундай чеклашлардан иборатки, уларнинг доирасидан чиқиб бўлмайди, уларга доимо мослашиш шарт. Ана шу кўрсаткичларга мослик ёки мос эмаслиқни белгилайдиган жуда кўп ўлчовлар ҳам мавжуд. Қанча давлат бўлса, шунча андоза ясаш мумкинлигига ишончим комил. Дунёда бир-бирига мутлақо ўхшайдиган икки киши бўлмаганидек, бир-бирига мутлақо ўхшайдиган икки давлат ҳам йўқ. Шу сабабли, бизни кимлар қандай андозага солмоқчи ва қайси жиҳатдан бу андозага мос келмаётганимизни сўрагим келади.

— Агар қарши бўлмасангиз, ислом дунёси андозалари тўғрисида гаплашамиз. Ўзбекистон бу андозаларга мос келадими?

— Йўқ. Биз ислом андозасига мос келмаймиз. Ислом оламида асосий нарса — шариатдир. Асосийси — Қуръонда ёзилган қонунлар мажмуидир. Биз — дунёвий давлатмиз. Бизнинг Конституциямиз Франция, Германия, Буюк Британиянинг энг яхши демократик ташкилотларидан синовдан ўтган. Кўпчилик Ўзбекистонда аҳолининг 80 фоизидан кўпроғи исломга эътиқод қилади, шунинг учун бу ерда ислом қонунлари ва анъаналари устун бўлиши керак, деб ўйлашга ўрганиб қолгани боис ҳам мен эътиборингизни бунга атайлаб қаратяпман. Йўқ. Биз давлат ҳаётида Конституцияга қатъий риоя қиламиз. Демак, биз ислом давлати меъёрларига мос келмаймиз.

— Ислом Абдуғаниевич, бу билан республика Европа андозаларига яқинроқ, демоқчимисиз?

— Яхшиси, келинглар, энг илғор демократик мамлакатлар ёки андозалар тўғрисида гаплашайлик. Дарвоқе, ҳар ким бу хусусда ўзича фикр қилади. Ҳа, биз ҳозир кўп демократик андозаларга унчалик мос келаётганимиз йўқ. Бунинг учун зарур қонуний база йўқлиги туфайли эмас, албатта. Қонунларнинг энг яхши мажмуаларини барпо этиш — Конституция, инсон ҳуқуқлари,

кам сонли миллатлар тўғрисида, виждон эркинлиги ҳақида, қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд ҳокимиятларини бир-биридан ажратиш тўғрисида қонунлар қабул қилиш, инсон ҳуқуқлари миллий ташкилотлари тизимини ташкил этиш мумкин. Бизда буларнинг ҳаммаси бор. Лекин менинг битта саволим ҳам бор: мамлакатнинг чекка жойида яшаётган кишининг тафаккурини қандай қилиб ўзгартириш, уни қандай қилиб "ҳамма томондан эътироф этилган андозалар" даражасига кўтариш мумкин? У ҳали-ҳамон совет ҳокимияти, тоталитар ҳокимият етмиш беш йил давомида сингдириб кетган меъёрлар асосида яшамоқда. Бизда анъанавийлик жуда ривожланган, республикада аҳолининг 60 фоизи — қишлоқ аҳолиси ҳисобланади, бинобарин, уларда анъанавийлик жуда кучли сақланиб қолган. Советлар даврида биз коммунистик ақида ва қонунларга тўла мос келмасдик. Ҳозир эса демократик қонунларга мос келмаяпмиз. Бунинг учун бизга вақт керак.

— Сизнингча, нималар демократияга таянч бўлиб хизмат қилади?

— Қонунлардан ташқари, бундай таянч — фақатгина иқтисодиёт, кучли ва гуллаб-яшнаётган иқтисодиётдир. Тажрибанинг кўрсатишича, "Садовое кольцо" ёки бошқа бирор жой доирасида демократия ўрнатиш унча қийин эмас. Мен ҳамма томондан қабул қилинган демократик меъёрларга мослик тўғрисида гапирганимда, масалани шу тарзда қўяман: бундай демократик меъёрларга интилиш, зўр бериб интилиш лозим. Турмуш онгни белгилайди. Бу ўринда гап Маркс тўғрисида кетаётгани йўқ. Одамларнинг турмушини, эски тузумни қанчалик кўп ўзгартирсак, одамларнинг тафаккур тарзи ҳам шунча тез ўзгаради. Шу боис, менинг асосий вазифам — кўпгина ватандошларим тафаккурини ўзгартиришдан иборат. Ватандошларим демократия сари, мамлакатнинг гуллаб-яшнаши сари энг қисқа йўл — жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашув, якканаланиб қолишдан воз кечиш, ҳар қандай фундаментал оғишларни қабул қилмаслик, ўз миллий хусусиятларимизни сақлаб қолган ҳолда жаҳон цивилизацияси қадриятларидан баҳраманд бўлиш эканини тушуниб етиши учун уларнинг тафаккурини ўзгартириш керак. Мен бундан ҳеч қачон воз кечмайман. Такрор айтаман: демократия-

нинг умумий қонунлари мавжуд бўлса ҳам, ҳар бир мамлакатда демократиянинг ўз қиёфаси бор. Шу билан бирга, давлат ва жамият ҳаётидаги айрим демократик қадриятларни ўзгартириш ўзига хос ҳолда, юзлаб йиллар давомида таркиб топган тафаккур тарзини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Бунга амал қилмаслик мумкин, лекин уни тушуниш ва ҳурмат қилиш зарур.

— Президент сифатида Сиз учун ички сиёсатдаги энг муҳим нарса нима?

— Таркиб ва танлаш эркинлиги. Бу ҳам одамларнинг тафаккурини ўзгартириш билан боғлиқ. Ёш ватандошларим мени жуда қувонтирмоқда. Балки Россия учун бу эскириб қолган нарсадир, лекин улар ўз ватанпарварлиги ва маънавияти билан кўп одамларни руҳлантирмоқда. Уларда Ватан тушунчаси мавжуд, улар ўзини фақат ўз манфаати учун эмас, ана шу Ватан манфаати, она юрт манфаати йўлида намоён этишга интилиш ҳисси билан яшайди. Шунинг учун ҳам мулкдорлар синфини барпо этиш — асосий масалалардан биридир.

— Республикада тартиб ва осойишталикни тиклашга қандай муваффақ бўлдингиз? Чамаси, Иттифоқ парчаланиб кетганидан сўнг жиноятчилик даражаси бўйича Ўзбекистон Россиядан орқада эмас эди. Қаттиқ қонунлар вазиятни барқарорлаштиришга омил бўлдими?

— Йўқ. Борис Николаевич бир гал тележурналистларнинг саволига жавоб бераётиб, тахминан: ана, Ўзбекистонда машина олиб қочиш йўқ, бу ерда машинани олиб қочган киши отиб ташланади, деган эди. Кейин у: балки биз ҳам отиб ташласак, эҳтимол бизда ҳам тартиб ўрнатилар, деб хулоса чиқарган эди.

Сиз бераётган саволнинг илдизи ўша ёқда. Москваликларнинг онгида қаттиққўл Каримов отиб ташлашгача бўлган шафқатсиз чоралар билан тартиб ўрнатди, деган фикр ҳукмрон. Биз ваҳшиёна усуллар билан тартиб ўрнатаётганимиз хусусида ҳам шаъмалар бўлган. Бунга шундай жавоб бераман: йўқ, бундай эмас. Сизларга айтиб қўяй: ҳар қандай адолатсиз жазо акс таъсир қилади. Қонун нақадар адолатсиз бўлса, у ўзига кўп қарши ҳаракатларни келтириб чиқаради. Сизлар Ўзбекистонда қандайдир жангарилар яшайди, деб ўйлаётган бўлсангиз, хато қиласиз.

Яқинда Грознийда ҳамманинг кўз олдида жиноятчиларнинг отиб ўлдирилиши ёки толибларнинг одамларни ўрта аср усулида жазолаши — бошини кесиб ташлаши ва шу каби ҳодисаларга бизнинг юртимизда қандай муносабат билдирилганидан хабарларингиз борми? Бу шафқатсизликлар ҳаммани даҳшатга солди.

— Кечирасиз, гап бошқа ёқдами? Масалага қандай ёндашишингизни тушунтириб бера олмайсизми?

— Биласизларми, 90-йиллар бошидаги демократия йўқ жойдан пайдо бўлгани учун кўпгина ўзбошимчаликларни келтириб чиқарди. Ҳеч ким ҳеч ким билан ҳисоблашмай қўйди. Барча ҳамма нарсадан воз кечди. Бизнинг янги тизимга ўтишдаги ақидаларимиздан бири шу бўлдики, биз янги қонунлар яратилгунига қадар эски қонунларга амал қилиб турдик. Яъни, янги уй қурмай туриб, эскисини бузмаслик керак, деган ақидага биноан иш тутдик. Эски тузумдан янги тузумга ўтишнинг бутун тизими бизда мана шу шиор остида кечди ҳамда ўтиш аста-секинлик билан, босқичма-босқич амалга оширилди.

— Бироқ сизларда отиш жазоси қўлланиладиган моддалар барибир кўп бўлса керак?

— Сизлардагидан кўп эмас. Ғалати туюлиши мумкин, лекин худди шундай. Мен ўзимизни доим Россия билан қиёслаётганим учун кечиринглар, лекин сизлар собиқ Иттифоқ ҳудудидаги илғор демократик мамлакат ҳисоблансиз. Бизда тегишли моддаларга биноан амалга оширилган ўлим жазоси сони сизлардагидан кўп эмас. Тўғри, Қозоғистонда сизлардагидан кўпроқ.

— Ўзингиз биласиз, сиз тилга олган чоралар билангина кишилар хавфсизлигини таъминлайдиган тизимни барпо этишга муваффақ бўлинганлигига ишониш қийин. Баъзилар Каримов бўлмаганида, тартиб ҳам бўлмасди, дейишади. Кўплар сиздан қўрқади. Бунинг сабаби нимада?

— Мендан қўрқишнинг кераги йўқ. Қонундан қўрқиш керак. Гоҳида қаттиққўллик билан иш тутаётганимни биламан, лекин шундай ишлар борки, жамиятда уларни бажаришга фақат мен қодирман. Мисол учун, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидаги порахўрликни олиб кўрайлик. Ҳеч нарса одамларни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари тизимидаги порахўрлик каби чалғитиб, буз-

майди. Агар судья сотқин бўлса, прокурор сотилган бўлса, милиция жиноий мафия билан боғлиқ бўлса, фуқаролар қонунга, давлатга қандай ишонсин?! Менинг бу соҳада тартиб ўрнатишдаги, тозалашдаги иштирокимни билишни хоҳласангиз, айтаман: ҳа, иштирок этганман. Бизда шундай тизим яратилганки, жиноий унсурлар ҳокимият билан бирлашиб кета олмайди. Сизларда Коняхин билан бўлган воқеа бизда юз бериши мумкин эмас.

— Ислом Абдуғаниевич, нима учундир Сизни коммунист деб ҳисоблашади.

— Кимдир шуни хоҳласа, ҳисоблайверсин. Мен бошқа гапларни — коммунистлардан сўнг пайдо бўлган диктатор деган ёки ундан баттар гапларни ҳам эшитганман. Майли, одамлар оғзига келганини гапираверсин. Бундай гапларни эшитганда кулиб қўя қоламан. Бу одамларга қисқача лекция ўқиб берай. Билиб қўйинглар, Ўзбекистон давлати беш тамойилга амал қилмоқда. Биринчи тамойил: мафкурадан тўла холи бўлиш. Иккинчиси: давлат — бош ислоҳотчи, яъни биз ўтиш даврида иқтисодиётнинг бошқарилиши тарафдоримиз. Учинчи тамойил: қонуннинг устуворлиги. Тўртинчиси: кучли ижтимоий сиёсат. Чунки бизда аҳолининг 48—50 фоизини болалар, яъни 18 ёшгача бўлган болалар ташкил қилади. Бешинчи тамойил барча сиёсий ва ижтимоий жараёнларга босқичма-босқич ўтишдир.

— Сизларда кейинги вақтда Андижонда енгил автомобиль заводи, Бухорода янги нефтни қайта ишлаш заводи ва бошқа бир қанча корхоналар пайдо бўлди. Бизнинг иборамиз билан айтганда, Ўзбекистоннинг иккинчи марта индустриялашувининг сабаби нимада? Чамаси, республикада заводлар, фабрикалар олдин ҳам етарли эди. Кемаларгина йўқ эди, холос.

— Жуда қизиқ савол. Бизга кемалар керак эмас. Маълумки, кема саҳрода юрмайди. Орол ҳам қуриб қолган.

Тарихни биладиган одамлар бизда йирик заводлар уруш йилларидагина пайдо бўлган, ўшанда СССРнинг мудофаа қудратини сақлаб қолиш учун йирик заводлар бу ерга кўчирилган эди, дейишади.

Ғалабадан сўнг ҳаммаси бизга қолдириб кетилган. Гўё "Энди ўзларинг ривожлантираверинглар" дегандек!

Йўқ. Амалда ҳамма нарса хомашёни дастлабки қайта ишлаш даражасида қолаверган. Миллий даромадда саноатнинг улуши бор-йўғи 16,5 фоизни ташкил этган. Қолгани қишлоқ хўжалиги ва бошқа тармоқлар улуши бўлган. Шундан сўнг ҳам бизни саноатдан камситилмаган эдингиз, дея оласизларми? Биз нимани хоҳлаймиз?

Аввало саноатнинг кўп меҳнат талаб қиладиган тармоқларини барпо этмоқчимиз. Автозавод қурдик, энди у индустриал тараққиётимиз омили бўлиб қолди. Унинг ёнида бутловчи буюмларни етказиб берадиган яна саккизта заводимиз бор.

Енгил саноатни олайлик. Биз илгари пахта толасининг атиги 10 фоизини қайта ишлар эдик. Қолган қисми Россияга, Белоруссияга, Украинага олиб кетиларди. Айни пайтда технология жараёнининг кейинги цикларида фойданинг 70 фоизини улар олар эди. Мана сизга советларнинг адолатли тузуми! Мен бу адолатсизликни тугатишим керак. Мен янги иш жойлари тўғрисида, мамлакатнинг бойлигини яратаётган одамлар тўғрисида ўйлашга бурчлиман. Ўзбекистон ишдан қочмайди. Такрор айтаман, ҳозир 18 ёшгача бўлган болалар мамлакат аҳолисининг қарийб ярмини ташкил этади.

— Россиядагилар Ўзбекистон ютуқлар билан асоссиз равишда мақтанмоқда, деб ўйлаши мумкин, ростини айтганда, шундай деб ўйлашмоқда ҳам.

— Ўйлашаверсин. Агар хоҳлашса, советлар давридаги тасаввурлари билан ҳам яшайверсин. Фақат шуни айтиб қўяй: пахта етиштириш бўйича биз жаҳонда тўртинчи ўринда турибмиз, пахта толасини экспорт қилиш бўйича эса — иккинчи ўриндамиз. АҚШдан кейинги ўринда. Олтинни олиб кўрайлик. Биз олтин ресурслари бўйича бешинчи, қазиб чиқариш бўйича — еттинчи ўриндамиз. Жаҳондаги мисни энг кўп ишлаб чиқарувчи ўн мамлакат қаторидамиз. Биздаги мавжуд стратегик материаллар тўғрисида гапирмасак ҳам бўлади. Булар — уран ва бошқа нодир металлардир. Шундай ресурсларга эга эканмиз, жаҳон бозорида ўзимизга муносиб жой олиш тўғрисида ўйлашимиз керакми? Ўйлашга мажбурмизми? Албатта мажбурмиз.

— Президент жаноблари, Сиз совет замонидаги тараққиётни ривожланишнинг бошланиш даври деб ҳисобламаяпсиз, шекилли?

— Мен ҳамма нарсани назарда тутяпман. Лекин, келинглар, ўтмишга ёпишиб олмайлик. Эндиликда мен нутқларимда илгари ким эдигу, ҳозир кимлигимиз тўғрисида гапирмасликка ҳаракат қиляпман. Назаримда, биз бу босқичдан ўтдик. Агар эътибор берган бўлсангиз, мен ўз нутқларимда ҳамма нарсани совет даври билан қиёслайвериш гуноҳидан холиман. Ўн учинчи йил билан қиёслашни ҳам истамаймиз, албатта. Истиқбол тўғрисида гапириш керак. Биз шу қадар юксалдикки, энди жаҳон бозорига интеграциялашув тўғрисида гапириш лозим. Энди унда нега Россия билан савдо алоқалари қисқариб кетмоқда, деган саволни беришингиз мумкин.

— Худди шундай. Савол ҳам худди шу маънода. Нима учун Ўзбекистон Россияга қизиқмай қўйди?

— Ўзбекистон Россияга қизиқмай қўйгани йўқ. Ҳозир мен сизга рус мактабини битирган одам, рус адабиётини шу пайтгача ўз миллий адабиётидан яхшироқ биладиган одам сифатида жавоб бераман. Жоиз бўлса, рус халқининг табиатини яхши биладиган одам сифатида жавоб бераман. Рус халқининг руҳияти ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Рус руҳиятини камдан-кам одам билади. Биласизми, уни ҳеч қандай ўлчов билан ўлчаб бўлмайди ҳам, тушуниш ҳам қийин. Лекин рус кишисининг табиатини биламан. Ҳар ҳолда, биламан, деб ўйлайман. Мен учун бизни, ўзбекларни рус халқи, рус маданияти, рус цивилизацияси, рус тарихидан ажратиб бўлмаслиги кундай равшан. Бизни ажратиб бўлмайди ва ажратиш мумкин ҳам эмас. Бу — исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат.

— Унда нега Россия билан ўрталарингизда муаммолар пайдо бўлмоқда?

— СССР парчаланиб кетганидан сўнг Ўзбекистон тушиб қолган шароитда у энг тўғри ва фойдали йўлни излаши лозим эди ва шундай йўлни топди ҳам. Агар Россия билан муносабатларимизга шу нуқтаи назар билан қаралладиган бўлса, жуда кўп саволлар туғилади. Айтинг-чи, Россия нималарга асосланиб яшамоқда? Мавозага асосланиб яшамоқда. Сизларда ўтказилмаган тўловлар 700 триллион рублни ташкил этади. Дунёнинг қаерида яна шунча қарзи бўлган давлатни кўриш мумкин! Россия бизни Ўзбекистон пахта бермаяпти, деб айблашга уриниб кўрди. Лекин бу

бўлмаган гап. Биздан пахтани ким сотиб олаётгани муҳим эмас. Айтдим-ку — бизнинг биринчи тамойилимиз — мафкурадан холи бўлиш. Агар Ватанимга, халқимга нафи тегадиган бўлса, мен кимлигидан қатъий назар барча билан ҳамкорлик қилишга тайёрман. Агар Россия пахтани жаҳон бозори нархида сотиб оладиган бўлса, нега пахтани унга бермас эканмиз? Лекин гап шундаки, сизларда пул йўқ.

— Сизга қандай таклифлар бўляпти?

— Буни ҳам айтаман. Олдин бошқа гапга қулоқ солинг. Бир вақт биз ҳам мавоза усулидан фойдаланганмиз. Кейин маълум бўлишича, сизлар бизнинг пахтамизни юқори нархларда жаҳон бозорига экспорт қилаётган экансиз. Ҳолбуки, бу пайтда Россия фабрикалари хомашё йўқлигидан ишламай, тўхтаб қолган. Улар хомашё йўқлиги туфайли ҳозир ҳам тўхтаб турибди. Сизлар бизнинг биржамиз орқали сотиб олаётган пахта корхоналарга етиб бормаяпти. Воситачилар уни бошқа воситачиларга сотмоқда. Сизларда нималар бўлаётганини ўзингиз аниқлаб олаверинглар.

Бизга қандай таклифлар бўляпти? "Енисей" комбайнини таклиф қилишяпти. Ҳозир бизда "Американинг "Кейс" комбайнлари етти баравар унумлироқ ишлаётган бўлса, "Енисей"ни нима қиламиз? Бу ерда хафа бўлишга ўрин борми? Бу ерда ҳеч қандай сиёсат, ўйин йўқ. Мен пахтани "Енисей"га алмаштирмайман. Менга доллар керак. Долларга ўзимга зарур нарсани сотиб олиш учун мен пахтани долларга сотишим зарур. "Енисей" билан одамларнинг қорнини тўйдира олмайман.

Биз Россия билан мавоза асосида эмас, балки эркин алмаштириладиган валютаси бўлган маърифий мамлакат сифатида савдо-сотиқ қилишни истаймиз.

— Барибир, кўп соҳаларда ҳамкорлик сақланиб турибди. Лекин ҳозир гап Ўзбекистон тўғрисида. Ҳозир у Россиядан тўла мустақилликни нималар билан таъминлади?

— Нефть, нефть маҳсулотлари, дон борасида тўла мустақилликка эришдик. Менимча, бу кам бўлмаса керак. Сиз қандай фикрдасиз?

— Яна бир савол. Айтишларича, Ўзбекистон ўз ташқи сиёсатида кўпроқ АҚШ йўлидан бормоқда. Шундайми?

— Мен Ўзбекистон чет томонга чалғиб кетмоқда, деган гапни эшитганман. Лекин биз четга сурилиб, чалғиб

сузиб юрадиган мустақил эмасмиз. Бизнинг ўз кемамиз, унинг елкани, бошқариладиган рули бор. Белгиланган йўлимиз ҳам бор. Очиғини айтаман: биз Америка билан яхши муносабатда бўлишни хоҳлаймиз. Лекин бу ҳаракатимиз Россияга қарши қаратилган эмас. Мен айримлар сингари, сиёсатнинг кўп қиёфалигига ишора қилган ҳолда "биз Шарққа ҳам, Ғарбга ҳам қараймиз", қабилидаги найранг гапларни гапириб ўтирмайман-да, очиқдан-очиқ тўғрисини айта қоламан: ҳа, биз Америка билан яхши муносабатда бўлишни хоҳлаймиз, лекин бу мутлақо Россияга қарши қаратилган эмас.

Гаяз Алимов, Дмитрий Мурзин, Геннадий Чародеевлар суҳбатлашди. ("Известия" газетасининг 1997 йил 11 ноябрь сонидан олинди)

ОРЗУ ВА МАҚСАДЛАРИМИЗ — МУШТАРАК

Муҳтарам хонимлар ва жаноблар!

Шарқ жавоҳири, бой тарихимизнинг рамзи бўлган Самарқанд шаҳрида сизларнинг номингиздан "Ҳиллари Клинтон хоним, Ўзбекистонга хуш келибсиз!" деб такрор-такрор айтишни истардим. Бугун бу ерда ҳозир бўлган барча америкалик дўстларимизга ҳам чин қалбимдан: "Хуш келибсиз!" дейман.

Мен, аввало, Клинтон хонимга Ўзбекистонга ташриф буюриш учун имконият ва вақт топгани, Бухоро ва Самарқандни кўриш истагини билдиргани учун сизларнинг номингиздан самимий миннатдорлик билдиришни истайман. Мен буни Америка Клинтон хоним сиймосида Ўзбекистонга кўрсатаётган катта ҳурмат ва катта қизиқиш деб биламан.

Биз бу ташрифда Ўзбекистон ва Қўшма Штатларнинг бир-бири билан яқин бўлишга, бир-бирини яхшироқ тушунишга тобора кўпроқ интилаётганини кўриб турганимизни айтмоқчиман. Энг муҳими — мамлакатларимиз бир-бири билан ҳамкор бўлишга, агар жоиз бўлса, ҳар жиҳатдан стратегик ҳамкор бўлишга тобора кўпроқ интилаётганини кўриб турибмиз.

Клинтон хонимнинг, оммавий ахборот воситалари намояндаларининг ҳозир бўлганидан фойдаланиб, Ўзбекистон раҳбари сифатида шу минбардан туриб мамлакатимиз Қўшма Штатлар учун очиқлигини яна бир бор айтмоқчиман. Биз Қўшма Штатларнинг вакиллари Ўзбекистонда кўпроқ бўлишини хоҳлаймиз. Биз АҚШ билан чуқур ва узоқ муддатли ҳамкорликка тайёрмиз.

Мен бу сўзларни кимлар олдида гапираётганимни жуда яхши биламан. Бунда жуда катта маъно бор. Мен бу ерда

Қўшма Штатларнинг биринчи хонимнигина эмас, ўз ҳаётини инсонпарварлик ғояларига бағишлаган кишини ҳам қутлаб турганимизни айтмоқчиман. Ҳиллари Клинтон хоним амалга ошираётган улкан ишлар ҳозир бутун дунёда эътироф этилмоқда. Мен унинг барча хизматларини, болаларни ҳимоя қилиш, одамларнинг сиҳат-саломатлигини мустаҳкамлаш, бутун дунёда зўравонлик бўлмаслиги учун, миллати, танининг ранги, диний эътиқодидан қатъи назар, жамиятда барча кишилар ҳақиқий инсон сифатида яшаши йўлида амалга ошираётган ишлари учун Ҳиллари Клинтон хоним олган барча мукофотларни санаб ўтирмайман.

Мен Клинтон хонимнинг хотин-қизлар ва болалар бахти йўлидаги фаолиятини алоҳида таъкидлайман. У хотин-қизлар, ҳозир дунёга келаётган гўдаклар яхши яшаши учун, аёл киши жамият ҳаётида муносиб ўрин тутиши учун жуда катта иш қилмоқда.

Мен ҳозирги вақтда Ўзбекистонда хотин-қизларимизга, оналик ва болаликни муҳофаза қилишга катта эътибор берилаётганини яна бир бор таъкидлаб ўтишни истардим. Шу сабабли биз Ҳиллари Клинтон хоним бу борада халқаро майдонда қилаётган ишларининг аҳамиятини яхши англаймиз.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, у амалга ошираётган ишларнинг ҳаммаси келажагимизни англашга ҳамоҳангдир.

Бу залда Самарқанд шаҳри аҳолисининг турли табақалари вакиллари ўтирибди. Бу ерда дўстларимни, бир пайтлар бирга ўсиб-улғайган кишиларни кўриб турибман, православ ва мусулмон динларининг ҳурматли вакилларини кўриб турибман.

Бу гапларим билан Ҳиллари Клинтон хонимга Самарқанд ноёб шаҳар эканини айтмоқчиман. Унда юздан ортиқ миллат ва элат вакиллари истиқомат қилади. Бу ерда арманлар ва озарбайжонлар ёнма-ён осойишта яшайди — озарбайжонлар маҳалласи ҳам бор, арманлар маҳалласи ҳам бор. Ҳаммаси аҳил ва иттифоқ, улар ҳатто бир-бирига қариндош бўлган, муштарак оилалари бор. Бу — тинчлик, осойишталик, адолат, бу диёрдаги тотувлик бизнинг эзгу орзуимиз эканининг яна бир далилидир. Кишиларимизнинг барча истаклари шу мақсадга қаратилган.

Мен шу жамиятга мансублигимдан, шу шаҳарда туғилганимдан фахрланаман, бутун Ҳиллари Клинтон хонимни

Ўзбекистонда кутиб олаётганимиз билан фахрланаман. Бу биз учун катта шарафдир. Шунинг учун ҳам мен Ҳиллари Клинтон хонимга мурожаат қилиб, биз учун бу — тарихий воқеа, демоқчиман. Бундан ҳатто беш-олти йил олдин Қўшма Штатларнинг биринчи хоними бу ерга келиб, биз билан мулоқотда бўлишини тушимизда ҳам кўрмас эдик. Ҳиллари Клинтон хонимнинг бу ерга келиши биз тоталитар социалистик совет тузумидан озод бўлганимизнинг натижасидир. Биз ўз демократик йўлимизни танлаб олганмиз. Шу ерда ўтирган ҳар бир киши каби менинг ҳам ишончим комилки, биз бу йўлдан оғишмаймиз. Бу йўл — демократия йўли, озодлик йўли, шу сахий диёрда яшаётган барча кишилар учун муносиб турмуш шароитини барпо этиш йўли бўлиб, у ҳаётимизнинг мазмунидир.

Шу ўринда мен Ҳиллари Клинтон хонимга фақат бир истак билдирмоқчиман: мен Ҳиллари Клинтон хоним келаси гал шу ерда ёки бошқа залда умр йўлдоши Билл Клинтон жаноблари билан бирга ўтиришини, бу мумкин қадар тезроқ юз беришини орзу қиламан.

Биз Америка Қўшма Штатларининг жаҳон сиёсатида ҳам, жаҳон иқтисодиётида ҳам тутган ўрни ва мавқеини биламиз. Биз Қўшма Штатлар бугунги кунда демократия, шахс эркинлиги рамзи, ҳар бир инсон ўзининг ҳаёти мазмуни деб билган барча эзгу нарсанинг рамзи эканини биламиз.

Мен Клинтон хонимдан Ўзбекистонда муттасил олға интилувчи жараёнлар кечаётгани, биз ҳам Америка халқи интилаётган идеаллар сари интилаётганимизни Америка жамоатчилиги эътиборига етказишни илтимос қилган бўлардим. Бизнинг идеалларимиз, мақсадларимиз тўла уйғун эканига менинг ишончим комил. Аммо биз мақсадимиз сари элтадиган йўлни босиб ўтишимиз учун ҳали бироз вақт керак.

Клинтон хоним кеча Бухородa бўлган эди, бугун Самарқандга ташриф буюрди. Мен Самарқандда туғилган ҳамда ўзи ўсиб-улғайган жойни унутмайдиган киши сифатида Ҳиллари Клинтон хонимга бу сафарида бошқа киши ҳамроҳ бўлиши мумкинлигини тасаввур қилолмадим. Мен дипломатик протокол тартиби қатъий эканини, телевидение воситасида миллионлаб кишилар биз Клинтон хонимни қандай кутиб олаётганимизни кўриб турганини биламан. Кимдир, эҳтимол, бунга ҳам бошқача тус берар.

Аммо буларнинг барчаси эскиликдан қолган сарқит. Мен бундай кишиларга: жаноблар, бизга кимни қандай қутиб олишни ўргатадиган замонлар ўтиб кетганини унутдингизми, деган бўлардим.

Биз протоколга риоя қилишга ҳаракат қиламиз, албатта, лекин протоколлар очиқ қалблар ўртасига тўсиқ бўлмаслиги керак. Мен Клинтон хонимга, нафақат АҚШнинг биринчи хонимига, балки ўзим астойдил ҳурмат қиладиган ва яхши кўрадиган инсонга бўлган ҳурмат-эҳтиромимни ҳам изҳор этишни истайман.

Мен бугун Клинтон хонимга унинг ўзида ҳам, турмуш ўртоғи Билл Клинтон жанобларида ҳам Аллоҳ ёки Худо берган алоҳида фазилатлар борлиги тўғрисида гапирдим. Мен Худонинг битталигига аминман, албатта.

Хуллас, айтмоқчиманки, Худо бу инсонларга барчага ҳам насиб бўлавермайдиган алоҳида фазилатлар бахш этган. Уларнинг жозибаси, атрофдагиларнинг эътиборини тортадиган маълум инсоний хусусиятлари, уларга нисбатан одамларда уйғонадиган таважжуҳ шу фазилатлар жумласидандир. Назаримда, улар билан мулоқотда бўлган ҳар бир киши буни ҳис этгани аниқ.

Мен ўтган йили Клинтон жаноблари билан учрашганимдан бахтиёрман. Бугун ҳам, унинг рафиқаси, Қўшма Штатлар сиёсатида ўзининг маълум ўрнига эга бўлган, ўз олдига олижаноб мақсадларни қўйган ҳамда ана шу мақсадлар сари интилаётган инсон даврамизда эканидан бахтиёрман. Бу аёлга нисбатан юксак эҳтиром билан қарамаслик мумкин эмас. Раҳмат.

Самарқанд шаҳри жамоатчилиги
билан учрашувда сўзланган нутқ,
1997 йил 14 ноябрь

ОИЛА ФАРОВОНЛИГИ — МИЛЛАТ ФАРОВОНЛИГИ

Муҳтарам дўстлар!

Азиз юртдошлар!

Фурсатдан фойдаланиб, сиз азизларни Ўзбекистон Конституцияси беш йиллиги билан табриклаб, сизларга ўзимнинг самимий ҳурматимни билдиришга ижозат бергайсиз.

Бугун ҳаётимиз Қомуси — давлатимиз Конституциясини таърифлаш, унинг ютуқлари, жамиятимиз ва бевосита ҳар биримизнинг ҳаётимизда тутган ўрни ҳақида сўзлаш айни муддаодир.

Дарҳақиқат, бизнинг илғор ва бетакрор Конституциямиз билан, унинг ўз миллий анъаналаримизга, миллий табиатимизга ва бугунги жаҳон эришган ютуқларга, андозаларга муносиблиги билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

Лекин, менинг фикримча, биз ана шундай олижаноб Конституциямиз нима учун бугунги ҳаётимизда тўлиқ ифодасини топмагани, нима учун ана шундай буюк ҳужжатни амалга киритишда баъзида ожиз қолаётганимизни ҳам кўрсатишимиз ва тан олишимиз жоиз бўлур эди.

Бу каби нуқсонларни ҳаммамиз ҳис этиб турибмиз-ку, лекин очиқ айта олмаймиз. Мана, ҳозиргина, минбарда туриб, бир нарсага эътибор бердим. Назаримда, мана шу ҳашаматли залга нимадир, кимлардир етишмаётгандай туюлди.

У ёққа қарасам ҳам, бу ёққа қарасам ҳам фақат эркакларни кўраман, аёллар қани?

Ҳар қандай жамоани, ҳар қайси жамиятни, ҳар қандай муҳитни, аввалambор аёлларимиз обод этади. Аёлларимизнинг бугунги анжуманда кўпроқ иштирок этиши Асосий Қонунимизнинг шаксиз амал этаётганига далил бўлиб хизмат қиларди, анжуман мазмунини янада бойитарди.

Минг афсуски, анжуман ташкилотчилари бу масалага эътибор беришмаган. Мен ўйлайманки, бундан кейин бу масалага алоҳида эътибор бериш керак.

Ҳар кунлик ҳаётимизда ҳам шунга жиддий эътибор беришимиз зарур. Яна бир бор такрорлаб айтаман, Конституциямизнинг кўп олижаноб томонлари бор. Аммо уни ҳаётга тадбиқ этишда, ҳозир кўриб турганимиздек, камчиликларимиз кўп.

Бу камчиликларни биров четдан туриб бизга кўрсатиши шарт эмас. Уларни биз ўзимиз чуқур англаб, ўзимиз негизига, томирига етиб бориб, ўзимиз ҳеч кимдан қўрқмасдан очиқ тан олиб, очиқ гапирсак, мен ўйлайманки, бу бизнинг бағрикенглигимизнинг ва ўз кучимизга ишонганимизнинг яна бир ифодаси, намойиши бўлади.

Бугунги ҳаётимизда нима камчиликлар, қандай ечилмаган муаммолар бор? Яъни аввалambор Конституция меъёрлари билан қиёслаганда, қайси масалалар бўйича Конституция талаблари ва кўрсатмалари даражасига биз ҳали етиб борганимиз йўқ?

Буларни ҳам очиқ айтишимиз керак. Агар биз амалда шу тадбирларни юрагимиздан ўтказмасак, ҳаётимизда татбиқ этмасак, Конституция қоғозда қолиб кетаверади. Ўзаро суҳбатларда, торроқ давраларда ошкоралик тўғрисида гапирамиз, матбуот эркинлиги тўғрисида, умуман, жойлардаги тўрачилик, жойлардаги одамларнинг аҳволига бепарволик, порахўрлик, ҳар хил эски замондан қолган сарқитлар ҳақида гапирамиз.

Менинг фикрим, талабим шуки, бу ҳақда катта йиғинларда, мана шундай залларда ҳам, Конституциямизнинг беш йиллигини нишонлаётганда ҳам очиқ ва дадил гапиришимиз зарур. Конституциямиз белгилаб берган демократик адолатли жамият қурмоқчи эканмиз, Конституциямиз моҳияти ва меъёрларига зид бўлган барча иллатлардан халос бўлишимиз керак.

Азиз дўстлар, ватандошлар!

Конституциямизни таърифлаганда нималарга эътибор беришимиз керак? Конституциямизни нима учун биз Асосий Қонунимиз — ҳаётимиз Қомуси деб биламиз?

Нима учун Конституциямиз биз учун, давлатимиз учун, жамиятимиз учун, ҳар қайси инсон учун бизнинг байроғимиз, бизнинг гербимиз, бизнинг мадҳиямиз каби қадрли?

Конституциямизга риоя қилиш ва амал қилиш, нима учун муқаддас бурчимиз бўлиши шарт эканини биз албатта жуда аниқ тасаввур қилишимиз керак.

Авваламбор, бунинг сабаби шуки, халқимиз асрлар, минг-минг йиллар давомида адолатли давлат, фаровон жамият ва эркин ҳаёт қуришни ҳавас қилган, орзу қилган. Конституциямиз шундай давлат, жамият ва эркин ҳаётни ўзида мужассамлаштирган, унинг шаклини, маънавий қиёфасини кўрсатган.

Иккинчидан, давлатимизни ҳам, жамиятимизни ҳам, ҳар қандай фуқаронинг ҳам ҳуқуқини, ҳам бурчини — ҳаммасини белгилаб берган. Нафақат белгилаб берган, балки уларни — ҳуқуқлар ва бурчларни ҳам бир-бирига уйғунлаштириб, бир-бирига мувофиқлаштириб берган.

Яна бир улуғ томони шундан иборатки, Конституциямиз инсон ҳуқуқи, инсон эркинлигини ўзида муҳрлаб берган ва виждон эркинлиги ва диний эркинлигимизни таъминлаб берган.

Конституциямизнинг биз учун муқаддаслиги яна шундан иборатки, ҳар қандай тараққиёт учун гаров бўлмиш тинчлик, осойишталик, тотув ҳаётнинг асосларини белгилаб берган.

Конституциямизнинг энг муҳим жойи шундан иборатки, у **биз** ҳаммамиз **орзу қилган жамиятга эришиш учун,** шундай ёруғ кунларга муносиб бўлиш учун бизлар қандай хусусиятларга эга бўлишимиз кераклигидан сабоқ берувчи **улуғ дорилфунун вазифасини ўтайди.**

Ўйлайманки, биз Конституциямизни ана шундай нуқтаи назардан ҳам таърифлашимиз, улуғлашимиз, уни муқаддас, деб билишимиз даркор.

Бугунги дунёда тараққий топган давлатларни олсак, мана шундай қарашлар ҳамманинг қонига, суягига, керак бўлса, иймон-эътиқодига кириб қолган. Агар биз ҳам улар эришган юқори даражага кўтарилмоқчи бўлсак, авваламбор Конституция талаблари ва меъёрлари онгимизга сингиши керак.

Бунга эришиш учун нималар қилишимиз лозим? Авваламбор, ўз устимизда ишлашимиз керак, иймон-эътиқодимизни мустаҳкам қилишимиз зарур. Жамиятимизда одамийлик хусусиятларини барқарор этишимиз керак. Нима учун курашаётганимизни чуқур англаб олишимиз даркор.

Беш-олти йиллик тажрибамиз кўп нарсаларга кўзимизни очиб берди. Кўп тарбия берди. **Агар мендан: "Мана шу беш-олти йиллик мустақил ҳаётимиз бизларга нима бер-**

ди?", деб сўрасалар, мен одамларимизнинг маънавий қиёфаси ўзгарди, уларнинг маънавий бойлиги, миллий онги, сиёсий савияси кўтарилишига эришдик, деб айтардим.

Бугунги оддий фуқаромизни 1990-1991 йиллардаги фуқаро билан қиёсласак, улар орасидаги фарқ жуда катта. Буни ҳеч ким инкор қила олмайди. Дўстларимиз ҳам, душманларимиз ҳам, ҳар қандай тирноқ остидан кир қидирувчилар ҳам, агар озгина виждони бўлса, ҳақиқатни тан олса, бу ҳақиқатни инкор қила олмайди.

Биринчи навбатда ёшларимизнинг, фарзандларимизнинг бугунги замон, бугунги жаҳон талаблари ва андозаларига ҳар томонлама жавоб берадиган билими ва савияси, шу билан бирга, аждодларимизга хос миллий ғурур, инсоний қадр-қимматимиз, ориятимиз юксалиб бораётганини кўриб, одамнинг кўнглида чексиз ифтихор ва эртанги ҳаётимизга, эл-юртимизнинг фаровонлигига сўзсиз ишонч уйғонади.

Ҳар кунлик ҳаётимизда мана шундай билимли, бамаъни, одобли, эл-юрти ғами ва ташвиши билан яшайдиган, жонини куйдирадиган ёшларимизни кўриб, ҳар қандай одам ҳам яйраб кетади.

Иймоним комилки, бугун биз бошқаларга нисбатан моддий нуқтаи назардан унчалик бой бўлмасак ҳам, фарзандларимизнинг онгида, қалбида бугун жой топаётган, мужассамлашаётган маънавий бойлик ва инсоний фазилатлар жамиятимизнинг энг катта бойлиги бўлиб, эртанги кунимизнинг, фаровон ва эркин ҳаётимизнинг гаровидир.

Мана шу юксак минбардан туриб, ана шундай комил ўғил-қизларимизга таълим-тарбия бераётган ота-оналарга ва мураббийларга офарин айтиб, чуқур таъзим қилишга ижозат бергайсизлар.

Агар дунёда энг мураккаб, шу билан бирга, энг масъулиятли касб нима деб сўрашса, мен мана шу фурсатдан фойдаланиб, ота-оналик, мураббийлик деб айтган бўлардим. Нега деганда, бунинг масъулиятини, бунинг оқибатини тушуниш керак, англаш керак.

Жамият ўзининг эртанги кунини қандай тасаввур қилади? Биз авваламбор, ўсаётган фарзандларимиз, мана шу вояга етаётган болаларимиз орқали эртанги кунимизни кўз олдимизга келтиришимиз керак. Кундалик тақвиш, ҳар хил арзимайдиган тортишув, эскидан қолган интилишлар, носоғлом гердайишлар орқасидан бир нарсага эъти-

бор бермаймизки, кундалик ҳаётимиз ташвишлари эртанги кунимизга соя солмаслиги, бекитмаслиги керак.

Икки-уч енгил машина, ҳашаматли уйлар, иморатлар ва жиҳозларга эга, кийиниши зўр, савлатидан от ҳуркадиган одам бой эмас. Мендан энг катта бойлик нима деб сўрашса, билимли, ақлли, одобли, эртанги кунини ўйлайдиган фарзанд ота-онанинг энг катта бойлиги деб айтган бўлар эдим. Бундай бойликка эга бўлганларни жамоа бойбадавлат ота-она, бой-бадавлат оила деб тан олади. Бундай оила ҳеч қачон хор бўлмайди.

Бугун яхши тушунамизки, қўзланган марраларимизга етиш йўлида ҳали кўп ишларни бажаришимиз, кўп муаммоларни ечишимиз керак.

Мен бугун мана шу борадаги бир муҳим масалага эътиборингизни жалб қилмоқчиман.

Сўз оила ҳақида, унинг жамиятимиз, ҳаётимиздаги роли, ўрни ҳақида бормоқда.

Ўзбекистон Конституциясида "Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга", деб ёзилган.

Шу Конституцияни ёзишда ўзим ҳам иштирок этганман, унга ўзимнинг билимимни, керак бўлса, бутун борлиғимни берганман. Бу сир эмас.

Мен ҳозир айтардимки, "...ҳуқуқига эга" дегани сал юмшоқроқ айтилган. Унинг ўрнига, оила жамиятимизнинг асосий бўғинидир. Оила жамиятимиз ва давлатимиз муҳофазасида, ҳимоясида бўлиши шарт, деб ёзардим. Нега деганда, бугунги замон шуни тақозо этяпти, бизнинг кўзимизни очиб, ҳаётга бошқача қарашни талаб қиляпти.

Оила ҳақида гапирар эканмиз, аввалambор, оила ҳаётнинг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи эканини тан олишимиз даркор.

Шарқда қадим-қадимдан оила муқаддас Ватан саналган. Агар оила соғлом ва мустаҳкам бўлса, маҳаллада тинчлик ва ҳамжиҳатликка эришилади. Бинобарин, маҳаллаюрт мустаҳкам бўлсагина, давлатда осойишталик ва барқарорлик ҳукм суради.

Зеро, оила фаровонлиги — миллий фаровонлик асосидир.

Халқимиз тарихига назар ташлайдиган бўлсак, энг қимматли анъаналар:

ҳалоллик, ростгўйлик, ор-номус, шарму ҳаё, меҳру оқибат, меҳнатсеварлик каби барча инсоний фазилатлар, энг аввало, оилада шаклланган.

Оила ҳақида сўз юритар эканмиз, аввало, кўз ўнгимизда Она сиймоси шаклланади. Нима деганда оила муқаддаслигини таъминловчи биринчи омил — Она, аҳли аёлнинг покизалиги, оқилалиги, меҳру мурувати, садоқати ва вафодорлигидир.

Инсон табиати, феъл-атвори гўдаклигидан шаклланар экан, миллий дунёқараш ҳам бола вужудига она сути билан киради.

Мана шунга алоҳида эътибор беришингизни илтимос қилмоқчиман: табиийки, Она алласи фақат чақалоқнинг ором олиши учунгина айтилмайди, балки унинг воситасида боланинг кўнгил дунёсига миллий руҳ киради. Она тилидаги меҳр-муҳаббат, наслий туйғулар ва орзулар гўдакнинг жисму жонида илдиз қолдиради.

Буларнинг моҳиятини ва аҳамиятини инобатга олган ҳолда, оилага эътиборимизни тубдан ўзгартириш, оилаларни аввало ижтимоий жиҳатдан ҳимоялаш, эъзозлаш, қўллаб-қувватлаш — бугунги кунимиз учун ва эртанги истиқболимиз учун нақадар муҳим ва долзарб эканлигини яхши тушунишимиз ва англашимиз даркор.

Менинг таклифим — 1998 йилни Оила йили деб эълон қилсак, ҳар томонлама олижаноб иш бўлур эди.

Оила, унинг муаммолари, унинг иқболи ҳам давлатимиз, ҳам жамиятимиз эътибори марказида бўлиши керак.

Ўйлайманки, биз ҳукуматимизга, жойлардаги ҳокимиятларимизга ва бошқа мутасаддиларимизга бу масала бўйича 1998 йилга муносиб дастур ишлаб чиқишни топшириб, унинг бажарилишини назоратга олсак, мақсадга мувофиқ бўлади.

Азиз юртдошлар!

Мен яхши тушунаман, албатта янги йил арафасида 1998 йил бўйича кўрилаётган режалар бизга нима енгиллик олиб келар экан, деган савол кўпчиликнинг хаёлида бўлиши — бу табиий ҳол.

Бир нарсани очиқ юз ва катта ишонч билан айтишимиз мумкин: охирги йиллар бошимиздан кечирган қийинчилик ва синовлар, халқимизнинг ҳалол меҳнати ва

шижоати давлатимизнинг, иқтисодимизнинг тўхтовсиз ва барқарор ривожланиши учун пухта замин яратди.

1998 йилда иқтисодимизнинг ўсиши 1997 йилдан кам бўлмасдан, унинг суръатлари 5-6 фоизни ташкил қилади.

Аввалambор, шунинг ҳисобидан кўпгина ижтимоий муаммоларимизни ечишга, одамларимизнинг ҳаёт даражасини яхшилашга имкон яратилади.

Ўзгаларга ўхшаб қуруқ ваъда бермасдан, бир нарсани аниқ айтишим мумкин: 1998 йилда маошлар, нафақалар, стипендиялар ва бошқа давлат тўловлари тахминан икки баробар ўсади.

Халқимизга қуруқ ваъдалар керак эмас. Бизга амалий, ҳақиқатан ҳам одамларнинг ҳаёти даражасини кўтарадиган ишлар керак. Шу нуқтаи назардан қараганда, бугун ҳаётимизда катта-катта ижобий ўзгаришлар бўлаётганини ҳеч ким инкор қила олмайди.

Албатта, ҳаммамизнинг истагимиз — қани энди бундай ўзгаришлар кўпроқ ва тезроқ бўлса!.. Лекин, минг афсуским, биз кўзлаган марраларга етиш учун озми-кўпми вақт керак экан.

Ва яна бир муҳим шарт — қани энди бепарво, бефарқ, боқибеғам одамлар сони камайса, фидойилар, жонкуярлар сафи кўпайса! Ҳар бир инсон ва биринчи навбатда мансабдорлар ўз жойида ҳалол, сидқидилдан меҳнат қилса ва ўз бурчини виждонан бажарса!.. Унда олам сўзсиз гулистон бўларди.

Мен ишонаман, бугун амалга ошираётган барча эзгу ишларимиз мана шундай кунларнинг ҳаётимизга тезроқ келишига асос солади.

Ҳар доим мен учун, ўйлайманки, бошқа раҳбарлар учун ҳам энг катта бойлик, энг катта шараф — у ҳам бўлса, сизнинг ишончингиз, халқимнинг менга қаратилган очиқ чеҳрасидир.

Илоё, эл-юртимизни ёмон кўздан асрасин, ёру биродарлар, қон-қариндошларимиздан айирмасин, қарияларимизга узоқ умр, ёшларимизга куч-қувват ва ғайрат, хонадонларимизга қут-барака берсин.

Аллоҳнинг ўзи барчамизни ўз паноҳида асрасин!

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг беш йиллигига бағишланган мажлисдаги табрик сўзи, 1997 йил 5 декабрь

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ТАРАҚҚИЁТИ — ТЎКИН ҲАЁТ МАНБАИ

Ҳурматли депутатлар!

Авваламбор, сиз, халқ ноибларини бу муҳташам сарой — мамлакатимиз Олий Мажлисининг янги биносида муборакбод этишга ижозат бергайсизлар.

Мен ишонаман: мана шу кўзни қувонтирадиган сарой, содда тил билан айтганда, халқ ноибларининг уйи барпо этилиши, ишга туширилиши, унинг гўзаллиги ва салобати, миллий шакли ва замонавийлиги Олий Мажлисимизнинг фаолиятини, иш самарасини, давлатимизнинг халқаро майдондаги обрў-эътиборини, қадр-қимматини янги босқичга кўтариб, Ўзбекистонимизнинг бетакрор рамзи тариқасида тарихга киради.

Менинг тилагим: илоҳим пойтахтимизнинг марказида қад кўтарган ҳашаматли иншоотимиз эл-юртимизга қутбарака берсин, мустақиллигимизни янада мустаҳкам қилсин, халқимизнинг фаровон ва ёруғ келажаги йўлида раҳнамо бўлсин. Мана шу бинони қурган инсонлар ҳеч қачон кам бўлмасин!

Муҳтарам депутатлар!

Қадрли меҳмонлар!

Азиз дўстлар!

Олий Мажлис X сессияси кун тартибига, бошқа муҳим масалалар билан бир қаторда, улкан сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган — **қишлоқ хўжалигида бозор ислоҳотларини кескин чуқурлаштириш муаммосини ечиш масаласи ҳам киритилган.**

Бугун қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишга алоҳида эътибор бераётганимиз албатта бежиз эмас.

Бу нима билан боғлиқ?

Аввало, бутунги кунда қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётимиздаги, ҳаётимиздаги ўрни шуни тақозо этмоқда. Ҳозир аграр тармоқ ялпи ички маҳсулотнинг тўртдан бир қисмини ишлаб чиқармоқда. Мамлакатимиз ишлаб чиқариш ва интеллектуал салоҳиятининг ярмидан ортиғи муайян тарзда бевосита қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ. Қишлоқ хўжалик маҳсулоти мамлакатга валюта тушумларининг 55 фоиздан ортиғини таъминлайдиган муҳим экспорт манбаларидан бири ҳисобланади. **Бу масаланинг иқтисодий жиҳати.**

Ижтимоий соҳада эса — мамлакатнинг қишлоқ жойларида истиқомат қиладиган аҳолиси катта қисмининг, балки бутун республика аҳлининг турмуш даражаси, унинг моддий фаровонлиги қишлоқ хўжалигидаги ишларнинг аҳволига, уни ривожлантиришнинг тезкорлиги ва самарадорлигига боғлиқ.

Энг муҳими, бу — муаммонинг сиёсий жиҳатидир. Бугун биз шуни тобора чуқур англаб етяпмизки, жамиятимизнинг умуман янгиланиши, демократик жараёнларнинг ривожланиши кўп жиҳатдан қишлоқ хўжалигида ислоҳотлар нечоғли самарали кечаётгани, қишлоқ ҳаётининг барча жабҳаларига нечоғли чуқур кириб бораётгани билан боғлиқ.

Шу боис мустақиллигимизнинг биринчи кунларидан бошлабоқ биз қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишга жиддий эътибор қаратдик.

Кейинги йилларда бу соҳада амалга оширилган ишлар ҳақида ҳисобот берар эканмиз:

биринчидан, қишлоқда аграр ва иқтисодий муносабатларни ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий асослари барпо бўлаётгани ҳақида гапиришимиз лозим. Мустақилликнинг дастлабки йилларида қабул қилинган "Ер тўғрисида"ги, "Кооперация тўғрисида"ги, "Ижара тўғрисида"ги, "Деҳқон хўжаликлари тўғрисида"ги ва бошқа бир қатор қонун ва ҳужжатлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, ҳукумат қарорлари қишлоқда янги ҳуқуқий муносабатларни жорий этиш, кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш, тадбиркорликни, фермер ва шахсий томорқа хўжаликларини ривожлантириш имконини яратди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ижтимоий таркиби тубдан ўзгарди. Унда нодавлат секторнинг улуши 98 фоизга етди.

Ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалигида 1374 та жамоа, 99 та ижара хўжалиги, 51 та акционерлик жамияти, 20 мингдан ортиқ мустақил фермер хўжаликлари, 526 та шахсий чорвачилик фермаси ва 3 миллионга яқин шахсий томорқа хўжалиги фаолият кўрсатмоқда.

Иккинчидан, қишлоқда хўжалик юритиш механизмининг мутлақо янги асослари, қишлоқ хўжалигини молиявий таъминлаш ва суғурталаш, ишлаб чиқарилган маҳсулот ва қишлоққа берилган қишлоқ хўжалик техникаси, ёқилғи, минерал ўғитлар учун ўзаро ҳисоб-китобларнинг янги тизими ишлаб чиқилди ва жорий қилинди. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг иқтисодий мустақиллиги кенгайди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиб олишда шартномавий нархлар тизими кенг қўллана бошлади.

Учинчидан, қишлоқ хўжалигида ташкилий-таркибий ўзгаришлар амалга оширилди, бу соҳани бошқаришнинг тамойиллари ва тизими ўзгармоқда. Қишлоқ ва сув хўжалигини бошқаришнинг таркибини такомиллаштириш, уларнинг ўзаро ҳамжиҳатликда ишлашини таъминлаш мақсадида ягона қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ташкил этилди. Қишлоқ корхоналарига агросервис хизмати кўрсатиш ва уларнинг моддий-техник таъминотини таъминлаш тизими такомиллашмоқда. Шу мақсадда машина-трактор парклари тармоғи вужудга келтирилди.

Қишлоқда бозор инфратузилмасининг дастлабки кўринишлари намоён бўла бошлади. Ихтисослаштирилган тижорат банклари — "Пахтабанк", "Ғаллабанк", "Мевасабзавотбанк", "Тадбиркорбанк", "Туронбанк", "Заминбанк" Ипотека банки тузилди. Улар фермер хўжаликлари ва кичик корхоналарга хизмат қилмоқда. Қишлоқ корхоналарини табиий офатлардан ва уларнинг ўз шериклари билан муносабатларини суғурта қилувчи "Ўзагросуғурта" компанияси тузилди.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалигининг ўзида сезиларли даражада таркибий ўзгаришлар амалга оширилди. Умуминтифоқ меҳнат тақсимоти деб аталган ва эски тоталитар тузумдан мерос қолган пахта яккаҳокимлигига барҳам берилди.

Ғалла мустақиллигига эришишнинг асослари яратилди. Кейинги уч йилнинг ўзида ғалла майдонлари, биринчи навбатда, буғдой экиладиган ерлар 300 минг гектардан

зиёд ошди. Бу эса бизга, 2,9 миллион тонна ёки 1994 йилдагидан 1,7 марта кўп дон етиштириш имконини беради. Натижада озиқ-овқат учун республикага дон импорт қилиш 6 баробар қисқарди.

Илгари мамлакатга четдан олиб келинадиган картошка, қанд лавлаги ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экиш анча кўпайди.

Бешинчидан, республика ер фондини ривожлантириш ва кўпайтиришга, ернинг ҳосилдорлигини оширишга алоҳида аҳамият берилди. Ҳар йили 15-25 минг гектар янги суғориладиган ерлар ўзлаштирилди ва 40-50 минг гектар аввалдан фойдаланиб келинган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди.

Бир сўз билан айтганда, мустақиллик йиллари давомида қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш борасида кўрилган чора-тадбирлар бу устувор тармоқда сезиларли натижаларга эришиш имконини берди.

Шу йиллар мобайнида қишлоқ хўжалиги барқарор ривожланди. Бу йил ҳам самарали бўлди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми ўтган йил даражасидан 7 фоиз ортиқ бўлиши кутилмоқда. Мураккаб об-ҳаво шароити, қайта экишга мажбур бўлинганига қарамасдан, бу йил қарийб 3,7 миллион тонна пахта хомашёси, 2,9 миллион тонна ғалла, шу жумладан, 2,7 миллион тонна буғдой ҳосили тайёрланди.

Мана шу юксак минбардан туриб мамлакатимиз мустақиллиги ва иқтисодиётини мустаҳкамлаш, халқимизнинг фаровонлигини ошириш йўлида фидокорона меҳнат қилаётган барча қишлоқ меҳнаткашларига самимий миннатдорлигимни изҳор этишга ижозат бергайсизлар.

Шу билан бирга, эришилган натижаларга қарамасдан, қишлоқ хўжалигида ўтказилаётган ислоҳотларнинг бориши, чуқурлашуви ва самарадорлиги бизни қониқтира олмайди. Очиқ тан олишимиз керак: қишлоқ хўжалигини тубдан ислоҳ қилиш билан боғлиқ кўплаб муҳим омил ва имкониятлар ҳали ишга солинмаган.

Аввало, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишнинг асосий мақсади — **қишлоқда ҳақиқий мулкдорларни, мулк эгаларини шакллантириш йўли билан ерга, мулкка, меҳнатга муносабатни ўзгартиришга ҳали эришилгани йўқ.**

Иккинчидан, бозор механизми ва омиллари ҳали қишлоқда ўз ривожини тополмаяпти. Кўплаб қишлоқ хўжалик корхоналарида хўжалик юритиш шаклларини — ишлаб чиқаришни ташкил этиш, меҳнатни рағбатлантириш, ички хўжалик иқтисодий муносабатларининг усул ва йўлларини ўзгартиришда юзакичиликка ва расмиятчиликка йўл қўйилмоқда.

Бу биринчи навбатда қишлоқ меҳнаткашларининг ўз меҳнати натижаларидан, унинг самарадорлигини оширишдан манфаатдорлиги ва рағбатлантирилишида кўринади. Қишлоқ хўжалигида хўжалик юритишнинг серхаражат механизми ҳамон устунлик қилмоқда. Бу ишлаб чиқаришда, маҳсулот таннархида номутаносибликни келтириб чиқараётир. Моддий харажатларнинг ишлаб чиқариш натижаларида ҳаддан ташқари катта бўлишига олиб келмоқда.

Учинчидан, бошқарувнинг эски усулларидан ҳали ҳам воз кечилгани йўқ. Маҳаллий бошқарув органларининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига аралашуви давом этмоқда. Қишлоқ товар ишлаб чиқарувчиларининг иқтисодий ва технологик мустақиллиги йўлига сунъий тўсиқлар қўйилмоқда.

Тўртинчидан, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга, уруғчилик ва чорвачиликда наслчилик муаммоларига етарли эътибор берилмаётир. Қишлоқ хўжалиги экинларини парваришлашда агротехника талаблари бузилмоқда. Уруғчиликнинг ўз ҳолига ташлаб қўйилгани пахта, дон ва бошқа экинлар ҳосилдорлигини ошириш имконини бермаётир.

Бешинчидан, кўплаб хўжаликларнинг молиявий аҳволи ўта қониқарсизлигича қолмоқда.

Юқорида айтилганларни умумлаштириб ва қишлоқ хўжалигидаги ишлар аҳволини танқидий кўз билан баҳолаб, шуни очиқ тан олишимиз керакки, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичида қишлоқда хўжалик юритишнинг заиф жиҳатлари кўриниб қолди. Бу биринчи галда деҳқоннинг ерга, мулкка, ишлаб чиқарилган маҳсулотга ва даромадга эгалик қилишининг ҳуқуқий асосларига тегишлидир. Шу муносабат билан "Ер тўғрисида"ги, "Мулк тўғрисида"ги, "Ижара тўғрисида"ги, "Коопе-

рация тўғрисида"ги, "Хўжалик жамиятлари ва бирлашмалари тўғрисида"ги, "Деҳқон хўжаликлари тўғрисида"ги ва бошқа қонун ҳужжатларининг айрим қоидаларини қайта кўриб чиқиш зарур. Бугун янги шароит ва талабларга жавоб берадиган меъёрий ва ҳуқуқий ҳужжатларнинг йўқлиги қишлоқда ислоҳотларни ва ўзгаришларни янада чуқурлаштиришга тўсқинлик қилмоқда.

Бошқача айтганда, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш амалиёти ва мақсадларидан унинг ҳуқуқий асосини такомиллаштириш жараёни ортда қолмоқда.

Ҳам ҳуқуқий ва юридик асослар нуқтаи назаридан, ҳам амалий иқтисодий чора-тадбирлар белгилаш нуқтаи назаридан бу ҳолни пухта кўриб чиқиш, унинг таъсирли ечимларини топиш бугуннинг муҳим вазифаси бўлиб турибди. Барча амалдаги қонун ва меъёрий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш ва уларга сезиларли қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш зарурати туғилмоқда. Бошқа масалалар, айниқса, ердан фойдаланиш масаласи бўйича янги қонунлар, энг авалло Ер Кодексини қабул қилиш лозим.

Бир сўз билан айтганда, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш бўйича яқин йилларга мўлжалланган аниқ мақсадли дастур қабул қилиш даркор.

Ҳурматли халқ депутатлари!

Иқтисодий тараққиётнинг жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, аграр тармоқнинг жадал ўсиши мамлакатда умумий иқтисодиётнинг ўсиши учун асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун олис истиқболда мамлакатимизнинг бутун иқтисодиёти барқарор ва узлуксиз ривожланиши учун макроиқтисодий кўрсаткичлар мувозанатида қишлоқ хўжалигининг ўрнига алоҳида эътибор беришимиз лозим.

Маълумки, АҚШ, Япония, Франция, Буюк Британия, Жанубий Корея ва бошқа иқтисодий тараққий этган мамлакатларда қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар улуши меҳнатга қобилиятли аҳолининг 5-7 фоизидан ортмайди. Бизда бу кўрсаткич 40 фоиздан ортиқдир. Қишлоқ жойларида истиқомат қилувчилар улуши эса 60 фоизни ташкил этади.

Масаланинг яна бир жиҳати шундаки, уларда қишлоқ хўжалиги мамлакат миллий бойлигини шакллантиришда

ва ишлаб чиқариш ҳамда аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлашда асосий ўрин тутибгина қолмай, экспортнинг энг муҳим қисми ҳисобланади.

Қуйидаги мисолга эътиборингизни қаратмоқчиман. Голландияда бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида меҳнатга қобилиятли аҳолининг 4 фоизигина ишлайди. Бу давлатнинг ҳудуди ва аҳолиси Ўзбекистон билан солиштирганда бир неча баробар кам. Табиий шароити эса қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун анчагина ноқулай. Шунга қарамасдан, бу мўъжазгина мамлакат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш бўйича дунёда 2—3-ўринларда туради. Экспортнинг йиллик ҳажми тахминан 35 миллиард долларни ташкил этади.

Тўпланган жаҳон тажрибаси ва қишлоқ хўжалигидаги ишлар аҳволини танқидий нуқтаи назардан таҳлил этайлик. Бугунги шароит аҳоли бандлиги, қишлоқдаги ортиқча меҳнат ресурсларини бўшатиш ва уларни иқтисодиётнинг бозор муносабатлари тақозосига кўра ўзгартирилган турлари ва тармоқларига жалб қилиш, улардан самарали фойдаланиш масалаларини қайта кўриб чиқишни талаб этади.

Қишлоқ хўжалигидан бўшатилган ортиқча ишчи кучларини қайси хизмат турларига жалб этиш мумкин? Бизнинг мамлакатимиз шароитида бундай соҳалар жуда кўп. Бу — автомобилсозлик каби индустриянинг янги соҳалари. Бу — машинасозлик, нефть-газ саноати. Бу — халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш тармоқлари. Бу — қишлоқ хўжалик хомашёсини қайта ишлаш билан шуғулланадиган тармоқлардир.

Лекин, энг асосийси — бу хизмат кўрсатиш тармоғидир. Шўро давридаги сунъий схемаларга асосланган, яъни иқтисодиётни моддий ва номоддий ишлаб чиқаришга ажратиш каби эски қолиплардан воз кечиш вақти етди. У зарар келтирадиган мўрт тузилма бўлиб, унда хизмат кўрсатиш соҳаларига муносиб ўрин ажратилмас эди. Бозор иқтисодиёти ва бозор муносабатлари ҳаётимизга қанчалик кенг ва чуқур кириб борар экан, бу соҳалар шунча кўп ишчи кучи ва мутахассисни талаб этаверади.

Яна иқтисодий ривожланган мамлакатлар тажрибасига мурожаат этишга тўғри келади. Уларда хизмат кўрсатиш

соҳаларида ишлаётганлар улуши иқтисодиётда банд аҳолининг 55—70 фоизини ташкил этади. Айни вақтда бизда, ўтмиш сарқитлари сақланиб келаётганлиги сабабли, бу кўрсаткич 10—15 фоизга боради, холос.

Кўпчиликни ташкил этадиган қишлоқ аҳолиси бутун аҳолига таклиф қилинаётган хизматларнинг 20 фоизидангина фойдаланмоқда. Бугунги кунда шаҳарда истиқомат қилувчи одам деҳқонга нисбатан олти марта кўп хизмат турларидан баҳраманд бўлади. Жорий йилда республикада ҳар бир кишига ўртача 2 минг сўмлик хизмат кўрсатилган. Бу кўрсаткич шаҳарларда 4300 сўмни, қишлоқларда эса бор-йўғи 700 сўмни ташкил этади.

Шу адолатданми? Бундай ҳол билан муроса қилиб бўладими?

Бугунги кунда қишлоқ инфратузилмасини ривожлантиришда маиший хизмат билан бир қаторда, банк ва суғурта ташкилотлари, харид қиладиган улгуржи савдо бозорлари, фермер ва деҳқон хўжаликларини таъминлайдиган дўкон ва фирмаларнинг ўрни катта бўлиши зарур.

Муҳтарам халқ ноиблари!

Келинг, яна бир карра чуқур ўйлаб кўрайлик: қишлоқ хўжалигида мавжуд аҳволни нима ҳисобидан ўзгартириш, уни бозор иқтисодиёти талабларига мос келадиган, замонавий юксак технологияга асосланган ва юқори самарали соҳага айлантиришимиз мумкин?

Ўзбекистонни қишлоқ хўжалиги тараққий топган, лекин табиий шароити тахминан бир хил бўлган бошқа давлатлар билан қиёсласак, шундай қатъий хулосага келиш мумкин. Ўзбекистонда аграр тармоқ ҳосилдорлигини ошириш имкониятлари ниҳоятда каттадир.

Бизда бу борада очиқ кўриниб турган имкониятлар кўп. Улар жаҳонда белгиланган ва кенг қўлланилаётган агротехник меъёрларга, қоидаларга амал қилишни, деҳқончилик маданияти ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини оқилона ташкил этишни талаб этади, холос.

Содда қилиб айтганда, қишлоқ хўжалигида тартиб ўрнатиш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан экинларни парваришлашнинг энг оддий қоида ва технология меъёрларига амал қилиш вақти етди.

Гап нима ҳақда кетмоқда?

Биринчидан, шуни яхши биламизки, тупроқ ҳосилдорлигини сақламасдан, уни оширмасдан, ерга ўз вақтида ишлов бермасдан туриб, ер тирик вужуд сифатида талаб қиладиган барча зарур тадбирларни амалга оширмасдан яхши натижаларга эришиб бўлмайди. Бусиз қишлоқ хўжалиги экинларидан узлуксиз юқори ҳосил олиш мумкин эмас.

Бироқ кейинги 10—15 йил мобайнида ерларнинг ҳосилдорлиги сезиларли даражада пасайиши, унинг чарчаши, мелиоратив ҳолати ёмонлашган ва шўрланган майдонларнинг кўпайиш ҳоллари вужудга келди. Бундай майдонлар суғориладиган ер фондининг ярмидан кўпроғини ташкил этади. Бу йўл қўйиб бўлмайдиган ҳолдир. **Айниқса, ер асосий миллий бойлик бўлган, халқ фаровонлигининг асосий манбаи бўлган Ўзбекистонда бу масала пиҳоятда муҳим аҳамият касб этади.** Шу билан бирга, ернинг ҳажми чегараланганини, сув етишмаслиги туфайли қишлоқ хўжалик оборотига қўшимча майдонларни қўшиш имконияти чекланганини ҳам унутмаслигимиз керак.

Суғориш тармоғидан фойдаланиш ва уни бошқариш механизмида ҳам сезиларли ўзгаришлар рўй бергани йўқ. Йиллар давомида коллектор тармоқлари тозаланмайди, катта-катта майдонларда дренажлар ишдан чиққан. Сувга ҳамон эски тизим давридагидек хўжасизларча, боқимандалик муносабатида бўлинмоқда. Шунинг учун сув ресурсларини бошқаришда бозор механизмларини дадиллик билан жорий этиш юзасидан кескин чоралар кўриш лозим. **Биз аста-секин сувдан пул тўлаш орқали фойдаланишга ўтишимиз лозим.** Сувдан тежамкорлик билан фойдаланиш технологияси — томчилаб суғориш, суғоришнинг ноанъанавий усулларидан фойдаланишни кенг жорий этиш, шунингдек, ўтказилаётган агротехник тадбирларнинг сифатини яхшилашга эришиш лозим.

Тайёрланган Ер Кодексида барча хўжалик юритувчи субъектларнинг, биринчи навбатда қишлоқ товар ишлаб чиқарувчиларининг тупроқ ҳосилдорлигини ошириш, ер ресурсларидан аниқ мақсадли ва самарали фойдаланиш борасидаги талабларни бажариш масъулиятини қайд этиш зарур. Ердан фойдаланувчилар ва ер эгаларининг ер фондини сақлашдаги масъулияти оширилиши даркор.

Иккинчидан, селекция ишларини ташкил этишни тубдан яхшилаш керак. Яхши уруғ яхши ҳосил бериши ҳаммамизга маълум.

Бироқ, узоқ йиллар мобайнида кўплаб хўжалик, туман ва вилоятларда пахта, дон ва бошқа қишлоқ хўжалиги экинлари экишда қайта ишланмаган, тайёрланмаган ва ҳосилдорлиги паст уруғ навларидан фойдаланиб келинди.

Натижада пахта ҳосилдорлиги 1991 йил билан таққослаганда 30,7 центнердан 23,8 центнерга тушиб қолди. Ҳосилдорликнинг пасайиши картошкачилик ва сабзавотчиликда ҳам кузатилмоқда. Бунинг асосий сабаби селекция ва уруғчилик муаммоларига бўлган эътиборнинг пасайганлигида деб биламан. Шу масала билан бевосита шуғулланиши лозим бўлган хўжалик ва муассасаларнинг ҳамма бўғинларида ана шу камчиликка йўл қўйилмоқда.

Уруғчилик билан шуғулланувчи хўжаликларнинг фаолияти ҳам сифат жиҳатидан замон талабларига жавоб бермайди. Сотувга таклиф этилаётган уруғ кўпинча навнинг тозалиги ва униб чиқиши жиҳатидан стандарт талабларига мос келмайди. Аралаш навларни, истеъмол учун тайёрланган донни экиш орқали етиштирилган маҳсулотнинг технологик сифати пасайишига, ҳосилдорликнинг паст бўлишига, ишлаб чиқариш харажатларининг ортиб кетишига сабаб бўлган ҳолларни тасдиқловчи кўплаб далиллар мавжуд.

Жуда кўп мисоллар, айниқса Андижон вилоятида ҳаммага маълум ҳақиқатни тасдиқламоқда. Бу шундан иборатки, юқори ҳосил берадиган уруғни тўғри танлаш ҳисобидан, қўшимча харажатларсиз, ҳосилдорликни Ўзбекистон шароитида энг камида 20-40 фоиз ошириш мумкин.

Шу боис бутун селекция ишларини яхшилаш, қишлоқ хўжалиги экинларининг юқори ҳосил берадиган, тезпишар, касалликка чидамли районлашган навларини яратиш ва кенг қўллаш биринчи даражали аҳамиятга молик вазифа қилиб қўйилмоқда. Айниқса, пахта ва ғалла етиштиришда ҳар бир ҳудуднинг тупроқ-иқлим шароитини ҳисобга олиш муҳим вазифадир.

Ривожланган мамлакатлардан ибрат олиб, физиология, генетика, селекция соҳасида фундаментал тадқиқотларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш, бу ишга давлат ёрдами-

ни мунтазам йўлга қўйиш, селекция ишининг жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланиш лозим.

Учинчидан, ҳар бир экин ўз табиатига мос равишда тегишли агротехнологияга амал қилишни талаб этади. Бу тупроқни вақтида тайёрлашни ҳам ўз ичига олади. Бунга сифатли, тегишли равишда тайёрланган, юқори ҳосил берадиган уруғни белгиланган муддатларда экиш, ерга зарур миқдорда ва мутаносиб равишда минерал моддалар ва ўғитлар солиш, ўз вақтида суғориш ҳам киради. Бунда ўтоқ ва чопиқ қилишни, пахтачиликда эса дефолиацияни ҳам вақтида ўтказишнинг аҳамияти бениҳоя катта. Энг муҳими, катта меҳнат эвазига етиштирилган ҳосилни қисқа муддатларда ва нобуд қилмасдан йиғиштириб олиш ҳам улкан аҳамият касб этади.

Ота-боболаримиздан қолган мақолларни ёддан биламиз, аммо, минг афсуски, уларга ҳаётимизда камдан-кам эътибор берамиз. **"Ер ҳайдасанг куз ҳайда, куз ҳайдамасанг юз ҳайда"**, — деган нақлга-ҳикматга нима учун риоя қилмаймиз?

Ахир ер узоқ кечикиш билан, баъзида янги йилнинг январ-март ойларида ҳайдалса, тупроққа етарли миқдорда минерал ва маҳаллий ўғитлар солинмаса, юқори ҳосил ҳақида қандай гап бўлиши мумкин? Айниқса, экинларни суғоришни ташкил этишда кўп нуқсонларга йўл қўйилмоқда. Меҳнатнинг яхши ташкил этилмагани тупроқ ҳосилдор қатламларининг эрозияга учрашига, камёб сувнинг ортиқча сарфланишига сабаб бўлмоқда.

Тўртинчи масала — қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва химиялаш муаммоларидир.

Кейинги йилларда пахтани машина ёрдамида териш ҳажми кескин камайиб кетгани ҳам кишини ташвишлантиради. Агар 1992-93 йилларда машиналар билан ҳосилнинг 40 фоизга яқини териб олинган бўлса, бу кўрсаткич 1996 йилда 6, бу йил эса 4 фоизга тушиб қолди. Республика бўйича 75 туман хўжаликларида, Бухоро, Фарғона вилоятларида эса амалда ялпи пахта ҳосили қўл кучи билан терилди. Кўплаб хўжалик, туман ва вилоят раҳбарлари бу аҳволни қишлоқ хўжалик техникаси етишмаслиги, уларнинг ҳаддан ташқари ишдан чиққани билан изоҳлашга уринмоқдалар. Лекин Жиззах вилоятида мавсумга тайёр-

ланган ва янги олинган 1480 та машинадан атиги 542 таси, Сирдарё вилоятида эса 1453 агрегатдан 867 таси теримга жалб этилганини қандай изоҳлаш мумкин?

Кўп меҳнат талаб қиладиган жараёнларни, айниқса пахта теришни механизациялаштирмай туриб йиғим-терим мавсумини қисқа муддатларда ўтказиш, уни октябрь ойида тугаллаш мумкинми? Ҳолбуки, бу бизга ерни янги мавсумга, янги ҳосилга тайёрлаб қўйиш учун имкон беради.

Республикамиз қишлоқ хўжалигини замонавий, юқори самарали қишлоқ хўжалик техникаси билан таъминлаш мақсадида 1998—2000 йилларда бу соҳанинг моддий-техника базасини янада тўлдириш ва янгилаш бўйича аниқ дастур ишлаб чиқилди ва тасдиқланди. Ҳозирнинг ўзидаёқ 633 та "Кейс" ғалла ўриш комбайни, 544 та "Магнум" ҳайдов трактори сотиб олинди. Қишлоқ хўжалиги машинасозлиги корхоналари негизида "Каминс" фирмаси двигателлари билан ишлайдиган тракторлар, "Кейс" фирмасининг ҳайдов ва пахта териш машиналарини, "Марал" озуқа йиғиш комбайнларини, шунингдек, плуглар, ғалла экадиган сеялкалар ва бошқа қишлоқ хўжалик техникасини биргаликда ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

Дастурда кўрсатилган тадбирларни белгиланган муддатларда сўзсиз бажариш лозим. Қишлоққа зарур техника воситаларини етказиб бериш, уларга эҳтиёткорона ва тежамкорлик билан муносабатда бўлишни ташкил этиш энг муҳим вазифалардан биридир.

Маълумки, қишлоқ хўжалик корхоналарига агротехник хизмат кўрсатишни яхшилаш, қишлоқ хўжалиги техникасидан фойдаланиш самарасини ошириш мақсадида, республикада машина-трактор парклари тузилди. Бугунги кунда бу паркларда барча ҳайдов тракторларининг 43 фоизи, дон ва шоли ўриш комбайнларининг 48 фоизи, шунингдек, 122 мингдан ортиқ турли техника воситалари жамланган. Улар бугунги кунда ер ҳайдаш бўйича 60 фоиз, ғалла йиғиб олиш бўйича 55 фоиз ишларни бажармоқда. Лекин ҳозирча бу парклар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида самарадорликни оширишга сезиларли таъсир кўрсатадиган қудратли кучга айланганича йўқ.

Шунинг учун ҳам машина-трактор парклари тизимининг фаолиятини янада такомиллаштириш талаб этилади.

Рақобат муҳитини вужудга келтириш учун ҳар бир туманда бир неча хўжаликка хизмат кўрсатадиган парклар тузиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, давлатга қарашли бўлмаган мулк шакли асосида ҳам шундай парклар тузиш керак. Жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида амал қилинаётган лизинг бўйича қишлоққа техника келтириш тизими ҳам ҳали етарли даражада ривож топмаяпти.

Яна бир муҳим муаммо. Ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситалари ва минерал ўғитлардан кўр-кўрона фойдаланиш, уларни бевақт ва нотўғри ишлатиш, ортиқча сарфлаш нафақат кутилган самарани бермаяпти, аксинча, тупроқ ҳолатининг ёмонлашувига, атроф муҳитнинг ифлосланишига сабаб бўлмоқда. Одамлар соғлиғига катта зарар етказмоқда. Бундай ҳолларнинг олдини олиш учун қишлоқ хўжалигини зарур минерал ўғитлар, ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситалари билан таъминланишни нафақат тубдан ўзгартириш, балки агрохимик қоидаларга қатъий амал қилишда талабчанликни ошириш, уларни қўллаш маданиятини юксалтириш лозим.

Бешинчи муҳим масала, бу— деҳқон меҳнатини ташкил этишни такомиллаштириш, меҳнатнинг пировард натижалари билан боғлиқ ҳолда унинг иқтисодий рағбатлантириш омилларини кучайтиришдир.

Шуни тан олишимиз керакки, қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил этиш ва унга ҳақ тўлашнинг кучли рағбатлантирувчи ва қизиқтирувчи механизмлари ва самарали тизимини ҳали вужудга келтирганимиз йўқ. Деҳқон етиштирган маҳсулотга ўз вақтида ҳақ тўлаш, ҳисоб-китоб ишларида ҳам қатор камчиликлар мавжуд. Бир сўз билан айтганда, қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил қилиш тизимини тубдан ўзгартириш талаб этилади.

Азиз дўстлар!

Деҳқончилик маданиятининг замонавий тизими тақозо этадиган бундай талаблар рўйхатини анча давом эттириш мумкин.

Ана шу барча қоида ва талабларга ҳар қандай маърифий жамиятда, ҳар қандай давлатда, ҳар қандай ижтимоий тузумда риоя қилиниши шарт. **Ҳамма гап, бунинг учун қишлоқ хўжалиги билан масъулиятли одамлар, юқори малакали раҳбар ва мутахассислар, ўз мамлакатининг фаро-**

вонлиги учун қайғурадиган фидойи кишилар шуғулланиши керак.

Бу қоидаларни бажариш учун қўшимча катта сарф-харажат талаб қилинмайди. Лекин уларга амал қилмасдан яхши ҳосил олиш ҳақида ҳам умид қилиб бўлмайди. Ҳамиша, ҳамма замонларда ҳам шундай бўлиб келган. Бироқ минг таассуфлар бўлсинки, яққол кўриниб турган, лекин амал қилинмаётган қоидалар ҳақида қайта-қайта гапиришга тўғри келмоқда.

Ҳурматли депутатлар!

Бугун яна шундай масалалар ҳам борки, улар ҳақида куйинмасдан гапириб бўлмайди.

Келинг, вазиятга очиқ кўз билан қарайлик. Мисол учун ўз томорқасида ҳосил етиштирган деҳқон бозор, унинг қаттиқ талаблари билан юзма-юз бўлади. У бозорда қандай маҳсулотга эҳтиёж кўплигини, нимани сотса сарфланган харажатлари қопланиб даромад келишини, ўзининг ва оиласининг эҳтиёжлари таъминланишини олдиндан билади.

Нега энди мана шу оддий механизм хўжаликлар миқёсида ишламаяпти?

Бунинг сабаби шундаки, хўжаликлар бозор муносабатлари тизимида деярли ишламаяпти. Қандайдир ярим, аниқроғи — чала бозор муносабатлари вужудга келиб қолган. Уларни эски бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик усуллари ва сарқитлари тўрига ўраб ташламоқда.

Давлат хўжалик, тайёрлов, қишлоқ хўжалигининг молиявий ва таъминот ишлари билан шуғулланадиган ташкилотлар ўртасида ҳам, бевосита хўжаликлар ўртасида ҳам вужудга келаётган муносабатларнинг бутун тизимини тубдан қайта кўриб чиқиш зарур.

Кўпгина раҳбарлар онгида режали иқтисодиёт йилларида шаклланган эски ақидалар ҳамон яшаб келмоқда. У пайтда раҳбарлардан ҳосилни йиғиб олиш бўйича белгиланган план топшириқларини ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам бажариш талаб қилинарди. Давлат қарзлар ва барча харажатлардан воз кечиб кетишини олдиндан ҳамма биларди. Муҳими, маҳсулот миқдори ва ҳажми эди, бу миқдор ниманинг эвазига келгани ҳеч кимни ташвишга солмас эди. Бу қоидани яхшилаб ўзлаштириб олган раҳбарлар

қаҳрамон бўлиб гердайиб юрарди. Ҳар қандай йўл билан режани бажариш раҳбарларнинг ташкилотчилик қобилияти, уларнинг сиёсий етуклигининг асосий мезони эди.

Афсуски, бугун ҳам раҳбарлар фаолиятига ўтмишнинг ана шундай номақбул ўлчови билан ёндошмоқдамиз. Шунинг учун ҳам эски психология, баҳолашнинг эски мезонлари асосига қурилган ортиқча сарф-харажат механизми бугун ҳам ишлаб турибди. Кейинги йилларда паст рентабелли ва зарар кўраётган қишлоқ хўжалик корхоналари сони қисқариш ўрнига тобора ошиб бораётганини бошқача изоҳлаш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам биз бугун сессияда **қишлоқ хўжалик корхоналарини санация қилиш ҳақидаги қонун лойиҳасини** кўриб чиқишга мажбур бўлмоқдамиз. Бозор муносабатлари ҳар қандай фаолият асосида энг аввало иқтисодий фойда ётишини, ишлаб чиқариш сўзсиз равишда рентабелли бўлишини тақозо қилади.

Биз доимий равишда бу санъатни ўрганишимиз зарур. Айнан молиявий натижаларгина раҳбарнинг қобилиятини белгилайдиган мезон бўлиши керак.

Азиз ҳамюртлар!

Юқорида тилга олинган, хўжалик юритишнинг оддий бўлиб кўринган бу тамойилларини энг аввало ниманинг ҳисобидан амалга ошириш мумкин, деган савол туғилади.

Биринчи ва асосийси —мулкка муносабатни тубдан ўзгартириш ҳисобига йўлга қўйилиши лозим.

Бу ўринда ерга эгалик масаласи энг муҳим масала бўлиб қолади.

Ерга эгалик қилиш масаласида, шу жумладан, ерни хусусий мулк қилиб беришда жаҳон тажрибасидан ўрганишимиз ўринлидир. Ривожланган мамлакатлар қишлоқ хўжалигида эришилган барча муваффақиятларни аввалambор ерни асраб-авайлаш, ерга эгалик муносабатини тиклаш ҳисобидан изоҳлаш мумкин. Ҳақиқатан ҳам хусусий мулкчиликдан афзалроқ ва самаралироқ шаклни ҳали ҳеч ким ўйлаб топгани йўқ.

Жаҳон тажрибасини таҳлил қилар эканмиз, бутун дунёда бўлганидек, аввало бу ўринда гап қандай ер ҳақида ва ерга эгалик муносабатининг шакли тўғрисида кетаётганини тушуниб олишимиз керак.

Ерга эгалик тушунчасининг ўзи анча кенг бўлиб, у ердан қандай мақсадда фойдаланишга қараб ўзгариб туради. Алоҳида ер участкалари — шаҳарлардаги ер, коммуникациялар ўтган ер, корхоналар жойлашган ер, томорқа ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириладиган ер тушунчаларини аниқ ажратиб олиш зарур.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида фойдаланилмайдиган ерларга келсак, бизда аллақачондан бери уларга эгалик қилиш ва фойдаланиш ҳуқуқи мавжуд. Ерларни қурилишлари билан сотиш, ерни шахсий қурилиш учун кимошди савдосида сотиш, ерга эгалик ҳуқуқини сотиш ва бошқа ишлар қонунчилик асосида йўлга қўйилган ҳамда кенг амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга давлатимизнинг умумий ҳайдаладиган сувли ер майдони 4 миллион 300 минг гектарни ташкил қиладиган бўлса, бугун унинг тахминан 650 минг гектари, яъни 15 фоизи аҳолига хусусий томорқа сифатида берилган. Агарки, фермер ва деҳқон хўжаликларига ажратилган ер майдонини ҳам ҳисобга олганда, бу рақам бугунги кунда 1 миллион гектардан ошади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши учун мўлжалланган ер ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш зарур. Бу борада турли мамлакатлар ўртасида жиддий тафовутлар мавжудлигини кўрамиз. Бу тафовутлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириладиган ерларни сотиш ва сотиб олишга тўла ҳуқуқ берилишидан тортиб, ернинг бутунлай давлат ихтиёрида бўлишини ўз ичига олади. Буни Исроил ва Янги Зеландия мисолида яққол кўриш мумкин.

Давлатнинг ерга эгалиги анча юқори ўрин тутадиган мамлакатлар бор. Голландия, Бельгия, Дания, Австралия сингари мамлакатлар шулар жумласига киради. Бу мамлакатларда қишлоқ хўжалиги жуда юксак даражада ривожланган бўлиб, улкан экспорт салоҳиятига ҳам эга.

Иқтисодий тараққий этган кўпгина мамлакатларда ерга эгалик қонунчилик томонидан қаттиқ чеклаб қўйилган ҳамда давлат томонидан бошқарилади. Бу мамлакатларда тегишли давлат органларининг махсус рухсатисиз ерни сотиш, сотиб олиш, ҳадя қилиш, алмашиш, ижарага бериш мумкин эмас. Ер участкасининг номақбул тарзда бўлиниб кетиши оқибатида қишлоқ хўжалик корхонасининг

касодга учраш хавфи туғилса, ундай ҳолларда ер билан боғлиқ барча битимлар тақиқланади.

Қишлоқ хўжалигига оид махсус билимга, маълум иш тажрибасига эга бўлмаган ва бошқа тегишли талабларга жавоб беролмайдиган кишиларнинг ер сотиб олиши тақиқлаб қўйилган. Давлат ерга қўйилган нарх устидан назорат қилиб туради. Бошқа сўз билан айтганда, **ривожланган мамлакатларда ерга эгалик бошқа ҳар қандай мулк эгалигидан кескин фарқ қилади ҳамда турли шарт ва омиллар билан чегаралаб қўйилган.**

Мамлакатимиз шароитида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини амалга оширишнинг ўзига хос хусусияти ерга эгалик қилиш, қишлоқ хўжалиги ерларининг эркин савдоси борасида янада қаттиқроқ талаб ва чекланишларни тақозо этади. Буни қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш шарт-шароитлари бир хил бўлган мамлакатлар тажрибаси тасдиқлабгина қолмай, ўз тарихимиз ҳам шундай қилишга ўргатади.

Бу ўринда қандай омиллар ҳал қилувчи ўрин тутади?

Энг аввало, деҳқончиликнинг суғориш, сувдан фойдаланиш иши билан мустаҳкам алоқасини айтиб ўтиш лозим. Суғориладиган ерларда ердан шахсий фойдаланишни жорий этиш хўжаликлараро ягона ирригация тизими билан зиддиятга олиб келади. Шунинг учун қадимда ҳам ҳосилдор ерлар ва суғориш тармоқлари тўла равишда мулк қилиб бериб қўйилмаган, давлатга тобе бўлган. Бу мусулмончилик урф-одатларига мос келган. Бу одат бўйича ерга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш ҳуқуқи маълум шартлар билан чегаралаб қўйилган ҳамда ерга ишлов бериш ва ирригация тармоқларини яхши ҳолатда сақлаш мажбурий бўлган.

Ер хусусий шахсларга "мамлакат ери" деб аталган тартиб асосида ижарага берилган. Бунинг учун хазинага ҳосилнинг бешдан бир қисмидан тортиб ярмигача бўлган миқдорда маълум ижара ҳақи тўланган. Бу ерни бўлиш ҳам, ҳадя қилиш ҳам, васият қилиб қолдириш ҳам мумкин бўлмаган. Фақат ўғил отаси фойдаланган ердан шартли равишда фойдалана олган. Буларнинг барчаси яқин ўтмишда Ўрта Осиёда ҳам ерга тўла эгалик қилиш ҳуқуқи мавжуд бўлмаганидан далолат беради. Лекин у Европа ва Америкадаги ерга эгалик қилиш тушунчасидан фарқ қилади.

Иккинчи муҳим омил — бу қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва ихтисослаштириш билан боғлиқ жиҳатдир. Пахта ва ғалла сингари ғоят муҳим товар маҳсулотларни айрим кишиларга мансуб кичкина майдонларда, алоҳида кишилар меҳнати билан, ҳатто юксак механизацияни ишлатиб ҳам етиштириб бўлмайди. Бу ҳам ерни хусусийлаштиришни жорий этиш имкониятини сезиларли даражада чеклайди.

Сабзавот ва полиз экинлари, чорвачилик, боғдорчилик маҳсулотларини етиштиришда эса вазият ўзгача. Бундай маҳсулотларни етиштиришни хусусий шахслар ихтиёрига бериш мумкин.

Хулоса шуки, бизнинг деҳқончилигимиз асосан пахта ва ғалла етиштиришга ихтисослашмоқда. Бу иш аксарият суғориладиган ерларда амалга оширилади. Бу жараён хўжаликлараро суғориш тармоқлари орқали сув билан таъминланади. Шунинг ўзи ҳам бизнинг шароитимизда бундай ерлар сотиш ва сотиб олиш объекти бўлиши мумкин эмаслигини тасдиқлайди.

Акс ҳолда бу кескин ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни туғдириши мумкин. Яъни жамиятнинг кескин равишда қутбларга бўлиниб кетиши, ер ҳамда сувдан фойдаланиш заминида кескин ижтимоий зиддиятлар рўй бериши, ирригация тармоқлари ҳолатининг ёмонлашуви ва бошқа салбий ҳолатларни келтириб чиқариши мумкин.

Лекин шу билан бирга, ердан фойдаланишнинг бугунги мавжуд механизми ҳам талабга мутлақо жавоб бермайди. Чунки бунда инсон мулк объекти — ердан амалда ажратиб қўйилган. Чунки деҳқон бу ердаги ўз оғир меҳнати маҳсулининг ўз мулки эканини ҳис этмайди. У қилган меҳнати билан олган даромади ўртасида бевосита алоқа кўрмайди. Совет тузумидан қолган, **"ҳар бир киши умумхалқ мулкининг эгасидир"**, деган сохта гаплар аслида пуч шиордангина иборат эди. Буларнинг барчаси қишлоқ хўжалигида мулк муносабатларини ҳамда шу асосда меҳнатни ташкил этишни тубдан кўриб чиқишни тақозо қилади.

Энг муҳим масала — мулк масаласи ҳал қилинмасдан туриб меҳнатни ташкил этишнинг ҳар қандай мукаммал тизими ҳам самара бермайди, муваффақият қозонмайди. Буни барчамиз яхши англаб олишимиз даркор.

Биз бундай зиддиятли ҳолатдан чиқишнинг қандай йўлларини кўрмоқдамиз? **Бу — қишлоқда пайчилик муносабатларини ривожлантиришдир.** Жаҳондаги кўпгина давлатларда, шунингдек, мамлакатимизда амалга оширилаётган аграр ислоҳотлар тажрибаси ана шу хулосани тасдиқлайди.

Қишлоқ хўжалик корхоналарини мулк пайчилиги асосида қайта ташкил этиш қандайдир мавҳум назарий кўриниш эмас. Ишнинг бу шакли 26 та хўжаликда синовдан ўтказилди ҳамда ўзининг афзаллигини намоён қилди. Мисол учун, Қашқадарё вилоятининг Ш. Рашидов номидаги, Сурхондарё вилоятининг Н. Муродов номидаги ёпиқ турдаги акциядорлик жамиятлари, Қорақалпоғистон Республикасидаги "Кўкдарё" жамияти 1996 йилни 22 миллиондан 33 миллион сўмгача фойда билан якунлади. Йил якунларига кўра пай эгалари ўзларига тегишли пай учун муайян миқдорда дивиденд олди.

Қашқадарё вилоятининг кўпгина хўжаликлари бу мулкчилик шаклининг устунлигини кўриб, пайчилик муносабатларига ўтиш истагини билдирдилар. Бундай хўжаликлар сони бу йил 2 тадан 17 тага етди. Яна 27 та хўжалик 1998 йилда шу йўлдан бориш ниятида.

Мулк муносабатларини вужудга келтириш бундай шаклининг моҳияти ва афзаллиги нимада? **Ер хўжалик аъзолари ўртасида тақсимланади, аммо ҳеч кимга уни сотиш-сотиб олиш ҳуқуқи берилмайди. Ер ва хўжаликнинг бошқа мулки натурал ҳолатда эмас, қиймат шаклида, яъни хўжалик активи ҳисобга олинган ҳолда тақсимланади.** Ерни мулкдорлар, хўжалик аъзолари ўртасида тақсимлаш хўжаликнинг бутун жамоаси қабул қилган қарор асосида амалга оширилади. Бунда мулкни бўлиб бериш турли минтақаларда маҳаллий шароитдан келиб чиққан ҳолда турлича амалга оширилиши мумкин. Муҳими, ўзбошимчалик, қариндош-уруғчилик иллатларига йўл қўймасликдир.

Бу борадаги барча тадбирлар қонун ва белгиланган меъёрлар асосида амалга оширилиши керак.

Хўжаликнинг ҳар бир аъзосига сертификат, яъни унга мулкнинг маълум қисмига ҳамда хўжалик олдиган умумий даромаднинг ўзига тегишли қисмига эгалик ҳуқуқини берадиган юридик ҳужжат берилиши шарт.

Бу ўринда хўжаликнинг энг аввало ижтимоий ва умумхўжалик муаммоларини ҳал этиш манбаи бўлган умумий бўлинмас жамғармасини ҳам эсдан чиқармаслик муҳим.

Мулк муносабатларини амалга ошириш бутун жамоа меҳнатининг пировард якунларини пайчилар ўртасида дивиденд тариқасида, жамоада тасдиқланган меъёрлар асосида тақсимлаш жараёнида юз беради.

Мулкчиликнинг бу шаклида хўжаликлар ирригация-мелиоратив тармоқларининг бутунлиги сақланиб қолади. Хўжаликларнинг мавжуд ер ва ресурс салоҳиятидан оқилона фойдаланилади. Ишлаб чиқаришни кўпайтириш, зарар ва харажатларни камайтириш ҳамда хўжаликнинг охирги даромадини ўстиришдан манфаатдорлик ортади. Пай эгаси бўлган ходимларда хўжаликнинг соф даромадидан ажратилган дивиденд шаклидаги қўшимча рағбат ва даромад манбаи пайдо бўлади. Охир-оқибатда кишиларнинг ерга, мулкка ва ўз меҳнати натижасига муносабати ўзгаради.

Меҳнатни ташкил этиш эса бир неча йил мобайнида ўзини оқлаган оилавий пудрат шаклида амалга оширилиши лозим.

Нега айнан оилавий пудрат деяпмиз?

Катта-катта майдонларда пахта ва ғалла етиштириладиган бизнинг шароитимизда меҳнатни оилавий пудрат асосида ташкил этиш қишлоқ аҳлининг шаклланган анъаналарига, қишлоқда истиқомат қилувчиларнинг воҳа кўринишидаги жойлашувига мос келади. Бу усул аҳолининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жараёнида иштирок этишининг энг самарали шакли бўлиб, у шахсий манфаатни умумоила манфаати билан уйғунлаштириш имконини яратади.

Ҳозирги пайтда хўжакўрсинга эмас, ҳақиқатан ҳам оилавий пудрат муносабатлари жорий этилган кўпгина хўжаликларда меҳнатни ташкил этишнинг бу шакли қўшимча харажатларсиз меҳнат унумдорлигини ошириш, маҳсулот ишлаб чиқаришга кетган харажатнинг пасайиши, даромаднинг ошишини таъминламоқда.

Пудрат бошқа шакллардан шуниси билан фарқ қиладики, ижарачилар ернинг вақтинча эгаси бўлган ҳолда етиштирган маҳсулоти ва ўз меҳнати натижасининг тўлақонли эгаси бўлади. Пудрат муносабатларининг иқтисодий ме-

ханизми унча мураккаб эмас. Унинг кучи ва оддий меҳнаткашлар учун жозибаси ҳам мана шунда.

Оилавий пудрат муносабатлари жамоа хўжалиги бошқаруви билан ҳар бир алоҳида оила бошлиғи ўртасида тузилган шартнома асосида юритилиши керак. Бу ҳужжат икки ҳуқуқий субъект сифатида томонлар — хўжалик бошқаруви ва оила бошлиғининг орасида барча ҳуқуқий муносабатларни акс эттириши лозим.

Шу жумладан, **шартномада кўрсатилган маҳсулотни ишлаб чиқариш, унинг сифати, нархи ва олинадиган даромад мужассам бўлиши шарт.**

Демак, оилавий пудратнинг моҳияти деҳқонларнинг маҳсулот ишлаб чиқаришни, ҳосилдорликни кўпайтириш, маҳсулотнинг харидоргир бўлиши, харажатларни камайтиришдан манфаатдорлигини оширадиган кучли рағбатдан иборат.

Шундагина сунъий тенглаштиришга барҳам бериш имконияти пайдо бўлади. Шунингдек, ҳар бир ходимнинг ўзига топширилган ишга нисбатан масъулияти ошади. Бир сўз билан айтганда, оилавий ҳаётни ташкил этиш билан ишлаб чиқаришни ташкил этишни бирлаштириш фақатгина ижобий натижа бериб, кўп ҳолларда ижтимоий муаммоларни ҳал этади.

Буларнинг барчасини умумлаштирадиган бўлсак, айнан **пай ва пайчилик муносабатларининг оила пудратига асосланган меҳнатни ташкил этиш билан уйғунлашуви қишлоқда мулк муаммоларини ҳал қилишнинг энг мақбул йўлидир.**

Азиз дўстлар!

Ерга пайчилик асосида жамоа бўлиб эгалик қилиш билан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини пудрат шаклида ташкил этишни уйғунлаштириш хўжалик корхоналарини тузиш шакли ва мақоми, тамойиллари ва механизмини бутунлай қайтадан кўриб чиқишни талаб этади. Бу қишлоқда ҳақиқий ширкатчиликни қайта барпо этишни, жамоа хўжаликларини ташкил этишда йўл қўйилаётган оғишлар ва бузилишларга барҳам беришни талаб қилади.

Бугунги жамоа хўжаликлари, афсуски, кўп ҳолларда илгариги давлат қишлоқ хўжалиги корхоналари — совхозлар тажрибаси ва мафкурасини сақлаб қолган. Шу туфайли ҳам улар ўз моҳият-эътиборига кўра жамоа хўжалиги тамойилларига кўп жиҳатдан мос эмас.

Кўпгина хўжаликларда ҳисоб-китоб ишлари бузилган ва чалкаштириб юборилган. Ҳисоб-китобда тартиб ўрнатмасдан туриб бутун қишлоқ хўжалигида ҳам тартиб ўрнатиб бўлмайди.

Бу — маълум ҳақиқат.

Бироқ, энг салбий оқибат кўпгина хўжалик раҳбарлари онгида мустаҳкам ўрнашиб олган боқимандалик кайфияти — эски колхозлар ва совхозлар замонидан қолган сарқитдир. Бунинг натижаси ўлароқ, аксарият қишлоқ хўжалиги ходимлари ўз меҳнати натижасига бефарқ қарайдиган бўлиб қолган.

Энди бир зум "колхоз", "совхоз" деган сўзларнинг, атамаларнинг маъно-мазмунини чақиб кўрайлик. Халқимиз шунчалик соддаки, моҳиятан Шарқ табиатига мутлақо тўғри келмайдиган бегона сўзларга ҳам ўрганиб қолган.

Ёдингизда бўлса, ҳар бир вилоятда камида йигирмата Ленин номли колхоз, камида ўттизта Ленин номли совхоз бўларди. Бирор ўнта Карл Маркс ва Фридрих Энгельс колхозлари ва совхозлари... Крупская, Куйбишев, Калинин, Ворошилов ва бошқа большавойларнинг номлари ҳам қишлоқларимизда жуда кенг расм эди.

Ҳар кечқурун райкомнинг секретари раислар ва директорларни кабинетига тўплаб, бир кунлик "сводка"нинг сўроғини бошларди: "Ҳов, сен, Ленин, тур ўрнингдан, бугун нега икки фоиз кам пахта тердинг?", "Крупская, нега бугун сутинг кам?", "Маркс билан Энгельсни бугуноқ ишдан олиб ташлаш керак!", "Анави Ворошилов чучварани хом санаб юрибди!" ва ҳоказо ва ҳоказолар.

Бугунги ёшлар ишонмаслиги мумкин, лекин биз шундай воқеаларни кўрганмиз ва эшитганмиз?

Ўзи аслида "колхоз" — "коллективное хозяйство" дегани, "совхоз" — "советское хозяйство" дегани. Иккиси ҳам — советлар замонидан қолган сарқит тушунчалар. Бундай тушунчалар бизнинг бугунги ҳаётимизга, миллий ғуруримизга тўғри келмайди.

Бугунги кунда хўжаликни маърифий дунёда қабул қилинган бутунлай янги асосларда ташкил этиш зарур. Назаримда, пайчилик асосида қайта ташкил этилган корхоналарга уларнинг мазмун-моҳиятига мос янги — **қишлоқ хўжалик ширкати** деган ном бериш маъқул бўларди. Чун-

ки, у ширкат аъзоларини кўнгиллилик ва муайян шартлар асосида бирлаштиради.

Шу тариқа биз қишлоқ хўжалигини қайта ислоҳ қилишнинг **уч шаклига эга бўламиз:**

биринчиси — пай шакли бўлиб, деҳқоннинг ерга, мулкка, бутун жамоа олган даромаднинг бир қисмига эгалик ҳуқуқини мустаҳкамлайди;

иккинчиси — оилавий пудрат бўлиб, у ҳар бир ходим меҳнат харажатини унинг даромади билан, бинобарин, оиланинг моддий фаровонлиги билан боғлашга имкон беради, хўжалик ичида меҳнатни ташкил этишнинг асоси бўлиб хизмат қилади;

учинчиси — қишлоқ хўжалик ширкати бўлиб, у қишлоқ хўжалик корхонаси барпо этишнинг ҳар бир деҳқон, ҳар бир ходим манфаатининг бутун жамоа манфаати билан уйғунлигини таъминлайдиган энг самарали ташкилий-ҳуқуқий шакли ҳисобланади.

Ширкатнинг ҳар бир аъзоси унинг мустаҳкамланишидан, жамғармалар барпо этилишидан бир хил манфаатдор бўлиши лозим. Шу жамғармалар ҳисобидан қишлоқ ижтимоий инфратузилмаси шаклланади, тупроқнинг ҳосилдорлиги таъминланади, мелиоратив ишлар амалга оширилади.

Ҳурматли халқ депутатлари!

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш бўйича амалга оширилаётган тадбирлар орасида **деҳқон (фермер) ва шахсий ёрдамчи хўжаликларни янада ривожлантириш масаласи** алоҳида эътиборга лойиқдир. Тажриба уларнинг қишлоқда ҳақиқий мулкдорлар синфини барпо этишдаги энг самарали шакллардан бири эканини кўрсатмоқда.

Бироқ хўжалик ичидаги ўзаро муносабатларнинг номукаммаллиги, маҳаллий раҳбарларнинг деҳқон хўжалиги муаммоларига бефарқлиги ишга халақит бермоқда. Янги ташкил этилган кўпгина фермер хўжаликлари бозор шароитида ишлаш тажрибаси йўқлиги туфайли ўзлари дуч келган муаммоларни мустақил равишда ҳал этолмай фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлмоқда.

Албатта, буни бозор дейдилар. Бозор шароитида кучлироқ, тажрибалироқ шахслар ютади. Бу — муаммонинг бир томони.

Бироқ, иккинчи томонда, фермер ва шахсий ёрдамчи хўжаликлар фаолиятининг ҳуқуқий ва меъёрий асосини мукаммаллаштиришни талаб қиладиган бошқа муаммо ҳам бор. "Деҳқон хўжалиги тўғрисида"ги қонуннинг қоидаларини чуқур ва танқидий баҳолаб, унга фермерларни мансабдор зўравонлигидан ҳимоя қиладиган, ерни 50 йил муддат билан ижарага олиш, хўжаликни узоқ давр мобайнида ривожлантиришнинг бизнес режаларини тузиш кафолатини берадиган ўзгартишлар киритиш лозим.

Мен деҳқон хўжаликлари эгалари ерни асраб-авайлаб, унга ўз вақтида ва сифатли ишлов бериб, барча агротехник талабларга риоя қилишига аминман. Чунки, бу ер уларнинг фаровонлиги ва тўкин ҳаётининг манбаидир.

Хўжалик ичидаги ўзаро муносабатлар ва деҳқон хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги корхоналари билан ҳисобкитоблари, тайёрловчилар, қайта ишловчилар ва сотувчи ташкилотлар билан шартнома муносабатлари тизими ҳам тубдан такомиллаштиришга муҳтож.

Фермерлар ва ердан хусусий фойдаланувчилар манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни амалий қўллаб-қувватлаш мақсадида ташкил этилган шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликлари уюшмасининг ўрни ҳам кўзга ташланмаяпти. Уларнинг фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш тизимини ҳам жиддий қайта кўриб чиқиш лозим.

Яна бир муҳим муаммо.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш кейинчалик қишлоқ хўжалик маҳсулотини қайта ишлаш қувватларини янада ўстириш билан мустаҳкам тарзда боғликдир.

Ички эҳтиёж жуда катта, маҳсулотни қайта ишлаш, қуритиш ва сақлашда ўз анъаналарига эга бўлган республикамизда меванинг атиги 18 фоизи, сабзавотнинг 35 фоизи, узумнинг 67 фоизигина қайта ишланаётгани бизни қониқтирмайди.

Айни пайтда консерва корхоналарининг ишлаб чиқариш қувватидан атиги 40 фоиз, қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқариш қувватидан 26 фоиз, сут саноати қувватидан 35 фоиз, гўшт саноати қувватидан эса 25 фоизигина фойдаланилмоқда. Ишлаб чиқарилаётган кўпгина озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва тури рақобат шартларига ҳамда харидорлар талабига жавоб бера олмайди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш технологияси жуда орқада қолгани туфайли ҳар йили картошка, томат, карам, лавлаги, сабзи ҳамда бошқа сабзавот ва меваларнинг 20—40 фоизи исроф бўлмоқда.

Биз **"ишлаб чиқариш — қайта ишлаш — сотиш"** деган ягона занжирда ишлаб, бу занжирда банд бўлганларнинг манфаатини ҳисобга олишни ўрганишимиз зарур.

Жаҳон бозорини ўзлаштириш кўп жиҳатдан қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг кўриниши билан боғлиқ. Бунда маҳсулотни навларга ажратиш, ўраш, қадоқлаш ва унинг айниқса тез бузиладиган турларини истеъмолчига ўз вақтида етказиб бериш назарда тутилмоқда.

Озиқ-овқат маҳсулотини қайта ишлашга хорижий сармояларни кенг жалб этиш, қўшма корхоналар ташкил қилиш, улар орқали жаҳон бозорига чиқиш зарур.

Қишлоқ хўжалиги хомашёсини қайта ишлаш ва тайёр озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича ихчам технология билан жиҳозланган кичик ва ўрта корхоналарни барпо этишга алоҳида эътибор бериш лозим.

Азиз дўстлар!

Биз ҳаммамиз риоя қилишимиз лозим бўлган оддий бир ҳақиқат бор. Қишлоқда **ривожланган инфратузилмани** барпо этсаккина, қишлоқ хўжалигида кескин ўзгаришлар юз бериши мумкин.

Қишлоқ аҳолисини тоза ичимлик сув ва газ билан таъминлаш дастури изчил амалга оширилаётгани туфайли кейинги йилларда аҳолини марказлашган ҳолда ичимлик суви билан таъминлаш 55 фоиздан 64 фоизга кўпайди. Республика бўйича аҳолини газ билан таъминлаш 44,6 фоиздан 67,1 фоизга, шу жумладан, қишлоқда 19,3 фоиздан 53,6 фоизга ошди.

Бу муҳим муаммо доимо диққат марказимизда туриши шарт.

Бу ерда аҳолини газ ва ичимлик сув билан таъминлашда яхши натижаларга эришаётган туманларнинг раҳбарларига, шу ишга бош-қош бўлган мутасаддиларга миннатдорлик билдириш, мақтов сўзларини айтиш жоиздир. Масалан, аҳолини ичимлик сув билан таъминлаш даражаси Қоровулбозор туманида 100 фоизни, Ангор, Зарбдор, Нишон, Мингбулоқ, Тойлоқ, Боёвут, Қўнғирот,

Қибрай, Олтиариқ туманларида эса 85—95 фоизни ташкил этади. Бу, мазкур туманларда одамларнинг оғирини енгил қилиш, муносиб турмуш шароити яратиб бериш борасида қилинаётган саъй-ҳаракатлар натижасидир. Табиий газ билан таъминлаш кўрсаткичларини олсак, бу иш Қоровулбозор туманида 100 фоиз, Қўнғиротда 99,4, Пахтачида 98, Сирдарё туманида 95,2, Пахтакор туманида 89,8, Ангорда 86, Навоий туманида 84,9, Бўз туманида эса 81,5 фоиз қилиб адо этилган.

Шу билан бир қаторда айрим туман ва қишлоқларда бу борадаги аҳвол чидаб бўлмайдиган даражада аянчли экани кўзга ташланади. Хусусан, ичимлик сув билан таъминлаш Навбаҳор туманида 24 фоиз, Марҳаматда 26,3, Учқудуқда 26,5, Қоракўлда 27,5, Қўшкўпирда 27,6, Томдида 28, Янгиариқда 35,3, Урганч туманида 37, Уйчида 42,5, Қўшработда эса 49,1 фоизни ташкил этади. Ёки Қашқадарё вилояти мамлакатимизни 96 фоиз табиий газ билан таъминлагани ҳолда, Чироқчи тумани бор-йўғи 9,9 фоиз газлаштирилганини қандай изоҳлаш мумкин? Сурхондарё вилоятининг Олтинсой, Самарқанд вилоятининг Қўшработ туманларида эса бу кўрсаткич ундан ҳам паст. Пахтаобод тумани аҳолиси 17,4, Учқўрғон 18,7, Навбаҳор 27,2, Бўка 29,8, Фурқат тумани эса 44,5 фоиз газ билан таъминланган, холос.

Бу мисоллардан вилоят, туман ҳокимлари, мазкур ишга бевосита мутасадди раҳбарлар тегишли хулоса чиқаришлари, ўз фаолиятларини танқидий баҳолаб, зарур чоратадбирларни кўришлари даркор.

Кейинги йилларда қишлоқнинг ижтимоий қиёфаси ўзгарди. Кўпгина турар-жой бинолари қурилди, умумтаълим мактаблари, қишлоқ тиббиёт пунктлари барпо этилмоқда. Биз бундан кейин ҳам қишлоқда ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришга алоҳида эътибор беришимиз, қишлоқ аҳолисини турмуш шароити бўйича шаҳар аҳолисидан қолишмайдиган даражага етказишга ҳаракат қилишимиз лозим. Қишлоқни янгилаш бўйича ижтимоий дастурларни амалга ошириш барча даражадаги ижроия органларининг асосий вазифаси бўлибгина қолмай, депутатларимизнинг ҳам доимий диққат марказида бўладиган фаолият соҳасига айланиши лозим.

Азиз дўстларим, ватандошларим!

Олдимизда қийин ва машаққатли иш турибди. Эски қолипларни бузиш, қишлоқ хўжалигини замонавий, юксак самара берадиган соҳага айлантириш, деҳқонлар ҳаётини эса бахтли ва фаровон қилиш учун жуда кўп ишлаш талаб этилади.

Мустақил ҳаётимизнинг ҳар бир куни, ҳар бир йили жамиятимиз, давлатимизнинг куч-қудратини ошириш, янги имкониятларини очиш билан бирга, диёримизда яшаётган ҳар бир инсоннинг дунёқараши ва иймон-эътиқодини юксалтиришга асос бўлмоқда.

Бу биз учун энг катта куч, энг катта салоҳиятдир. Иродаси бақувват, иймон-эътиқоди бутун, ўзининг кучи ва эртанги кунига ишонган одамлар билан ҳар қандай оғир муаммоларни ҳал қилиш мумкинлиги шубҳасиздир.

Муқаддас каломларда **"Сендан ҳаракат — мендан барака"** дейилади.

Иншооллоҳ, Оила йили деб эълон қилинган 1998 йилда биз бир ёқадан бош чиқариб, меҳр-оқибатли бўлиб, юртимизни янада обод қилиш учун ўзимизни аямасдан ишласак, Аллоҳ таоло биздан ўз барокотини аямайди деб тилак билдиришга рухсат бергайсизлар.

Ҳаммангизга янги йил арафасида тинчлик-омонлик, бахт-саодат тилайман.

Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси X сессиясида сўзланган нутқ, 1997 йил 25 декабрь

МУНДАРИЖА

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚИГА НАВРЎЗ ТАБРИГИ.
1997 йил 21 март 3

ЯНГИЧА ТАФАККУРГА КЕНГ ЙЎЛ. *Халқ депутатлари Андижон вилояти кенгаши сессиясида сўзланган нутқ, 1997 йил 30 апрель* 5

ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИГА АЪЗО ДАВЛАТЛАР БОШЛИҚЛАРИНИНГ НАВБАТДАН ТАШҚАРИ УЧРАШУВИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ,
1997 йил 13 май. 19

ЮКСАК ҲУҚУҚИЙ ТАФАККУР — ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ТАҚОЗОСИ 25

ЎЗБЕКИСТОН XXI АСР БЎСАҒАСИДА: ХАВФСИЗЛИККА ТАҲДИД, БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ. *1997 йил* 31

ЗАМОНАВИЙ КАДРЛАР — ТАРАҚҚИЁТИМИЗНИНГ МУҲИМ ОМИЛИДИР 262

ЯНГИЧА ТАФАККУР — ЗАМОН ТАЛАБИ. *Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг навбатдан ташқари сессиясида сўзланган нутқ, 1997 йил 17 июль* 268

АСОСИЙ МАҚСАД — ИҚТИСОДИЙ ЮКСАЛИШГА ЭРИШИШДИР. *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисида сўзланган нутқ, 1997 йил 29 июль* 285

БУХОРО НЕФТНИ ҚАЙТА ИШЛАШ ЗАВОДИНИНГ ТАНТАНАЛИ ОЧИЛИШ МАРОСИМИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ,
1997 йил 22 август 307

ИҚТИСОДИЁТ ВА МАЪНАВИЯТ АЖРАЛМАСДИР 314

МУСТАҚИЛЛИК — МУҚАДДАС НЕЪМАТ 318

"ШАРҚ ТАРОНАЛАРИ" ХАЛҚАРО МУСИҚА ФЕСТИВАЛИНИНГ ОЧИЛИШ МАРОСИМИДАГИ ТАБРИК СЎЗИ.
1997 йил 26 август 321

БАРКАМОЛ АВЛОД — ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ПОЙДЕВОРИ. *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида сўзланган нутқ, 1997 йил 29 август* 324

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ОЛТИ ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН ТАНТАНАЛИ МАРОСИМДАГИ ТАБРИК СЎЗИ. *1997 йил 31 август* 347

ТЕННИС БЎЙИЧА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ КУБОГИ УЧУН ЎТКАЗИЛГАН ТЎРТИНЧИ ХАЛҚАРО МУСОБАҚАНИНГ ТАНТАНАЛИ ОЧИЛИШ МАРОСИМИДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ. *1997 йил 9 сентябрь* 350

ХАВФСИЗЛИК ВА БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛИДА. *"Марказий Осиё — ядро қуролидан холи зона" халқаро конференциясида сўзланган нутқ, 1997 йил 15 сентябрь.* 353

ИСЛОҲОТЛАР ҲАЁТНИ, ҲАЁТ ЭСА ТАФАККУРНИ ЎЗГАРТИРАДИ 362

БУХОРО ШАҲРИНИНГ 2500 ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН ТАНТАНАЛИ МАРОСИМДАГИ ТАБРИК СЎЗИ. *1997 йил 19 октябрь* 368

ХИВА ШАҲРИНИНГ 2500 ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН ТАНТАНАЛИ МАРОСИМДАГИ ТАБРИК СЎЗИ. *1997 йил 20 октябрь* 374

ЎЗБЕКИСТОН СУЗИБ ЮРАДИГАН МУЗТОҒ ЭМАС. *("Известия" газетасининг 1997 йил 11 ноябрь сонидан олинди)* 381

ОРЗУ ВА МАҚСАДЛАРИМИЗ — МУШТАРАК. *Самарқанд шаҳри жамоатчилиги билан учрашувда сўзланган нутқ, 1997 йил 14 ноябрь* 392

ОИЛА ФАРОВОНЛИГИ — МИЛЛАТ ФАРОВОНЛИГИ. *Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг беш йиллигига бағишланган мажлисдаги табрик сўзи, 1997 йил 5 декабрь* 396

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ТАРАҚҚИЁТИ — ТЎКИН ҲАЁТ МАНБАИ. *Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси X сессиясида сўзланган нутқ, 1997 йил 25 декабрь* 403

Ислам Абдуганиевич Каримов

**ПО ПУТИ БЕЗОПАСНОСТИ
И СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ**

том 6

На узбекском языке

Издательство "Ўзбекистон"
700129, Ташкент, Навои, 30.

Нашр учун масъул К. БЎРОНОВ
Расмлар муҳаррири Т. ҚАНОАТОВ
Техник муҳаррир С. СОБИРОВА
Мусаҳҳиҳлар С. ТОҲИРОВА, Ш. ОРИПОВА

Теришга берилди 04.10.97. Босишга рухсат этилди 30.12.97. Қоғоз формати $84\times108^{1}/_{32}$. "Таймс" гарнитурада офсет босма усулида босилди. Шартли босма тобоқ 22,68. Нашр тобоғи 23,4. Тиражи 10000. Буюртма № К 858 Баҳоси шартнома асосида

"Ўзбекистон" нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий, 30.
Нашр № 114 — 97

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг ижарадаги Тошкент матбаа комбинатида босилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.